

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**İNGİLTERE’NİN ORTA DOĞU POLİTİKALARI VE
VEHHABİLİK (XIX-XX. YÜZYIL)**

ÖNDER VOLKAN ERİKÇİ

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN:
PROF. DR. CANER ARABACI**

KONYA-2022

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Önder Volkan ERİKÇİ		
	Numarası	18810501067		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH / TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İNGİLTERE’NİN ORTA DOĞU POLİTİKALARI VE VEHHABİLİK (XIX-XX. YÜZYIL)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ÖNDER VOLKAN ERİKÇİ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Önder Volkan ERİKÇİ		
	Numarası	18810501067		
	Ana Bilim / Bilim	Tarih / Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Caner ARABACI		
Tezin Adı	İNGİLTERE’NİN ORTA DOĞU POLİTİKALARI VE VEHHABİLİK (XIX-XX. YÜZYIL)			

Bu çalışmada İngiltere için Orta Doğu’nun önemi, İngiltere’nin Orta Doğu politikası ve bu politikanın temel direklerinden biri olan Vehhabilik ve onun en önemli destekçisi olan Suud ailesi incelendi. İngilizler, bütün planlarını sömürgecilik yarışında öne geçmelerini sağlayan Hindistan’ı koruma üzerine kurmuşlar ve Hindistan’ın korunması adına da en önemli duraklarından biri olarak Arap Yarımadası’nı görmüşlerdir. Bu Yarımada’nın ele geçirilmesi hususunda pek çok aşiretle çalışmışlar ancak yapılan iç savaşlar nedeniyle geriye Şerif Hüseyin’in başında bulunduğu Haşimiler ile İbn Suud’un başında bulunduğu Vehhabi Suudlar kalmış, Suudların baskın gelmesi neticesinde Şerif Hüseyin coğrafyayı terk etmek durumunda kalmıştır. Böylelikle coğrafyanın yönetimi tamamen Vehhabi Suud ailesinin eline geçmiştir. Aslına bakılırsa bölgenin Vehhabi Suudların eline geçmesi, İngilizlerine eline geçmesi ile eş anlamlıdır. Erken tarihlerde başlayan İngiliz-Vehhabi Suud iş birliği Osmanlıya, Arap ve İslam âlemine büyük zarar vermiştir ve hâlen vermektedir. Çalışmada iş birliğinin neden ve nasıl gerçekleştiği ile sonuçları incelendi.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Hindistan, Orta Doğu, Vehhabilik, Suudi Arabistan, Suud, Şerif Hüseyin.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Onder Volkan ERIKCI		
	Student Number	18810501067		
	Department	Department of History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Caner ARABACI		
Title of the Thesis/Dissertation	ENGLAND'S MIDDLE EAST POLICIES AND WAHABILITY (XIX-XX. CENTURIES)			

In this study, the importance of the Middle East for England, Britain's Middle East policy and Wahhabism, which is one of the main pillars of this policy, and its most important supporter, the Saud family, were examined. The British built all their plans on the protection of India, which enabled them to take the lead in the colonial race, and they saw the Arabian Peninsula as one of their most important stops for the protection of India. They worked with many tribes to seize this Peninsula, but due to the civil wars, the Hashemites led by Sheriff Hussein and the Wahhabi Sauds led by Ibn Saud remained. As a result of the raids of the Saudis, Sharif Hussein had to leave the region. Thus, the administration of the geography passed completely into the hands of the Wahhabi Saud family. In fact, the region's falling into the hands of the Wahhabi Sauds is synonymous with the British governance of the region. The British-Wahhabi Saudi cooperation, which started at an early date, caused great harm to the Ottoman, Arab and Islamic worlds and still does. In the study, why and how this cooperation took place and its results were examined.

Keywords: England, India, Middle East, Wahhabism, Saudi Arabia, Saud, Sheriff Hussein.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ	9
BİRİNCİ BÖLÜM	5
MUHAMMED İBN ABDÜLVEHHAB'IN HAYATI VE VEHHABİLİK AKİDESİ.....	5
1.1. Muhammet İbn Abdülvehhab'ın Hayatı.....	5
1.2. Eserleri:	13
1.3. Vehhabiliğin Akidesi	15
1.3.1. Tevhit Anlayışı	18
1.3.2. Şefaath Anlayışı:	23
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
VEHHABİLİĞİN ORTAYA ÇIKMASI, YAYILMASI VE OSMANLIDAKİ YANSIMALARI	32
2.1. Vehhabiliğin Tarihçesi	32
2.1.1. I. Suud Devleti	34
2.1.2. II. Suud Devleti	55
2.1.3. III. Suud Devleti	58
2.2. Vehhabiliğin Osmanlıdaki Yansımaları	61
2.3. Balkanlarda ve Kafkaslarda Vehhabilik	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	78
İNGİLTERE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI VE VEHHABİLİK.....	78
3.1. İngiltere ve Sömürgecilik Politikası.....	81
3.1.1. İslam Dünyası Üzerinde Sömürgecilik	87
3.2. İngiltere'nin Ticari Sömürgeciliği.....	90
3.2.1. İngiltere ve Hindistan	97
3.2.2. İngiltere ve Mısır	104
3.2.3. İngiltere ve Arap Yarımadası	114
3.3. XIX. Yüzyılın Sonunda İngiliz-Vehhabi İlişkileri	140
3.4. XX. Yüzyılın Başında İngiliz-Vehhabi İlişkileri.....	155
3.4.1. Suudi Arabistan ve İhvan İsyanı.....	158

3.4.2. Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri.....	160
SONUÇ	166
KAYNAKÇA.....	169
EKLER	184

KISALTMALAR

Bk.: Bakanız

c.: Cilt

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

BCA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi

BEO: Bâb-1 Âlî Evrak Odası

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı
Arşivi

DH.MKT.: Dâhiliye Mektubî Kalemi

DH.ŞFR.: Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı

DH.TMIK.M.: Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

HAT: Hatt-1 Hümayun

HR.SFR.3: Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri

HR.SYS.: Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı

İUA: İngiliz Ulusal Arşivi (British National Archives)

MEBİA: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

s.: Sayfa

S.: Sayı

TTK: Türk Tarih Kurumu

TS.MA.e: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi evrakı

Y.PRK.TKM: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

Y..PRK.EŞA: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Maruzâtı

Y.A.HUS.: Sadâret Hususî Maruzât Evrakı

ÖN SÖZ

Bu çalışma, İngiltere'nin genelde dünya, özelde de Orta Doğu üzerindeki emperyalist planlarını ortaya çıkarmak üzere yapılmıştır. Bu çalışmanın hem tarih hem uluslararası siyaset alanlarında araştırma yapan kişilerin araştırmalarına hem de devlet kademesinde görevli kişilerin karar alma aşamasında fikir üretebilmelerine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Zira çalışmanın içerisinde İngiltere'nin bütün planları ve bu planların ortaya çıkmasındaki amiller anlatılmaktadır. Bu planların da hem İngiltere hem de diğer devletler tarafından halen sürdürüldüğünü düşünürsek çalışmanın değeri daha iyi anlaşılacaktır. Çalışma ortaya çıkarken benden sabırlarını esirgemeyen eşim Berna ERİKÇİ'ye, çocuklarım Musab ve Azra'ya teşekkür ederim. Bu süreçte yardımlarını her daim yanımda bulduğum saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Caner ARABACI'ya şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Önder Volkan ERİKÇİ

GİRİŞ

“*Tarih, insanın arkasından tutulan bir projektör gibidir. İnsanın ardından tutulur ancak insanın önünü aydınlatır.*” sözü mucibince gelecekteki olaylar hakkında önceden bilgi sahibi olmanın yolu geçmişini bilmekten geçmektedir. Geçmişte yaşanan olayların sadece zaman ve kişiler değişerek aynen devam ettiğini ve dahi devam edeceğini ecdadımız “*Tarih tekrürden ibarettir.*” sözü ile formülize etmiştir. Biz dahi yaptığımız tarih okumalarından görmekteyiz ki bugünün dünyasında devletler arasında yaşananlar ile Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşananlar arasında ciddi bir fark bulunmamaktadır. Planların, projelerin aşağı yukarı aynı olduğunu, sadece projelerde rol alan isimlerin değiştiğini görmekteyiz. İşbu halde önümüzdeki yıllarda yaşanacakları görebilmek için geçmişte yaşananları, iyi tahlil edebilmek gerekmektedir. Geçmişteki planları bilen bir kişi gelecekte hangi devletin, hangi projeler içerisinde yer alacağını ve dahi ona güvenip güvenemeyeceğini rahatlıkla görecektir. Hassaten devletleri yöneten kişilerin çok iyi tarih bilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira geçmişte ülkesi üzerinde kurulan planları bilmeyen bir kişi, dostum diyerek düşmanına sırtını dayar ancak o devletin yahut kişinin dostu olmadığını anladığında ise çok geç kalmıştır. Kişinin kendi hayatında yaptığı hatalar ancak kendisine zarar verirken bir devlet görevlisinin yaptığı hata bütün bir millete şamil olacaktır. Bu zaviyeden bakıldığında bugün dünyanın en sorunlu toprakları olarak görülen ve neredeyse bütün büyük güçlerin adeta satranç oynadıkları Orta Doğu’da hangi planların yapıldığını ve nelerin peşinde olunduğunu bilebilmek için yaklaşık 200 yıl öncesine gitmek gerekmektedir.

Sömürgecilik yarışı ile dünyanın en zengin topraklarına sahip olduğu bilinen ve bunun neticesinde en gözde sömürge olan Hindistan’a ulaşmak amacıyla Batılı devletler arasında adeta bir yarış başlamıştır. Bu yarışın neticesinde Hindistan’a ulaşılmış ancak bu sefer o paha biçilemez topraklar için birbirleriyle olan rekabet savaşa dönüşmüştür. Hem Fransa hem de yerel güçlerle yapılan savaşların sonucunda İngiltere, Hindistan’daki hakimiyetini sağlamış ve bundan sonra uluslararası

stratejisini bu hakimiyetini pekiştirme ve kalıcı hale getirmek üzerine kurmuştur. Hindistan'ı koruma yolunun hassaten Mısır ve Arap Yarımadası'ndan geçtiğini fark eden İngilizler bu topraklara da hâkim olmak maksadıyla Osmanlının toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden Osmanlının parçalanması siyasetine geçiş yapmışlardır. Böylelikle önce Mısır'ı ele geçiren İngilizler Arap Yarımadası'nın güneyini, ardından da iç kesimlerini işgal politikası gütmüştür. Ve en nihayetinde bu planlarını bir bir hayata geçiren İngiltere, dünyanın süper gücü olmasının yanında bugünkü Orta Doğu'yu da şekillendiren devlet olmuştur.

Bugün elimize bir dünya haritası aldığımızda bu haritanın şekillenmesinde başat aktörün İngiltere olduğunu görmekteyiz. Dünyada neredeyse işgal etmediği bölge bırakmayan İngiltere bu bölgelerden çıkarken kendi sistemini kurmadan ayrılmamış, bu bölgeleri asıl sahiplerine demokratik bir şekilde teslim etmemiştir. Afrika'nın kuzeyinde Mısır, Arap Yarımadası'nın tamamı, Amerika kıtasının ciddi bir bölümü, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Hong Kong, Avustralya, Güney Afrika gibi pek çok yer İngiliz sömürgesi olmuş ve bu devletlerin doğuşunu İngilizler belirlemiştir. Türkiye olarak bu topraklarda siyaset icra edebilmek için bu toprakların İngiltere ile olan tarihini ve bağını bilmek gerekmektedir. Aksi halde gerçeklikten uzak politikalar üretilecektir. Bu çalışmada İngilizlerin Orta Doğu ve dünya siyaseti, Arap Yarımadası, Mısır üzerinde politika geliştiricilere yön gösterecek bilgilere yer verilmiş ve İngiltere'nin nelerin peşinde olduğu belgeleri ile gösterilmiştir.

İngiltere'nin Arap Yarımadasındaki planlarını hayata geçirmede en etkin çalışan gruplardan biri olarak da Vehhabiler tezin bir diğer bölümünü olmuştur. Vehhabilik ve İngiltere'nin Orta Doğu politikaları üzerinde şimdiye kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır¹. Ancak bunlar genel itibariyle doğrudan Vehhabiliğin akidesi yahut Vehhabiliğin tarihçesi mahiyetindedir. Bu çalışmada ise Vehhabiliğin İngiltere ile olan siyasi münasebetleri işlendi. Vehhabi ve Suud ailesinin halen tartışılması

¹ Yapılan çalışmalar için bk. Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), Ankara, 1998; Mehmet Ali Büyükkara, *Geçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgali*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015; Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004; Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2001; Ömer Öngüt, *İslam Dini ve Vehhabilik*, Hakikat Yayınları, İstanbul, 2002.

gereken Batı ile olan münasebetleri dikkate alındığında böyle bir çalışmanın eksikliği hissedilmiş ve bu alandaki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Amaç: Bu çalışmanın amacı dünyanın büyük bir kısmını sömürgeleştiren İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetleri, amaçları ve bu amaçla ürettikleri özellikle Orta Doğu politikaları ve Vehhabilerin bu politikanın neresinde olduklarının ortaya çıkarılmasıdır.

Araştırmanın Önemi: Araştırmamız, bugünkü Orta Doğu haritasının şekillenmesinde İngiltere'nin ve onlarla iş birliği halinde olan Vehhabilerin iş birliklerinin ne zaman, ne şekilde başladığı ve hangi amaçlarla ortaya çıktığının belirlenmesinde faydalı olacaktır. Orta Doğu'nun İngilizler için öneminin bilinmesi ve muhakkak surette araştırılması elzemdir. Çalışmamızda bu duruma ayrıntılı bir şekilde yer verdik. Ayrıca İngiltere için Hindistan ve Mısır'ın öneminin nereden geldiği de bir diğer cevap bulmaya çalıştığımız sorudur.

Evren ve Örneklem: Vehhabiliğin siyasi bir erk haline gelmesi Muhammed İbn Abdülvehhab ile Muhammed İbn Suud'un 1744 yılında görüşmesi ile başlar. 300 yıl yakın bir zamanın bir tez çalışmasında baştan sona işlenmesi zor olduğu için tezimizi XIX. ve XX. yüzyıl İngiliz-Vehhabi ilişkileri olarak sınırlandırma ihtiyacı hissettik. Bugünkü Suudi Arabistan yönetiminin Batı ama hassaten ABD ile olan ilişkilerine girmemize rağmen çalışmamız bir tarih tezi olması münasebetiyle tezimizde Suudi Arabistan'ın günümüz ilişkilerine az, Osmanlı Devleti dönemindeki ilişkilerine daha çok değinildi.

Araştırma Kaynakları, Yöntem ve Teknikleri ve Sınırlılıkları: Çalışma kaynak ve arşiv belgelerinin taranması usulü ile hazırlanmıştır. Tez üzerinde çalışırken Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve İngiliz Ulusal Arşivlerinden, akademik yayınlardan, 4 yayımlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinden, basında yer alan fikir yazılarından faydalanılmıştır. Ancak tüm dünyanın içerisinde bulunduğu Kovid-19 salgını sebebiyle sınırlamalardan ötürü adı geçen kurumlardan istenilen düzeyde faydalanılamamıştır. Bu zor şartlar altında dahi bulunan belgeler konumuza ışık tutacak öneme haizdir.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Abdülvehhab'ın hayatı ve Vehhabiliğin akidesiden; ikinci bölümde Vehhabiliğin tarihçesi ve Osmanlı, Balkanlar ve Kafkaslardaki yansımalarından; üçüncü bölümde ise İngiltere ile Vehhabiliğin münasebetlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde İngiltere ve Vehhabiliğin ilişkilerinden bahsetmeden evvel İngiltere'nin Arap Yarımadası'na olan ilgisinin ana sebebini oluşturan Hindistan ve onun öneminden bahsedilmiştir. Böylelikle İngiltere'nin Arap Yarımadası'ndaki faaliyetlerine geçilmeden evvel buraya duyulan ilgi ve asıl amaçtan bahsedilmiştir. Sonrasında Vehhabiliğin Osmanlı Döneminde İngiltere ile olan ilişkileri anlatılmış, ardından 1950'ye kadarki dönem ilişkilerine değinilmiştir. Bu bölümlerin ardından 1950 sonrasında Suudi Arabistan'ın ABD'ye olan yaklaşması sebebiyle bu ilişkilerden de bahsedilmiştir.

Çalışma, Vehhabilik, Suud hanedanı, İngiltere'nin dünya, Hindistan ve Orta Doğu siyaseti, Arap Yarımadası'nın sosyolojik, politik, teolojik ve ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED İBN ABDÜLVEHHAB'IN HAYATI VE VEHHABİLİK AKİDESİ

Vehhabilikten bahsetmeden önce hiç şüphesiz Muhammed İbn Abdülvehhab'ın hayatından bahsetmek gerekmektedir. Zira doğduğu çevre, yetiştiği aile ve ortam onun karakterini, İslam anlayışını ve dahi İslam'ın bir emri olan “iyiliği emretme, kötülükten sakındırma” şeklini dahi belirlemiştir. Doğduğu ailenin Hanbeli mezhebine bağlı olması ve bu mezhebin imamlarına ait okuduğu kitaplar, yaşadığı çevrede insanların her daim rekabet halinde olması, cihat adı verilen kabile savaşları sonunda ganimet ele geçirme ve bununla yaşama ve dahi bunun sıradan bir durum olması, doğduğu ve yaşadığı yerlerin yalancı peygamberlerin ve reformistlerin çıktığı bir ortam olması Muhammed İbn Abdülvehhab'ın zihnini şekillendirmiştir. O da bu yetiştiği çevrenin kendisine verdiği anlayışla bir ömür hareket etmiş ve bu yaptıklarında bir yanlışlık görmemiştir. Çünkü onun çevresinde kendilerine tabi olmayan insanların öldürülmesi, mallarının ve kadınlarının ganimet sayılması, sıradan olaylardı ve bunda şaşılacak bir durum yoktu. Vehhabilerin başlangıçtan bu yana yaptıklarını anlamanın yolu Abdülvehhab'ın hayatını ve yaşadığı çevreyi tanımaktan geçmektedir.

1.1. Muhammed İbn Abdülvehhab'ın Hayatı

Muhammed İbn Abdülvehhab, 1703² yılında Arabistan'ın Necid bölgesinin Riyad'a yaklaşık 50 km uzaklıkta bulunan Uyeyne kasabasında doğmuştur. Asıl ve tam adı, Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî olup lakabı babasının adından dolayı “Abdülvehhab'ın oğlu” anlamına gelen İbn Abdülvehhab'tır. Abdülvehhab, “karşılık beklemeden bol bol verenin yani Allah'ın kulu” anlamına gelmektedir. Bir diğer lakabı “Necidli Şeyh” manasına gelen Şeyh Necdî'dir. Beni Temim kabilesine müntesiptir. Beni Temim kabilesi, siyasi ağırlığı bulunan ve büyük âlimler yetiştirmesi ile meşhur olan bir kabiledir. Muhammed İbn Abdülvehhab'ın

² Ekseriyetin görüşüne göre doğum tarihi 1703 iken İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre 1699'dur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, c. V, s. 441.

babası Abdülvehhab İbn Süleyman da Üveyne kadılığı yapmış ve bazı eserleri günümüze kadar gelmiş bir Hanbeli âlimidir. Dedesi Süleyman bin Ali ise Necid müftüsüdür³.

Muhammed İbn Abdülvehhab, babasının etkisiyle küçük yaşlarda ilme yönelmiştir. İlk hocası olan babasından tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat gibi ilimleri öğrendiği, sekiz yaşında Kuran'ı ezberlediği rivayet edilmektedir⁴. Hanbeli bir ailede yetişmesi münasebetiyle Hanbeli âlimleri olan İbn Teymiyye (ö. 1328) ve onun talebesi olan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 1350) eserlerini erken yaşlarda bitirdi. Yine genç yaşlarda Hanbeli âlimi Muvaffakuddin İbn Kudame'nin (ö. 1223) eserlerini okudu⁵. Babasının ilim erbabı olması ve evlerine sık sık gelen diğer âlim ve talebelerin onun yetişmesindeki etkisi göz ardı edilemez. Bu ilmi ortamda kısa sürede kendisini yetiştiren İbn Abdülvehhab için artık Necid bölgesi kâfi gelmemeye başlamıştı. Onun ilim yolculuğu hakkında detaylı bilgi bulunmamasına rağmen çıktığı ilim yolculuğunun ilk durağı Mekke olmuştur. Burada aradığı ilmi ortamı bulamayan İbn Abdülvehhab, dört yıl kalacağı Medine'ye geçmiştir. Medine'de şehrin önemli bilginleri olan Abdullah b. İbrahim b. Seyf en-Necdi, Süleyman el-Kürdi (ö. 1780), Muhammed Hayat es-Sindi (ö. 1726), Şeyh Ali Efendi ed-Dağıstani ve Abdüllatif el-Afaliki el-Ahsai, Şeyh Muhammed el-Mecmûî gibi isimlerden dersler aldı⁶. Temelini Necid'de attığı ilmi seviyesini bu beldelerde üst seviyelere çıkardığına kuşku yoktur. Çünkü Mekke ve Medine ilmi yönden Necid'den çok daha üstün konumdaydı. Zira bu beldeler İslam dünyasının merkezi konumunda olup daha çok ve daha derin âlimleri barındırmaktaydı. Burada yapılan derslerde Malik Bin Enes (ö. 795), Şafii (ö. 820), Ahmet bin Hanbel (ö. 855), Buhari (ö. 870), Müslim (ö. 875), Tirmizi (ö. 892), Nesai (ö. 915) gibi âlimlerin hadis eserlerini okumasının ve bu alanda yetişmesinin ardından hocası Abdullah bin İbrahim'den icazet almıştır.

3 Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Yayınları, Ankara, 2016, s. 508.

4 Neşet Çağatay, "Vehhabilik", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (MEBİA)*, c. XIII, s. 263.

5 Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdülvehhab", *Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXX, s. 492.

6 Haydarizade İbrahim, "Vehhabilik 2", *Sebilürreşad*, 29 Zilhicce 1337/25 Eylül 1919, Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, c. XVII, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2019; Öz, "Muhammed İbn Abdülvehhab", s. 492.

Yukarıda zikredilen şehirler Abdülvehhab'a ilmi yönden katkıda bulunduğu gibi onda fikri yönden de değişikliklere sebep olmuştur. Bu şehirlerde dünyanın her yerinden gelen inananların yaptığı bidatler onda rahatsızlığa sebep olmuş ve bu hususta fikirlerini açıklamaya başlamıştır. Bu fikirlerin oluşmasında hacıların inançları ve uygulamaları etkili olduğu gibi başat etmenlerden birinin İbn Teymiyye'nin kitapları olduğu hususunda şüphe yoktur. Zira İbn Teymiyye, bidat denilen ve İslam'ın aslında olmayan ve İslam'a sonradan sokulan uygulamalara karşı savaş açmıştı. İbn Abdülvehhab'ın hocası ve İbn Teymiyye'nin de muhibbanı olan Şeyh Abdullah da talebesini bu görüşlere göre yetiştirmişti. Bir gün Şeyh Abdullah, öğrencisi Muhammed'e *“Sana şehrim için hazırladığım silahları göstereyim mi?”* diye sorduğunda talebesinin *“Evet, ama bunlar nasıl silahlar?”* şeklinde sorusu üzerine hocası onu kitap dolu bir odaya götürmüş ve bidatlerle ilmi yönden mücadele edeceğini anlatmak istemiştir. Yine Medine'deki hadis hocası Muhammed Hayat es-Sindi, bir gün İbn Abdülvehhab'a Hz. Peygamber'in kabri başında uygulanan bidatler hakkında ne düşündüğünü sormuş, İbn Abdülvehhab *“Şüphesiz onların içinde buldukları din yıkılmıştır, yapmış oldukları da batıldır.”* şeklinde hocasının hoşuna giden bir cevap vermiştir⁷. Aynı düşünceleri paylaşan hoca ve talebe daha sonrasında tevhit, şirk, bidat gibi konularda özel dersler yapmışlardır. Muhammed İbn Abdülvehhab'ın daha sonrasındaki hayatına bakıldığında bu şahıslardan çok etkilendiği ve onların düşüncelerinin hayat bulması için çaba sarf ettiği görülmektedir.

Mekke ve Medine'nin ardından Abdülvehhab, yanında hocası Muhammed el-Mecmüi olduğu halde diğer bir ilim şehri olan Basra'ya geçmiştir. Uzun süre kaldığı Basra'da tevhit ve ona zarar veren şirk, bidat gibi hususlarda görüşlerini açıklamış ve oradaki ilim erbabı ile tartışmalara girmiştir. Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan bütün İslami uygulamaları toptancı bir yaklaşımla reddedince halk ve âlimlerden tepki almış ve hocası ile birlikte şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Bu zorla çıkarılmanın yaz mevsimine denk gelmesi ve Muhammed İbn Abdülvehhab'ın Basra ile Zübeyr kasabası arasını yürüyerek kat etmesi münasebetiyle Abdülvehhab susuzluktan ölme derecesine gelmiştir. Zübeyr kasabasının sakinlerinden Ebu Humeydan namında biri

7 Bulut, 2016, s. 510.

onu görmüş ve merkebine alarak Abdülvehhab'ı olası bir ölümden kurtararak⁸ farkında olmadan Osmanlı, Arap ve dahi dünya tarihine tesir etmiştir.

Tahmini 1739 tarihinde Basra'dan ayrıldıktan sonra kimi kaynaklarda⁹ onun Bağdat, Hemedan, Kum, İsfahan, Şam, Kahire gibi şehirlere ilim yolculuğu yaptığı kaydedilse de bu bilgiler Vehhabi kaynaklarınca doğrulanmamaktadır¹⁰. Bu şehirlere maddi imkânsızlıklardan dolayı gidemediği bilinmektedir¹¹.

İbn Abdülvehhab, İlim yolculuğunun sona ermesiyle birlikte babasının bulunduğu Hureymile adlı Riyad'ın kuzeybatısındaki kasabaya yerleşti. Burada bir yandan babasının derslerinde talebelik yaparken bir yandan da en önemli eseri sayılan "Kitabü'l-Tevhid"i yazmaktaydı. Yine Hureymile'de Basra'da olduğu gibi her türlü uygulamayı şirk sayması sebebiyle büyük bir tepkiyle karşılaştı. İbn Abdülvehhab 1740 senesinde babasının ölümünün ardından görüşleri sebebiyle tepkilerin şiddete dönüşmeye başlamasıyla öldürülme endişesiyle doğum yeri olan Uyeyne'ye dönmüştür. Uyeyne'ye döndüğünde bölgenin emiri Osman b. Muammer onu gayet güzel karşılamış, bir akrabasıyla evlendirmiş ve fikirlerini yayması için de ona yardımcı olmuştur. Bu yardımda Abdülvehhab'ın dediklerini yaparsa Allah'ın ona Necid bölgesinin hâkimiyetini sunacağı vaadinin de etkili olduğu kanaatindeyiz¹².

Muhammed İbn Abdülvehhab'ın türbe yapılması ve ibadete varan türbe ziyaretlerinin kişiyi şirke götürdüğü görüşlerinin tesirinde kalan Emir Osman b. Muammer, Hz. Ebu Bekir (ö. 634) döneminde yalancı peygamber Müseylimetü'l-kezzab ile yapılan Yemame Harbinde (633) şehit düşen Hz. Ömer'in (ö. 644) kardeşi Zeyd b. Hattab (ö. 633) ve diğer sahabelerin Cübeyle'deki türbesinin yıkılmasını emretti. Vehhabilik inancına göre kabirlerin yüksekliğinin bir karışı geçmemesi

8 Haydarizade İbrahim, "Vehhabilik 1", *Sebilürreşad*, 22 Zilhicce 1337/18 Eylül 1919, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, c. XVII, s. 216.

9 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, tarih yok, c. IV, s. 1849; Çağatay, "Vehhabilik", s. 263.

10 Muhammed Bin Abdülvehhab, *Dinin Doğru Anlaşılmasında 4 Temel Kaide (Kavaidu'l Erba' Şerhi)*, Şarih Ebu Hanzala, Furkan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 10; Ebu Umeyr b. Muhammed et Turki, *Tevhid İmamı Muhammed Bin Abdulvehhab*, Kitap ve Sünnete Davet Yayınları, 1435, s. 15.

11 Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 619.

12 Bulut, 2016, s. 511.

gerekmektedir. Hâlbuki bu şehitleri sahabeden Halid bin Velid (ö. 642) defnetmiş ve arazinin taşlık olması münasebetiyle mezarlar derince kazılamadığı için kazmak yerine mezarı bir arşın¹³ yükseltme yoluna gitmişlerdir. Kabir yüksekliğinin bidat olduğu düşüncesine sahip olan İbn Abdülvehhab, bu olayla sahabelerin bidat işlediği gibi olması mümkün olmayan bir düşünceye kapıldığını izhar etmektedir.¹⁴ Bununla da yetinilmeyip halkın kutsal kabul ettiği ağaçlar, mağaralar tahrip edildi. Çünkü Abdülvehhab'ın itikadına göre “*Haremeyn ahalisi Allah Teâlâ'dan başka, türbelerin kubbelerine ibadet etmekte olduklarından, eğer türbelerin kubbeleri yıkılıp duvarları kaldırılırsa, ahalinin küfür ve şirk çemberinden çıkıp Mevlâ-yı Müteâl Hazretlerine ibadet etmeleri umulurmuş.*”¹⁵ Saygıdan ötürü yapılan her türlü yapıyı bidat zannıyla yıkmaları sebebiyle Mekke'ye, belki Kâbe'ye dahi zarar verecekleri düşüncesiyle İslam dünyası Vehhabileri Ebrehe'nin fil ordusuna atıfla “*Fil ashabi*”¹⁶, her türlü mezarı ve türbeyi yıkmaları sebebiyle “*Mezar Yıkıcıları*”¹⁷ olarak adlandırırken Avrupalı bazı yazarlar her ne kadar yanlış bir adlandırma olsa da onları “*mabed yıkıcıları*”¹⁸ olarak vasıflandırmışlardır.

Bu yapılanlar ve Uyeyne'de kadılık yapan İbn Abdülvehhab'ın sert ve tavizsiz kararları büyük bir tepki ile karşılaşınca bölgenin güçlü emirliklerinden biri olan ve Emir Osman'a da maddi yardımlarda bulunan Halid kabilesinin emiri Süleyman b. Muhammed, Emir Osman'a İbn Abdülvehhab'ı öldürmesini emreden çok sert bir mektup yazdı. Süleyman, söylediğini yapmadığı takdirde Ahsâ Eمارeti Hazinesinden her sene kendisine verilen bin iki yüz altının da kesileceğini haber verdi. Emir'in kendisini daha fazla koruyamayacağını söylemesi üzerine Muhammed İbn Abdülvehhab Uyeyne'den çıkmak zorunda kalmıştır¹⁹. Şehirden çıkarken kendisine

13 Bölgelere göre değişmekle birlikte 50-60 cm'lik bir ölçü birimidir.

14 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1851-1856.

15 Eyüp Sabri Paşa, *Vehhabilik Tarihi*, Önsöz Yayınları, İstanbul, 2016, s. 34.

16 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1860.

17 Büyükkara, 2015, s. 72.

18 Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Hisar Yayınları, İstanbul, tarih yok, s. 237.

19 Abdülvehhab'ın şöhretinin artması ve bu şöhret ile muvafık İbn Suud'un da gücünün arttığını gören Osman daha sonrasında Şeyhi beldesinden çıkardığına pişman olacak, Uyeyne'nin eşrafı ile tekrar Uyeyne'ye dönmesi için onu ziyaret edecektir. Abdülvehhab, İbn Suud istediği takdirde gelebileceğini, aksi halde gelemeyeceğini beyan etmiştir. Talebini İbn Suud'a ileten Emir Osman ise kati bir ret cevabı almıştır. Haydarizade İbrahim, “Vehhabilik 2”, s. 229.

refakat eden süvari, Abdülvehhab'ın arkasından giderken onu öldürmek istemiş ancak tam suikastı gerçekleştireceği esnada vücuduna gelen aşırı bir titreme sonrasında bundan vazgeçerek tekrar Uyeyne'ye dönmüştür. Bu öldürme emrinin Emir Osman tarafından verildiğine dair bir rivayet olsa da bu rivayet pek çok kimse tarafından yalanlanmaktadır²⁰.

Bu suikast girişimlerinden kurtulmayı her seferinde başaran Abdülvehhab, fikirlerinin tesirine giren bedevilerin daveti üzerine Uyeyne'den ayrılıp yakınlardaki Diriyeye'ye gitmiştir. Muhammed İbn Abdülvehhab'ın hayatının dönüm noktası Diriyeye'ye yerleşmesidir denilebilir. Abdülvehhab, burada öncelikle İbn Suud (ö. 1765) ile görüşmek yerine onun ailesiyle görüşmüş ve İbn Suud'un kardeşi Veseniya ile zekâ ve fetaneti ile meşhur olan karısı Muzay ile görüşme imkânı bulmuş ve kendisini onlara sevdirmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Muzay, eşi İbn Suud'a Abdülvehhab'dan bahsedip *“Bu adamın bugün size gelip arz-ı ihtiyaçta bulunması her zaman tesadüf eder ganimet ve nimetlerden değildir. Bir inayet-i ilahiye kabilinden olan şu tesadüften istifade etmeniz lazımdır.”* sözünü defalarca söyleyerek onun Abdülvehhab ile görüşmesini temin etmiştir. Ardından İbn Suud, Abdülvehhab'ın misafir olduğu İbni Süveylim'in evine giderek ona iltifatkar sözler söylemiş, ardında da hayat garantisi vermiştir. Abdülvehhab, daha öncesinde Uyeyne emiri Osman'a vaat ettiği Necid havalisinin hükümranlığını İbn Suud'a da vaat etmiştir. Sonrasında Abdülvehhab, İbn Suud'a İslam'a dair bir konuşma yapmış ve Suud'u etkilemeyi başarmıştır. Konuşmadan heyecanlanan İbn Suud, Abdülvehhab'a *“Sizin vazife-i diniyenizi hüsn-i ifaya muvaffak olmanız için elimden gelebilecek her bir fedakârlığı ihtiyar edeceğim. Ancak bu hususta muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra yanımızdan ayrılmamak ve her sene Diriyeye ahalisinden almakta olduğum haracın ahzine mâni olmamak için şimdiden söz vermenizi isterim.”* diyerek ona destek için, aldığı haraca karışmama şartını sunmuştur. Aradığını bulduğunu gören Abdülvehhab, derhal elini İbn Suud'a uzatarak kendisine biat ettiğini bildirmiş ve *“Cenab-ı Hak sizi feth-i bilad ve kesret-i ganaima muvaffak etmek suretiyle size haraçtan daha büyük bir mükâfat*

20 Haydarizade İbrahim, “Vehhabilik 1”, s. 217.

vereceğini ümit ederim.” demiştir²¹. Ayrıca İbn Suud, Abdülvehhab’a kız kardeşini vererek hısımlık da tesis etmiştir²².

Böylelikle Diriyeye’de emirlik yapan Muhammed İbn Suud, Abdülvehhab’ı ve fikirlerini kabullenmiştir. İbn Abdülvehhab, 1744 senesinde İbn Suud ile tevhit ve cihat üzerine bir anlaşma yapmış, kendisine yardım etmesine karşılık ona Arabistan hâkimiyetini vaat etmiştir. “Allah’ın hükümlerini”ni kurmak üzere yapılan bu anlaşmada emirlik İbn Suud ve nesline aitken şeyhlik ise Abdülvehhab ve nesline aittir²³. Kuvvetle muhtemel Abdülvehhab da siyasi saiklerle İbn Suud’a kızını vererek tesis ettiği hısımlıkla bu anlaşmayı pekiştirmiştir.

Anlaşma dini ve siyasi mahiyettedir. Arabistan yönetiminin İbn Suud’a vaat edilmesi İbn Abdülvehhab’ın fikirlerini yayabilmek açısından gerekli olan siyasi desteği bulabilmek adına bir rüşvet sayılabilir. Zira Arap toplumunun sosyopolitik yapısına baktığımızda arkasında bir aşiretin gücü olmayan kişinin savunmasız kaldığını görmekteyiz. İbn Abdülvehhab’ın kendisine önce Osman b. Muammer’i ardında da İbn Suud’u destekçi bulması bu kabileler arasındaki politik durumun bir gerekliliğidir²⁴. Akdedilen bu anlaşma dünya ve İslam tarihi açısından öylesine önemlidir ki anlaşmanın yapıldığı yıl, birinci Suud devletinin kuruluşu sayılabilir²⁵.

Bu anlaşma İbn Abdülvehhab’ın fikirlerini savunmak ve yaymak için bir ortam hazırlarken İbn Suud için de muhaliflerini bertaraf etmek için dini bir fırsat sunuyordu. İbn Suud, Vehhabiliğe uymayan uygulamalarından ötürü muhaliflerini şirke düşmekle itham ediyor ve bunun sonucunda da saldırısına dini bir kisve olarak cihat adını veriyordu. Bunun neticesinde muhaliflerinin canları helal, malları ve eşleri ise ganimet sayılıyordu.²⁶ Böylelikle hem insanları din ile motive edip siyasi hedefler

21 Haydarzade İbrahim, “Vehhabilik 1”, s. 217.

22 Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da...*, s. 750.

23 Ferhat Koca, “Ahmed Bin Hanbel: Hanbeli Mezhebinin Kurucu İmamı Olarak”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, c. V, s. 119.

24 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. I, s. 358.

25 Çağatay, “Vehhabilik”, s. 263.

26 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. II, s. 52; Cevad Meşkur, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s. 557.

gerçekleştirilmekte hem de bunun için yağmacılığa da bir kılıf bulunmaktaydı.²⁷ Yapılan bu “cihat”lar neticesinde 15 yıl gibi kısa bir sürede Necd ile Asir ve Yemen’in bir bölümünde Suudların hâkimiyeti tesis edilmiştir.²⁸ Fethedilen Riyad şehri de bu kapsamda 1766’da vefat eden İbn Suud’un oğlu Abdülaziz’e ganimet olarak verilmiştir.

İbn Abdülvehhab, Diriyeye’de dersler vermesinin haricinde eserler kaleme almakta, ayrıca da dini görüşlerini yaymak maksadıyla etrafındaki emirlere, âlimlere davet mektupları da göndermekteydi. Bu mektuplarda kelime-i tevhidi kendi inancınca yorumlayıp buna uymayan halkın tamamının müşrik olduğunu belirtip mektubun gönderildiği Müslümanları “İslam dini”ne çağırıyordu.²⁹ Bu mektuplardan biri de dönemin Osmanlı padişahı III. Selim’e (tahta çıkış ve ölüm 1789/1808) gönderilmiştir.³⁰ Abdülvehhab’ın bir mektubu da Osmanlı padişahına göndermesi haddizatında Osmanlı padişahlarının da şirk içinde olduğu, İslam dini dairesinden çıktıkları ve İslam’a rücu etmelerinin gerektiğine inandığının bir göstergesi konumundadır.

Bu akide ve saldırılar neticesinde Muhammed İbn Abdülvehhab ve Muhammed İbn Suud büyük oranda amaçlarına ulaşmış, 1792 yılına gelindiğinde Necd bölgesinin tamamı Vehhabi olurken Arabistan’ın büyük bir kesiminin siyasi liderliğini de Suud ailesi üstlenmiştir. Suud aşireti ile anlaşmasının sonrasında ömrünün geri kalanını inancını yaymak için yaptığı irşat faaliyetleri ve Suud ailesinin siyasi hâkimiyetini genişletmek maksadıyla yaptığı telkinlerle geçiren Muhammed İbn Abdülvehhab 1792 senesinde Diriyeye’de 89 yaşında vefat etmiştir.³¹ Abdülvehhab’ın Şeyh Hüseyin, Şeyh

27 BOA, HAT, 343/19595, 1226; Cemal Kutay, *Müslüman Kardeşler Hareketi*, Kalem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 237.

28 Büyükkara, 2004, s. 23.

29 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1850.

30 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. II, s. 99. Bu mektup Osmanlı arşivinin internet ortamında yaptığımız aramalarda bulunamamıştır.

31 Ethem Ruhi Fiğlalı *Günümüz İslam Mezhepleri* adlı eserinde (s. 189) ve Enver Benhan Şapolyo *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* adlı eserinde (s. 439) İbn Abdülvehhab’ın vefat tarihini 1791 olarak göstermekteyse de genel kabul 1792’dir. Bu farklılığın sebebi Abdülvehhab’ın vefat tarihinin hicri 1206 olmasıdır. Bu hicri yılı miladi yıla çevirdiğimizde karşımıza 1791/1792 çıkmaktadır. Ölüm tarihinin gün ve ayı belli olmadığı için bu iki tarihin de kabul edilmesi makuldür. Bunların yanında Muhammed Ebu Zehra ise *Mezhepler Tarihi* adlı eserinde Abdülvehhab’ın ölüm tarihi olarak 1787 yılını vermektedir (s. 236).

Abdullah, Şeyh Alî, Şeyh İbrahim adıyla dört oğlu bulunmaktaydı. Bu kişiler İslami ilimlerde bir hayli ilerlemiş ve Şeyh İbrahim hariç hepsi kadılık vazifesi ifa etmiştir. Abdülvehhab'ın vefatının ardından yerine en büyük oğlu Hüseyin, onun ardından da Abdullah geçmiş ve Suud ailesiyle yaptıkları iş birliğini babasının bıraktıkları yerden sürdürmüştür.³²

1.2. Eserleri:

Abdülvehhab'ın yirmi adet eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin adları ve bazılarının hakkındaki bilgiler şu şekildedir³³:

- a- Akîdetü'l-fırkati'n-nâciye: Hz. Peygamber'in müjdesine erecek, kurtulacak fırkanın Ehl-i Sünnet olduğunu anlatan bir çalışmasıdır. (nşr. Züheyr eş-Şâviş, Beyrut 1399/1979).
- b- Ehâdîs fi'l-fiten ve'l-havâdis: (nşr. Muhammed Hasan Selâme – Muhammed Şevkî Hıdr, Riyad 1398).
- c- El-Hutabü'l-Minberiyye: Otuz sekiz hutbe içermektedir. Son iki eser Sâlih b. Abdurrahman el-Atram ve Muhammed b. Abdürrâzık ed-Düveys tarafından yayımlanmıştır (Riyad 1399).
- d- El-Kebâ'ir: Büyük günahları anlatan eseridir. (nşr. Muhammed Ahmed Abdülazîz, Kahire 1987).
- e- El-Mesâ'ilü'lletî lahasahâ Şeyhülislâm Muhammed b. 'Abdilvehhâb min fetâvâ İbn Teymiyye: İbn Teymiyye'nin 135 fetvasının özetlendiği bu çalışmayı Ebü'l-Fidâ es-Seyyid Abdülmaksûd el-Eserî yayımlamıştır (Riyad 1408/1988).
- f- Fetâvâ ve Mesâ'il: Yaklaşık kırk fetvayı ihtiva eder.
- g- Keşfü's-Şübühât: Tevhit akidesine uymadığına inandığı Müslümanların uygulamaları üzerine yazılmış bir reddiye kitabıdır. (Kahire 1380/1961; Medine 1395/1975; Tâif 1400/1980; Cidde 1400/1980; Riyad 1404/1984; Mekke 1406/1986).

32 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1857; Haydarizade İbrahim, "Vehhabilik 2", s. 231.

33 Öz, 2016, s. 622-623; Öz, "Muhammed İbn Abdülvehhab", s. 494.

- h- Kitâbü Fazli'l-İslâm (Kitabu Fadli'l İman): İslam, büyük günahlar, bidat, inanç esasları gibi konuları açıklayan bir çalışmadır. (Riyad 1390/1970).
- i- Kitâbü'l-Usûli's-Selâsse: Abdülaziz İbn Suud'un talebi üzerine yazılmış ilmihal türünde bir eserdir. Rab isminin anlamını, dinin vecibelerini ve kısaca Hz. Peygamber'in siretinden bahsetmektedir. (Riyad 1380/1960, 1382/1962, 1390/1970, 1400/1980; Medine 1410/1990).
- j- Kitâbü't-Tevhîd: İbn Abdülvehhab'ın en temel ve en meşhur eseridir. Adından da anlaşılacağı üzere İslam'ın tevhit akidesi ve onu bozan şirk üzerine kaleme alınmış bir eserdir. (Kahire 1366/1946; Riyad 1382/1962; Beyrut 1390/1970; Medine 1980, 1409/1989).
- k- Kitâbü Usûli'd-Dîn (nşr. İsmâil el-Ensârî – Abdullah b. Abdüllatîf Âlü'ş-Şeyh, Riyad 1400).
- l- Mebâdi'ü'l-İslâm: İslami esasları özet olarak anlatan eseridir. (Fundamentals of Islam, Riyad 1400/1980).
- m- Mebhasü'l-ictihâd ve'l-hilâf: İbn Kayyim el-Cevziyye'nin İ'lâmü'l-muvakkı'în adlı eserindeki ictihad ve hilâf bahislerinin özeti olup Abdurrahman b. Muhammed es-Sedhan ve Abdullah b. Cibrîn'in tashihiyle yayımlanmıştır (Riyad 1398).
- n- Mecnû'u'l-hadîs 'alâ ebvâbi'l-fikh: İlk cildi Halîl İbrâhim Molla Hâtır, II. cildi de Mahmûd et-Tahhân tarafından neşredilmiştir (Riyad 1398).
- o- Mesâ'ilü'l-câhiliyyeti'lletî Hâlefehâ Resûlullâh: Cahiliye devri inançlarını ve onların yanlışlıklarını anlatan bir çalışmasıdır. (Kahire 1347, 1376, 1394/1974; Tâif 1394/1974; Riyad 1408/1988).
- p- Muhammed'in Hayatı, Muhtasarı Siyeri'r-Resul (Ankara 1977) adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.
- q- Muhtasarü'l-İnsâf ve'ş-Şerhi'l-kebîr: Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin el-Muḳni' isimli kitabı üzerine Ali b. Süleyman el-Merdâvî tarafından kaleme alınan el-İnşâf ve Ebü'l-Ferec İbn Kudâme'nin yazdığı eş-Şerḩu'l-Kebîr adlı şerhlerin muhtasarı olup Abdülazîz b. Zeyd er-Rûmî ve Sâlih b. Muhammed Hasan tarafından neşredilmiştir (Riyad 1398).

- r- Muhtaşaru sîreti'r-Resûl: (nşr. M. Hâmid el-Fıkî, Riyad 1375/1956; Medine 1408/1988; Abdurrahman b. Nâsır v.dğr., Lahor 1408/1988). Hz.
- s- Muhtasarı Zâdi'l-Me'âd: İbn Kayyim el-Cevziyye'ye ait eserin özetidir (Beyrut 1391/1971, 1984).
- t- Nasîhatü'l-Müslimîn: M. Reşîd Rızâ'nın açıklamalarıyla Mecmû'atü'l-hadîs içinde neşredilmiştir (Riyad 1400).
- u- Risâle fi'r-red 'ale'r-Râfiâza: Adından da anlaşabileceği üzere Şia'ya yazılmış bir reddiyedir. (nşr. Nâsır b. Sa'd er-Reşîd, Kahire 1980).

1.3. Vehhabiliğin Akidesi

Muhammed İbn Abdülvehhab eğitimini tamamlayıp memleketine döndüğünde inançlarını üç ana sütun üzerine oturttuk bu görüşleri yazdığı risalelerle savunmaya başlamıştır. Bu üç görüş şu şekildedir³⁴:

- 1- Amel imandandır.
- 2- Peygamber, evliya gibi şahsiyetlerden yardım, şefaât ve manevi koruyuculuk istenmez.
- 3- Hz. Muhammet'ten sonra çıkan her şey bidattir.

Haddizatında Abdülvehhab'ın savunduğu bu Vehhabi itikadı ilk olarak onunla ortaya çıkmış değildir. Abdülvehhab sadece kendisinden önceki başta İbn Teymiyye olmak üzere mezhep imamlarının söylediklerini tekrar etmiş, bunları aşırı bir sertlikle savunmuş ve uygulamıştır. O, öncekilerin söylediklerini teoriden pratiğe çıkarmış ancak bazılarında da itidalden ifrata kaçmıştır. Gerçekte o, İslam'ın Hz. Peygamber dönemimdeki gibi yaşanmasını istemesi, akli ve realiteyi bir kenara koyarak sadece nakli esas alması itibariyle aşırılığa kaçmış bir selefidir.

Muhammed bin Abdülvehhab doğduğu aile itibariyle Hanbelidir. Hanbelilikte nakil, akıldan üstündür ve bir hususta nakil varsa başka bir delile ihtiyaç yoktur³⁵. İlk eğitimini bu görüş ile almasının ardından yine Hanbeli olan İbn Teymiyye ile onun

34 Kutay, 1977, s. 237.

35 Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da...*, s. 620.

talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin kitaplarını okuyarak onların İslam anlayışlarına katılmış ve bu ekolün takipçisi olmuştur³⁶. İbn Teymiyye'ye özel bir muhabbeti olduğu için fetvalarını verirken onun görüşlerine dayanmış ve İbn Teymiyye'ye muhalif hiçbir içtihadı kabul etmemiştir³⁷. Hanbelilikten akli delillere çok az değer vermeyi, Zahiri mezhebinden de nas olarak tabir olunan ayet ve hadislerin görünen manasından başkasını kabul etmeme düşüncesini almıştır³⁸. Bu yönüyle yukarıda da belirtildiği üzere Abdülvehhab haddizatında orijinal bir fikir ortaya koymamış, sadece evvelki âlimlerin söylediklerini tekrar babında fetvalar vermiştir. Bu bakımından Muhammed b. Abdülvehhab'a müçtehit³⁹ tabirinden ziyade imam, müftü, şeyh gibi tabirleri kullanmak daha yerinde olacaktır.

Abdülvehhab'ın görüşlerinin ilk eğitimini aldığı ve İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye sayesinde ilerlettiği Hanbelilik inancına benzer yönleri olsa da kimi yönlerden ondan ayrılır. Sözelimi Ahmet b. Hanbel ve diğer Hanbeli âlimleri adil de zalim de olsa halifeye itaati şart koşmuş ve isyanı yasaklamışlardır⁴⁰. Ancak Vehhabiler işe Osmanlıya yani halifeye isyan ile başlamışlardır. Abdülvehhab'ın çok sevdiği ve saydığı İbn Kayyim el-Cevziyye bidatlerin hepsinin kötü olmadığını, şeriata uyan bidatlerin iyi karşılanabileceğini bildirirken⁴¹ Vehhabiliğin temel akidesinin, iyi-kötü ayırt etmeksizin her türlü bidatle savaşmak olduğu bilinen bir gerçektir.

Hanbelilik ile Vehhabilik arasındaki kayda değer farklılıklardan biri de günah işlemenin kişiyi dinden çıkarıp çıkarmayacağı mevzuudur. Ahmet b. Hanbel; Müslüman bir kişinin ahiretteki durumu hakkında cennetlik yahut cehennemlik

36 Meşkur, 2011, s. 554.

37 Haydarizade İbrahim, "Vehhabilik 2", s. 231.

38 Büyükkara, 2004, s. 25.

39 "Hukuksal bir sorunda din adamlarının (ulema) düşüncelerine içtihat, bu düşüncelerin sahiplerine de müçtehit denir." A. Timur Bilgiç, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2012, s. 194; "Ayat ve hadislerden şer'i hükümler çıkaran din allamesi.", Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 705; "Nasların lafız, mâna ve bilinçli boşluklarında gizli şer'i amelî ahkâmı ortaya çıkarmaya yönelik beşerî çabayı ifade eder. Bu çabayı gösteren kimseye müctehid, hakkında icthad edilen konuya da müctehedün fih denilir.", H. Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, c. XXI, s. 432; "Umumiyetle kanun bu hükümünü alakadar eden hususta şahsi bir kanaat elde etmek maksadı ile gösterilen gayrete içtihat, bunu yapana da müctehit denir.", D. B. McDonald, "İctihad", *MEBİA*, c. V/II, s. 927.

40 Gümüšoğlu, 2013, s. 265.

41 İbnü'l-Cevziyye, *Şeytanın Ayartması*, Elif Yayınları, İstanbul, 2005, s. 30-31.

şeklinde hüküm verilemez, namazı kılınır ve dua edilir, demektir. “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar.”⁴² ve “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.”⁴³ ayetlerine dayanarak Allah’ın günahkâr bir kulunu affedebileceği gibi ona azap da edebileceğini ifade eder. Yani Hanbeliliğe göre günahkâr kulun durumu Allah’a kalmıştır.⁴⁴ Hanbeliliğin önemli imamlarından olan İbn Kayyim el-Cezviyye’nin de görüşü bu yöndedir ve eserinde günahların zararını anlattığı bölümde kişinin dinden çıkacağından hiç bahsetmez.⁴⁵ Sünni inanın itikat teorisyenlerinden Maturidi de günah işleyenlerin dinden çıkmayacağı yönünde görüş bildirmektedir.⁴⁶ Eş’ari ekolünün önemli imamlarından Teftâzânî büyük günah işleyenleri mümin olarak kabul eder.⁴⁷ Sünni inanın önemli müçtehitlerinden Ebu Hanife de adı anılan kişilerden farklı fikir beyan etmemektedir.⁴⁸ Çünkü bu hususlarda Hz. Peygamber’in “Salih olsun, fâcir olsun hatta büyük günah işlemiş de olsa her Müslüman’ın arkasında farz namazı (cemaatle kılmak) vaciptir.”⁴⁹ yahut “Şefa’atim, ümmetimin büyük günah işleyenleri içindir.”⁵⁰ şeklinde sarih ifadeleri bulunmaktadır. Buna karşılık Muhammed İbn Abdülvehhab ibadet ile tevhidi bir tutmaktadır.⁵¹ Bundan mütevellit Vehhabiliğe göre değil büyük günahlar küçük günahlar dahi kişiyi dinden çıkarır.⁵² Bu yönünle Abdülvehhab büyük günah mevzuunda Sünni itikadından ayrıldığını göstermektedir. Bu ise iman ve küfür gibi hiç de küçümsenmeyecek bir fikir ayrılığıdır.

42 Nisa/116.

43 Nisa/48.

44 Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da...*, s. 610.

45 İbn Kayyim el-Cezviyye, *Kalbin İlacı*, Elif Yayınları, İstanbul, 2007, s. 72-80.

46 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 417, 475.

47 Teftâzânî, *el-Makâsîd*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 722.

48 İmam Azam, *Fıkh-ı Ekber Aliyyül Kari Şerhi*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 176.

49 Ebû Dâvûd, *Salât*, 64.

50 Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 20-21; Tirmizî, *Kıyâmet*, 11; İbn Mâce, *Zühd*, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/213.

51 Muhammed Süleyman et-Temimi, *Tevhid*, Eldim Matbaacılık, İstanbul, tarih yok, s. 8.

52 Hasan Gümüsoğlu, *Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 77.

1.3.1. Tevhit Anlayışı

Abdülvehhab imanı dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve amel etmek şeklinde üç şartla tarif eder⁵³. Ona göre iman artıp eksilen bir şeydir⁵⁴ ve tevhit ancak tatbikatla yani ibadetlerle gerçekleştirilebilecek bir şeydir⁵⁵. İbadet ve tevhit birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Abdülvehhab bunun daha iyi anlaşılması için nasıl ki abdestsiz namaz olmazsa tevhitsiz de hiçbir ibadet kabul olunmaz, der⁵⁶. Abdülvehhab'a göre ibadetsiz tevhit, tevhitsiz ibadet olmaz. Bu da demek oluyor ki kişi ibadetlerini yerine getirmediği yahut günah işlediği takdirde imanı azalır veya tamamen ortadan kalkar. Bu açıklamaları hakikatte Haricilerin söylediklerinin tekrarından öte değildir⁵⁷. Tartışılmasına rağmen pek çok hadis kaynağında⁵⁸ geçen “*Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz*” hadisi gereğince genel kanaate göre İslam'da dinden çıkmış bir kişinin cezası ölümdür⁵⁹. Yani Vehhabilerin günah işleyenleri dinden çıktıkları gerekçesiyle öldürmelerinin yanlış bir yorumla yola çıkararak oluşturdukları tutarlı bir davranış olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira onlara göre günah işleyen bir kişi dinden çıkmıştır ve Hz. Peygamber'in emri gereği öldürülmeleri gerekmektedir. Onların cetvelleri doğru ancak çizgileri yanlıştır.

Hanbelilik ve Vehhabilik arasındaki bu içtihat farklarını teferruat babında değerlendirmemiz mümkün gözükmemektedir. Vehhabilik hareketinin ayrı bir mezhep olup olmadığı tartışmalı olmuş, kimi kaynaklar⁶⁰ Vehhabiliği bir Hanbeli hareketi olarak değerlendirse de genel kabul Hanbelilikten neşet etmiş ayrı bir mezhep olduğudur⁶¹. Eyüp Sabri Paşa biraz hakaret maksadıyla onları Şiiliğin aşırı bir mezhebi

53 Muhammed b. Abdülvehhab, *Dinde Üç Mesele*, Ter. Ahmet Çetin, Yer Yok, h. 1422, s. 28.

54 Muhammed Süleyman et-Temimi, *Tevhid*, s. 21.

55 Muhammed Süleyman et-Temimi, *Tevhid*, s. 8; Muhammed b. Abdülvehhab, h. 1422, s. 21.

56 Muhammed Bin Abdülvehhab, *Dinin Doğru Anlaşılmasında 4 Temel Kaide (Kavaidü'l Erba' Şerhi)*, Şarih Ebu Hanzala, Furkan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 75.

57 Ebü'l-Hasan el-Eş'Arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 146.

58 Buhârî, Cihâd, 149; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1; Tirmizî, Hudûd, 20; İbn Mâce, Hudûd, 2.

59 Fatih Orhan, *İslam Ceza Hukukunda İrtidat ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2014, s. 136; Sahip Beroje, “İslam Hukukunda İrtidat Cezasına Yeni Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2004, S. 4, c. XVII, s. 308; İrfan İnce, “Ridde”, *DİA*, c. XXXV, s. 88.

60 Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbeli Mezhebi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 96.

61 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1852; Eyüp Sabri Paşa, 2018, s. 246; Haydarizade İbrahim, “Vehhabilik 1”, s. 215; Mehmet Akif, “Hasbihal”, *Sıratı müstakim*, 24 Cemâziyelevvel 328

olan İsmailiye'ye bağlı olan Karmatiler (Karamita) şeklinde olsa da Vehhabilerin Şiilikle herhangi bir münasebetleri bulunmamaktadır⁶². Zira Vehhabilik Sünniliğin aşırı yorumundan öte değildir ve inanç esasları yönünden Karmatiliğin Vehhabiliğe benzer tarafları yok denecek kadar azdır. Netice itibariyle biz de bu saydığımız önemli farklılıklardan ötürü Vehhabiliği Hanbelilikten neşet etmiş Sünniliğin ayrı bir mezhebi olarak değerlendirmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Vehhabiliğin temel argümanı İslam'ı aslına döndürme iddiasıdır. Bunun için de İslam'ın aslını bozduğuna inandıkları uygulamalardan ötürü davalarının esası olarak tevhidi diğer bir ifadeyle şirkten kurtulmayı belirlemişlerdir⁶³. Hatta Vehhabiliğin bütün argümanları şirk ve tevhit üzerine kurulmuştur. Muhammed İbn Abdülvehhab, kelime-i tevhidi ret ve kabul olmak üzere iki bölüme ayırıyordu: “*Lailailahe*” kısmı ile kendisini ilahlaştıranları ve Allah'tan başka kendisine ibadet ettiren her şey ret edilecek, “*illallah*” kısmı ile de ancak Allah'ı ilah olarak kabul edip ancak ona ibadet edilecektir⁶⁴. Burada önemli olan ve Vehhabiliğin akidesini belirleyen ret kısmıdır. Vehhabiliğe göre bidatler, hurafeler, sultanlar, şeyhler ve Abdülvehhab'ın “*Allah'tan gayri emir ve nehiyelerine itibar olunan her şey*”⁶⁵ olarak tarif ettiği tağutların hepsi reddedilmelidir. Aksi halde yapılanlar kişiyi şirk götürecektir.

Abdülvehhab, kelime-i tevhidi öyle yorumluyordu ki bu yorumlamanın yani kendilerinin dışındaki herkes ya kâfir yahut müşrik oluyordu. Muhammed İbn Abdülvehhab'ın kendilerine gelinceye kadarki bütün insanların şirk ve küfür içerisinde yani cehennemlik olduğunu bildirmesinin temelinde de bu yorum yatmaktadır⁶⁶.

Muhammed İbn Abdülvehhab, tevhidi uluhiyet ve rububiyet olmak üzere ikiye ayırmaktadır⁶⁷:

Perşembe/20 Mayıs 326, Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Bel. Kül. Yayınları, İstanbul, 2014, c. IV, s. 225; Fığlalı, 2008, s. 190; Gümüşoğlu, 2013, s. 221; Şeker, 2007, s. 167; Bulut, 2016, s. 505.

62 Eyüp Sabri Paşa, 2018, c. I, s. 238-239.

63 Haydarizade İbrahim, “Vehhabilik 2”, s. 230.

64 Muhammed b. Abdülvehhab, h. 1422, s. 25.

65 Muhammed Süleyman et-Temimi, Tevhid, s. 9.

66 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 74.

67 Muhammed Bin Abdülvehhab, 2014, s. 37-38.

1.3.1.1 Ulûhiyet Tevhidi:

Bu tevhidin tanımı “*Kişinin sözlerinde ve fiillerinde Allah’ı birlemesidir. Kişinin namazında, duasında kurbanında Allah’ı birlemesi*” şeklinde yapılmıştır. Ulûhiyet tevhidi, kişinin her türlü ibadetini bir tek olan Allah için yapması ve bunu ikrar etmesidir. Bu bakımdan namaz, kurban gibi hiçbir ibadet ve secde gibi hiçbir ibadetin parçası Allah’tan başkasına yapılmamalıdır. Aksi halde ulûhiyet tevhidi bozulmuş olacaktır. Ulûhiyet tevhidi; dua, istimdat, istiane, istiğase⁶⁸ gibi Allah’tan başkasının güç yetiremeyeceği şeyleri de kullardan beklememeyi gerektirir. Bütün bunlara en büyük delil ise “*Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁶⁹ ayeti kerimesidir. Vehhabiliğe göre Allah’tan başkasına ibadet edeni yani ulûhiyet tevhidini bozanları tekfir etmedikçe gerçek muvahhit olunamaz⁷⁰. Kuran-ı Kerim’de geçen “*Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et, onlara sert davran.*”⁷¹, “*Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kuran’la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür.*”⁷², “*Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler.*”⁷³ gibi ayetlere dayanarak etraflarındaki Müslümanların bidat ve hurafelerle dinden çıktığına, artık onlarla savaşılması ve onların öldürülmeleri gerektiğine inanmışlardır. Aslına bakılırsa yanlış yorumlamayla yaptıkları barbarlıklar kendi içlerinde tutarlıdır. Yani Vehhabiliğe inanmış bir kimsenin etrafındaki bir Müslüman’ı kâfir olduğu gerekçesiyle öldürmesi kendi zannınca dinin bir emridir. Ancak daha sonrasında ayrıntısına girileceği üzere Vehhabilerin hiç gayrimüslimleri öldürmeyip sadece Müslümanlarla savaşması ve sadece Müslüman öldürmesi enteresan bir tezat teşkil etmektedir.

68 Bu kelimeler “yardım isteme” anlamına gelmektedir.

69 Zariyat/56.

70 Muhammed Mücahid Dünder, *Vehhabilikte Tevhid ve Şirk Anlayışı*, Aybil Yayınları, Konya, 2013, s. 37.

71 Tahrir/9.

72 Furkan/52.

73 Tevbe/123.

1.3.1.2. Rububiyet tevhidi:

Abdülvehhab bu tevhidi, “*Kişinin Allah’ı, Allah’ın sıfatlarında birlemesidir. Yaratmada, rızık vermede, mülkiyette, kâinatın işlerini düzeltmede Allah’ı birlemesine denir.*” şeklinde açıklamaktadır. Yani bu tevhidin gereği dünya düzenini kuran ve devam ettirenin, rızık verenin, insanları yönetenin, zengin yahut fakir yaratanın Allah olduğunu kabul etmesidir. Yani kısacası dünyanın sahibi ve idarecisinin Allah olduğunun kabulüdür. Ancak bu durumu Müslüman olmayan pek çok kişi de kabul eder. Sözgelimi Hz. Peygamber dönemindeki müşrikler de yeri ve göğü yaratanın Allah olduğunu kabul ve ikrar ediyorlardı⁷⁴. Ancak bu ikrar ve kabul onları Müslüman yapmaya yetmiyordu. Bu da demek oluyor ki iki tevhit birbirlerini tamamlayıcı cüzlerdir ancak aslolan Vehhabiliğe (İslam’a göre de) bir kişinin hakiki Müslüman olabilmesi aslen ulûhiyet tevhidinden geçmektedir. Ancak günümüz Vehhabi inancındakiler bu tevhit inancını öylesine ifrata götürürler ki devlet yönetimini seçmek maksadıyla yapılan seçimler dahi bu tevhide aykırı düştüğü için kişiyi şirke götürmektedir⁷⁵. Vehhabiler ile Haricilerin dine bakışı aynı seviyededir.⁷⁶ Haricilerin halife tayininde Hz. Ali’nin, hakem kararını kabul etmesiyle dinden çıktığını söylemeleri aslında onlar için Abdülvehhab’ın bu rububiyet tevhidi modeliyle anlatmak istediği tevhit çeşidinin çiğnendiği anlamına gelmekteydi.

Vehhabiler toplumda İslam adı altında yaşanan birçok inancın bidat olduğunu söylüyor ve bunların İslam’ın tevhit akidesini bozduğuna inanıyordu. Bundan dolayı Vehhabiler ömürlerini bidatlerle mücadeleye vermişlerdir. Ancak bidatin sınırlarını artık ucu yakalanamayacak derecede kaçırmışlardır. Abdülvehhab, Hz. Peygamber’den sonra çıkan her şeyi bidat saymasına delil olarak Hz. Peygamber’in “*Her bidat sapıklıktır.*”⁷⁷ hadisini gösterir. Ancak Abdülvehhab hiç kuşkusuz burada Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkıp dini bozan şeylerin sapıklık olduğu fikrini kaçırarak bidati Hz. Peygamber’den sonra çıkan herhangi bir şey olarak algılamış ve

74 Lokman/25.

75 Muhammed Bin Abdülvehhab, 2014, s. 85.

76 Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Pekirişçi, *Hariciler ve Vehhabilerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011; Ali Ünsal, *Dünden Bugüne Haricilik ve Neo-Hariciler*, Işık Kitapları, İstanbul, 2015.

77 Müslim, Cum’a 43; İbn Mâce, Mukaddime 7.

olayı dini olarak değerlendirmekten ziyade kronolojik olarak değerlendirmek gibi azim bir hataya düşmüştür. Bu münasebetle Abdülvehhab'a göre Kuran ve hadiste olmayan her şey bidattir. Peygamber Efendimizin kabri şeriflerindeki perdelerin yenilenmesinin bidat olduğu iddiasıyla perdelerin yenilenmesini yasaklamaları, böyle olunca da bir vakit sonra perdelerin o mukaddes mekâna yakışmayacak derecede paramparça olması bu hususta çok çarpıcı bir örneklik teşkil eder⁷⁸.

Hâlbuki Rahmi Yaran'ın tanımıyla bidat, *“Asr-ı Saadet'ten sonra ortaya çıkan, şer'i bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar”*dır⁷⁹. Yahut Ebu Zehra'nın tanımıyla *“Dinin aslında bulunmamasına rağmen kulların ibadet kabul ederek yaptıkları ve yapılmalarıyla kişinin Allah'a yaklaşıcağını sandıkları bir kısım hususlardır.”*⁸⁰ Bu tariflerden yola çıkarak bir hususun bidat olabilmesi için iki şart gerekmektedir: Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkması ve dinin içinde yer almaması yahut dine zarar vermesi. Sözelimi Hz. Peygamber'in namazın akabinde 33 adet çekilmesini söylediği sözlerin sayısını tutturabilmek maksadıyla üretilmiş tespihin veya bu ibadetin toplu olarak yapılmasının, ezanın daha uzaklara ulaşmasını temin için minarenin yahut imamın namazdaki komutlarını bütün cemaatin işitmesi maksadıyla mikrofon kullanılması dinin bir emrini ortadan kaldıran değil o emrin daha iyi yaşanmasına hizmet eden uygulamalardır. Yukarıda perde hususunda o perdelerin değiştirilmesi yahut değiştirilmemesi dinin bir emri değildir. Değiştirilmesi dinin bir rüknünü yok etmeyecektir. Vehhabiler bidat mevzuunda ifrata kaçarak bunları yapmayı dinden çıkmakla eş tutup insanları bu teferruat babındaki hususlar sebebiyle öldürmeleri asla kabul edilebilecek şeyler değildir. Daha çok tarihçiliği ile bilinmesine karşın Türk tarihinin büyük hukukçularından da olan Ahmet Cevdet Paşa, Vehhabilerin bidat anlayışını şöyle tenkit etmektedir: *“Hâlbuki kötü bidat ile güzel bidatı birbirinden ayırmak lazımdır. Sonradan zuhur etme nice şeyler vardır ki güzel şeylerden addolunur. İnsan, tabiatı iktizası olduğu cihetle bir yerde durmayıp fende ve sanayide yapılan yeni icatlarla terakki etmekte olduğundan Şeyh Necdi'nin davranışı bu tabii gidişe karşı bir hareket idi. Aslında harpte bedeviler medenilere galip iken*

78 Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da...*, s. 238.

79 Rahmi Yara, “Bid'at”, *DİA*, c. VI, s. 129.

80 Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da...*, s. 238.

sanayinin gelişmesi hasebiyle top ve tüfek icat olalıdan beri medeniyet bu hususta cehalete galip olmaya ve günden güne bu galebesinin derecesi artmağa başlamış idi. Şu hale göre Şeyh Necdî'nin bir çıkmaz yola sapmış olduğu belli idi."⁸¹ Ancak hangi bidat olursa olsun Abdülvehhab'a göre iyi niyetli yapılsa dahi kişiyi küfre düşmekten kurtaramamaktadır.⁸²

Tasavvuf kültüründe önemli yerleri olan vesile edinme anlamındaki tevessül, müridin mürşidini gönlünden düşünerek ona bağlanması anlamındaki rabıta, Allah'tan veya Hz. Peygamber'den doğrudan bilgi alma anlamına gelen mükâşafe ile şefaaf ve bir mürşide bağlanmayı şirk olarak addetmişler ve dolayısıyla bunları yapanları müşrik ilan etmişlerdir. Ancak Abdülvehhab şefaati doğrudan reddetmeyerek ikiye ayırmıştır⁸³:

1.3.2. Şefaaf Anlayışı:

Abdülvehhab şefaati iki çeşide ayırmaktadır:

Menfi şefaaf: Menfi şefaaf Allah dışındakilerden istenilen şefaattir. Yani "*Ey filanca beni kurtar!*" demektir ki bu Abdülvehhab'a göre şirktir. Buna delil olarak da "*Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın (şefaatin) olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.*"⁸⁴ ayetini delil göstermektedir.

Müspet şefaaf: Bu tür şefaatte ise şefaaf sadece Allah'tan istenir. Yani kişinin "*Ey Allah'ım beni kurtar!*" demesi caiz görülmüştür. Buna dayanak olarak da "*O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaaf edemez.*"⁸⁵ ayetini delil göstermektedir.⁸⁶

Şefaaf dediğimizde aklımıza ilk gelen Hz. Muhammet'in şefaafidir. Bu şefaaf çeşidi yukarıdaki sınıflandırmalardan ikincisine dâhil olduğundan Hz. Muhammet'ten

81 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1857.

82 Muhammed Süleyman et-Temimi, *Tevhid*, s. 84.

83 Muhammed b. Abdülvehhab, h. 1422, s. 44.

84 Bakara/254.

85 Bakara/255.

86 Muhammed Süleyman et-Temimi, *Tevhid*, s. 73.

şefaata dilemek şirk olarak kabul edilmiştir⁸⁷. Ancak Hz. Muhammet, şefaata etmeyi ancak Allah'tan niyaz edilebilir⁸⁸.

Muhammed b. Abdülvehhab din büyüklerinden yardım isteme anlamındaki istimdadı büyük şirk saymıştır⁸⁹. Buna dayanak olarak *“Dua edilmeye lâyık olan O'dur. O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler, onların hiçbir isteğini karşılayamazlar.”*⁹⁰, *“Allah'a ibadetin yanı sıra başka kimseye ibadet etmeyin (orijinal metinde yalvarmayın).”*⁹¹ *“(Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”*⁹² ayetleri gösterilir. Bunlara karşı olmak tasavvuf ve mutasavvıflara da karşı olmayı gerektirmiş ve bu sebepten Vehhabiler her türlü tasavvuf hareketine karşı çok sert tepki göstermişlerdir⁹³. Tevessül, istiğase, şefaata gibi konuların haricinde tasavvufun önemli terimleri arasında yer alan kırklar, yediler, abdallar, kutup, gavs, raks, sema, devran, ayin gibi kavramlara da karşı çıkmışlardır⁹⁴. Abdülvehhab'ın bu tasavvuf karşıtlığının temeli kitapları ve fikirleriyle ona hocalık yapmış olan İbn Teymiyye'den gelmektedir. Zira o da tasavvufa şiddetle karşı idi⁹⁵. Tarihiçi Bruce Masters ise, Abdülvehhab'ın tasavvufun her şeklini tamamen reddetmediğini belirtir. Abdülvehhab'a göre tasavvufun ahlakı bozuk kişiler tarafından çok kolay bir şekilde bozulabileceği yahut kullanılabilmesi gerekçesiyle insanların çoğunun ondan uzak durması gerekmektedir⁹⁶.

Bunların yanında mezarlara kabir yaptırmayı, kabir başında dua etmeyi, kabir yanında namaz kılmayı, kabre el sürmeyi, oraya eşyalar bırakmayı, kabrin üzerine taş koyup yazı yazmayı da şirk olarak addetmişlerdir. Türbeleri, özellikle de o türbenin türbedarına yıktırıyorlardı. Medine'yi işgal ettiklerinde bütün türbeleri yıktırışlar, halkın tepkisi üzerine Allah Resülü'nün türbesine dokunamamışlardır.⁹⁷ Onlar için

87 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 46.

88 Muhammed Süleyman et-Temimi, Tevhid, s. 76.

89 Muhammed b. Abdülvehhab, h. 1422, s. 18; Muhammed Süleyman et-Temimi, Tevhid, s. 62.

90 Ra'd/14.

91 Cin/18.

92 Fatiha/5.

93 Mehmet Ali Büyükkara, “Vehhabilik”, *DİA*, c. XLII, s. 613.

94 Dündar, 2013, s. 102.

95 Antony Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 227.

96 Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 137.

97 Öngüt, 2002, s. 29.

mezar ziyareti ancak “*Selamun aleyke*” (selam olsun sana) cümlesinden ibarettir⁹⁸. Nazarlık, muska, boncuk, madalyon, maskot, kurdele gibi her türlü uğur yahut uğursuzluk getirdiğine inanılan şeyler sahibini küfre götürmektedir⁹⁹. Resim yapmak, fotoğraf çekirmek gibi şeylerin de kişiyi şirke götürdüğüne inanılmış ve Abdülvehhab bu tarz tasvirlerin görüldüğü yerde imha edilmelerini emretmiştir¹⁰⁰. Ancak Suudi Arabistan’ın devlet daireleri ve sokaklarına baktığımızda bugünkü Suud liderlerinin bu emre uymadıklarını müşahade etmekteyiz. Hz. Peygamber için “*ya Muhammet*”, “*seyyidina*”, “*efendimiz*” şeklinde hitap edilmemelidir¹⁰¹. Vehhabilerce Hz. Peygamber’e salat ü selam getirmek de yasaklanmıştır. Hâlbuki Kuran’da “*Allah ve melekler peygambere salat ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salat ve selam okuyun.*”¹⁰² şeklinde açık bir ayet bulunmaktadır.

Ebced hesabı yapmak da kişiyi küfre götüren şeylerdendir¹⁰³. Vehhabiler¹⁰⁴, sadece dini anlayışı değiştirmeye çalışmıyorlar, günlük hayatı da değiştirip düzenlemeye çalışıyorlardı. Hatta bazen sıradan eğlenceleri dahi yasakladıkları oluyordu. Vehhabilikte her türlü müzik aletinin çalınması ve eğlenilmesi yasaktı. Önde gelen bir Vehhabi âlimi; 1808’de Suriye’de tütün kullanımını, iskambil oynamayı, meddahlardan hikâye dinlemeyi içki ile bir tutarak şiddetle yasaklamıştır¹⁰⁵.

Aslına bakılırsa bu karşı çıkışların çok da haksız sayılmadığı ve İslam’a aykırı olmadığı görülür. Vehhabilerin çeşitli kabirlerin yıkılmasını, kutsal sayılan ağaçların kesilmesini istemelerinin sebebi ölümlere yahut doğaya bir saygısızlık yahut düşmanlık değil Allah’tan başkasından bir şey istenmesinin önüne geçmek amaçlıdır. Bunların gerçekleşmemesi amacıyla Allah Resulü kabirlerin süslenmesini ve üzerine bina yapılmasını yasaklamıştır¹⁰⁶. Hakikaten de halen günümüzde dahi İslam’da olmadığı

98 Muhammed Ebu Zehra, İslam’da..., s. 238.

99 Muhammed Süleyman et-Temimi, Tevhid, s. 120.

100 Muhammed Süleyman et-Temimi, Tevhid, s. 205.

101 Muhammed Süleyman et-Temimi, Tevhid, s. 40; Meşkur, 2011, s. 556-557; Muhammed Ebu Zehra, İslam’da..., s. 238; Yörük, “Vehhabilik”, s. 61.

102 Ahzap/56.

103 Muhammed Süleyman et-Temimi, Tevhid, s. 112.

104 Muhammed Süleyman et-Temimi, Tevhid, s. 120.

105 El-Azmeh, 2003, s. 227.

106 Ebu Davud, Cenaze, 3225.

gibi İslam'ın temel akidelerine taban tabana zıt uygulamaların devam ettiğini görmekteyiz. Herhangi bir türbeye gidip horoz kurban etmek (ki İslam'da kümes hayvanları kurban edilemez), orada yatan metfundan bir şeyler istemek, bir ağacı, dağı, taşı kutsal bilip ondan talepte bulunmak modern akla sığmadığı gibi hakikaten insanı şirke götürme tehlikesi barındıran adetlerdir. Vehhabilerin yukarıda bahsedilen Hz. Ömer'in kardeşinin Cübeyle'deki türbesini, daha sonrasında Mekke ve Medine'deki türbelerin yıktırılmasının gayesi de budur. Çünkü bu kabir, işlerinde başarılı olmak isteyenlerin gelip dua ettikleri bir yer konumundaydı¹⁰⁷. Hz. Havva'ya nispet edilen Cidde'deki türbenin 1928 yılında yıkılması¹⁰⁸ da bunun bir sonucudur. Bu yapılanlardaki maksat Hz. Muhammet de dâhil olmak üzere Allah haricinde hiçbir varlığa kutsallık atfetmemektir. Vehhabilerin bu tür İslam'ın tevhit akidesine aykırı karşı işlere çıkmasında haddizatında bir sorun yoktur. Bu tür uygulamalara bütün mezhepler ittifakla karşı çıkmış ve bunun yanlışlıkları her dem anlatılmış ve bugün dahi anlatılmaktadır¹⁰⁹. Ancak sorun Vehhabilerin bu tevhit ve bidatlere karşı çıkış hassasiyetini aşırılığa vardırmaları, bunları cehalet sebebiyle yapan insanları müşrik ilan edip öldürmeleridir.

Vehhabilik inancında ayetlerin ve hadislerin görünen manası alınmış, müteşabih¹¹⁰ olarak adlandırılan bâtinî manalarını aramak caiz olmadığı için bu manalar görmezden gelinmiştir¹¹¹. Bu sebepten Mülk suresinin 17. ayetinde geçen “*Gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir fırtına göndermeyeceğinden emin misiniz?*” yahut A'raf suresi 54. ayette geçen “*Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve arşa kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır.*” veyahut Taha suresi 5. ayetinde geçen “*Rahman olan Allah arşa istiva etmiştir.*” ifadelerden yola çıkarak Allah'a mekân isnat etmişlerdir. Ehl-i Sünnet itikadına göre Allah mekândan münezzehken Vehhabi itikadına göre Allah

107 El-Azmeh, 2003, s. 226.

108 Mustafa L. Bilge, “Cidde”, *DİA*, c. VII, s. 524.

109 <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/717/adakla-igili-sartlar-nelerdir-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>, (01.06.2020)

110 Mana yönünden birden fazla ihtimal taşıdığı için anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya ifade.

111 Koca, “Ahmed Bin Hanbel”, s. 119.

gökyüzündedir¹¹². Bu bilgidен hareketle Vehhabiliğe göre Allah'ın yüzü¹¹³, eli¹¹⁴ gibi insanî organları vardır ve bu bilindiği üzere Ehl-i Sünnet itikadındaki “muhâlefetün li'l-havâdis” yani Allah'ın yarattıklarının hiçbirine benzememesi itikadına aykırıdır¹¹⁵.

Vehhabilikle ilgili bir diğer enteresan durum da Vehhabiliğe göre ilk resulün Âdem değil Nuh olmasıdır¹¹⁶. Türk Dil Kurumunun sözlüğüne baktığımızda resul, kitap indirilmiş peygamber; nebi, kitap indirilmemiş peygamber anlamlarına gelmektedir. Abdülvehhab “Biz, Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik.”¹¹⁷ ayetinden hareketle ilk resulün Hz. Nuh, son resul ve nebinin Hz. Muhammet olduğunu söyler. “Allah Teâla Nuh'dan (a.s.) Muhammet'e (s.a.v.) kadar bütün peygamberleri kendi ümmetlerine yalnız ibadette Allah'ı birleyerek ibadet etmeyi, tağutlara ibadetlerden men etmeyi bildirmek için gönderilmiş birer peygamberlerdi.” ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Abdülvehhab Hz. Nuh öncesini peygamber yahut resul olarak kabul etmemektedir¹¹⁸. Halbuki Sünni inanışa göre Hz. Âdem'e 10 sayfalık kitap indirilmiş olmakla Âdem resullerin arasında ve ilki olarak sayılmıştır. Buna karşılık Hz. Nuh'a kitap yahut suhuf denilen sayfalar indirilmemiştir. Ayrıca “Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı.”¹¹⁹, “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.”¹²⁰, “Ey Âdem!' dedik, Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu

112 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 46.

113 Rahman/27: “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabb'inin zâtı (orijinal metinde ‘veche’ yani yüzü) baki kalacaktır.”

114 Sad/75: “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alkoydu?”, Zariyat/47: “Göğü kudretimizle (orijinal metinde ‘bieydin’ yani ‘ellerimizle’) biz kurdük, Maide/64: “O'nun iki eli de açıktır.”

115 Ayrıntılı bilgi için bk. İmam Gazali, *Tevhid Akidesinin Esasları*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004; Mehmet Tüfekçioğlu, *Kur'an-ı Kerim'de Lafzi Müteşabih Ayetler*, Saadet Yayınları, İstanbul, 2013; Veysel Kasar, “Kur'an'da Müteşabihattan İstiva Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 1997, ss. 201-227.

116 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 557. Bugün Suudi Arabistan'a hac için giden Müslümanlara Vehhabilerin dağıttığı “Ehl-i Sünnet vel-Cemaat İnancı” adlı kitapta da ilk peygamberin Âdem değil Nuh olduğu yazmaktadır. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a206834.aspx>, (29.05.2020).

117 Nisa/163.

118 Muhammed b. Abdülvehhab, h. 1422, s. 39-40.

119 Bakara/37.

120 A'raf/19.

yitirirsin!”¹²¹ ayetlerinden anlaşıldığına göre Allah, Âdem’e vahyetmiş ve onu resul yapmıştır. “Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem’i, Nûh’u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı.”¹²² ayetinde görüldüğü üzere Allah, Adem’i diğer peygamberlerle birlikte saymıştır.

Kıyası Vehhabilik inancına göre Kuran ve sünnette bulunmayan her şey bidat olarak telakki edilmiştir. Hz. Peygamber döneminde minare ve cami kubbeleri olmaması sebebiyle doğal olarak bunlar da bidat olarak değerlendirilmiştir. Hatta bunlara sonradan çıkma masum bir âdet gözüyle değil bir şirk unsuru olarak bakmışlardır. Vehhabiler, Mekke’yi işgal ettiklerinde Mekkelilere türbelerin duvarlarını ve kubbelerini yıktıkları takdirde şirkten kurtulacaklarını beyan etmişlerdi¹²³. Kandil gecelerini, Hz. Peygamber’in doğumunu kutlamak, Şiilerin düzenlediği Kerbela, Gadir-i Hum¹²⁴ bayramı gibi kutlama ve anmalar da bidat kapsamındadır. “Selaten tuncina” duasını ve Delail-i Hayrat¹²⁵ gibi kitapları da okumak yasaklanmıştır. Bunların yanında sarhoşluk verici maddelerle bir tutulması münasebetiyle tütün, kahve, çubuk, nargile, çalgı aletleri gibi eğlence araçları da yasaklanmıştır ve bunları kullananlara 40 sopa had cezası uygulanmıştır¹²⁶. Abdülvehhab işi o derece ileri götürmüştür ki eskiden olmadığı gerekçesiyle kaşıkla yemek yemeyi dahi yasaklamıştır¹²⁷. İnsanların faydası için çalışan vakıf müessesesi de batıl olarak görülmüştür¹²⁸. Vehhabiler bunları yapan Sünnilere düşman oldukları gibi ehl-i beyt sevgisinde aşırı gittiğine inandıkları, ehl-i beytten olanlara çok süslü türbeler yaptıkları ve diğer uygulamaları gerekçesiyle Şia’ya da düşman olmuşlardır. Yukarıda bahsi geçen hususların yanında bıyık bıraktığı, ipekli ve uzun kollu giydiği için erkekler

121 Taha/117.

122 Ali-İmran/33.

123 Eyüp Sabri Paşa, *Mir’atü’l-Haremeyn*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 241.

124 Gadir-i Hum: Hz. Muhammet, veda haccı dönüşünde (632) Mekke ile Medine arasındaki Gadir-i Hum’da mola verdiği Hz. Ali’nin elinden tutup “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allah’ım; ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol!” demiş ve Şii dünyası bu olaydan halifelik Hz. Ali’nin hakkı olduğu yorumunu çıkarmışlardır. Bu olayın yıldönümü olan 18 Zilhicce’de Şii dünyası büyük coşkuyla bu tarihi olayı bayram olarak kutlamaktadır.

125 Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlenen salavat mecmuası.

126 Kahve ve sigara yasaklarından daha sonrasında vazgeçmişlerdir. Muhammed Ebu Zehra, *İslam’da...*, s. 236; Yörük, “Vehhabilik”, s. 60.

127 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1860; Büyükkara, 2004, s. 26.

128 Yörük, “Vehhabilik”, s. 60.

kesilerek öldürülmüş; yeni erkekler doğmasın diye hamile kadınların ise karınları deşilmiştir¹²⁹.

Abdülvehhab'ın karşı çıktığı hususlar sadece dini nitelikte değildir. Bunların arasında siyasi olanlar da mevcuttu. Bidat olarak değerlendirdiklerinden biri de padişahlıktır. Abdülvehhab saltanat kurumunu mutlakiyetçi hırslar ve ilk İslam toplumunda olmaması nedeniyle bidat olarak görmüştür. Bunu desteklemek için de şu hadisi kullanıyordu: “*Kıyamet günü Allah katında en kötü isim, melikü'l-emlak (hükümdarların hükümdarı) diye adlandırılan kimsenin ismidir*”¹³⁰ Hadiste tenkit edilen husus padişahlık değil, şahların şahı, hükümdarların hükümdarı gibi ancak Allah'a yakışabilecek adlandırmaların kullanılmasıdır. Hadiste padişahlığı yasaklayan bir emir olmadığı açıktır. Ancak Abdülvehhab'ın bu hadise dayanarak ortaya koyduğu söylem dini bir açıklama gibi dursa da hakikatte Osmanlıya, onun sultanlarına bir gönderme ve onların saltanatının hükümsüz olduğunun ilanı olduğu hususunda şüphe yoktur¹³¹. Abdülvehhab'ın Osmanlı padişahlarına ve babadan oğula geçen padişahlığa karşı çıkmasına rağmen babadan oğula geçen Suud hanedanına karşı çıkmaması not edilmesi gereken bir durumdur¹³². İktidarın babadan oğula geçme durumunun Abdülvehhab ailesi için de geçerli olduğunu belirtmemiz gerekir.

Abdülvehhab'ın amacı bidat olarak gördüğü bütün uygulamaları kaldırıp İslam'ı aslına döndürmek ve İslam'da olmasa bile toplumdaki İslam algısında bir nevi reform uygulamaktır. Bu nedenden dolayı Hammer (ö. 1856) onu İslamiyet'in Calvin'i (ö. 1564)¹³³ olarak niteler¹³⁴. Aslına bakılırsa Hammer'in bu benzetmesi haksız sayılmaz. Zira Calvin de tıpkı Abdülvehhab gibi Hristiyanlığın aslında olmadığına inandığı uygulamaların kaldırılması ve Hristiyanlığın aslına döndürülmesi gayesiyle Fransa'da bir mücadele başlatmıştı. Calvin ve Abdülvehhab, bozulduğuna inandıkları dinlerinin akidelerini iyileştirme çabasıydılar. İkisi de tanrı ile insan arasındaki

129 Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950, s. 142.

130 Buhârî, Edeb 114; Ebû Dâvûd, Edeb 62; Tirmizî, Edeb, 66; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/244.

131 Masters, 2017, s. 137.

132 Suud hanedanında iktidarın babadan oğula geçmesi ve hanedan içi ilişkilere “XX. Yüzyılın Başında İngiliz-Vehhabi İlişkileri” adlı bölümde ayrıca değinilmiştir.

133 Martin Luther'in (ö. 1546) Almanya'da başlattığı Hristiyanlık reformunun Fransa ve İsviçre'deki temsilcisidir.

134 Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1998, c. VIII, s. 121.

aracılara karşıydı¹³⁵. Ancak aralarında büyük bir fark vardır: Calvin din ile devletin birbirinden ayrılmasını savunurken Abdülvehhab din ile devleti tamamen bir potada birleştirmiştir¹³⁶. Hammer, Vehhabiliği Calvinizme benzetirken Bruce Masters¹³⁷ benzer bir yaklaşımla Püritenizm'e¹³⁸, Hollandalı Şarkiyatçı Reinhart Pieter Anne Dozy (ö. 1883) de Luther'e benzetir ve Abdülvehhab'ın dönemin İslam anlayışına karşı takındığı protest tavrı için "*Luther, dinlerden biri aleyhine kıyam etmişti. Muhammed b. Abdülvehhab da bir diğeri aleyhinde ayaklandı.*" demektedir¹³⁹. Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914) haklı olarak Dozy'e karşı çıkar¹⁴⁰. Zira Abdülvehhab İslam aleyhine ayaklanmış bir kişi değildir. Dönemin bidat ve hurafeleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış bir kişidir. Bu açıdan bakıldığında bu tür benzetmeler ancak Batılıların Abdülvehhab'ı ve Vehhabiliği daha kolay anlamak için bunları aklında oturtacak bir yer bulmalarını sağlayacak birer benzetme aracından ötesi değildir. Calvinizm, Püritenizm yahut Luthercilik başka kültür dünyalarının inanışları olduğu için ancak bazı noktalarda Vehhabiliğe yaklaşırlar. Aynısı olduğunu iddia etmek zorlama yorum olacaktır.

Vehhabilik yukarıda bahsedilen Kalvenizm ve Püritenizm benzeri inanışıyla başlattığı mücadele ile Arabistan'da militarist-siyasi bir dini ve toplumsal reform örneği ortaya koymuştur¹⁴¹. Osmanlının bölgedeki hâkimiyetini kabul etmemeleri ve bağımsız bir Arap devleti kurma peşinde olmaları onları siyasi bir mezhep haline dönüştürürken bu sebepten Osmanlıya isyan edip savaşmaları ayrıca etraflarındaki bidat içerisinde olduğunu düşündükleri aşiretlere savaş açmaları onları militarist bir yapılanma haline getirmiştir. Osmanlıya ve etraflarındaki kabilelere savaş açmalarını

135 Ayrıntılı bilgi için bk. Martin Luther, Jean Calvin, *Seküler Otorite Sivil Yönetim*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2016; Stefan Zweig, *Vicdan Zorbalığı Karşı Ya Da Castellio Calvin'e*, Can Yayınları, İstanbul, 2014; *Batıya Yön Veren Metinler II*, Der. Alev Alatlı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014; Hakan Olgun, "*John Calvin*", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, c. II. 136 *Batıya Yön Veren Metinler II*, s. 538.

137 Masters, 2017, s. 137.

138 Püritenizm: XVI. yy.da kutsal metinlerden kaynaklanmayan ve sonradan uydurulmuş her türlü katkıdan Hristiyanlığın arındırılması gerektiğini savunan aşırı İngiliz Protestanların oluşturduğu dini hareket. Ali İsmail Güngör, "Hristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri", *Dini Araştırmalar dergisi*, c. VII, S. 21, s. 8.

139 Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, notlar ve edisyon Cem Zorlu, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 501.

140 Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 2009, s. 501.

141 İra M. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, c. 1, s. 359.

Abdülvehhab isim vermese de şöyle açıklamaktadır: “Resulullah’ın savaştığı kâfirler Allah Teâla’yı rızıklandırın, öldürüp diriltin, fayda ve zarar veren, bütün işlerin elinde olduğu yüce varlık olarak bildikleri ve kabul ettikleri halde Allah onları Müslüman olarak kabul etmedi ve Resul’üne onlarla savaşmayı emretti.”¹⁴² Görüldüğü üzere Abdülvehhab etrafındaki insanların Allah’a, Resul’üne, diriltin ve öldüren, rızıklandırın, bütün her şeyin yaratıcı olarak Allah’ı tanımalarının onları Müslüman kabul etmek için yetmediğini anlatmaktadır. Abdülvehhab şayet bir kişi bunlara inansa ancak bidat ve şirk uygulamalarını gerçekleştirirse o kişi ile savaşılır. Çünkü o kişi Hz. Peygamber dönemindeki müşrikler gibidir demektir. Hatta Abdülvehhab günümüzde şirk içerisinde olduğunu düşündüğü insanların Hz. Peygamber dönemdekilerden daha kötü durumda olduğunu belirtmektedir. Zira asr-ı saadetteki müşrikler zor zamanda Allah’tan yardım istiyorlar, o zor durum geçince tekrar Allah’a ortak koşmaya başlıyorlardı. Ancak bugünkü insanlar sıkıntılı zamanlarda da güzel zamanlarda da Allah’a ortak koşuyorlar demektir¹⁴³.

Netice itibariyle Vehhabiler karşı çıktıkları bazı bidatler hususunda haksız oldukları söylenemese de bazı teknolojik gelişmeleri de bidatler arasına koymaları hayatın olağan akışına ters bir durumdur. Teknolojik gelişmelerin günah olması ancak kullanmaktan değil nerede ve niçin kullanıldığıyla alakalı bir husustur. Çölde çadır hayatı yaşayan bir bedevinin teknoloji ile bir münasebeti olmaması sebebiyle bunları yadırgaması ve onlara ihtiyaç duymaması normal kabul edilebilir. Ancak çöl hayatını bırakıp şehirlere yerleştikçe Vehhabilerin bu sert tutumlarının yumuşadığını müşahade etmekteyiz¹⁴⁴. Yakın zamana kadar tespihe bidat diyip kâfirlik alameti sayan Vehhabiler an itibariyle Batı dünyasının bütün teknolojik nimetlerden tabii bir şekilde istifade etmektedirler. Allahü Teâla’nın Kuran-ı Kerim’de Yahudiler için söylemiş olduğu “İçlerinde birtakım ümmiler vardır ki, kitabı bilmezler; bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.”¹⁴⁵ ayeti cahil bedevilerden oluşan Vehhabiler için de tam olarak uymaktadır.

142 Muhammed b. Abdülvehhab, H. 1422, s. 43.

143 Muhammed b. Abdülvehhab, H. 1422, s. 48-49.

144 Gümüšoğlu, 2013, s. 295.

145 Bakara/78.

İKİNCİ BÖLÜM

VEHHABİLİĞİN ORTAYA ÇIKMASI, YAYILMASI VE OSMANLIDAKİ YANSIMALARI

Vehhabilik önceleri Muhammed İbn Abdülvehhab'ın çabaları ile ilerler ve ancak kendi etrafı ile sınırlı kalırken zamanla kendisine inananların artması ile adı duyulmaya başlamıştır. Etrafındaki kişilerin artması ile de artık konuşarak ikna etme çabaları yerini silahlı mücadeleye bırakmıştır. Böylelikle adı duyulmaktan bir tehdit konumuna yükselmiştir. Bu hızlı diyebileceğimiz ilerlemenin ardındaki sırrı görebilmek için Vehhabiliğin tarihçesinin ve Arap Yarımadası'nın kültürünün bilinmesi gerekmektedir.

2.1. Vehhabiliğin Tarihçesi

“Vehhabilik” yahut “Vehhabiyye” adları bu inanca müntesip olmayanların Muhammed Bin Abdülvehhab'a dayandırarak verdikleri bir adlandırmadır. Vehhabilik inancının sahiplerine göre Vehhabilik adında bir mezhep yoktur. Vehhabiler kendilerini ayrı bir mezhep olarak değil amelde Hanbeli, itikatta Selefi olarak kabul ederler. Muhammed İbn Abdülvehhab'a ise bir mezhep kurucusu nazarıyla değil, İslam'ı ve Hanbeli mezhebini bidatlerden temizleyen bir şeyhülislam gözüyle bakarlar¹. Vehhabiler kendilerini tıpkı önceki selefler gibi muvahhid kelimesinin çoğulu olan “*el-muvahhidun*” kelimesiyle adlandırırlar. Bağlı oldukları akımı ise Vehhabilik olarak değil “*Da'vet, Da'vetü't-tevhid, ed-Da'vetü's-Selefiyye*” olarak isimlendirirler².

Osmanlılar, Vehhabileri, Vehhabi olarak adlandırdığı gibi aynı aşırı tutumları sergilemeleri sebebiyle Harici olarak da adlandırmışlardır.³ Hatta 1227/1813 tarihli bir belgeye göre Sultan II. Mahmut (ö. 1839) fermanlarda artık Vehhabi kelimesi yerine “Harici Suud” yazılmasını emretmiştir⁴. Bundan mülhemle Yenikapı Mevlevihanesinin günlüğü diye nitelendirebileceğimiz Defter-i Dervişhan'da Vehhabilerden bahisle “Harici” sıfatı

1 Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008, s. 189.

2 Öz, 2016, s. 618.

3 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 343/19599, 1229; 345/19690, 1231; 525/25731, 1229 vd....

4 BOA, HAT, 343/19614, 1227.

kullanıldığını görmekteyiz⁵. Eyüp Sabri Paşa'nın (ö. 1890) eserine baktığımızda harici ismini kullananların sadece Osmanlı olmadığını, Arapların da Vehhabileri Harici olarak adlandırdığını görmekteyiz⁶.

Mezhep adının Vehhabilik şeklinde Muhammed İbn Abdülvehhab'ın babasına nispet edilmesinin doğru olmadığını, mezhebin liderinin adına nispet edilmesinin yani Muhammediye şeklinde adlandırmanın daha doğru olduğunu söyleyenler mevcuttur⁷. Bu itirazı haklı görmekteyiz zira Muhammed İbn Abdülvehhab'ın babası Vehhab'ın, oğlunun fikirleriyle ortaklığı olmadığı ve dahi ona muhalif olduğu bilinmektedir⁸. Buna karşın Muhammediye isminin de Müslümanlar için sıcak ve olumlu çağrışımlar barındıracağı ve bu mezhebe meyli artıracığı düşüncesiyle muhalifleri tarafından mezhebin bu şekilde adlandırılması söz konusu değildir. XIX ve XX. yy.larda Vehhabi adı anlam genişlemesine uğrayıp artık belli bir mezhebin adı olmak yerine Sünnilik inancındaki bütün radikal hareketler için bir adlandırma olmuştur⁹.

Muhammed İbn Abdülvehhab, ilim amacıyla çıktığı yolculukta ilk durağı olan Mekke ve Medine'de bidatleri temizleme düşüncesine sahip olmuş, Basra'da izhar ettiği bu düşünceleri sebebiyle tepkiyle karşılanmış ve şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Basra'dan ayrılan Abdülvehhab önce Hureymila'ya ardında da Uyeyne'ye gitmiştir. Tepki toplayan görüşleri sebebiyle belli bir yerde barınması zor olmuştur. Nihayetinde Uyeyne'den de ayrılmak zorunda kalmıştır. Uyeyne'den ayrılmasının ardından gelen teklif üzerine Muhammed İbn Abdülvehhab Riyad'a (o zamanlarki adı Riyaz) çok yakın bir bölge olan Diriye'ye gitmiştir. Burada emirlik yapmakta olan Muhammed İbn Suud ile anlaşarak bidatlerin temizlenmesi ve İslam'a uyması şartıyla ona biat etmiştir. Tarih boyunca üç Vehhabi-Suud devleti kurulmuştur: 1744-1818 tarihleri arasında kurulan I. Suud Devleti, 1824-1891 tarihleri arasında yaşayan II. Suud Devleti, 1902'den günümüzde halen varlığını sürdürmekte olan III. Suud Devleti'dir. 1744 yılında İbn Abdülvehhab ile İbn Suud arasında akdedilen yukarıdaki anlaşma ile üç Suud devletinin birincisi kurulmuş sayılmaktadır. Bu üç devlette de

5 *Defter-i Dervişan*, Haz. Bayram Ali Kaya-Sezai Küçük, Zeytinburnu Belediyesi Kül. Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 279, 359.

6 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 73.

7 Meşkur, 2011, s. 554.

8 Haydarizade İbrahim, "Vehhabilik 1", s. 215, 216.

9 Bulut, 2016, s. 506.

devletin başı her daim Suud ailesi olurken ilmi önderlik ise Abdülvehhab'ın nesebinin olmuştur.¹⁰

2.1.1. I. Suud Devleti

1744'te kalem ve kılıcın yaptığı bu anlaşma iki tarafın da hedeflerine ulaşmasında bir vasıta olmuştur: İbn Abdülvehhab görüşlerini yayabilme, İbn Suud ise arkasına İslam'ı yayma iddiasını alarak Arabistan'da hâkimiyet kurabilme. İbn Suud'un bu beklentisi gerçekleşecek ve 1801 yılında Kerbela'ya baskın gerçekleştirecek, 1803'te Mekke, 1804'te ise Medine ve Taif'i ele geçirecek kadar güçleneceklerdir. Kutsal şehirlerin Vehhabilerin eline geçmesi İstanbul'daki yönetimi derinden sarsacak ancak hükümet, işgale müdahale imkânı bulamayacaktır¹¹.

Vehhabilerin bu derece güçlenmelerinin ve hızlı ilerlemelerinin bir sebebi din mücadelesi olduğu gibi bir sebebi de yapılan savaşların cihat olarak ilan edilmesi ve Allah'a şirk koşanlara karşı yapıldığı iddia edildiği için elde geçirilen malların ganimet sayılmasıdır. İbn Abdülvehhab bunu *“Müslüman dediğimiz insanların hepsi birdir, müşterek bir cemaattir. Bunların bütün servetleri bizim mezhebimize girenlere helaldir.”* sözüyle ilan etmiş ayrıca müritlerinden zekât haricinde de vergi almamıştır¹². Elde edilen ganimetlerin beşte biri aşiret reisi olarak Muhammed İbn Suud'a giderken geri kalan müritler arasında pay ediliyordu. Zaten baskınlara, yağmacılığa alışkın hatta bununla geçimini sağlayan urbanlar için bütün bunlar Vehhabilik inancını ekonomik yönden avantajlı hale getiriyordu¹³. Bedevilerin her daim yaptıkları bu gayriahlaki davranışa Abdülvehhab'ın “ibadet” demesi bedevilerin Vehhabiliğe neden bu derece meyyal olduklarını anlamamızda bizlere ipucu sunmaktadır. Urbanlar için yağmanın ve menfaatçiliğin sıradan bir yaşam tarzı olduğunu liderleri olan İbn Suud dahi itiraf etmekten geri durmaz: *“Bu göçebe Araplar (bedeviler), yağma yapmadıkça tatmin olmazlar ve güçlü bir devletin varlığından hoşlanmazlar. Yetkiye saygıları yoktur. Onlar, istedikleri şekilde hareket etmelerine izin veren ve bunun da ötesinde kendilerine aylık istihkak ödeyen zayıf hükûmetin yanındadırlar. Ama bu Araplar yalnız kılıçtan korkarlar. Yüzlerine kılıç çekin, size*

10 Öz, 2016, s. 625.

11 Ahmet Rasim, *Osmanlı İmparatorluğunun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 101.

12 Enver Benhah Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1964, s. 439.

13 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1857.

itaat edeceklerdir; kılıcı kınına sokun, daha fazla ödemenizi isteyeceklerdir."¹⁴ Hatta bedevilerin bu yağmalarından İbn Suud dahi Necit Mutasarrıflığına şikâyetçi olmuştur¹⁵. İbn Beşîr-i Necdî, Abdülvehhab ve İbn Suud öncesinde son derece fakir olduğunu belirttiği Necd halkının Şeyh ve İbn Suud sayesinde fevkalade zenginleştiklerini, müreffeh bir hayat yaşamaya başladıklarını belirtir¹⁶. Bu zenginliğin tek açıklaması cihat adı verilen saldırıların ardından gelen yağmalar ve elde edilen ganimetler olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bahsi geçen bu iki kişi Necd ahalisine diğer para kazanma yöntemleri olan tarım yahut ticaret öğretmemişlerdir. Arap kabilelerin hızlı zenginleşmenin formülü mahiyetinde söyledikleri "*Fakir sabahlar, zengin geceleriz!*" şeklinde bir sözlere mevcuttur. Bir insanın sabah fakirken akşam olduğunda zengin olması ancak hırsızlıkla, yağma ile mümkündür ve bu sözle yağmanın kişiyi zengin edeceğinden bahsedilmektedir. Araplara göre bu durum hiç de ayıp yahut günah değil, sıradan bir durumdur. 1912 tarihinde "*Necd Kitasının Ahval-i Umumiyesi*" adıyla yayınladığı eserinde de Hüseyin Hüsni, döneminin en güvenilmez yolunun hac yolu olmasına yol üzerindeki Vehhabilerin ve bedevilerin gazve adını verdikleri yağmalar olduğunu belirtir¹⁷. Bedeviler kendi bölgesinden geçen bir kervan gördüğünde, ki bu hac için geçen insanlar dahi olabilir, derhal kervanı durdurup malları yağmalarlar. İslamiyet öncesinden gelen bu alışkanlık XX. asırda dahi sürmüştür¹⁸. İbn Haldun (ö. 1406) Arapların bu vasıflarını "*Araplar (ve bedeviler), kendilerinde mevcut vahşilik tabiatı gereği olarak yağmacı ve talancıdırlar, zarar ve ziyan verirler; bir çatışmaya girmeden ve bir tehlikeye atılmadan, yağmalayabildiklerini yağmalar ve çöllerde çadırlarını kurdukları yerlere kaçarlar.*" veya "*Arapların tabiatı demek, halkın elinde ne var ne yok hepsini yağma ve talan etmek demektir. Onların rızıkları ve gıdaları, mızraklarının gölgesindedir. Halkın malını yağma konusunda durdukları bir sınır da yoktur.*" veya "*Arapların tabiatı demek, halkın elinde ne var ne yok hepsini yağma ve talan etmek demektir.*" şeklinde tarif etmektedir¹⁹. Halen bugün dahi Suudi Arabistan'ın Selefî Müftüsü Abdülazîz b. Bâz (ö. 1999); Vehhabiliğe uymayanların öldürülmesini, malların ve kadınların ganimet sayılmasını "*kılıçla, sözle, açıklamayla, delille ve burhanla yürütülen cihat*" olarak nitelemektedir. Buna delil olarak Hadid suresinin 25. ayetinde geçen "*Kendisinde müthiş bir*

14 M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 7-8.

15 BOA, DH.SYS. (Dâhiliye Nezareti Siyasî Kısım Belgeleri), 25-75, H-3 -05-1331.

16 Haydarizade İbrahim, "Vehhabilik 2", s. 229.

17 Fatih M. Şeker, *Osmanlılar ve Vehhabilik*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 147.

18 Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997, s. 10.

19 İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, c. I, s. 364.

güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık.” ayetini “*demirden yapılan silahları düşmanlara karşı kullanmak suretiyle*” şeklinde yorumlayarak göstermektedir²⁰.

Yağmacılık Arap asabiyesinin toplumsal, siyasi ve coğrafi bir zorunluluğu ve belki de sıradanlığını içermesi²¹ sebebiyle aslında bütün yapılan açıklamalar buna meşruiyet kazandırma amaçlıdır. Haddizatında Vehhabilik denilen olgu Abdülvehhab’ın kendi halkının yaşam tarzına uygun bir formda ürettiği yahut şekillendirdiği bir din, değilse farklı bir İslam’dır denilebilir. Yağma ile de olsa para elde etmek bedevilerin sosyolojik bir vakıası olarak önümüzde durmaktadır. Hatta İslam’ın ilk dönemlerinde “müellefe-i kulûb” olarak adlandırılan bazı kimselerin kalplerinin İslam’a ısındırılması gayesiyle bir fon oluşturulması ve bu fondan onlara para taksimatının yapılması da bedevilerin içerisinde bulunduğu maddiyatçı ve menfaatperest hallerini anlatır önemli örneklerden biri konumundadır. Vehhabilerin Hz. Peygamber sonrasında Hz. Ali (ö. 661) ve Muaviye (ö. 680) iç çatışmasında da paralı askerlik yaptıkları bilinen bir gerçektir²² ve bu onların paradan başka bir davalarının olmadığını açık göstergesidir. Ancak Vehhabi yağmacılığında bahsederken şu enteresan bilgiyi de zikretmek gerekir ki Abdülvehhab her sefer sonrasında kendi payına düşen büyük ganimeti hep etrafındaki bir veya iki kişiye verecek derecede de cömerttir²³. Bu durum onun züht hayatı yaşadığına hamledilebilirse de etrafındaki insanların kalplerini kazanmak, kendi ve davası yolunda fedakârlık beklemek ve namını yaymak maksatlı yapması da gayet muhtemeldir.

Necd halkının bu yeni ve farklı görüşe derhal sahip çıkmasının nedenlerini tarihte de bulmak mümkündür. Zira Necd; Yemen, Aden, İran, Hint, Irak ve Şam tesirleri altında kalan bir bölgedir. Halkı Hz. Muhammet devrinde İslam’a girmiş olmasına rağmen Peygamber’in vefatının hemen ardından bu bölgeden Müseylimetü’l-kezzab (ö. 633), Secah (ö. 661’den sonra), Tuleyha b. Huveylid (ö. 642?) ve Esved el-Ansî (ö. 632) gibi sahte peygamberler çıkmış ve bu yörenin halkı bu insanlara bağlanmışlardır. Nitekim Muhammed İbn Abdülvehhab ortaya çıkıp görüşlerini yaymaya başlayınca Müseylime ve İbn Abdülvehhab’ın aynı bölgeden çıkmasına atıfla adı “*Yemame’nin yeni Müseylimetü’l-kezzâb’ı*”na çıkmıştır²⁴. Bölge insanının bu güvenilmezliğini IV. yy. gibi çok erken bir dönemde Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus

20 Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, “Muhammed B. Abdülvehhab”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/144022>, (04.02.2020).

21 Aziz el-Azmeh, *İslamlar ve Moderniteler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 224.

22 Yıldırım Deniz, “Orta Doğu’da Vehhabi - Şii Mücadelesi”, *TESAM Akademi*, Ocak 2018, s. 68.

23 Haydarizade İbrahim, “Vehhabilik 2”, s. 230.

24 Bahriye Üçok, *İslam’dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, Ank. Üni. İlah. Fak. Yayınları, Ankara, 1967, s. 50; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. II, s. 52.

(ö. 395-400 arası) çölde yaşayan bedevilerden kasıtlı *“Dost da, düşman da olamayacak Araplar.”* şeklinde ifade etmesi, devrin kudretli güçleri Roma ve Perslerin Arapların bulunduğu yerleri ele geçirmemeye ve onlarla yakınlık dahi kurmamaya özen göstermesi dikkate değer hususlardır²⁵.

Necd bölgesindeki bedevilerin Hz. Peygamber sonrası derhal imandan dönüp yalancı peygamberlere inanmalarını Hucurat suresinin 14. ve Tevbe suresinin 101. ayetleri çok önceden haber vermiştir: *“Bedeviler, ‘İman ettik’ dediler. Şunu söyle: ‘Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz.’, “Çevrenizdeki bedevilerden birtakım münafiklar vardır.”*²⁶ Yalancı peygamberler sebebiyle Hz. Ebu Bekir ile mücadeleye girişilmiş, Hz. Ali döneminde bölgeden Haricilerin ardından Karmatiler²⁷ de çıkmıştır. Bölgede Sünni, Şii, Batıni, Haricilik gibi çok çeşitli inançlar yaşamıştır.

Vehhabi inancının hızlı yayılmasının yukarıdaki sebepler dışında bir de Vehhabi imamlarının bölge bölge dolaşarak insanları ikna etmeye çalışması vardır. Vehhabiler insanları “tevhid”e çağırıyordu ve Vehhabiliğe karşı olsa dahi bir Müslüman’ın tevhid akidesine karşı çıkması düşünülemezdi. Her Müslüman’ın kabul etmek zorunda olduğu ilke bağlamında yapılan çağrılar karşılık buluyordu. Bu ikna çalışmaları sonuç vermezse bu sefer devreye güç, zor kullanma girmiş ve insanlar Vehhabiliği ya gönül rızasıyla yahut gösterilen vahşet sebebiyle kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bir önceki kabileye saldırma ve gösterilen vahşet diğer kabileler arasında yayılıyor, Vehhabi-Suud kabilesinin Müslüman olmadığına inandıkları insanlara gösterdikleri bu vahşet yönetimlerinin daha kolay kabul görmesini kolaylaştırıyordu. Orta Doğu aşiretleri üzerine çalışma yapan Faleh A. Jabar ve Hosham Davvod yaptıkları değerlendirmede Vehhabi-Suud ailesinin yayılmasındaki başarıyı dört başlık altında değerlendirmektedirler²⁸:

“Birincisi, yerel vaha emirleri arasındaki ayrılık ve rekabet, Suudilerin onları teker teker yenebileceği anlamına geliyordu. İkincisi, vahalardaki egemen grupların üyeleri arasındaki aile içi anlaşmazlıklar, dirençlerini zayıflattı ve istilacıların, amaçlarına ulaşmak için, görüş ayrılıklarını kullanmasına imkân tanıdı. Üçüncüsü, Arap kabilelerinin Irak ve Suriye’deki daha verimli bölgelere göç etmesi, fetih sürecine yardımcı oldu. Ve dördüncü

25 Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2003, s. 43-44.

26 Çalışmamızda geçen ayet mealleri, *“Kur’an-ı Kerim Meali*, Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, DİB Yayınları, Ankara, 2011.” künyeli kaynaktan alınmıştır.

27 Aşırı Şii İsmâiliyye mezhebine mensup bir zümre.

28 Faleh A. Jabar - Hosham Dawod, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu’da Etnisite ve Milliyetçilik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s 216-217.

olarak da Vehhabiliğin bazı gruplar tarafından barışçı bir şekilde benimsenmesi, daha genişlemeye başlamadan halk desteği sağladı.”

Bölgenin dörtte üçü çöldür ve çölde yaşayan insanlar eğitimsizlikleri, kabalıkları ve acımasızlıkları ile meşhurdurlar. Tarih boyunca Arap topraklarının hep deniz kenarlarının yabancılar tarafından ele geçirildiğini, iç kesimlerin kimsenin işgalinde kalmadığını görmekteyiz. Zira iç kesimlerde ne yer altı ne yer üstü hiçbir zenginlik yoktur ve çöllerden oluşmuş, hiçbir işe yaramayacak toprakların ele geçirilmesi için çaba ve asker sarf etmek gereksizdir. Bu ise işgalle bile olsa medeniyetin iç kesimlere ulaşmamasına neden olmuştur. Bu kapalılık ve dış ilişkilerden azade yaşam, Arabistan’ı, tarih boyunca Arap dünyanın en geri kalmış ülkesi konumuna sürüklemiştir²⁹. Büyük İslam bilgini İbn Haldun da Araplardan kasıtlı çöllerde yaşayan bedevileri vahşi bir millet olarak tarif etmektedir³⁰. Sosyal hayat, aşiret kanunları ve batıl inançlarla yürümektedir.³¹ Bölgeyi gezen Muhammed Esed (ö. 1992) bedevilerin cehaletini anlatırken hayatlarında hiç cam görmemelerinden dolayı gözlüğün camını donmuş buz sanmalarını, fotoğraf makinasını görünce delirecek şekilde şaşırdıklarını anlattığı bölümler bedevilerin ne derece bir cehalet içinde olduklarını anlamak bakımından mühim bir örnek teşkil eder³². Aynı şekilde bedevilerin, ilk kez Şerif Hüseyin’in (ö. 1931) evinde karşılaştıkları aynayı görünce sihirli olduğunu, saati görünce de çıkardığı seslerin şeytanın fısıltısı sanmaları enteresandır.³³ 1926 senesine gelindiğinde dahi değişen pek bir şey olmamış, Vehhabilerin kurduğu İhvan örgütünün lider kadrosu otomobil, telsiz, telgraf, telefon gibi Hristiyan icadı ve sihir özelliği taşıdığına inandıkları aletlerin kullanılmaması için devlet başkanı İbn Suud’a ultimatoma vermişlerdir³⁴. Cevdet Paşa (ö. 1895) o dönemin Necid Araplarının cehalet ve karanlık içinde olduklarını belirttiikten sonra bazı bedevilerin İbn Abdülvehhab’a kanmalarının sebebinin ona karşı çıkacak bilgilerinin olmaması ve onu Şam’da eğitim almış ulemadan kabul etmelerine bağlar³⁵.

29 Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s. 73.

30 İbn Haldun, 2016, c. I, s. 430.

31 Yusuf Ziya Yörükkan, “Vehhabilik”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/587098>, s. 55-56, (30.01.2020).

32 Muhammed Esed, *Mekke’ye Giden Yol*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55.

33 Hasan Gümüšoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 288-289.

34 Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan’dan Cüheyman’a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s. 110.

35 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1849; Haydarzade İbrahim, “Vehhabilik 2”, s. 231.

Vehhabi hareketinin bu denli büyümesinin bir diğer sebebi Osmanlının savaş, afet gibi çeşitli gailelerden dolayı bu hareket ile ilgilenememesidir³⁶. İbn Abdülvehhab'ın hareketini siyasi olarak başlattığı 1744 yılından öldüğü 1792 yılına kadarki dönem zarfında Osmanlı Devleti'nin başında I. Mahmut (saltanat yılları 1730-1754), III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774), I. Abdülhamit Han (1774-1789) ve III. Selim (1789-1807) vardır. Osmanlı Devleti özellikle I. Abdülhamit Han devrinde neredeyse fasilasız savaşmaktadır. 1768-1774 yılları arasında Ruslarla, 1775-1779 yılları arasında İran ile, 1778 yılında hem Avusturya hem Rusya ile savaş halindedir. Bu durum büyük buhranların doğmasına sebep olmuştur. Osmanlı, Ruslara güç yetiremeyeceğini anlayınca önce Kırım'a Rusların atadığı Şahin Giray'ın (ö. 1787) hanlığını ardından da 1783 senesinde Rusya'nın Kırım'ı ilhakını kabul etmek zorunda kalmıştır. Cephelerden arka arkaya gelen kötü haberler ve 1780-1782 yıllarında İstanbul'da çıkan yangınlarda binlerce evin yanması gibi sıkıntıların meydana getirdiği üzüntü I. Abdülhamit Han'ın önce 1778'de felç geçirmesine ardından da aynı yıl vefatına sebep olacaktır³⁷. Osmanlı her yerde savaş ve isyanlarla boğuşmaktadır. 1798 yılında Akka'da Cezzar Ahmet Paşa komutasında Fransızlarla savaşırken Bağdat'taki Türk askerleri ise Lahsa'da Vehhabilerle çarpışmaktadır. Suriye ve Mısır'da çıkan isyanlar da işlerin zorluğunu bir kat daha artırmıştır. İşbu sebeplerden dolayı Osmanlı Vehhabilerin üzerine yeterince güç gönderememiştir³⁸. Devlet bütün cephelere askeri ve maddi yönden yetişmekte zorlanmaktadır. 1802'de Cezzar Ahmet Paşa'nın (ö. 1804) Yafa'yı ele geçirip Nablus emirleriyle mücadele etmesini İstanbul'daki idare isyan olarak nitelediği halde onunla uğraşacak imkânı olmaması münasebetiyle Cezzar Ahmet Paşa'yı cezalandırmak yerine tecrübesine de binaen Hicaz seraskerliği ve Şam valiliğine ataması devletin içerisinde bulunduğu acizliği göstermesi bakımından mühimdir³⁹. Vehhabi isyanı sebebiyle zarar gören kalelerin tamiri için Başkent'ten yardım isteyen Bağdat valisinin talebi "*Sefer sırasında bu mümkün değildir.*" denilerek geri çevrilmiştir⁴⁰. Padişah II. Mahmut tarafından Mehmet Ali Paşa'ya (ö. 1849) Vehhabilerin üzerine asker sevk etmesi için görev verildiğinde Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın (ö. 1808), Mehmet Ali Paşa'ya istediklerinden top güllesi ile baruttan başka bir şey

36 *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 128; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, s. 43.

37 Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 352.

38 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1735.

39 *Büyük Türk Askerleri-Cezzar Ahmet Paşa*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1981, s. 41; Feridun Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", *DİA*, c. VII, s. 518.

40 BOA, HAT, 213/11659, 1204.

gönderemeyeceğini bildirmesi devletin içerisinde bulunduğu zor durumun bir diğer göstergesidir⁴¹.

Vehhabilik hareketinin serpilmesinin bir diğer nedeni de devlet mekanizmasının önemli mevkilerindeki kişilerin görevleri hediye yahut rüşvet ile satmaları, bu görevlere gelen kişilerin de tek amaçlarının verdikleri parayı halktan çıkarmaya çalışmalarıdır⁴². Ayrıca Mekke emirinin Vehhabilerin Mekke'ye saldırıp bir isyan başlatacaklarını İstanbul'daki hükûmete bildirmesine rağmen hükûmet, Vehhabileri XVII. yy.daki Kadızadelere⁴³ benzettiği için istihbaratı ciddiye almamıştır⁴⁴. Hükûmet, Şam valisinin verdiği malumata göre Muhammed İbn Abdülvehhab'ı talebelere ders veren biri olarak görmesinden ve devleti tehdit edecek gücünün bulunmadığı düşüncesiyle⁴⁵ “*Bunun hali bir hoşça araştırılsın*” demekle yetinmiştir. Vekillerin ve memurların da emri savsaklaması münasebetiyle Vehhabiliğin kıvılcımken büyük bir ateş haline gelmesine sebep olunmuştur⁴⁶. 1800'lerin başlarında yani Vehhabiliğin ortaya çıkmasından yaklaşık 60-70 yıl sonra dahi İstanbul'da Vehhabilik hakkında ciddi bilgi bulunmamaktaydı⁴⁷. Bilgisizlik ve ciddiyetsizlik olayın vahametinin anlaşılmasını engellemekte ve dahi tedbir alınmamasına sebep olmuştur.

Genel itibariyle XVIII. yüzyılın sonu, XIX. yüzyılın başındaki Osmanlı devlet adamları yerel ayaklanmaları künhüne vakıf bir bakış açısıyla değerlendirmekten uzak görünmektedirler⁴⁸. Gaflette olan sadece Osmanlı bürokrasisi değildir. Arabistan halkı da bu yeni çıkanlara “mübtedi” yani yeni bir anlayış, hareket, bidat çıkararak insanları nazarıyla bakıp onların durumlarını ıslaha çalışırken Vehhabiler bu halkı kâfir, müşrik olarak adlandırmış ve onları öldürmek için planlar yapmışlardır⁴⁹.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Vehhabiliğin gelişip serpilmesine sebep oldukları gerekçesiyle tenkit ettiği bir diğer zümre ise kendisinin de neşet ettiği ilim erbabı insanlardır. Onların kimilerinin bilgilerinin yeterli olmaması, kimilerinin de işi basite indirgeyip savsaklamalarından ötürü Vehhabiliğin geliştiğini ifade eder. Cevdet Paşa yaptığı uzun değerlendirmede hakikatte Osmanlı ilim dünyasının içine düştüğü çaresizliği ve yükselme

41 Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, c. 1, s. 350.

42 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. I, s. 101; c. II, s. 46.

43 XVII. yüzyılda Osmanlı'da bidatleri temizlemek amacıyla başlatılan dini ve içtimai harekete verilen ad.

44 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1861; Uzunçarşılı, 1988, c. V, ss. 442, 608.

45 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1858.

46 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. I, s. 358.

47 Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği*, Fatih Ofset, İstanbul, 1998, s. 54.

48 Ortaylı, 1983, s. 43-44.

49 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1857.

dönemindeki ilim erbabının çok gerilerinde kaldığını bildirmek istemektedir. Cevdet Paşa'nın yaptığı değerlendirme, Osmanlı medreselerinin içine düştüğü durumu arz etmesi bakımından iktibasa değerlidir:

“Devlet-i Aliyye'nin nasıl muhataralı zamanlar geçirmiş olduğu bundan da anlaşılacaktır. Bu nice seneler önce tebaasından birinin ihdas ettiği yeni bir mezhep hakkında pek çok seneler ilmi konuşmalar cereyan etmiş. Hicaz ve Irak âlimleri tarafından çeşitli kitaplar telif olunmuş olduğu halde en nihayet dinin asıl vatani olan Ceziretü'l-Arap'ta bu mezhebin tesirleri sebebiyle Diriyeye Şeyhi huruç ederek müstakil bir hükûmet teşkil eylemiştir. Devletin meselelerin halli için müracaat ettiği mecliste buna dair malûmat olmayıp bu yeni mezhep sayesinde bir kabile şeyhinin bir hükümdar kadar kuvvetlendiği bilinmiyor. Hâlâ Vehhabilerin meramının neden ibaret olduğu sadrazamların arasında münakaşa ve mücadele konusu oluyordu. Gerçi Devleti Aliye ulema sınıfına fevkalâde itibar eder bu sınıfın en yüksek derecesinde olan zevatını kendi erkânından addederdi. Böyle elli altmış seneden beri sürünüp gelen ve devlet içinde müstakil bir hükûmet teşkiline dair henüz sahih bir malumat sahibi olunamaması inanılmayacak bir durumdur. Lâkin o zamanın haline vakıf olunduğu takdirde pek de şaşmamak gerekir. Zira o zaman tarik-i ilmiyeye mensup olanlar üç kısım olup biri meratib-i ilmiye ashabı olan ulema-yı resmiye, İkincisi fiilen şer'i hizmetlerde bulunan hâkimler ve ketebe, üçüncüsü medresenişin olan üstad ve talebe idi. Birinci sınıfta malûmat ashabı pek nadir olup ikinci sınıfın bilgi derecesi dahi, vaki olan olayları fetva kitaplarında yazılı olan meselelere tatbik ile ilâmların ve hüccetlerin buna uydurulmasından ibaretti. İlmi mübahaselerden uzak idiler. Üçüncü sınıf eshabı ise bu iki sınıfa cahil nazariyle baktıkları halde ulum-ı şeriyyenin nazariyat ve ameliyatından mahrum olarak kâh felsefi fikirlere, kâh akaid-i Mutezilenin fikirlerinin ret ve iptaline hasr-ı evkat etmekte idiler. Devlet memurlarından hariç hususi bir sınıf mesabesinde olduklarından, ihtimal ki bunca seneden beri Ceziretü'l-Arab'da cereyan eden mubahasat-ı mezhebiyeye vakıf olamamışlardı. Ulema geçinenlerin hali bu veçhile olup mülki memurları ise çöldeki mezhep kavgasıyla bir takım taassub-ı basid esbabından olan vaizlerin mübalağalı sözlerini fark ve temyiz edemezlerdi. Gerçi Vehhabilerin Hicaz ve Irak taraflarına tecavüze başladıklarında müşahede ettikleri muhatarat üzerine teyakkuz ve intibaha başlamışlar ise de saltanat merkezinde henüz işin hakikatine varılamayıp önceleri taassup vadisinde atıp tutmuş ve bir müddet çene yarışı edip

gitmiş olan Kadızadelilere kıyasen bu Vehhabi meselesine gereği gibi ehemmiyet verilmiyordu’’⁵⁰

M. Şemsettin (Günaltay) (ö. 1961) biraz yukarıdaki anlatılanları toparlayıcı ve kökten bir tavırla Osmanlı Devleti’nin bu gaileyi def edememesini yeniçerilerin itaatsizliği, halkın cehaleti, ulemanın idraksizliği, ümeranın iktidarsızlığı ve Şeyhülislâm Topal Ataulah (ö. 1811) ve Sadaret Kaymakamı Köse Musa (ö. 1808) gibi bazı “melunların” Nizam-ı Cedid ordusuna karşı çıkması şeklinde formülize eder. Ona göre kürsülerden Nizam-ı Cedid ordusu için “Cenab-ı Hak tevfikini bizden aldı, ne olacak! Cünud-ı Müslimin Frenk âdetleriyle talim görürlerse böyle olur. Haremeyn-i Muhteremeyn’i yağma ederler!” şeklinde açıklamalar yapılması bu ordunun güçlenmesine mâni olmuş; bu ise Haremeyn’in Vehhabilerce, memleketin de Rus ve Avusturya ordularınca işgaline sebep olmuştur⁵¹.

Vehhabilerin Mekke ve Medine gibi İslam dünyasının en önemli iki şehrini ele geçirebilmeleri hatta buna cesaret edebilmelerinin sebeplerinden biri de şerif olarak adlandırılan emir ailesinin birbirleriyle olan mücadeleleridir. Zira şerif ailesinden bazıları emirliği elde etmek gayesiyle bedevilerin gücüne yaslanmayı dahi kabullenmiş ve bedevileri kendi tarafına çekmeye çalışmışlardır. Böylelikle bu iç çekişmeler ve bunun bir neticesi olarak bedeviler bir güç veya denge unsuru haline gelip güçlenmişlerdir. Hicaz’daki asayişsizliğin temel sebeplerinden biri bedevilerden ziyade şeriflerin birbirleriyle olan iç çekişmeleridir denilebilir⁵².

Muhammed İbn Suud’un 1765 yılında ölümünün ardından yerine oğlu Abdülaziz geçmiştir. Vehhabilerin güçlenip bölgede hâkimiyet kurmaları İbn Suud’dan ziyade oğlu Abdülaziz zamanında olmuştur⁵³. Abdülaziz, babası gibi Osmanlı Devleti’ne karşı tedbirli davranmak yerine daha saldırgan bir tutum sergilemiş; Hicaz, Irak civarlarına seferler düzenlemiştir. İbn Suud, Arap Yarımadasında bir devlet kurmak istemesine karşın Osmanlı Devleti’nden ve bölgedeki Şiiler vasıtasıyla coğrafyada söz sahibi olan Nadir Şah’tan çekinmiş, saldırganlığını dizginleyebilmiştir. Abdülaziz sert bir karakterle Vehhabiliğe babasından daha

50 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1860-1861.

51 M. Şemseddin, “Zulmetten Nura”, *Sebilürreşad*, 18 Cemâziyelevvel 1331/24 Nisan 1913, c. X, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 153.

52 Uzunçarşılı, 1988, c. VI, s. 41.

53 Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 24.

bağlı olması münasebetiyle politik davranmaktan ziyade kılıçla fetih yanlısıdır⁵⁴. Abdülaziz'in bu tutumu sebebiyle Vehhabilik bütün Arap Yarımadasına onun devrinde yayılmıştır⁵⁵.

Abdülaziz'in başa geçtikten sonraki ilk yaptığı işlerden biri etrafında kendine bağlı aşiret liderlerini toplayıp onlara Abdülvehhab'ın oğlunun da teşvikiyle şu konuşmayı yapmak ve planlarını açıklamak olmuştur:

“Ben düşüncelerimi gerçekleştirecek kadar askere sahip oldum. Bu askeri toplayıp silahlandırmaktan maksadım hilafet merkezim olan Deriye-yi Necdi'den yeterli kuvvetle uğradığım köy ve belde ahalisini etki altına alarak onlara dini meseleleri öğretmek ve nitelendirmiş bulunduğum adalet ve hakkaniyete uygun sıfatlarım sayesinde Bağdat'ı kaza, nahiye, köy ve diğer bağlı bütün yerleriyle birlikte ele geçirmektir. Fakat bu arzunun gerçekleşmesi Hazret-i Muhammet'in sünnet ve şeriatına tabi oldukları iddiasında bulunan Ehl-i Sünnet âlimlerini ortadan kaldırmak yani Ehl-i Sünnet uleması diye geçinen müşrikleri tamamen kılıçtan geçirmek gibi mühim bir sebebe bağlıdır. Çünkü Ehl-i Sünnet uleması bulunan memleketlerde mezhebi yandaşlarımızın rahat yüzü görmeleri mümkün değildir. İlkın ulema adıyla ortaya çıkmış olan müşrikleri idam, sonra da Daru's-selam (barış yurdu) Bağdat'ı istilaya teşebbüs etmek gerekir.”⁵⁶

Abdülaziz'in bu pervasız harekâtlarının sebebinin Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 tarihleri arasında Rusya ile harpte olması ve Rus donanmasının Türk donanmasını 1770'te Çeşme'de yakması olduğu kanaatindeyiz. Zira donanma olmazsa Arap topraklarına asker sevk etmek oldukça müşkül olacaktır. Hatta Vehhabilerle mücadele etmek maksadıyla Diriyeye Canibi Seraskeri Ali Paşa'nın istediği kurşunları dahi İstanbul'dan göndermek zor olur denilerek kurşunların Keban madeninden gönderilmesine karar verilmiştir.⁵⁷ Bölgeye yardımlar da Şam bölgesinden gönderilmiştir⁵⁸. Bu karadan sevkiyat için de 60 bin deve ihtiyacı vardır⁵⁹. Osmanlı, karadan sevkiyatın zorluğunu bildiği için sadece Vehhabilere karşı kullanılmak maksadıyla üç savaş gemisi yaptırmak istemiştir⁶⁰. Ancak gemilerin fayda sağlamadığı aşikârdır. Irak'a yapılan saldırılar sebebiyle Vehhabilerin durumu Payitaht'ta birkaç kez konu edilmiş, işin önceki vaziyetlerden farklı olarak artık büyüdüğüne ve dahi gün be gün de

54 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1857.

55 Meydan Larousse, “*Vehhabiyye*”, Yayınevi yok (Sabah gazetesi armağanı), c. XX, s. 106.

56 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 45.

57 BOA, Cevdet Darphane (C.DRB.), 37/1838, 1218.

58 BOA, HAT, 343/19594, 1225.

59 BOA, HAT, 224/12516, 1218.

60 BOA, HAT, 345/19679, 1224.

büyümekte olduğuna kanaat getirilerek meselenin hallinin kolay olmayacağı kanaatiyle Vehhabiler hususunda kesin bir karar alınmamıştır⁶¹.

Özetle söylemek gerekirse Osmanlının, başındaki gailelerden ötürü Arap topraklarındaki bir aşiretle mücadeleye girişecek, asker sevk edecek durumu yoktur. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre meselenin halli için vaktiyle Diriyeye'ye hafif bir müfreze yollanması kâfi idi. Zira Vehhabiliğe bağlanmamış yahut işgal edilmemiş aşiretler Osmanlıdan yana saf tutacağı için bu musibet kolaylıkla ortadan kaldırılabilirdi⁶². Ancak Ziya Nur Aksun (ö. 2010) Cevdet Paşa'nın bu fikrine katılmaz. Zira ona göre Osmanlıda akidelerin üzerine isyan etmedikleri sürece asker sevk etmek ananeye aykırıdır. Muhammed İbn Abdülvehhab da önceleri isyan eder/edecek bir vaziyet vermekten ısrarla sakınmış, daha çok münazaralara katılan bir kişi görünümü vermiştir⁶³.

Abdülaziz'in Ahsa bölgesine saldırmasına ekonomik ve stratejik menfaatleri neden olmasına karşın Hicaz'a saldırması daha çok dini amaçlıdır. Zira müşrik ve mülhit oldukları gerekçesiyle 1769-1770 tarihleri arasında Vehhabiler Mekke ve Medine'ye sokulmamışlardır. Bu sebepten de Vehhabiler hac farızasını yerine getirememekteydiler. Bu öğretilerde ibadetlerin yerine getirilmemesi dinden çıkmakla eş tutulduğu için Mekke ve Medine'nin ele geçirilmesi Vehhabiler için ayrıca bir önem taşımaktaydı. Bu sebepten şeriflerin Vehhabileri Mekke ve Medine'ye sokmamaları bu şehirlerin işgaline sebebiyet verecektir.

Vehhabiler inançtan ve ele geçirdikleri yerlerden elde ettikleri ganimetten aldıkları güçle etrafa düzenledikleri saldırılara Osmanlının çare üretmemesi sebebiyle Hicaz emirleri ellerindeki küçük güçlerle karşı koymaya çalışmışlardır. Mekke Emiri Şerif Galip (ö. 1886) Vehhabilerin üzerine yürümüşse de nihai neticeyi elde edememiş ve hareketi sonlandıramamıştır. Nihayetinde Şerif, 1799 tarihinde İbn Suud'un oğlu Abdülaziz ile Mekke'ye gelip gitmelerini sağlayacak bir antlaşmaya varmak zorunda kalmıştır. Antlaşmaya göre Şerif Galip, Hicaz bölgesinin dışındaki kabilelere karışmayacak; Suud b. Abdülaziz de Şerif'in hâkimiyetinde olan Haremeyn, Taif, sahil kesimi, Yemen ve Şam civarındaki Araplara tecavüzlerde bulunmayacaktır. Bunun karşılığında Vehhabiler Mekke'ye hac için gelebilecekler⁶⁴. Eyüp Sabri Paşa, "Şerif Galip Tariyye köyünde Vehhabileri bozguna

61 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1863.

62 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1863.

63 Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, tarih yok, c. III, s. 469.

64 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1862; Kurşun, 1999, s. 318. Eyüp Sabri Paşa *Vehhabilik Tarihi* adlı eserinde antlaşmanın tarafları olarak Şerif Galip ile Suud b. Abdülaziz'i göstermektedir. (s. 55) Ancak antlaşmanın imzalandığı tarihte Vehhabilerin başında Abdülaziz b. Suud bulunmaktadır.

uğrattıktan sonra onları takip edip imha etseydi Vehhabilik bu derece büyüymeyecekti.” diyerek bu antlaşmayı Şerif’in yaptığı dört büyük hatadan biri olarak sayar⁶⁵.

Ancak Bağdat Valisinin Kethudası Ali Paşa Lahsa üzerine hareket ettiği için Abdülaziz o sene haccını yapamadı. Abdülaziz bu anlaşmaya dayanarak 1800 yılında epey bir Vehhabi ile gelip hac etti. 1801 senesinde bu sefer 20 bin Vehhabi ile Mekke’ye gelerek haccetmiştir. Bu çok yüksek bir sayıdır ki böylesine büyük bir kuvvetin Mekke’ye girmesi üzerine Mekke ahali Abdülaziz’e biat etmek zorunda kalmıştır. Şehre hâkim olan Abdülaziz Vehhabiliğin gereği olarak Hz. Peygamberin, Ebu Bekir, Ömer, Ali ve Fatma’nın (ö. 632) doğduğu ve Hz. Hatice’nin oturduğu rivayet olunan evlerle, halkın evliya olarak gördükleri ve saygı duydukları kişilerin mezarlarını yıktırıştır. İbadet edildiğini sandığı Hacerü’l-Esved’i yerinden çıkartıp parçalatırken şehirdeki çubuk, nargile ve her türlü saz aletini toplatıp yaktırıştır. Benzer olayların bir kısmı Vehhabiler tarafından işgal edilen Medine’de de yaşanmış ve Hz. Peygamber’in kabri yıkılmak istenmiştir. Ancak Vehhabilerden daha çok Türklere ve dolayısıyla devlete meyli olan Medine halkının, yapılmak istenenlere karşı durmak istemesi üzerine Vehhabilerin türlü kötülüklerine maruz kalmıştır⁶⁶. Medine halkı bu Vehhabi zulmüne tam üç yıl sabretmek zorunda kalmıştır. Şerif Galip’in ısrarla durumdan İstanbul’u haberdar etmesi ve yardım istemesine rağmen değil asker bir cevap dahi alamaması çok düşündürücüdür⁶⁷.

Vehhabiler Cidde’yi kuşatmış ancak ele geçirememiştir. Abdülaziz Cidde ve Medine muhasarası için Mekke’de az bir kuvvet bırakması sebebiyle Şerif Galip ve Cidde Valisi Şerif Paşa güçlerini birleştirerek Mekke’yi geri almış ve ele geçirilen Vehhabiler idam edilmişlerdir. Bunun üzerine Abdülaziz geri dönmeyerek, Şerif Galip de Medine üzerine yürümeyerek ve Cidde’deki Vehhabi tüccarlardan vergi alınmayacağına garantisini vererek var olan durumu kabullendiklerini göstermişlerdir⁶⁸.

Bütün bunlar yaşanırken Irak’ın Necef şehrine gelen Hazail kabilesi ile aynı şehre ticaret ve ziyaret maksadıyla giden Vehhabiler arasında bir çatışma çıkmış ve 300 kadar Vehhabi öldürülmüştür. Necef’in Osmanlı idaresi altında bulunması sebebiyle Abdülaziz b. Suud, Bağdat Valisi Süleyman Paşa’dan suçluların cezalandırılmasını istemiştir. Süleyman Paşa (ö.

65 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. s. 55.

66 Akçura, 1988, s. 24.

67 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 93.

68 Zekeriya Kurşun, “Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. I, s. 319.

1892), Kethüdası Ali Paşa'nın kumandasında gönderdiği asker ile katil olaylarının haricinde yağma ve yıkma olaylarına da karışan Hazail kabilesini cezalandırmıştır. Abdülaziz b. Suud, oğlu Suud tarafından Lahsa seferinde yapılan antlaşmanın bozulduğunu iddia ederek öldürülen 300 Vehhabi'nin kan parasını istemiş, aksi takdirde antlaşmanın kaldırılacağını Bağdat valisine bildirmiştir. Osmanlı sorunu barış yoluyla halletmek istediği için Şâvîzâdelerden Abdülaziz Bey'i Abdülaziz b. Suud'a göndermiştir. Abdülaziz Bey sorunu barışçıl bir şekilde halletmek için antlaşmanın yenilenmesi için çaba sarf ederken Abdülaziz b. Suud, barış gibi bir derdi olmaması münasebetiyle Necef'te yaşanan katil olayına karşılık Anh Mukataasından Basra'ya kadar Şamiye tarafının kendisine verilmesi talebinde bulunmuştur. Bu istek Abdülaziz b. Suud'un asıl niyetinin Necef'te öldürülenlerin diyetinin olmadığını açıkça göstermektedir. Antlaşma sağlanamaması üzerine Ali Paşa Vehhabilerin üzerine asker sevk etmiş ancak karşılaşılacak Vehhabilerin develerini çökertip tüfekleriyle savunmaya geçmeleri ve de susuzluk sebebiyle herhangi bir savaş yaşanmadan Osmanlı askeri Bağdat'a geri dönmek zorunda kalmıştır⁶⁹.

Abdülaziz'in düşüncesinde haddizatında meselenin sulh yoluyla halledilmesi yoktur. Zira Osmanlıdan suçluların cezalandırılmasını talep ederken bir yandan da Şiilere saldırmak için hazırlık yapmakta ve Şiiler için kutsal kabul edilen Aşure yani 10 Muharrem gününü beklemekteydi. Vehhabiler, Şiilere de ehl-i beyte ve onların mezarlarına fazla sevgileri sebebiyle müşrik gözüyle baktıkları ve Vehhabileri öldürdükleri gerekçesiyle 10 Muharrem 1802 senesinde Hz. Hüseyin'in yas törenleri için Kerbela'ya toplanan Şii'lere saldırdılar. Vehhabiler; kadın, erkek, çocuk demeden 3 gün içinde 5 binden fazla insanı kılıçtan geçirip Hz. Hüseyin'in türbesini de yağmalayıp yakmışlardır⁷⁰. Ertesi sene de bu sefer Taif işgal edilip Kerbela'da yapılanların benzeri Taif'te de yapılmıştır⁷¹. Vehhabilerin başındaki İbn Şekban'a elçi olarak gönderilen kişi İbn Şekban ile işbirliği yapmış ve onun Taif halkına eman verdiği ve istedikleri yere gidebilecekleri yalanını söyleyerek Taif halkını kandırmıştır. Bu söze inanan insanlar kapıyı açmışlar ve Vehhabiler halkı çocuk, kadın demeden bir tepeye yığarak açlıktan ölüme mahkûm etmişlerdir. Elleri bağlı insanlara kurşunlarla, taş ve sopalarla işkence edilmiştir. Daha sonrasında katledilmeye başlayan yüzlerce insanın bedenleri orada 16 gün çürümeye bırakılmış ve artık kokular dayanılmaz bir hal alınca İbn Şekban'ın izniyle açılan iki çukura kimisi yarısına kadar, kimisi de tamamı vahşi hayvanlarca yenmiş cesetler

69 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1835-1836.

70 BOA, HAT, 94/3823, 1218.

71 Murat Bardakçı, "İlk DAES Osmanlı'dır" Diyen Suudi Gazeteciye Bir Tarih Dersi: Önceki DAES, Suudi Hanedanı'nın İdam Ettiğimiz Büyük Dedesi Abdullah'tır!", *Haber Türk*, 31.03.2019.

gömülmüştür⁷². Taif'in bütün halkı öldürülmüş, dini ve edebi eserler parçalanmış, din büyüklerinin mezarları yıktırılmış, Kuran'a hakaretler edilmiştir⁷³. Şirk unsurları barındırdığına inandıkları bütün tefsir, hadis ve diğer kitapları parçalayarak yok etmişlerdir. Hatta vahşilikte o derece ileri gitmişlerdir ki süslü Kuran ciltlerini yırtarak ayaklarına çarık yapmışlardır. Bu barbarlığın neticesinde koca Taif şehrinde yalnız üç Kuran-ı Kerim, bir de Buhari-i Şerif kalmıştır⁷⁴.

Bu hareketler, Bağdat, Şam valileri ile Mekke Emiri Sürur b. Mesaid'in (ö. 1788) hükûmetin dikkatini çekmesi üzerine İstanbul'da Vehhabi hareketinin tartışılmasına sebep olmuştur. I. Abdülhamit'in tahtta bulunduğu Osmanlı yönetiminde yapılan değerlendirmeler sonucunda Abdülaziz'e Kudüs kadılığı vaadiyle müderrislerden Âdem Efendi'nin nasihatçi olarak gönderilmesine karar verilmiştir⁷⁵. Onu ikna etmek için giden nasihatçilerin bir kısmı kendileri ikna olarak İstanbul'a dönerken bir kısmı ise Abdülaziz'in yanında kalmıştır. Bunun sebebi Vehhabilerin söylediklerinin görünüşte İslam'a hiçbir aykırılık barındırmamasıdır. Vehhabiler, davalarının temeline tevhidi ve günahlardan kaçınmayı koyduklarını söyleyerek insanları ikna ediyorlardı.⁷⁶ Bu ise Müslümanların itiraz edemeyeceği hassas bir noktadır. Sözelimi Taif'in ele geçirilmesinin ardından Mekke'den gelen temsilcilerle görüşürken İbn Suud'un onlara *"Ben size ancak bunun için geldim. Yalnız Allah'a ibadet edesiniz ve putları, puta benzer şeyleri kırıp yıkarak Allah'a hiçbir kimseyi ve hiçbir şeyi ortak etmesiniz."* şeklinde söylediği söz ile gelenleri ikna etmeyi başarmıştır. Hz. Peygamber'in Mekke'ye bir deve sırtında girdiği gibi Abdülaziz de deve sırtında girmiş ve ilk yaptığı işler türbeleri yıktırarak, Hz. Peygamber için söylenen salat u selamları şirk olduğu gerekçesiyle yasaklamak, kendisine biat etmeyenleri öldürmek, şehre girenlerden para almak olmuştur. Abdülaziz, Mekke'de kaldığı 14 gün içerisinde aldığı kararlarla şehri tam olarak İbn Abdülvehhab'ın hayallerindeki bir Vehhabi şehri yapmıştır⁷⁷.

1803 senesinde Suud b. Abdülaziz'in çetelerinden biri ganimet maksadıyla bir kervanın yolunu kesmiş ve Şii bir Arap'ı öldürmüştür. Maktulün kardeşi, kardeşinin intikamını almak için Deriye'ye Suud'u öldürmeye gitmiş ancak ona rastlamayınca intikam hırsıyla Suud'un

72 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 65-66.

73 *Meydan Larousse*, "Vehhabiyye", s. 106.

74 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 67.

75 BOA, HAT, 123/5086, 1217; BOA, HAT, 93/3793, 1217.

76 BOA, HAT, 343/19591, 1226.

77 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. II, s. 54.

babası Abdülaziz'i öldürmüştür⁷⁸. Abdülaziz'in öldürülmesiyle yerine oğlu Suud geçmiştir. Suud, oğlu Abdullah'ı kuvvetlerinin başına getirmiş, Abdullah da Bağdat ve Umman'a seferler yapmıştır. Suud'un ölümü üzerine oğlu Abdullah hareketin başına geçmiştir.

1811 senesine gelindiğinde Vehhabilik kuzeyde Halep'ten Hint Okyanusu'na, Basra Körfezi ve Irak sınırına, batıda ise Kızıl Deniz'e kadar tanınan ve müntesipleri bulunan bir inanç ve devlet haline gelmişti.⁷⁹ Bu inancın başındaki Abdülaziz'in Mekke'yi ele geçirip hac ziyaretlerini engellemesi, İran'a saldırıp şehirleri yakıp yıkması, Şii'leri öldürmesi ve onun ardından da oğlu Suud'un 40 bin Vehhabi ile Bağdat ve Basra'yı tehdit etmesi İstanbul'u artık rahatsız etmişti.

1749 senesinde Mekke Emiri Şerif Mesut b. Said (ö. 1759), İstanbul'a gönderdiği bir yazıda Muhammed İbn Abdülvehhab namında birinin dört mezhebe de uymayan içtihatlarını halk arasında yaymaya çalıştığından bahsetmiştir⁸⁰. Tarih-i İzzi adlı eserinde İzzi Süleyman Efendi de Vehhabiliğin ortaya çıkışını ve İstanbul'un bu hareketten haberdar olmasını şu şekilde aktarır:

“Hâlâ Emîr-i Mekke-i mükerrreme Şerîf Mes’ûd bin Sa’d dâme sa’dühû hazretlerinden Âsitâne-i sa’âdet’e vâride olan tahrîrâtlarında Mekke-i mükerrreme şerrefehallâhu Te’âla ilâ yevmi’l-âhire havâlîsinde vâki’ Necid karyelerinden ‘Uyeyne ta’bîr olunur karye ehâlîsinden Muhammed bin ‘Abdulvehhâb nâm bir mülhid, cihât-ı şarkîden zuhûr ve ol havâlî ehâlîsini mezâhibi erba’aya muhâlif ictihâdât-ı bâtila ile semt-i dalâlete sevk u tergîbe sa’y-i mevfûr edüp, karye-i mezbûre ehâlîsinin kendüye ittibâ’ları, mevsim-i hacda Şerîf-i müşârun ileyh hazretlerinin mesmû’u olduğundan mâ’adâ, ‘ulemâ-yı cihât-ı şarkıyye, müfsid-i mezbûrun ‘akâyid-i fâsidesini tahrîr etmeleriyle dâll ve mudill olan merkûmun hakkında şer’an ne lâzım geldiği, ‘ulemâ’-i Mekke-i Mükerrreme’den istiftâ olundukda, şakî-yi mezkûrun zecren âyîn-i bâtilasından ihrâcî ve şerî’at-i mutahhereye sevk u idrâcî lâzım ve akvâl-i fâsidesinde isrâr eder ise üzerine hurûc ve kîtâli vâcib ve mütehattem olduğun iftâ eylediklerine binâ’en, girîve-i ilhâddan terhîb ve şâh-râh-ı hidâyete tergîbini hâvî Şerîf-i müşârun ileyh hazretleri taraflarından mesfûra kağıd tahrîr u tesyîr ve cevâbı vürûdu te’hîr olduğun ve şakî-yi mezbûra teba’iyyet eden eşhâsdan mevsim-i hacda altmış nefer kimesneler i ‘tirâflarına binâ’en ahz u habs ve tenkîl oludukların Der-sa’âdet’e i’lâm etmeleriyle: “Bu makûle hilâf-ı şer’-i

78 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 48.

79 Öngüt, 2002, s. 29.

80 Ecer, 2001, s. 118.

şerîf vaz' u harekete cesâret ve 'ibâdullâhî tarîk-ı dalâlete sevk u delâlet eden erbâb-ı mekr u dalâlin ber-muktezâ-yı şer'-i şerîf red' u men' ve iktizâsına göre kal' u kam' ve istisâllerinde te'hîr u terâhî câyiz olmamağla, müfsid-i merkûmun ve etbâ'ının muktezâ-yı şer'-i mutahher üzere zecr u tehdîd ve gûşmâl ve semt-i salâha imâle ve ircâ'larına sa'y-i bîhemâl olunup, akvâl-i fâside ve i'tikâdât-ı bâtıla ve kâsidelerinde isrâr u istimrârları zâhir olur ise ber-muktezâ-yı şer'-i kavîm lâzım gelanı tenfiz ü icrâya sa'y-i ikdâm ile havme-i İslâm'ı hâr-ı eşrâr-ı dalâlet-âsârdan tathîre bezl-i cehd-i mâ-lâ-kelem eyleyesiz" deyü Şerîf-i müşârun ileyhe ve Mekke-i Mûkerreme Kadısı'na hitâben mufassal ve meşrûh emr-i şerîf, evâsıt-ı mâh-ı merkûmda ısdâr u irsâl ve hâlâ Habeş Eyâleti ve Mekke-i Mûkerreme Şeyhu'l-Haremlîği inzımâmiyle Cidde-i Ma'mûre Sancağı mutasarrıfı olan Vezîr-i Mûkerrem sa'âdetlü el-Hâc 'Osmân Paşa hazretlerine dahi Şerîf-i müşârun ileyh hazretleriyle her hâlde hüsn-i zindegânî üzere ülfet ü ünsiyyete sarf-ı nakdîne-i himmet ve ru'yet ü temşiyeti mühimm olan umûr-i memleket ve nizâm-ı refâh-ı hâl-i ra'iyet ve sâ'ir fermân olunan hıdemât-ı dîn ü devletde ittihâd-ı re'y (ü müşâveret ile bezl-i makderet eylemelerini hâvî ve hasretü'l-vüzerâ olan Cidde-i ma'mûre'nin bu sene-i mübârekeke vezîr-i müşârun ileyhe ibkâ ve mukarrer buyurulduğunu muhtevî iktizâ eden evâmîr-i 'âlî-şân taraflarına îsâl olundu." 81

İstanbul'daki hükûmet Mısır'daki Hüsrev Paşa'ya Vehhabilerin üzerine bir kuvvet göndermesi için emir vermiş ancak bu dönemde Mısır'da İbrahim, Berdisi Osman ve Mehmet Ali Beyler iktidar mücadelesinde olduğu için Hüsrev Paşa'nın Vehhabilerle uğraşacak imkânı olmamıştır. Mehmet Ali Bey'in rakiplerini mağlup edip Mısır dışına kaçmalarını sağlaması üzerine İstanbul, gücün artık Mehmet Ali Paşa'da olduğunu kabullenip valiliği Mehmet Ali Paşa'ya vermek ve bölgesel hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır⁸². Ardından Alemdar Mustafa Paşa, Mehmet Ali Paşa'yı Vehhabilerin üzerine asker sevk etmesi için şu cümlelerle onu iknaya çalışır⁸³:

"Ben Rumeli'nden gelüp sadakatim ve gayretimle Sadr-ı a'zam olup, Devlet-i Aliyye'nin nizam u intizamuna bezl-i maktûr ve sarf-ı dikkat ile sarf-ı tab (ü) tüvan üzre olup, lakin senin gibi gayûr bir Vezir, Mısır-ı Kahire gibi mahalde olup, İslam'ın farzlarından hacc-ı şerifi icrada, memalik-i Rumeli ve Anadolu mahrum olunup, Mekke-i Mûkerreme ve Medîne-i Münevvere'de ve ba-husûs Türbe-i sa'adet, Vehhabi gibi bir Rafizi yedinde kalup, hacc-ı şerif

81 İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 696-697; Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 42-43.

82 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. II, s. 83.

83 Cabi Ömer Efendi, 2003, c. 1, s. 349-350.

feraizi icra olunmamak reva-yı hakk olmayup ve bu madde de, ben senin yerinde olsam Mekke-i Mükerrerme 'yi ve Medîne-i Münevvere 'yi yed-i a 'dadan halasına sa 'y ve bu taraftan dahi her [ne] matlubatın var ise bi-diriğ olunup Şam Valisi Genç Yusuf Paşa ve Cidde valisine ve Bağdad valisine dahi husus-ı merkûm tahrir ve yerlerinden hareketleri heman karibü 'l-ahd me 'mül olmağla, lakin sen cümleden akdem Süveyş tarafından Mekke-i Mükerrerme 'e üzre aziin ve fethi, inşallahu te 'ala sana müyesser oldukda, ilâ-mâşâ 'Allahu te 'ala Fatih-i Haremeyni 'ş-şerifeyn el-Hacc Mehmed Ali Paşa namını kıyamete kadar, bâ 'is-i iftihâr ve bâ 'is-i mağfiretin oldukdan başka, hâlâ Padişahımız Hamidu'l-Haremeyni 'ş-Şerifeyn namıyla tefahur ederken, sen Fatih-i Haremeyn namını kesb ve hemşehrlik gayretini icra ile bizler dahi bu tarafta tef'âhur ede[r]iz inşâ 'Allah. ”

II. Mahmut'un verdiği emir üzerine⁸⁴ Mehmet Ali Paşa kendini Osmanlılara, Mısırlılara ve tüm Arap dünyasına kanıtlayabilmek ve iktidarını sağlamlaştırabilmek için Vehhabi meselesine eğilme gereği duymuştur. Sırf Vehhabilere açılacak olan savaşta kullanılmak üzere de İngilizlere iki silahlı gemi siparişi dahi vermiştir⁸⁵. Mısır'daki Memlûklerden kalanların isyanının yeni bastırılması ve de yeni bir isyan endişesi ile Mehmet Ali Paşa, Mısır'da kalmayı tercih etmiş ve Vehhabilerin üzerine oğlu Tosun Paşa'yı (ö. 1816) göndermiştir. Tosun Paşa, Türk ve Arnavutlardan oluşan kuvvetiyle Eylül 1811'de hareket etti. Bedir mevkiinde kurduğu otağına etraftaki kabile reislerini çağırarak Halife-i Müslimin'in emri mucibince Vehhabilerin eşkıyalıklarını sona erdirmek maksadıyla geldiğini, Halife'ye itaatin Kuran'ın emri olduğunu, itaat edilmediği takdirde sonuçlarının dünya ve ukbada çok kötü olacağını tehdit yolla bildirmiştir. Bunun üzerine birçok kabile reisi itaat ederken tarafsız kalmayı tercih edenler de olmuştur. Osmanlıya her daim bağlı kalmış olan Medine halkı Paşa'ya gönderdiği haberle şehri Vehhabilerden kurtarmak için yapılacakları arz etmiştir. Bu biatin ve yapılması gerekenlerin bildirilmesi üzerine Medine'ye gönderilen kuvvetle şehir 2 Aralık 1812'de Vehhabilerden kurtarılır. Padişah'ın emriyle bin kişilik bir kuvvetle Cidde'ye gelen Mehmet Ali Paşa, Ravza-i Mutahhara ve Medine kalesinin anahtarlarını teslim almış ve ardından öldürülen 3 bin Vehhabinin kesilmiş kulaklarıyla birlikte bir heyetle İstanbul'a göndermiştir⁸⁶. 23 Ocak 1813'te Mekke'nin, 28 Ocak'ta da Taif'in alınmasıyla Osmanlı dolaylı şekilde de olsa kutsal toprakları Vehhabilerden almayı başarmıştır. 28 Mayıs 1813 Cuma günü hutbelerde okunan padişah II.

84 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi evrakı (TS.MA.e), 670/27, 1225.

85 İngiliz Ulusal Arşivi (İUA), IOR / F / 4/416/10290, Mayıs 1810-Ekim 1811.

86 BOA, HAT, 345/19691, 1228; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 147. Osmanlıda kulak kesme, cezalandırma yöntemlerinden biridir. Ayrıca kulakların kesilip İstanbul'a gönderilmesi, Mehmet Ali Paşa'nın isyancıları cezalandırdığının İstanbul'a bir ispatı mahiyetinde de değerlendirilebilir.

Mahmut'un adına "Gazi" unvanı eklenmiştir. Mekke ve Medine'nin Vehhabilerin elinden alınması Osmanlıda büyük sevince sebep olmuş, Medine'nin kurtarılması üzerine top atışları yapılmasına karşın⁸⁷ Sadrazam Yusuf Ziya Paşa (ö. 1817) Mekke'nin kurtarılması üzerine top atışlarıyla bunun kutlanmasını padişaha teklif etmişse de "*Top şenliği münasip değildir.*" denilerek teklifi geri çevrilmiştir.⁸⁸

Vehhabilerin tam manasıyla temizlenememesi ve de Mısır'daki iç karışıklıklar sebebiyle Tosun Paşa, Vehhabi Abdullah Bin Suud (ö. 1818) ile barış tesis yapmak zorunda kalmıştır⁸⁹. Bu başarısızlığın arkasında çöllerden oluşan bir coğrafyada savaşılması ve Vehhabilerin çöl şartlarına Mısır ordusundan daha uyumlu olduğu söylenebilir. Ayrıca bir bölgeye askerî harekât düzenlenmeden önce o bölgenin topoğrafyasının bilinmesinin zorunluluğu göz önüne alındığında Necid'in coğrafyası dahi bilinmemektedir. Mithat Paşa; dışarıdan hiç kimsenin bölgeye sokulmaması sebebiyle askerlerden, memurlardan ve hatta çevredeki bölgelerin ahalisinden dahi kimsenin Necid coğrafyasını bilmemesinden ötürü asker göndermenin imkânsızlığından bahsetmektedir⁹⁰. Bu gibi sebeplerden ötürü Bağdat valisinin başkente gönderdiği bir yazıda da Vehhabilerin zararsız bir hale getirilmesinin de kolay bir iş olmadığı vurgulanmıştır⁹¹.

Mısır'da Avrupai tarzda oluşturulmaya çalışılan orduya tepkili olan komutanların çıkardığı iç karışıklığın halledilmesinin ardından Arabistan'da yine sorunlar çıkarmaya başlayan Vehhabilerin üzerine Mehmet Ali Paşa, Vehhabilerle yapılan anlaşmayı bozarak bu sefer Yukarı Mısır'da vebadan ölen Tosun Paşa yerine oğlu İbrahim Paşa'yı (ö. 1848) Suud b. Abdülaziz'in yerine geçen Abdullah b. Suud'un üzerine göndermiştir. İbrahim Paşa, surlarla çevrili beş ayrı mahalleden müteşekkil Vehhabilerin karargâhı Diriye'ye yöneldi. Diriye'nin kuşatılmasının ardından iki taraf da dini saiklerle ölümüne savaştığı için kuşatma beş aydır sürmekteydi. Vehhabiler kuşatmayı yarıp şehirden çıkmak istiyorlar ancak bu bir türlü başarılılamıyordu. Bekledikleri mucize 26 Mayıs 1818 günü gerçekleşti. Korkunç bir kum fırtınası İbrahim Paşa'nın karargâhını esir aldı. Çadırlar ateşlerin üzerine devrilince çıkan yangın cephaneliğe sıçradı. Çıkan cephanelik yangınında 10 dakika boyunca 400 sandık barut, 500 sandık mermi, binlerce humbara patladı; tahıl ambarları yandı, binlerce insan ve hayvan öldü. Bekledikleri bu felaket sahnesini şaşkınlıkla izleyen Vehhabiler kendilerine çabucak

87 Cabi Ömer Efendi, 2003, c. II, s. 927.

88 BOA, TS.MA.e, 431/20, 1224.

89 Alphonse De Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1020.

90 Midhat Paşa, 1997, s. 130.

91 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1860.

gelmiş ve kuşatmayı yarmak için Mısır ordusuna saldırmışlardır. Ancak kılıçlarla yapılan yakın muharebede bu saldırı geri püskürtülmüştür. Bu büyük kaybın ardından İbrahim Paşa Mısır'dan tedarik ettiği yeni cephaneye ve askerler⁹² ile 26 Eylül 1818'de Diriye'ye tekrar saldırmış ve dayanacak güçleri kalmayan Vehhabiler başlarında Abdullah İbn Suud olduğu halde teslim olmuşlardır.

İbrahim Paşa; Abdullah'ı güzel bir şekilde misafir etmiş, kendisini Mısır'a götürmekle emrolunduğunu bildirmiştir. Düşünmek için süre isteyen Abdullah'a 24 saat süre tanınmış, ailesine bir kötülük yapılmaması için ertesi gün teslim olmuştur. Canı için garanti isteyince İbrahim Paşa bunun için garanti veremeyeceğini ancak babası Mehmet Ali Paşa'nın ve Padişah'ın merhametli insanlar olduğunu bildirmiştir. Abdullah İbn Suud'un ailesini İbrahim Paşa'ya teslim etmesinden ve arkadaşlarının öldürülmemesini istemesinden sonra Kahire'ye yola çıkıldı. Mehmet Ali Paşa da Abdullah'a çok iyi davranmıştır. Buna karşılık Abdullah Mekke'den aldığı üç değerli Kuran-ı Kerim'i ona hediye etmek istemiş ancak Mehmet Ali Paşa bu hediyeleri İstanbul'a götürmesini istemiştir. Abdullah, bir gemi ile Mısır'dan İstanbul'a götürüldükten⁹³ sonra önce hapsedilmiş⁹⁴, ardından üç gün şehirde dolaştırıldıktan sonra Mehmet Ali Paşa'nın bağışlanma talebine rağmen kendisinin de “*İstanbul'a varır varmaz Devlet bizi idam eder.*” şeklinde tahmin ettiği üzere⁹⁵ idam edilmiştir⁹⁶. Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa, Abdullah'ın İstanbul'a getirilişi ve ardından yaşananları şöyle nakletmektedir⁹⁷:

“Abdullah bin Suud, muharrem ayında Mısır'a getirildi. Birkaç yüksek rütbeli adamları ile beraber posta ağasının yanına katılarak deniz yolu ile 15 Safer günü İstanbul limanına getirildi. Eyüp yakınındaki Defterdar İskeleye çıkarıldılar. Mısır kapı kethüdası, Divan-ı Hümayun hocalarından Necip Efendi, onları getiren Posta ağası ile adamları, Bâb-ı Âli'den gönderilen divan çavuşları, asesbaşı, subaşı ve bunlar gibi diğer memurlardan bir alay tertip edildi. Abdullah bin Suûd ile adamlarının boyunlarına çifte zincirler takılıp ikişer taraflarında harbeciler olduğu halde Divanyolu ile Bâb-ı Âli'ye getirildiler. Sadrazamın huzurunda kapı kethüdâsına, posta ağası ile adamlarına ve gemi kaptanına samur kürkleri, posta ağasının adamlarına ve gemi gediklerine de hilatler giydirildi. Tatar (posta) ağasına yıllık beş kese faizli bir gelir, arkadaşlarına ve hizmetçilerine, ayrıca gemi kaptanı ve gediklilerine uygun birer

92 BOA, HAT, 342/19580, 1233.

93 BOA, C.AS. (Cevdet Askeriye), 421-17447, H-13-01-1234.

94 BOA, HAT, 765/36096, 1234.

95 Emir Şekip Arslan, *Osmanlı Tarihi*, Çatı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 223-224.

96 BOA, HAT, 764/36068, 1234; Lamartine, 2008, s. 1020-1022.

97 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 2648-2649.

hediye verildi. Abdullah ile arkadaşları da bostancı-başı hapishanesine gönderildiler. Mekke ve Medine’de zorla almış oldukları mal ve eşyayı incelemek için üç gün tutuklanıp sorguya çekildiler. Sonra Padişah, Eski Saray’a geldi. Padişah’ın huzurunda yapılan cirit ve mızrak oyunları esnasında tutuldular da oraya getirilerek orada bulunanlara seyrettirildi. Oradan Yalı Köşkü önüne gönderilerek orada idam edildiler.”

Abdullah İbn Suud ve adamlarının Hz. Peygamber’in kabrinden yağmaladıkları kıymetli eşyalar ve taşlar İbrahim Paşa’nın emri ile İstanbul’a gönderilmişti⁹⁸. Bu hem maddi hem de manevi yönden kıymetli eşyalar yeniden türbeye konulması için recep ayındaki surre alayı ile Medine’ye gönderilmiştir⁹⁹.

Fransız yazar Şarl Mismar burada ilginç bir iddia ortaya atmaktadır. Mismar’ın iddiasına göre İbrahim Paşa’nın İbn Suud’u kendisi idam etmek yerine idam için İstanbul’a göndermesi Mısır’da kalıcı olma çabasının bir planıdır. Zira bir Arap coğrafyasında tutunabilme ve hükmedebilmenin tek koşulu Araplık iddia etmektir. Araplık iddia ederken Arapları idam ettirmeyi siyasi geleceğine uygun görmemiş ve İbn Suud’u Osmanlıya idam ettirerek “*Türklerle Araplar arasındaki bin bir uçuruma bir yenisini daha eklemiştir.*”¹⁰⁰

İsyanın bitirilmesi hilafeti bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti için bir itibar meselesiydi. Zira dünya Müslümanlarının koruyucusu ve Mekke ile Medine’nin hizmetkârı olduğunu söyleyen bir devletin bu iki güzide şehri isyancıların eline geçmesiyle haccın yapılması engellenmişti. Haccın yapılması, bunun için hac yollarının korunması ve hacılara hizmet o dönemlerde Haremeyn’e sahip devlet için Müslümanlara yapılan bir hizmet ve gurur vesilesiydi¹⁰¹. Ayrıca hükümdarın İslam dünyasınca kabul edilip sevmeye çalışmasının bir tezahürüdür. Buna bir nevi İslam dünyasının kut anlayışı diyebiliriz. Ayrıca Hicaz üzerindeki Osmanlı nüfuzu hilafetin meşruluğunun bir göstergesi olarak algılanıyordu¹⁰². Müslüman devletler hacılara hizmet maksadıyla birbirleriyle adeta yarış halinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti ile Memlukler arasındaki ilk anlaşmazlığın Fatih devrinde hac yollarına ve hacılara hizmet mücadelesinden çıkması bunun ilginç bir numunesidir¹⁰³. 1807’de, III. Selim devrinde isyan eden Kabakçı Mustafa (ö. 1808), her ne kadar göstermelik de olsa isyanın sebebi olarak haccın emniyetinin sağlanamadığını belirtmesi ve isyan neticesinde Padişah’ın tahttan indirilip

98 BOA, HAT, 345/19661, 1234.

99 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 2649.

100 Kutay, 1977, s. 239.

101 Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 108.

102 Kurşun, 1999, s. 318.

103 Şehabettin Tekindağ, “Fatih Devri’nde Osmanlı-Memlûklü Münasebetleri”, *İÜEF Tarih*, Mart 1976, s. 77.

bir yıl sonrasında katledilmesi haccın ifasının sağlanmasının Osmanlı açısından ehemmiyetini gösteren çarpıcı bir örnektir¹⁰⁴. Bundan ötürü Hicaz'a sahip bir devlet için hac hizmetinin sağlanabilmesi o devlet için bir onur sebebi belki de bir zorunluluktur.

Bu isyanın bitirilmesi ile Osmanlı haccın ifasını tekrar temin etmiş ve hem içeride hem de dışarıda saygınlığını yeniden kazanmıştır¹⁰⁵. Nitekim Vehhabi sorununu geçici olarak da olsa ortadan kaldırıp haccın ifasını yeniden mümkün kılan İbrahim Paşa ve onun Mısırlı askerlerden müteşekkil ordusunun bu başarısı Mısırlılar için de bir gurur vesilesi olduğu gibi¹⁰⁶ bu zafer sonrasında Mehmet Ali Paşa'nın da İslam âlemindeki saygınlığı bir hayli artmıştır. Zira Hicaz'ın yeni yöneticisi artık oğlu İbrahim Paşa'dır¹⁰⁷. Tabii ki Mehmet Ali Paşa'nın tek arzusu İslam dünyasının yahut Osmanlı'nın beğenisini toplamak değildir. Mısır'ın Fransız Konsolosu Drovetti (ö. 1852) hükûmetine yazdığı bir layihada Paşa'nın asıl amacının çözü geçerek Suriye'yi ele geçirmek olduğunu yazarken asıl maksadının da şimdilik netleşmediğini bildirmiştir¹⁰⁸.

Bu yenilgiler, ölümler ile İbrahim Paşa'nın Diriye'yi ve şehrin bahçelerini, tarlalarını yakıp yıkması Vehhabilik mezhebini bitirmeye yetmemiştir. Nitekim Vehhabilik hareketinin bitirilememesi sebebiyle Osmanlı yönetimi de Ahsa eyaletinin kasabalarından Katif'e garnizonlar kurarak bölgede varlığını sürdürme çabasına girmiştir¹⁰⁹.

İbrahim Paşa'nın bu harekâtı ile bir mezhep olarak Vehhabilik bitirilemese de Muhammed İbn Suud'un kurmuş olduğu I. Suud devleti yıkılmış olur. Bu kısmi başarılı isyanın ardından Osmanlı, Vehhabilerin İslam âlemindeki etkisini azaltabilmek ve Müslümanları kendi etrafında toparlayabilmek maksadıyla dini simgeleri daha çok sahiplenmeye başlayacaktır¹¹⁰.

104 Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı", *DİA*, c. XXIV, c. 8; Bardakçı, "İlk DAEŞ...".

105 Yol güvenliğinin sağlanamadığı zamanlarda Hicaz'a iki kere gönderilen surre ve ihvanlar Vehhabilerin eline geçmiş ayrıca Osmanlı hacıların gönderilmemesi yahut dikkat çekmemeleri için gösterişsiz bir şekilde gönderilmeleri tercihleri arasında kararsız kalmıştır. BOA, HAT, 345/19664, 1229; BOA, HAT, 1357/53177, 1222.

106 Ömer Rıza, "Cihad-ı İslam", *Sebilürreşad*, 24 Zilhicce 1332-12 Kasım 1914, Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, c. XIII, Bağcılar Bel. Kül. Yayınları, İstanbul, 2018, s. 6.

107 Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, TTK Yayınları, Ankara, 1945, 1. Kısım, s. 28.

108 Altundağ, 1945, s. 30-31.

109 Büyükkara, 2004, s. 34.

110 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 92.

2.1.2. II. Suud Devleti

Diriye'nin tekrar Vehhabilerin merkezi haline getirilememesi için İbrahim Paşa, şehri yerle bir eder ve Muhammed İbn Suud'un oğullarından Süleyman'ı öldürür. Abdurrahman esir edilirken Suud ailesinden yalnız Muhammed İbn Suud'un torunu, Abdullah b. Suud'un oğlu Türkî b. Abdullah kaçabilmiştir (ö. 1834).¹¹¹ Türkî b. Abdullah ve oğlu Faysal'ın (ö. 1865) Vehhabileri yeniden toparlayarak 1824'te Riyad'ı ele geçirmesiyle diğerleri kadar güçlü ve etkin olmasa da yeni bir Vehhabi-Suudi devleti kurulmuş olur.

İngilizler, 1815 Weterloo Savaşı'ndan itibaren dünyanın egemen gücü olarak Arabistan'la yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Bu ilginin başlamasının en önemli sebebi Yarımada'nın Hindistan yolunda bir karargâh gibi durmasıdır. Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte ilginin arttığına da hiç kuşku yoktur. Türki b. Abdullah da kimi zaman dünyanın hâkimi olma yolunda hızla ilerleyen İngiltere'ye kimi zaman da bölgenin hâkimi olan Osmanlıya yanaşarak bir denge politikası oluşturmaya gayret sarf etmiştir. Bu politikası sayesinde 1834 yılında aileden birinin suikastıyla öldürülünceye kadar Necid'deki hâkimiyetini kurduğu gibi Ahsa ve Bahreyn'i de ele geçirmiştir. Bu bakımdan Türkî b. Abdullah'a II. Suud Devleti'nin kurucusudur diyebiliriz. Türkî'nin oğlu Faysal aile içindeki muhalefeti sonlandırarak bölgedeki tek başlılığı yeniden sağlamayı başardı. Tıpkı babası gibi genişleme politikası sürdürdüğü için Mısır kuvvetleriyle sık sık karşı karşıya geldi, 1838'de yapılan savaşlarda yenildi ve esir edilerek Mısır'da hapsedildi.¹¹² Mısır, daha sonrasında hapiste tuttuğu Halid b. Suud'u Faysal'ın yerine göndermiştir. 1840 yılındaki Londra Protokolü ile Mısır kuvvetlerinin Necid'den çekilmesiyle bir boşluk doğmuş, fiilen olmasa da bölge kâğıt üzerinde yeniden Osmanlı'nın egemenliğinde görünmeye başlamıştır. Bu durumu fırsat bilen kabileler tekrar birbirleriyle mücadeleye başlar. Halid b. Suud da duruma hâkim olamayınca İstanbul, Suud ailesinden olan Abdullah b. Süneyyân b. İbrâhim'i Riyad emirliğine getirmiş ancak sükûnet yine sağlanamamıştır.¹¹³

1840'lardan sonra Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin bozulmaya başladığı sürecin sonunda Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle Arabistan'daki kuvvetlerini merkeze çekmek zorunda kalmıştır. Kahire'de hapiste bulunan Faysal (ö. 1865) bu karışık durumdan istifade ederek hapisten ve ardından Mısır'dan kaçmış, Arabistan'a gelip

111 BOA, HAT, 865-38565, H-13-09-1236.

112 Büyükkara, 2004, s. 35.

113 Zekeriya Kurşun, "Suudiler", *DİA*, c. XXVII, s. 586.

tekrar Suud Devleti'nin başına geçmiştir¹¹⁴. Faysal, bölgede ciddi manada gücü olmasa da yine de iktidar sahibi bulunan Osmanlı ile karşı karşıya gelmemek adına Cidde Valiliğiyle yaptığı yazışmalarda Osmanlıya bağlılığını bildirmiştir. Duruma müdahale edecek gücü bulunmayan Babiali, verilen biatle yetinmiştir. Bu kabul edilişle 1847 tarihine kadar genişleme çalışmalarına devam eden Faysal'ı Bağdat Valisi merkeze şikâyet etmiştir. Osmanlının Arabistan'a bir kabile için ordu gönderme durumu olmaması münasebetiyle durum Mekke Şerifi Muhammed b. Abdülmuîn İbn Avn'a (ö. 1858) bildirilmiştir. Şerif, askerleriyle Riyad'a yürüyünce Faysal savaşmak yerine Şerif'e bir heyet göndererek aman dilemiştir. Bunun üzerine vermesi gereken vergiyi vermesi, Necd'de dönemin padişahı Abdülmecid adına hutbe okutması şartıyla affedilmiş ve Necd kaymakamı olarak tayin edilmiştir. Faysal, bu yaptıkları ile Osmanlının olduğu kadar İngilizlerin dikkatini çekmeye başlamıştı¹¹⁵. Faysal, muktedirlerle savaşmama stratejisi ile iktidarı boyunca sınırlarını babasının sınırlarına ulaştırmayı bilmiştir¹¹⁶.

1865'te Faysal'ın ölümü üzerine devletin başına Abdullah b. Faysal (ö. 1871) geçti. Ancak ağabeyinin iktidarına karşı çıkan Suud, etrafına topladığı kabilelerle Abdullah'a isyan bayrağını açtı. Bölgeyle yakından ilgilenen İngilizler de Suud'a gizli destek verdiler. Durumun İngilizlerin bölgedeki hâkimiyetini artıracığına inanan Bağdat Valisi Mithat Paşa (ö. 1884), düzenleyeceği harekâta resmiyet kazandırmak maksadıyla babasından kalan kaymakamlık vasfı ile Abdullah'a devletten yardım istemesini salık verdi. 1871'de Suud'a karşı yapılan operasyon başarı ile sonuçlanmış ve Suud'un hâkim olduğu Necd sahillerinde merkezi otorite tekrar sağlanarak idaresi kaymakam sıfatı ile Abdullah'a verilmiştir.

Ancak Suud ailesinin aile içi mücadeleleri hiç bitmemiştir. Mücadeleler sonucunda 1874'te Abdullah'ın yenilgiyi kabul edip Riyad'dan çekilmesi üzerine Muhammed b. Suud (ö. 1884) hâkimiyetini perçinlemiş oldu. Faysal, Osmanlı ile karşı karşıya gelmemek için kardeşleri Muhammed ve Abdurrahman'ı Riyad ve çevresinden başka yerde faaliyette bulunmayacağı sözüyle Bağdat Valiliğine rehin vermiştir. 1875'te Suud'un ölümü üzerine serbest bırakılan Abdurrahman emirliği üstlenmiştir. Ancak bu sefer de Abdurrahman kardeşleri Abdullah ve Muhammed ile emirlik mücadelesine girişmiş, nihayetinde 1876 yılında Abdullah lehine çekilmiştir¹¹⁷.

114 Zekeriya Kurşun'a göre serbest bırakılmıştır. "*Suudiler*", s. 586.

115 Kurşun, "*Suudiler*", s. 586.

116 Büyükkara, 2004, s. 35-36.

117 Kurşun, "*Suudiler*", s. 587.

Arabistan'ın genelinde hâkim olan kabile çekişmeleri halen yaşamaktaydı. Cebelîşemmer bölgesinin güçlü emiri Muhammed b. Reşîd ile siyasi mücadele içerisinde olan Suud ailesi Muhammed b. Reşid'in saldırılarına daha fazla dayanamayarak 1891 senesinde Riyad'dan ayrılarak Kuveyt'e yerleşmiştir. Bu ayrılık ile II. Suud Devleti ortadan kalkmış ve Vehhabiler de desteksiz kalmışlardır.

Mehmet Ali Paşa'nın Vehhabilerle giriştiği ciddi mücadele sonucunda Vehhabilerin kurduğu kabile devletleri yıkılmıştır. Osmanlı için bu olumlu gelişmenin asıl sahibi Mehmet Ali Paşa'dır. Mehmet Ali Paşa'nın, bu büyük hizmetine rağmen devletten ayrılma politikası gereği Vehhabi hareketinin sonlandırılmasından aldığı güçle gerçekleştirdiği kalkınma hareketleri Mısır'da milliyetçilik akımlarını beslemiştir. Bu kalkınma hareketleri gerçekleştirilirken Fransız sermayesinden faydalanılması bölgenin öneminin farkında olan İngilizlerin bölgeyi Fransızlara kaptırmamak adına zaten var olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. Bölgede yaşanan Fransız-İngiliz çekişmesinin neticesinde ilerleyen dönemlerde Mısır bir İngiliz toprağı halini almıştır. İşbu halde Mehmet Ali Paşa'nın Vehhabilere karşı giriştiği mücadelenin uzun vadede Osmanlıya zararı olduğu söylenebilir¹¹⁸.

Osmanlı-Vehhabi mücadelesinin şimdilik sona eren bu kısmında Erol Güngör'ün (ö. 1983) II. Mahmut ve Mehmet Ali Paşa ile Vehhabilerin tahlilini vermek yerinde olacaktır¹¹⁹. Erol Güngör, Osmanlı bürokrasisini Helenlerin gücüne hayran kalıp onlara benzeme çabasına giren “Herodyan” Yahudilerine benzetirken Vehhabileri de Helenlerin baskıları sebebiyle bir reaksiyon geliştirip dinlerine daha çok bağlanan “Zealot” Yahudilerine benzetir. Zira II. Mahmut ve Mehmet Ali Paşa, gücüne hayran kaldığı yeniye/güçlüye (Batı) benzeme çabasına girerken Vehhabiler ise olabildiğince eskiye benzemeye çalışmışlardır. Osmanlı bürokrasisi yenilik için Batı'nın peşinde koştururken Vehhabiler ise hasretle eskiyi yakalama peşindedirler¹²⁰.

118 Şeker, 2007, s. 178.

119 Aynı benzetmeyi Arnold Toynbee, son dönem İslam toplumu için yapar. Arnold Toynbee, *1920'lerde Türkiye*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13.

120 “Zealot, kafasını kuma gömen bir devekuşu gibi mazide teselli bulmaya çalışır, Herodian'ın gözü istikbalde. Zealot insiyaklarıyla, Herodian aklıyla hareket eder. Fakat bütün elverişli görüntüsüne rağmen Herodian tavrın da çok tehlikeli bir şey olduğunu unutmamalıyız: Bu, suyu geçerken at değiştirmeye benzer. Mitrilyöze mızrakla hücum eden Zealot kadar işte böyle akıntı içinde at değiştiren Herodian da tehlikeli bir oyun oynamaktadır. Herodian tavrı bilhassa iki noktada zayıftır: Birincisi, yaratıcı değil sadece taklitçi olur; ikincisi de onun getirdiği kurtuluş sadece Herodian tavrı temsil edenler içindir, büyük çoğunluk bu taklit medeniyetinin pasif üyesi olmayı bile ümit edemez. Fakat istikbal ne birinin ne öbürünün olacaktır. Zealot, eğer hâlâ ortada kalmışsa, sönmüş bir medeniyetin fosili hâline gelecek, Herodian ise yaşayan medeniyetin maskarası olacaktır.” Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 193.

2.1.3. III. Suud Devleti

Güç buldukça saldıran, şiddet uygulayan; güçle ezildiğinde ise içine kapanan bu düşünce bütün yenilgilere rağmen bir türlü bitirilememiştir. Osmanlı yönetiminin tahsis ettiği maaşla Kuveyt'te on yıl yaşayan Suud ailesinin, Necid'i geri almak her zaman aklının bir köşesinde durmakta ve bunun için uğraşmaktaydı. İbn Reşid'in (ö. 1847) Kuveyt'i ele geçirme planları olması münasebetiyle Kuveyt Emiri Mübârek es-Sabâh da tıpkı Suudiler gibi İbn Reşid'e düşmandı. Bu iki İbn Reşid muhalifi birleşip İbn Reşid'in gücünü sınamak maksadıyla çeşitli harekâtlar düzenlemiş lakin bunlar sonuca ulaşamamıştır. Çünkü bedeviler Beni Reşid'le müttefik olmuşlardı. Abdurrahman'ın oğlu Abdülaziz b. Suud [Abdülaziz b. Abdurrahman veya daha çok bilinen adıyla İbn Suud (ö. 1953)] Riyad'ı ele geçirmek maksadıyla hareket etmiş, yolda her zamanki ahlakları nedeniyle bir bedevi kampı ile ticaret kervanına saldırmış ve yağma yapmıştır. Beni Reşid'in bu durumdan haberdar olması üzerine Abdülaziz rakibinden çekinerek Rubül Halil çölüne çekilmek zorunda kalmıştır. Abdülaziz'in önünde iki seçenek bulunmaktaydı: Ya Kuveyt'e yenik ve eli boş olarak geri dönecek yahut 400 bin civarındaki bağlılarıyla Riyad'ı sağlam surlarına karşın ele geçirecektir. Hırslı bir kişilik olan Abdülaziz ikinci planı uygulamayı seçmiştir. Abdülaziz yanında sadece altı adamını alarak bir bayram gecesi Riyad'ın surlarını gizlice aşarak şehre girer. Şehrin sözü geçen kişilerine düzenlediği suikastla onları etkisiz hale getirip şehrin önemli mevkilerini de ele geçirir. Sabah olduğunda surların dışında bekleyen ordusunu şehrin kapılarını açıp içeri alan Abdülaziz, böylelikle şehri 15 Ocak 1902 tarihinde ele geçirmiş olur¹²¹. Beni Reşid'in valisi de öldürülür. Şehrin alınması bugün halen devam eden Suudi Arabistan devletinin de kurulması anlamına gelmektedir¹²². İbn Reşid'in yönetiminden memnun olmayan Riyad halkının hoşnutsuzluğu Abdülaziz'in şehri zapt etmesini kolaylaştırmıştır¹²³. 15 Ocak 1902 tarihine bugünkü Suudi Arabistan'ın kuruluş tarihi olarak bakabiliriz.

Riyad'ın Suudiler tarafından zabtı, sorunları bitirmediği gibi artırmıştır. Zira Riyad'ın Suudlarca işgali, eski düşmanları İbn Reşid'i karşı harekete geçmişti. İbn Reşid'in dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit Han'a (ö. 1918) yaptığı Kuveyt'e girme teklifinin İngilizlerin müdahalesine müsaade etmemek amacıyla reddedilmesi İbn Reşid'i harekete geçmeye zorladı.

121 Soner Yalçın, Abdülaziz el Suud'un Osmanlıdan toprak satın alarak Kuveyt'ten geri döndüğünü iddia etmektedir. "Vehhabi-Suudi Ortaklığının Kuruluş Hikâyesi", *Sözcü*, 20 Aralık 2015.

122 Büyükkara, 2004, s. 37-38.

123 Gümüšoğlu, 2013, s. 283.

Zira rakipleri ve düşmanları Suudlar işgallerle ilerlerken kendisi hiçbir şey yapmadan beklemeyi kabullenemiyordu. İbn Reşid'in tavrından haberdar olan Abdülaziz b. Suud da savaşın yakın olduğu düşüncesiyle hazırlıklarına başlamıştır. Bu hususta en büyük destekçisinin İngilizler olacağına inanıyordu. Suud'a karşı Abdülhamit ise İbn Reşid'e destek verdi ve önce mühimmat gönderdi, ardından da Basra gümrüğünden vergisiz silah alması için talimat verdi. 1904 tarihinde Müşir Ahmet Fevzi Paşa'dan Abdülaziz üzerine bir sefer yapması istense de sıcak, açlık, susuzluk, gerekli malzemelerin yoksunluğu gibi sebeplerden ötürü pek çok asker kaybı verildi ve sefer başarısızlıkla sonuçlandı. İbn Reşid'in savaştan çekilmesi ile birlikte Suudlarla karşı karşıya kalan Osmanlı güçleri yeni asker sevk edilse de bir başarı sağlamadı. Abdülaziz'in, İbn Reşid'i öldürüp Kasim bölgesini ele geçirmesiyle Necd üzerinde Suudlar hâkimiyet sağlamıştır. Bunun üzerine Ahmet Fevzi Paşa Abdülaziz'in babası Abdurrahman b. Suud ile anlaşmak zorunda kaldı. Anlaşma neticesinde Suudlar Osmanlıya itaati kabul ettiler, buna karşılık da Riyad merkez olmak üzere Ariz, Veşm ve Südeyr gibi yerlerin yöneticiliği Abdurrahman'a verildi¹²⁴. Arap ayrılıkçıları daha öncesinde Osmanlı ile anlaşılan İmam Yahya'ya kızmaları gibi bu sefer de Osmanlı ile anlaşılan ve ona biat eden Abdülaziz'e öfke ve intikam duymaya başlamışlardır¹²⁵.

Temelleri sağlam olmayan bu karşılıklı anlaşma ile bölgede sükûnet bir süreliğine sağlanmış oldu. Bu anlaşma Osmanlı için muvakkat bir sükûnet ortamı temin etse de bu durum asıl Suudların işine yaramıştır. Zira hem kendilerini devlete kabul ettirmiş hem de bu sükûnet aşamasında güç toplamışlardır. Bunun temini için Abdülaziz de bu süreçte devletle iyi ilişkiler kurdu. Buna karşılık da II. Abdülhamit, Abdülaziz'e bir hilat verilmesini tensip buyurdu. Hilatin baba Abdurrahman'a değil de oğul Abdülaziz'e verilmesinin sebebi babanın Riyad kaymakamı sıfatını taşıırken oğulun Necd emiri ve aşiretlerin reisi olarak görev alması ve oğulun babadan daha aktif bir siyaset yürütmesidir.¹²⁶ Böylelikle İstanbul ve Necd'deki siyaseti ve dengeleri iyi bilen bu iki kişi arasında gerçekte var olmayan, pamuk ipliğine bağlı bir köprü oluştu.

II. Abdülhamit sonrası dönemde İttihatçılar, Türkçülük zihniyetleri ve uyguladıkları yanlış politikalar sebebiyle Arap topraklarında Osmanlıya karşı bir tepkinin oluşmasına sebebiyet verdiler. Şerif Hüseyin isyanının ardından 10 Eylül 1916'daki ikinci bildirisinde

124 İsyancılara görev vererek isyanı bitirmek eski bir Osmanlı siyasetidir. Aynı siyaset Celali isyanlarında da uygulandığı bilinmektedir. Ancak bu, isyanı o gün için durdursa da mevki peşinde olanların çıkaracakları yeni isyanlar anlamına gelmekteydi.

125 Emir Şekip Arslan, *Osmanlıda Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016, s. 72.

126 Zekeriya Kurşun, "Suudi Arabistan", *DİA*, c. XXXVII, s. 582.

“İslam dünyasındaki bütün kardeşlerimi bu yıkıcı, bozguncu, aptal ve alçak kişilere (Türlklere) itaat etmemeye çağırıyorum. Allah’a itaat etmeyenlere itaat edilmez!”¹²⁷ şeklinde açıklama yaparken bir başka açıklamasında da isyanın “Halife’ye değil, ancak bozkurda ibadet edecek derecede Turancılıkta dolmuş olan bakanların aleyhine” olduğu söyleyerek isyanın hakikatte İttihat ve Terakki yönetimine olduğunu ilan edecektir¹²⁸. Şerif Hüseyin’in açıklaması İttihat ve Terakki’nin bu yanlış politikaları olmasaydı isyan etmeyeceği manasında yorumlanamaz. Ancak halkın desteğini çekmek için isyanın halifeye değil de İttihat ve Terakkiye karşı olduğunu söylemesi, İttihat ve Terakki yönetiminin Araplar arasında kabul görmediğinin bir göstergesi durumundadır. Bundan dolayı İttihat ve Terakki yönetimi bütün çabalarına rağmen Suudlar ve diğer kabileler arasında bir rağbet göremedi. Bu ise zaten Osmanlıdan ayrılma hesapları yapan Suud’a karşı İstanbul’un bir müttefik bulamamasına sebebiyet verdi.

II. Abdülaziz adıyla da bilinen Abdülaziz Bin Suud, 26 Aralık 1915 tarihinde İngilizlerle yaptığı bir anlaşma ile kendini İngilizlere Necd, Hasa, Katif, Bubeyl ve kendine bağılı bölgelerin mutlak hükümdarı olarak kabul ettirmeyi başardı. İngilizler de onu çok büyük paralarla destekledi. Bu anlaşmaya göre ele geçirilen yerlerin yönetimi Abdülaziz’e, ondan sonra da çocuklarına ait olacaktır. Bunun karşılığında da Abdülaziz hiçbir zaman İngilizlere ve onların politikalarına karşı olmayacağını sözünü vermiştir. Osmanlı 1918 senesinde Arabistan’daki son toprak parçası olan Medine’den çekilerek kutsal topraklardaki Türk hâkimiyetini sonlandırmış oluyordu. Böylelikle Suud ailesinin önünde tek rakipleri olarak Şerif ailesi kalıyordu. Onların elinde olan Mekke, Medine Cidde ve Taif’in Suudlarca 1926 senesinde ele geçirilmesiyle Abdülaziz Bin Suud “Necd ve Hicaz kralı” olmuş oluyordu¹²⁹.

Suud ailesinin zaten Osmanlıdan ayrılma çabasında olması, İngilizlerin Arapları Osmanlıdan ayırma planlarının bir gereği olarak önce Şerif Hüseyin’i ardında da İbn Suud’u desteklemesi, Osmanlı Devleti’nin de güçten düşmesi ve yapılan yanlışlıklar sebebiyle Arabistan Yarımadası Osmanlıdan ayrılmış ve bu topraklar üzerine İngiltere’nin desteğiyle bugün Suudi Arabistan olarak adlandırılan devlet kurulmuştur. Ülke adından da anlaşılacağı üzere Suud ailesine aittir ve hanedan ülkeyi krallıkla yönetmektedir. Krallık babadan oğula geçmektedir ve ülkede monarşik bir yönetim anlayışı hâkim sürmektedir. Yönetim Suud ailesinin elinde iken fetva işlerine ise halen Abdülvehhab’ın neslinden gelen insanlar

127 Murat Bardakçı, “Yakında Yıkılacak olan Mekke’deki Türk Kışlası Kurtarıcısını Bekliyor”, *Haber Türk*, 15 Mart 2010.

128 Güngör, 1981, s. 159-160.

129 Yavuz, “Abdülaziz b. Suud”, s. 195.

bakmaktadır. Din ve devlet işleri iki aile arasında bölüşülmüş, iki taraf da dedelerinin yaptıkları ittifaka halen sahip çıkmaktadır. Ülkenin başkenti Riyad olup etnik yapı Araplardan oluşmaktadır. Yüzölçümü 2 milyon 150 bin km² olan ülkenin nüfusu 2020 yılı itibariyle 33,4 milyondur. Bu nüfusun 10 milyon 240 bini dışarıdan çalışmak için ülkeye gelen göçmenlerdir. Dışarıdan gelen 1,5 milyon Hristiyan'ın haricinde ülkenin tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır.¹³⁰ Vehhabiler kendilerini bu adla anmadıkları, Hanbeli olarak değerlendirdikleri ve nüfus sayımlarında mezhepler sorulmadığı için Suudi Arabistan'da yahut dünya çapında kaç milyon Vehhabi olduğu bilinmemektedir. Ancak bir rakam vermek gerekirse dünyada 20 milyon Hanbeli olduğu tahmin edilmektedir¹³¹.

2.2. Vehhabiliğin Osmanlıdaki Yansımaları

Vehhabilik Osmanlı'nın son dönemlerine denk gelmiş bir anlayış, siyasallaşmış bir İslam yorumudur. Şirke düşüklerine inandıkları insanları kendi görüşlerine çekmek ve bu uğurda savaşmaktan ve Müslüman olduğunu söyleyen insanları öldürmekten çekinmemişlerdir. Öldürdükleri kişilerin imanına inanmadıkları için de daha evvel belirtildiği üzere mallarını ve aile bireylerini ganimet saymışlardır. Bu amaçlarını gerçekleştirdikleri zamanın Osmanlı'nın içinde bulunduğu acziyet dönemine denk gelmesi işlerini kolaylaştırmıştır. Zira Osmanlı içeride ve dışarıda çeşitli gailerle uğraşırken Arap topraklarındaki bir aşiretle uğraşmaya fırsat bulamamıştır. Osmanlı'nın zaten ekonomik, siyasi ve askeri sorunlar yaşadığı bir dönemde bir de devrin ulaşım imkânlarını bu sıkıntılara eklemek gerekmektedir. Osmanlı koca bir orduyu İstanbul'dan hareket ettirip Arap Yarımadası'na götürüp çölde üç beş bedevinin peşine düşmesi imkân ve mantık sınırları dışındadır. Ayrıca bu yapıldığı takdirde zayıtın çok olacağı da aşikârdır. Zira hayatında hiç çöl, sıcaklık ve susuzluk görmemiş askerleri çöle aşına ve halktan görünen insanlarla savaşmaya göndermek bir hükümdarın yapabileceği en büyük hatalardan biri olacaktır. İşte bu sebepten yukarıda ayrıntısıyla verildiği üzere Osmanlı en mantıklı tercihte bulunmuş; bölgeye özellikle çok yakın olması, insanların Arapçayı ve çölü bilmesi hasebiyle Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı sevk etmiştir. Mehmet Ali Paşa ve çocukları da kendini hac yolunu ve kutsal toprakları güvenceye alarak hem İslam âlemine hem Mısır halkına hem de İstanbul'a kabul ettirme çabasıyla harekâta girişmiş ve başarılı olmuştur.

130 <https://www.deik.org.tr/uploads/suudi-arabistan-ulke-profil-2020.pdf>, (19.02.2022);

<https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/suudi-arabistan/903476> (07.05.2020).

131 Koca, "Ahmed Bin Hanbel", s. 122.

Vehhabiliğin Osmanlı toplumu üzerindeki etkisine baktığımızda bu yorumun Osmanlı toplumunda kabul gördüğünü söyleyemeyiz. Etrafındaki insanları müşrik ilan edip öldüren, Osmanlıyı bölmeye çalışan, tasavvuf, camilerin kubbe ve minareleri ile türbe gibi İslam'ın özüne dâhil olmayan teferruat diyebileceğimiz mevzuları şirk sebebi gören bir anlayışın Osmanlı toplumunda yer alması söz konusu olamazdı ve olmamıştır. Bunları sırasıyla açıklamak gerekirse dün Osmanlı toplumu, bugün Türk milleti hiçbir vakit aşırı uçtaki görüşlere değer vermemiş, iltifat etmemiştir. Bu uç görüşler siyasi de dini de olsa durum aynı olmuştur. Söz gelimi bugün siyasette uç olarak değerlendirebileceğimiz partilerin oylarının düşük seviyede kaldığını, iktidara hiçbir zaman yaklaşmadıklarını görmekteyiz. Türk toplumunun iktidar anlayışında solda, sağda veya İslami camiada da olsa ılımlı ve makul insanları tercih ettiğini görmekteyiz. Bu, bize Türk halkının uçlara kaymayacak ferasetli bir toplum olduğunu göstermektedir. Vehhabiler kendilerini siyaseten ve dinen uç diyeceğimiz bir noktada konumlandırmışlardır. Ayrıca her ne kadar günümüzdeki Vehhabiler bunu kabul etmeseler de¹³² Vehhabilerin hedeflerinden biri de Arap topraklarının Suud egemenliğine geçmesinin teminidir. Çünkü Vehhabiler, Osmanlı Devleti'nin meşruiyetine inanmamaktaydılar¹³³. Bundan ötürü İbn Suud ve Abdülvehhab, bağımsız bir devlet peşindeydiler¹³⁴. Vehhabiler dini bir hareket görünümünde ortaya çıksa da ilerleyen zamanlarda siyasi ve bölücü bir ayaklanma halini almıştır. Ve bu hareketin Osmanlı karşıtı bir siyaset izlediği bilinen bir gerçektir¹³⁵. III. Selim devrinde Medine'ye hac için vasıl olan hacıların Vehhabiler tarafından geri dönmelerinin istenmesi ve bunun Suud b. Abdülaziz'den kasıtlı "*çöl padişahı*"nın emri olduğunun söylenmesi Vehhabilerin ayrı bir devlet peşinde olduklarının bir göstergesi konumundadır¹³⁶. İşbu sebepten Osmanlı Devleti de bu yapıya yakınlık duyanları "ıslah-ı nefis" maksadıyla sürgüne göndermiştir¹³⁷. Hal böyle iken Osmanlı toplumunun bu bölücü ve terörist yapıya yakınlık duyması söz konusu olamazdı. Hatta Osmanlıda Vehhabi sıfatının dinsizliğe eş değer bir aşağılama ifadesi olarak kullanıldığını görmekteyiz¹³⁸.

132 Ebu Umeyr bin Muhammed et-Turki, *Tevhid İmamı Muhammed Bin Abdulvehhab*, Kitab ve Sünnete Davet Yayınları, Yer Yok, 2013, s. 58-62.

133 Quataert, 2004, s. 90.

134 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1857; Quataert, 2004, s. 92.

135 Carcer V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 70.

136 Cabi Ömer Efendi, 2003, c. 1, s. 153.

137 BOA, Tesri-i Muâmelât ve Islâhât Komisyonu'nun Muamelât (DH.TMİK.M.), 185/36, 1322.

138 Mehmet Akif, "Hasbihal", s. 225; İzmir Mebusu Seyyid, "İslâm Hukuku – Hükmi Şahsiyet 2", *İslam Mecmuası*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, c. I, s. 265.

Osmanlı toplumunun Vehhabiliğe epey bir mesafeli olmasının bir diğer önemli noktası da dine bakış açılarının farklılığıdır. Vehhabiliğin kurucusu Muhammed İbn Abdülvehhab'ın eserlerine baktığımızda¹³⁹ şefaath, tasavvuf ve tarikat, cami kubbeleri, istimdad, türbe gibi konuları reddettiğini ve bunların kişiyi şirke götürdüğünü yazdığını görürüz. Hâlbuki Osmanlı toplumunun; kuruluşundan itibaren tarikat ve tasavvufu hemhal olduğunu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu ve yükselişini müjdeleyen ve ayrıca Osman Gazi'nin (ö. 1324) kayınbabası ve beyliğin akıl danışılanı, devletin ilk kadısı olan Şeyh Edebli'nin (ö. 1326) Ebu'l Vefa Bağdadi'ye (ö. 1107) nispet edilen Ahilik tarikatına mensup olduğunu bilmekteyiz¹⁴⁰. Bu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda tasavvufun etkileri hususunda bizlere fikir vermektedir. Ayrıca hemen hemen bütün Osmanlı padişahlarının bir hatta bazılarının birden çok tarikata müntesip olduğu da bilinen bir gerçektir¹⁴¹. Tarikat şeyhleri devlet ricali ile iyi ilişkiler kurmuş ve onları manen desteklemiş, buna mukabil devlet ricali de tekke/zaviye kurarak, giderlerini karşılayarak tarikatlara destek olmuşlardır¹⁴². IV. Murat'ın (ö. 1640) sultan olmasıyla Konya Mevlevi asitanesinin değeri artmış, II. Mahmut kılıcını Konya'dan gelen Mevlevi postnişinin elinden kuşanmıştır. Böylelikle yeni padişahların Mevlevi dedelerinin elinden kılıç kuşanması adet olmuştur. Yine doğu seferlerine çıkarken Konya'ya uğranıp Mevlevi dergâhının ziyaretinin ardından devam edilmesi de devletin tarikat ve tasavvuf camiasına bakış açısını göstermesi bakımından öneme haizdir.

Devletin ordusunun bel kemiği durumundaki yeniçeriliğin Bektaşî tekkesine bağlı olduğu da bilinmektedir. II. Mahmut döneminde yeniçerilik lağvedildiğinde asayişsizliğin merkezi haline gelen Bektaşî tekkelerinin Nakşibendilere verilmesi¹⁴³ tarikatların devlete karşı bir güç oluşturmadığı sürece makbul sayılmasının kaydadeğer bir göstergesidir. Devlet ve ulema, tarikatları ama hassaten Nakşibendileri Vehhabiliğe karşı bir müttefik olarak görüyordu¹⁴⁴. Tekkeler de kendilerine karşı düşmanca tavır belirleyen Vehhabi anlayışına karşı doğal olarak devletle ittifak kurmayı tercih etmiştir¹⁴⁵. Bir örnek vermek gerekirse Yenikapı

139 *Tevhid*, Ter. Hasan Beşer, Eldim Matbaacılık, İstanbul, tarih yok; *Dinde Üç Mesele*, Ter. Ahmet Çetin, Yer Yok, H. 1422; *Dinin Doğru Anlaşılmasında 4 Temel Kaide (Kavaidu'l Erbaa' Şerhi)*, Şarih Ebu Hanzala, Furkan Yayınları, İstanbul, 2014.

140 Kâmil Şahin, "Edebâli", *DİA*, c. X, s. 393.

141 Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 429.

142 Reşat Öngören, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlıda Tasavvuf Anlayışı", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, editör Mahir Aydın, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 207.

143 Sakaoğlu, 2015, s. 398.

144 Findley, 2012, s. 181.

145 Mustafa Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018, s. 226;

Mevlevihanesinin günlüğü diyebileceğimiz Defter-i Dervişhan'da yazdığına göre Mevleviler, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Mehmet Paşa'nın 16 Kasım 1812'de Medine'yi Vehhabilerin elinden almasını fetih olarak görmüşler ve bu müjde, bayram üstüne bayram olarak telakki edilmiştir¹⁴⁶.

Ayrıca devletin tarikatlara karşı olması bir kenara tarikat şeyhlerinin eğitimsiz ve art niyetli insanlardan oluşmaması amacıyla nizamname yayınlayan, onları imtihana tabi tutan, devlet ile tarikatlar arasında münasebeti sağlayan Meclis-i Meşayih kurumu dahi kurulmuştur¹⁴⁷. Devletin tarikat ve tasavvufa bakışı böyle iken halkın bundan bigâne kalması mümkün değildir. Osmanlı'nın İslam olan toplumu da tarikat ve tasavvufa gönülden bağlıdır. İşte bu ortamda tasavvufu şirk, mutasavvıfı müşrik görüp onun öldürülmesini vaaz eden bir anlayışı Osmanlı toplumunun kabul etmesi olası değildir. Komünist, pozitivist, feminist gibi uç anlayışların dahi az da olsa numuneleri çıkmasına karşılık Vehhabilik bu topraklarda neşvünema bulamamıştır. Türk halkı, inancını ve devletini bozma gayretindeki bu yapıya mesafe koymak yerine doğrudan tepki göstermiştir. Zira tasavvuf Türk kültürünün ana parçalarından biri olması münasebetiyle 1925 tarihli Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasını sağlayan kanun dahi tarikatları bitirememiş, tam aksine tarikatlar gün be gün müntesip sayısını artırmıştır. Bütün bu sebepler ışığında Türk insanın tarikatları şirk olarak gösteren bir yapıya sıcak bakması mümkün olmamıştır.

Bütün İslam toplumlarında var olan camilerdeki kubbe yahut toplumun saygı duyduğu kişilere ölümlerinin ardından saygının bir devamı mahiyetindeki türbelere şirk denilirse toplumun bunu diyenleri kabullenmemesi muhtemeldir. Zira kubbe bugün bütün dünyada İslam ve doğu kültürünün bir simgesi durumundadır. Bunun Allah'a şirk olduğunu iddia etmek zorlama bir yorum görünmektedir. Hele ki kubbe yahut türbe sebebiyle Müslüman öldürmek, kişinin karısını ve kızlarını cariye yapmak İslam toplumunda o ideolojiye sahip insanlara ancak öfke duyulmasına sebebiyet verecektir. Türk milletinin mimari dehalarından Mimar Sinan, Ayasofya'nın kubbesinin çapının hiçbir Müslüman tarafından geçilemeyeceğini söyleyen Hristiyanlara inat Müslümanların mimari haysiyetini kurtarmak maksadıyla Selimiye Camii ile

Abdulcebbar Kavak, "Halid-i Bağdadi", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, editör Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, c. VIII, s. 1074.

146 *Defter-i Dervişan*, s. 189.

147 Ayrıntılı bilgi için bk. Zekeriya Işık, *Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri*, Selçuk Üni. Sos. Bil. Ens., Konya, 2015.

Ayasofya kubbesini geçmeye çalışması¹⁴⁸ sebebiyle Mimar Sinan'ın şirke girdiğini söylemek ona yapılacak azim bir haksızlık olsa gerektir. Kendi alanında Hristiyanlardan üstün olma çabasında olan bu insana bir Vehhabi'nin kubbe yapması münasebetiyle müşrik demesi Türk insanının kabul edebileceği bir iddia değildir.

İşte bütün bu saydıklarımızdan ötürü Osmanlıda ve günümüz Türkiye'sinde Vehhabilik çekinilen bir anlayıştır. Muhammed İbn Abdülvehhab'ın eserlerinin bazıları Türkiye'de Muhammed İbn Abdülvehhab ismi ile değil de “Muhammed Süleyman et-Temimi” adıyla basılmaktadır¹⁴⁹. Abdülvehhab isminin gizlenmesinin sebebi Türk halkının bu isme tepkili ve mesafeli olmasındandır. Vehhabiliğe karşı yazı kaleme alanların ortak görüşleri bu mezhebin Osmanlıda karşılık bulamayacağı yönündedir¹⁵⁰. Durum sadece Osmanlıda da bundan ibaret değildir. Vehhabilik, Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi olmasına karşın Arabistan'da halen bugün bir kişinin dinsiz olduğunu belirtmek için “Vehhabi” tabiri kullanılmaktadır¹⁵¹. Bu da göstermektedir ki Vehhabiliğin etkisi sınırlı bir coğrafyanın ötesine geçememiştir.

Muhammed İbn Abdülvehhab'a kronolojik olarak en yakın tarihçimiz olan İzzi Süleyman Efendi'nin (ö. 1755) eseri İzzi Tarihi isimli esere baktığımızda de Vehhabilere bakış açısının diğer Osmanlı aydınlarından farklı olmadığını görmekteyiz. İzzi Süleyman Efendi, Abdülvehhab'a “mülhid” diyerek onu dinden çıkmış bir kimse olarak niteler. Ona göre Abdülvehhab; batıl içtihatları, dört mezhebe aykırı fikirleri ile kendini ve etrafını delalete sevk etmiştir¹⁵².

Osmanlıdaki Vehhabilik genel itibariyle Vehhabiliğin tarihçesini anlatmak yahut ona reddiyeler yazmak şeklinde olmuştur. Tarihçesini anlatanların başında, Türk tarihçiliğinin ana kaynaklarından birini yazan ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “en büyük müverrihimiz” şeklinde tanıttığı¹⁵³ Ahmet Cevdet Paşa'dır. Paşa, yazdığı *Tarih-i Cevdet* adlı başyapıtında Vehhabilik ve Vehhabiler hakkında etraflıca bilgi verir. Bugün Vehhabilik hususunda araştırma yapacak olan bir kişinin öncelikli kaynaklarından birisi hiç şüphesiz *Tarih-i Cevdet* olacaktır. Cevdet Paşa'nın vakanüvis tarihleri, sefaretnameler, özel tarihler, arşiv kayıtları, resmi tezkireler ve kendi hatıraları ile yazdığı bu eser hakikatte Türkiye'de kurulan ilk resmi akademik kurum olan

148 Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye*, K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 81.

149 Muhammed Süleyman et-Temimi, *Tevhid*.

150 Şeker, 2007, s. 144.

151 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Kitabevi, İstanbul, 1997, c. I, s. 463-464.

152 İzzi Süleyman Efendi, 2019, s. 696.

153 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 170.

Encümen-i Daniş'in bir siparişidir¹⁵⁴. Bu da demek oluyor ki *Tarih-i Cevdet*'te anlatılanlar Osmanlı Devleti'nin resmi görüşleridir. Kitapta Vehhabiliğin anlatıldığı kısımlar incelenirse Cevdet Paşa'nın tarafsız davranmadığı, Vehhabiler hakkında yer yer hakarete varan ifadelerde bulunduğu görülür. Bu münasebetle Yusuf Ziya Yörükân'a¹⁵⁵ ve Yusuf Akçura'ya¹⁵⁶ göre bu kaynak güvenilir değildir. Lakin Cevdet Paşa'nın Osmanlı'nın bir bürokratu olması ve devletin bu kitabı sipariş etmesi göz önünde bulundurulursa Osmanlıyı bölmeye çalışan Vehhabiler hakkında olumsuz görüş beyan etmesi anlaşılabilir bir durumdur.

Vehhabilik tarihini anlatan önemli eserlerden biri de hiç şüphesiz Osmanlı bahriye paşası, eğitimci, tarihçi ve yazar Eyüp Sabri Paşa'dır. Ahmet Cevdet Paşa bütün Osmanlı tarihi içerisinde Vehhabilikten bahsederken o yazmış olduğu *Tarih-i Vehhabiyan* adlı eseriyle Vehhabiliğin tarihi üzerine müstakil bir eser çıkararak ilk kişi olmuştur. *Tarih-i Vehhabiyan*, Ahmet Cevdet Paşa'nın eserinin ardından Vehhabilik alanının ikinci temel kaynağı konumundadır. Bu eserin yanında bir de *Mir'atü'l-Haremeyn* adlı eserinde de Vehhabilikten bahsetse de burada verilen bilgiler *Tarih-i Vehhabiyan*'ın tekrarı konumundadır. Eyüp Sabri Paşa da bir Osmanlı paşası olması münasebetiyle Vehhabilik hakkındaki görüşleri doğal olarak menfidir. Paşa; Muhammed İbn Abdülvehhab'ı hilebaz, ona bağlananları cahil olarak niteler¹⁵⁷. Müverrihe göre Vehhabiliğin siyasi destekçisi Abdülaziz İbn Suud ise bağımsızlık peşinde koşan, fesat, haydut, kötülük abidesi bir anarşisttir¹⁵⁸. Görüşleri sapkın, toplantıları şeytan meclisidir¹⁵⁹. Kitapta sık sık Abdülvehhab'ın sapkınlığından ve görüşlerinin yanlışlığından bahsedildiği görülmektedir. Ona göre Vehhabilik bir eşkıyalık ve zulüm hareketidir.¹⁶⁰ Ancak Paşa'nın, kitaplarında Vehhabilerden ve Vehhabiliğin tarihinden derinlemesine bahsetmesine rağmen sorunun kaynağına ve çözümüne inmediği müşahede edilir.

Osmanlı Devleti'nde bu iki kitabın kaynak olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Ebuzziya Tefvik Bey'in (ö. 1913) 267 sayılı *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde “*Şimdi umum ebna-yı memlekete sorarım? Ve hatta bu kitabın menine Meclis-i Hass-ı Vükela'yı sevk eden kuvve-i mechuleden sual ederim? Şu Vehhabi mezhebi ve onun sebab-i zuhuru ve el-yevm bulunduğu hal u mevki hakkında bana ve benim gibi öğrenmek isteyenlere Türkçemizde hangi kitaba*

154 Christoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 22, 51; Tanpınar, 1988, s. 168; Şeker, 2007, s. 133-134.

155 Yörükân, “Vehhabilik”, s. 63.

156 Akçura, 1988, s. 22.

157 Eyüp Sabri Paşa 2016, s. 42.

158 Eyüp Sabri Paşa, 2016, ss. 44, 49, 122.

159 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 45.

160 Eyüp Sabri Paşa, 2018, c. I, s. 240.

müracaat etmek lazım geleceğini lütfen tayin ve işaret buyursunlar.” demesi üzerine Rüsumat Müdiriyet-i Umumiyyesi’ne Mensup Nazmi Bey’in *Sıratı müstakim* dergisinde cevap mahiyetinde yazmış olduğu yazıda Eyüp Sabri Paşa’nın *Tarih-i Vehhabiyan* ve *Mir’atü’l-Haremeyn* adlı eserleri ile *Tarih-i Cevdet*’i tavsiye etmesi dikkat çekicidir¹⁶¹. Ancak Ebuzziya Tefvik Bey’in bu eserlerden haberdar olmaması elbette ki söz konusu olamaz. Ebuzziya Tefvik Bey, yazdığı yazısında Hollandalı Şarkiyatçı Reinhart Pieter Anne Dozy’nin yazmış ve Abdullah Cevdet’in *Tarih-i İslamiyyet* adıyla çevirmiş olduğu eserdeki Vehhabiliğin anlatıldığı bölümünden bahisle “*Vehhâbî mezhebi ve onun suret-i zuhur ve intişarı hakkında şimdiye kadar kanaat-bahş olacak hiçbir esere muttali olmadığım halde bu kitap 24 sahifesini tahsis ettiği izahat-ı vakıfanesiyle bana elli senede öğrenemediğimi elli dakika zarfında öğretmiş oldu.*” diyerek Dozy’nin eserini överken bahsi geçen kitapların da doyurucu olmadığı ve fikir vermekten uzak olduğunu anlatmak istemektedir¹⁶².

Bir tarih kitabı yazması için Encümen-i Daniş tarafından Ahmet Cevdet Paşa’ya 1851 yılında sipariş verilmesi ve Paşa’nın da kitabını cilt cilt olmak üzere en son cildini 1884 yılında yayınladığını; Eyüp Sabri Paşa’nın *Mir’atü’l-Haremeyn* adlı eserini 1872, *Tarih-i Vehhabiyan* adlı eserini ise 1878 senesinde yazdığını göz önünde bulundurursak Osmanlı aydınlarının Vehhabilik hakkında kitap yazmak için ne derece geç kaldıkları ortaya çıkar. Vehhabiliğin 1744 senesinde bir siyasi yapı olarak ortaya çıkmasının bir asırdan fazla bir zaman sonrasında Osmanlıda Vehhabilikten bahseden kitaplar yazılmıştır. Bu kitaplar her ne kadar ilk olmaları sebebiyle temel kitaplar olsa da Osmanlı idaresi ve aydınlarının durumun vahametini çok geç fark ettiklerinin çarpıcı bir örneği durumundadır.

Osmanlı tarihini kaleme alan müverrihler tarafından tabii olarak bu mezhebe tan edildiğini görmekteyiz. Bunlardan biri de Mütercim Ahmet Asım Efendi’dir (ö. 1819). O da diğer tarihçiler gibi yazmış olduğu *Asım Efendi Tarihi* adlı eserinde Vehhabilerin yaptıklarını anlatırken onları harici olarak değerlendirmektedir¹⁶³. Asım Efendi’nin Vehhabilerin Basra’ya saldırmaları sonucunda onlardan ölenleri “*Vehhabilerden birkaç yüz kimse telef oldu.*” şeklinde anlatırken Vehhabilerin öldürdüğü insanları ise “*Ehl-i Sünnet’ten altmış kadar nüfus-i zekiyye, nukud-i hayatlarını uğuru dinde masraf eylediler.*” şeklinde ifade etmesi Asım Efendi’nin

161 Nazmi, “Açık Mektup”, *Sıratı müstakim*, 21 Saferü’l-Hayr 328 Perşembe/18 Şubat 325, Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, c. III, s. 388.

162 Nazmi, “Açık Mektup”, s. 14.

163 Mütercim Ahmed Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Yayınları, İstanbul, 2015, c. I, s. 43.

Vehhabileri Ehl-i Sünnet'ten kabul etmediğinin bir göstergesidir¹⁶⁴. Bir diğer ifadesinde de hakaretamiz ifadelerle onları İslam dairesinde dahi saymaz: “...şecere-i zakkum u vücûd-i meş’umlarının menbit ü mekânlarını ve Kitab ü Sünnet'ten haric mezhep ve meslek-i bahirul-butlanlarını beyanla izale vü tedmirleri...”¹⁶⁵

Bir başka tarihçi Cabi Ömer Efendi (ö. 1814 ?) de yazdığı Cabi Tarihi'nde dönemin bir tanığı olarak Vehhabi hareketinden ve yaşananlardan bahsetmiştir. Cabi Ömer Efendi de diğer müellifler gibi Vehhabilik hareketine menfi bakmaktadır lakin onları kötölemek adına kesin cümleler kurmaktan kaçınır. Kendini daha çok olayları anlatma merkezinde tutan Cabi Ömer Efendi bazı yerlerde Vehhabiliğe karşı olduğunu hissettirir. Mekke ve Medine'nin Vehhabilerden kurtarıldığını söylemesi ve bunu müjde olarak nitelendirmesi bu az örneklerden bazılarıdır¹⁶⁶. Cabi Ömer Efendi, Osmanlıda Vehhabilerin Rafizi¹⁶⁷ olarak nitelendirildiğini de bildirmektedir¹⁶⁸.

Osmanlıda Vehhabilik hakkında olumsuz risale yazarlardan biri de son dönem şeyhülislamlarından Haydarizade İbrahim Efendi'dir (ö. 1933). Haydarizade İbrahim Efendi, Sebilürreşad dergisinde iki makale kaleme alarak Vehhabilik hakkındaki görüşlerini belirtmiştir. Bu görüşler Cevdet Paşa'da olduğu gibi olumsuzken İbrahim Efendi'nin Cevdet Paşa'daki hakarete varmadan daha ciddi ve ilmi bir üslup kullandığı dikkat çeker. Üslup farklılığı göze çarpsa da iki şahsın da görüşleri aynı doğrultudadır. Vehhabiliğin ayrı bir mezhep olup olmadığı hususunda Şeyhülislam Haydarizade İbrahim'in görüşü nettir: Vehhabilik Hanbelilik mezhebinden türemiş ayrı bir mezheptir¹⁶⁹.

Son dönem Osmanlı fikir adamlarından Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi de Vehhabilik mevzuuna değinen yazarlardandır. O, yazmış olduğu Tarih-i İslam adlı eserinin ikinci cildinde “Vehhabiler ve Bazı Teşebbüsât” adı altında bu konu hakkındaki fikriyatını dile getirir. Yalnız onu diğer münevverlerden ayıran husus sadece Vehhabilerden ve tarihlerinden bahsetmek yerine tarihçi Reinhart Pieter Anne Dozy'den uzun uzun alıntılar yaparak görüşlerine yer vermiş ve onun Vehhabileri Protestanlara benzetmesine karşı çıkmıştır. Ahmet Hilmi, Dozy'inin iddialarına tek tek cevap vererek Sünni İslam anlayışını savunurken

164 Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015, c. I, s. 46.

165 Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015, c. I, s. 47.

166 Cabi Ömer Efendi, 2003, c. II, s. 927.

167 Bütün Şii fırkaları ile Şii unsurları taşıyan bazı bâtını gruplarına verilen isim. Şii inancına mensuplar için kullanılsa da sapkın anlamında hakaretamiz bir ifadedir.

168 Cabi Ömer Efendi, 2003, c. I, s. 349.

169 Haydarizade İbrahim, “Vehhabilik 2”, s. 215.

Vehhabilerin ve Dozy'nin yanlış fikirlerini ortaya koymaktadır. Sonuç itibariyle Ahmet Hilmi'nin Vehhabiliğe bakışı yukarıdaki adı geçen şahıslardan farklı görünmemektedir¹⁷⁰.

Osmanlıda Vehhabilik hususuna değinen bir diğer kişi Said-i Nursi'dir (ö. 1960). Said-i Nursi'nin *Risale-i Nur* adlı eserinin *Mektubat* bölümünde Vehhabilik mevzuunda söyledikleri Ahmet Cevdet Paşa ve Haydarizade İbrahim'in söylediklerinden farklı değildir. Said-i Nursi, Vehhabilik mevzuunda yeni bir çalışma yapmamış sadece daha önce yazılanları tekrar etmiştir. Said-i Nursi Vehhabileri Harici olarak nitelerken onların durumunu da Ehl-i Sünnet'e ifrat derecesinde bir saldırı olarak niteler. Ancak Said-i Nursi diğerlerinden farklı olarak Vehhabilerin farzlara ama hassaten de namaza verdikleri ehemmiyet sebebiyle onlardan övgüyle bahsederek meselenin büyütülmemesi gerektiğini ve hayatın doğal akışı içerisinde bu sorunun hallolacağını bildirir. Ona göre Vehhabiler, sayılarının az olması sebebiyle İslam âlemi içerisinde eriyip gidecekler yahut itidale geleceklerdir¹⁷¹. Ancak Said-i Nursi'nin *Risale-i Nur* adlı külliyyatının *Mektubat* adlı bölümünden Vehhabiliğin olduğu kısmın "Teksir Mektubat mecmuasında neşredildiğinden buraya dercedilmedi." şeklindeki bir hamiş ile çıkarılması ilginçtir¹⁷².

Şimdiye dek adını zikrettiğimiz kişiler Vehhabilik hakkında olumsuz görüş neşretmiş kişilerdir. Osmanlı'nın son döneminde valilik görevlerinde bulunmuş Hüseyin Kazım Kadri (ö. 1934) yazmış olduğu risale ile Vehhabiliği öven nadir kişilerden olmuştur. O, siyaseten Vehhabiliğe karşı olsa da itikat olarak Vehhabiliği savunur¹⁷³. Zira Hüseyin Kazım Kadri kültürel konularda muhafazakâr olsa da dini konularda modernist bir anlayışla İslam'dan hurafelerin ve bidatlerin temizlenmesi gerektiği inancındadır. Her ne kadar Mevlâna (ö. 1273) ve Şeyh Sadi-i Şirazi'ye (ö. 1292) büyük hayranlık duysa da tasavvufa da karşıdır. İslam'ı Hz. Peygamber ve dört halife dönemine geri döndürme gayretindedir. Bu münasebetle bu iki devir haricindeki İslam ve Türk tarihlerine bakışı müspet değildir¹⁷⁴. Bu zaviyeden bakıldığında Hüseyin Kazım Kadri için Vehhabi'dir denilemez ancak düşüncelerinin örtüştüğü söylenebilir. Ona göre Vehhabilik, Ehl-i Sünnet'in bir şubesi konumundadır¹⁷⁵. Ancak fikirlerini birebir Vehhabiliğe göre belirlememiştir. Söz gelimi ömrünün sonlarına doğru bir kabir yaptırdığı, ara

170 Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 2009, s. 499, 507.

171 Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, Altınbaşak Neşriyat, İstanbul, 2011, Ahmed Hüsrev Altınbaşak hattı orijinal nüshasının tıpkı basımıdır, s. 243-247.

172 Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 414.

173 Şeker, 2007, s. 169.

174 Nurettin Albayrak, "Hüseyin Kazım Kadri", *DİA*, c. XXVIII, s. 554-555.

175 Şeker, 2007, s. 171.

ara içine girip tefekküre daldığı bilinmektedir. Yine Vehhabilerin kati surette karşı çıktıkları İbnül Arabî'ye hayranlık duyması onun Vehhabi değil ancak onların bidatleri ve hurafeleri temizleme, İslam'ı aslına döndürme fikriyatlarına saygı duyduğunun bir göstergesi konumundadır.

Vehhabilik Osmanlıda her daim kötülünen bir yorum olmamıştır. Ona sıcak bakanlar da olmuştur. Her ne kadar siyasi olarak olmasa da dini ve düşünce olarak Osmanlıya bağlı olan Kazan'da Vehhabilik savunucusu yazarlar çıkmıştır. Bunlardan biri de Musa Carullah'tır (ö. 1949)¹⁷⁶.

Haddizatında Osmanlıda İslam'ı bidatlerden ve hurafelerden arındırıp aslına döndürme çabaları Vehhabilikle ortaya çıkmış bir akım değildir. XVII. yy.da ortaya çıkan Kadızadeler akımının da amacı bu yöneydi. İki akımın da esinlendiği İslam âliminin İbn Teymiyye olması aralarındaki fikir benzerliklerinin nedenini açıklamaktadır. Kadızadeliilerin kronolojik olarak zaten Vehhabilerden haberdar olması mümkün değilken İbn Abdülvehhab'ın Kadızadeliilerden etkilenip etkilenmediğine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır¹⁷⁷.

176 Musa Carullah İstanbul'a mühendis mektebinde eğitim almak amacıyla gelse de bu düşüncesinden vazgeçip İslami ilimlere yönelmiştir. Ancak bu hususta İstanbul'da aradığını bulamadığı için Kahire, Mekke, Medine, Diyubend, Şam ve Beyrut şehirlerine ilim tahsili için hicret etmiştir. Kahire'de bulunduğu esnada reformist Muhammed Abduh'tan dersler almıştır. Ders aldığı medreselerde gördükleri onu hayal kırıklığına sevk etmiş ve İslam'da ıslah ve yenilik fikirlerine yönelmiştir. Rusya Müslümanları arasında ıslahın öncülüğünü yapan Kursavî (ö. 1812), Mercânî (ö. 1889) ve Rızâeddin b. Fahreddin (ö. 1936) gibi âlimlerden etkilenen Mûsâ Cârullah'ın eserlerinde selefi ve tasavvufî unsurları bir arada görmek mümkündür. Musa Carullah her ne kadar ıslah istese de ona reformist diyemeyiz. Zira İslam'ın reforma ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Kazan Tatarları ve diğer İslamlar arasında ıslah fikrinin savunucusu Musa Carullah'ın açıklamalarına baktığımızda karşımıza Vehhabiliğe hayranlık duyan bir aydın çıkmaktadır. “*Son Zaman Vehhabilerinin Siyasi-Dini Gayeleri*” adlı makelesinde Vehhabilik ve onun kurucusu Muhammed İbn Abdülvehhab hakkında hayranlık bildiren ifadeler görürüz: “*İslam dünyasında Vehhabilik hareketi oldukça eski bir harekettir. İslam milletlerinin intibahları tarihinde en evvelki, en bereketli büyük bir himmet idi. Oldukça kuvvetli bir cihat idi. Vehhabilik fikrinin en evvelki mucidi on üçüncü asr-ı hicrinin büyük müçtehid, on üçüncü yüzün (yüzyılın) güzel müceddidi Muhammed b. Abdülvehhab... Necd Kitasında Muhammed b. Abdülvehhab himmetiyle tesis kılınmış hükûmet, hilafet-i raşide nümunesi idi. Vehhabilik İslamiyet'i hilafet-i raşide asrına, evvelki cihat asırlarına iade edip hilafet-i raşide asrı gibi ehl-i İslam'ı müstakil etmek idi. Bidatlardan, batıl akidelerden İslam'ı tahlid yoluna içtihat idi. Vehhabilik filvaki İbn Teymiyyelerin mezhebi idi.*” Ahmet Kanlıdere, “Musa Carullah”, *DİA*, c. XXXI, s. 214-215; Ahmet Kanlıdere, “Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi”, *Türkiye Günlüğü*, Yaz 1997, S. 46, s. 93.

177 Masters, 2017, s. 136.

Kadızedeliler hareketi, adlarını IV. Murat devrinin vaizlerinden olan medrese hocası Kadızed Mehmet Efendi'den almışlardır. Kadızed Mehmet Efendi (ö. 1635) İslam'ın aslına döndürülmesi gayesiyle Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî Efendi ile aralarında geçen ve ardından talebelerin devam ettirdiği bu tartışmaya tarihte “Kadızedeliler ile Sivasilerin tartışması” adı verilmektedir. Kadızedeliler Hz. Peygamber sonrasında çıkan her türlü uygulamaya bidat gözüyle baktıkları için bunların dinden ayıklanmaları taraftarıydılar. Onlar için İslam Hz. Peygamber döneminde nasıl yaşandıysa o şekilde yaşanmalıydı. Kuran ve hadisten başka kaynak kabul etmemekteydiler. Bu sebepten İngiliz diplomat ve Osmanlı tarihçisi Paul Rycaut (ö. 1700), Kadızedelileri Tevrat'ta yazılana sıkı sıkıya bağlı olan Pharisenlere benzetmektedir¹⁷⁸. Kadızedelilere karşılık Sivasiler ise bidat denilen bu uygulamaların sonradan ortaya çıkmadığı, Hz. Peygamber'den bu yana devam edegelen uygulamalar olduğu ve Kuran'da yerleri olduğu fikrindeydiler. Tartışma konularının başında şunlar bulunmaktaydı:

- a- Semanın İslam'da olup olmadığı,
- b- Hızır'ın hayatta olup olmadığı,
- c- Ezan, mevlid ve Kuran'ın makamla okunup okunamayacağı,
- d- Salavat getirmenin hükmü,
- e- Hz. Muhammet'in anne babasının imanlı olup ölmediği,
- f- İbn Arabi'nin imanlı olup olmadığı,
- g- Yezit'e lanet etmenin hükmü,
- h- Kabir ziyaretleri ve kandil gibi dini günlerin hükmü,
- i- Tütün ve kahvenin hükmü,
- j- Namazlardan sonra musafahanın hükmü,
- k- Eşyanın tespahi hal ile midir yoksa kal ile midir vs.

Bu tartışmalar kimi zaman camilerde vaaz kürsüsünden birbirlerine cevap verme şeklinde olurken kimi zaman da padişah huzurundaki tartışmalar şeklinde cereyan etmiştir. Bu tartışmalarda ve devlet kademesindeki etkileri sebebiyle kimi zaman Kadızedelerin düşünceleri baskın çıktığı için IV. Murat kahve ve tütün içmeyi yasaklatmıştır¹⁷⁹. Ancak Kadızedeliler

178 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 450.

179 Sigara yasağının sebeplerinden birinin de İstanbul'da çıkan yangınları önlemek olması da muhtemeldir.

bütün bidatlerin gerekirse zor kullanarak ortadan kaldırılmasını savundukları ve bu durum devlet otoritesini sarsabileceği için uzun vadede Kadızadeliler tasfiye edilmişlerdir¹⁸⁰.

Son dönem Osmanlı toplumunda da Vehhabilik diyemeyeceğimiz ancak onlarla benzer düşünceleri taşıyan insanlar bireysel olarak görüşlerini ortaya koymuşlardır. Yani İslam'a çeşitli bidatlerin, hurafelerin sokulduğunu belirtip bunların temizlenmesini talep etmişlerdir. Ancak bu görüşleri sebebiyle bu kişilere kati surette Vehhabi denilemez. Sadece bidat ve hurafe hassasiyetleri benzerlik taşımaktadır. Bunlardan birinin Mehmet Akif Ersoy (ö. 1936) olduğunu görmekteyiz. Millî Şairimiz'in Safahat adlı eserine baktığımızda onda da İslam'ın ilk günkü haline döndürme gayretleri olduğunu görürüz. Safahat'ta geçen şiirlerde M. Akif'in de Vehhabilere yahut Kadızadelilere benzer nitelikte İslam'ın sonradan eklenen hurafelerden temizlenmesini ve İslam'ın Kuran ve sünnetten başka bir kaynağının olmamasını arzu ettiğini göstermektedir¹⁸¹.

Buna benzer düşünce sahibi olanlara Muhammet Abduh (ö. 1905), Cemalettin Afgani (ö. 1897), Reşit Rıza (ö. 1935) da örnek olarak gösterilebilir. Onlar da Mehmet Akif gibi -ki Mehmet Akif'in çok beğendiği ve takdir ettiği kişilerdir- İslam'ın yozlaştırıldığı ve artık bozulmasına sebep olan eklemelerin çıkarılması gerektiği inancındadırlar. Abduh; türbe, mezar, evliya, bidat gibi konularda Abdülvehhab ile aynı bakış açlarına sahiptir. Ayrıldıkları nokta ise Abduh'un kendisi gibi düşünmeyenleri Abdülvehhab gibi kâfir yahut müşrik ilan etmemesidir. Afgani'nin durumu da Abduh'tan farklı değildir¹⁸².

Vehhabilik dünyada ciddi bir etkiye sahip olamasa da çeşitli görüşlerle ortak inanç paydalarının olduğu görülmektedir. Bu durum etkilenmeden ziyade İbn Teymiyye'nin etkisiyle aynı itikada sahip olmaktan kaynaklanmaktadır. Hintli Şah Veli Allah (ö. 1762) selefiyyun devrindeki İslam esaslarını diriltmek amacıyla kurduğu mezhebe "yeni Vehhabilik" denilmektedir. Hintli Seyyid Ahmed Barelvi (ö. 1831) başlattığı "Mücahidun" hareketiyle bu inancı yaymaya çalışanlardandır. Öte taraftan Muhammed b. Ali al-Sunusi (ö. 1859) Kuzey Afrika'da, Muhammed al Şevkani (ö. 1834) ise Yemen'de bu düşüncenin diğer

180 Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Fuat Bilkan, *Fakihlerin ve Sofuların Kavgası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019; İbrahim Baz, *Kadızadeliler ile Sivasilerin Tartışması*, Otto Yayınları, Ankara, 2019; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızadeliler", *DİA*, c. XXIV; Cengiz Gündoğdu, "Sivasi Abdülmecid", *DİA*, c. XXXVII.

181 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 216, 348, 136.

182 Çağatay, "Vehhabilik", s. 268.

taraf-tarlarıdır-lar. Irak'ta Alusi ailesinden Şahabeddin el-Alusi de (ö. 1854) Vehhabiliği metheden eserler yazmıştır¹⁸³.

2.3. Balkanlarda ve Kafkaslarda Vehhabilik

ABD'nin demokrasi götürme bahanesiyle etkin yahut egemen olmak istediği ülkeleri işgal etmesi gibi Suudi Arabistan da etkin olmak istediği bölgelerde İslam'ı aslına döndürme adı altında Vehhabilik/Selefilik propagandası yapmaktadır. Suudiler bu siyasetlerini insanlara ılımlı gösterebilmek adına İslam'ı hurafelerden arındırma çabası şeklinde lanse etmektedir. Bu siyasetin bir benzerini de İran Şiilik propagandası yaparak sergilemektedir. Aslında İran ve Suudi Arabistan'ın ortaya koyduğu bu çabalar mezhep yayma gayretinden ziyade bölge etkinliğinde söz sahibi olabilmek çabalarıdır. Zira Şiilerin olduğu bölgelerin İran güdümüne girdiği gibi Vehhabilerin olduğu bölgelerin de doğrudan Suudi Arabistan'ın kontrolüne gireceği aşikârdır. Bu sebepten Vehhabilik/Selefilik, Suudi Arabistan dış politikasının bir unsuru haline gelmiştir. Suudi Arabistan, ayrıntısına birazdan gireceğimiz yayılma siyasetinin temelini dış ülkelere maddi yardım yapma, Vehhabiliği anlatma, camilerde propaganda yaptırma gibi yöntemleri yerleştirmiştir.

Vehhabilik, ortaya çıkması ile birlikte kendisinden olmayan herkesi tekfirle itham etmiştir. Buna Şiiler de dahildir. Bu sebeple Vehhabiliğin var olduğu günden bu yana iki inanç grubu savaş halindedir. İşte bu sebepten günümüzdeki İran ile Suudi Arabistan birbirlerini küfür ile suçlayan bir rekabet halindedirler. Bu iki devletin silahlanma yarışındaki sebeplerden biri de birbirleridir. Bu rekabeti Suriye, Bahreyn, Yemen gibi ülkeler üzerinde vekalet savaşları ile görmek mümkündür. Aynı mücadelenin Türkistan, Balkanlar ve Kafkaslarda da olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bosna Savaşı döneminde İran'ın Bosna-Hersek'teki çalışmaları Suudi Arabistan'ı rahatsız etmiş ve Suudiler derhal bölgeye olan ilgilerini ve yardımlarını artırmıştır. Aynı şekilde Afganistan, Filistin, Somali ve Kosova gibi coğrafyalara yardım etmeye çalışması Suudi Arabistan'ın buralarda etkin olmaya çalışmasının, halk desteği aramasının bir tezahürüdür¹⁸⁴. İran Arnavutluk'taki Bektaşilik ile Şiilik arasında bağ kurarak Balkanlara yakınlaşmaya çabalar-ken Suudi Arabistan da ekonomik yardımlar adı altında bölge

183 Çağatay, "Vehhabilik", s. 268.

184 Riad Domazeti, *Suudi Arabistan'ın Balkan Politikaları*, Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği, İstanbul, 2017, s. 21-22.

insanına Vehhabiliği anlatma çabası içerisine girmektedir¹⁸⁵. Balkan coğrafyasında Vehhabilik/Selefilik itikadı ile yazılmış eserlerin çevirilerini ve bunların dağıtımını yapan yayınevleri açılmaktadır¹⁸⁶. Bu eserlerin basımı ve dağıtımı ile yüzyıllardır var olan Ehl-i Sünnet itikadına karşı çıkılmakta; Hanefi, Şafi, Hanbeli, Maliki gibi mezhepler tenkit edilerek bir nevi mezhepsizleştirme çabasına girilmektedir. Bölgede yapılan Vehhabilik/Selefilik propagandasının etkisini gösterdiği ve Balkanların Arap olmayan coğrafyalar arasında Orta Doğu'daki savaflara en fazla savaşçı gönderen yer olduğu görülmektedir. İŞİD gibi İslam adı altında terörizm gerçekleştiren örgütlere kazandırılan bu askerlerin tekfir ile suçladıkları Müslümanları öldürmesi bu tür faaliyetlerin üzücü bir sonucu olarak karşımızda durmaktadır. Balkanlarda komünizm döneminde dini eğitimin yok edilmesi ve günümüzde ise yetkililerin resmî kurumlarda dini eğitim vermeye soğuk bakması, Vehhabi/Selefi yapılanmasının bölgede etkili olmasının temel sebeplerinden biri olmaktadır. Okullarda yeterince dini eğitim almayan ve bundan ötürü İslam'ı tam manasıyla tanımayan gençler, dini doğru kaynaktan öğrenemediği için karşısına çıkan ilk kişinin din hakkında konuşmalarını doğru kabul edip Vehhabilik gibi dış kaynaklı yapıların emrine girecektir. Vehhabiler/Selefiler özellikle kendilerine camileri yer olarak belirlemişlerdir. Hatta bu camiler arasında Osmanlı döneminde yapılanlar da bulunmaktadır. Bu camilerde tekfirci bir zihniyetle Ehl-i Sünnet'in müntesiplerini küfürle suçlayan vaaz adı altında propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi son derece üzücüdür. Hatta bu çalışmalara Üsküp'teki Müftülüğündeki kişilerin katılması ve her geçen gün sayılarının artması son derece dikkate şayandır¹⁸⁷.

Balkanlar; farklı din, ırk, mezhep ve kültürdeki insanların bir arada yaşayabildiği nadide yerlerden biridir. Bu birlikte yaşama kültürünü inşa edenlerden birinin Osmanlı medeniyeti olduğu hususunda da şüphe yoktur. Bölgede ırk ve din ayrımı gözetilmeden birlikte yüzyıllardır yaşanmış ve dış müdahale olmadığı takdirde bu yaşama biçimi de devam etmiştir. Ancak dışarıdan yapılan müdahaleler bu iç barışı bozmuş ve Bosna Savaşı'nda olduğu gibi buradaki milletleri birbirine düşürmüştür. Yine bir dış güç olarak değerlendirebileceğimiz Vehhabi-Suudların tekfirci zihniyetinin Osmanlıdan kalan bu "birlikte yaşama" kültürünü Balkanlarda yok edeceğine hiç kuşku yoktur. Çünkü kendi inançlarından olmayan herkesin kâfir/müşrik

185 Hasan Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, Ensar Neşriyat, 2014, s. 544.

186 Furkan Shaban, "Bağımsızlık Sonrası Kuzey Makedonya Yayınevlerinde İslâmî Literatür: İslâm Hukuku Özelinde Bir İnceleme", *Diyanet İlmî Dergi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 2021, c. 57, S. 3, s. 950.

187 Mehmet Dalkılıç, "Balkanların Geleceği Bağlamında Günümüzde Ekstremist/Aşırı Dinî Grupların Etnik ve Dinî Barışa Etkisi (Makedonya Örneği)", *Balkanlar ve İslam*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2020, s. 100; <https://t24.com.tr/haber/suriyede-savasan-bosnali-selefiler.249856>, (24.07.2022).

sayıldığı bu yapılanmada Bosna'daki neredeyse herkes kâfir sayılacak ve öldürülmesinde bir sakınca görülmecektir. Aynı şekilde Sırbistan, Hırvatistan gibi ülkelerdeki insanlar da Müslüman olmamaları sebebiyle doğal olarak öldürülmesi gereken insanlar sayılacaktır. Hal böyle iken bu zihniyet bölgeyi bir iç savaşa sürükleyecektir.

Bu zihniyetin mensuplarının Türk ve Osmanlı düşmanı olmaları da ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Vehhabi/Selefi mensuplarının Osmanlıdan kalan camilerdeki yazıları tahrip etmesi, mezarları yıkması, her sene tamir edilen türbelere tekrar tekrar saldırımları bu yapının sadece dini bir hareket olmadığını, aynı zamanda siyasi bir hareket olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca Balkan yönetimleri tarafından bu tür yapılanmalar Türkiye aleyhine de kullanılmaktadır¹⁸⁸. Afganistan'da VI. yüzyıldan kalma tarihi Bamyana Buda Heykellerinin Taliban tarafından dinamitlerle yok edilmesi gibi bu kişiler de Balkanlardaki kültürel varlıklarımıza din adı altında savaş açmakta ve kültür, medeniyet tahripkârlığı yapmaktadırlar.

Kafkaslarda da durum Balkanlardan farklı görünmemektedir. Vehhabiliğin Kafkaslarda I. Dünya Savaşı'ndan bu yana var olduğu bilinmektedir¹⁸⁹. Vehhabiler bölgeye olan bu ilgilerini giderek artırmış, bölgede sınırlı yerlerde de olsa karşılık bulabildikleri için Kafkaslara ve Türkistan'a özel ilgi göstermişlerdir. Sovyetlerin çökmesi ile bölgede oluşan boşluk Suudilere daha rahat bir hareket alan açmıştır. Afgan Savaşı'nın bitmesinin ardından yönetimi ele geçiren Taliban, Vehhabiliğin etkisi altındadır. Savaşın ardında da savaş gazileri öğrendikleri Vehhabi doktrinlerini Türkistan ve Pakistan gibi geri döndükleri ülkelere yaymaya başlamıştır¹⁹⁰. Vehhabilerin Kafkaslarda özellikle kendilerine yer edinebildikleri yer Çeçenistan olmuştur. Çeçen-Rus Savaşı'nda Suudi Arabistan'ın Çeçenlere yardım etmesi Çeçenistan'da Vehhabi-Suudlara bir meyil oluşmasını temin etmiştir. Ayrıca Vehhabi-Selefi El-Kaide'nin de Çeçenlere her türlü yardımda bulunduğu da bilinmektedir¹⁹¹.

Vehhabilik, Medine İslam Üniversitesi'nden mezun olan Azeri Türkleri ile Azerbaycan'da da adını duyurmaya, taraftar toplamaya başlamıştır. Ancak Azerbaycan'da ciddi sayıda Şii olması, Vehhabiliğin bu insanlara ulaşmasına bir engel teşkil etmektedir.

188 Mehmet Dalkılıç, Ramazan Biçer, "Türkiye Algısı Bağlamında Makedonya'da Aşırı Dini Gruplar ve Türkiye-Balkan İlişkilerine Etkisi (Vehhabilik/Selefilik Örneği)", *Mezhep Araştırmaları*, Güz 2017, S. 2, s. 609.

189 Seyedmohammad Seyedi Asl, "Suudi Arabistan'ın Kafkasya ve Orta Asya'da Vehhabilik Politikası", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler*, 2022, sy. 1, c. VI, s. 94.

190 Seçkin Köstem, "Orta Asya ve Kafkaslarda Militan İslam: El Kaide Etkisi", *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2010, c. 2, no: 3, s. 185.

191 Köstem, 2010, s. 190.

Azerbaycan'ın kuzey bölgelerinde Sünnilerin yaşaması münasebetiyle Vehhabiler buralarda daha etkin faaliyet yürütebilmektedirler. Azerbaycan'ın Kafkasya'nın en İslami bölgeleri diyebileceğimiz Çeçenistan ve Dağıstan bölgelerine yakın kuzey bölgelerinde 7 bin ila 15 bin selefinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Bugün Azerbaycan'ın 1300 camisinin 150 tanesi Vehhabi-Seleflerin kontrolü altındadır¹⁹². Bu sayı ilk bakışta az gibi görünse de müdahale edilmediği takdirde bu sayının artacağına hiç kuşku yoktur.

Suudilerin Kafkaslara özel ilgi göstermesinin altında bazı nedenler yatmaktadır. Bunlardan biri Suudi Arabistan ile Rusya'nın dünyanın en büyük petrol üreticilerinden olması ve doğal olarak rekabet halinde olmalarıdır. Bir diğer neden ise Rusya'nın arka bahçesi olarak niteleyebileceğimiz Türkistan ve Kafkaslarda Rusya'nın ABD'nin ortağı olan Suudi Arabistan'ın olmasını istememesi, buna karşılık da Suudi Arabistan'ın Rusya'nın müttefiki ve Suudilerin tarihi düşmanı olan Şii İran'ın bölgede güçlenmesini istememesidir. Rusya, petrolün fiyatının belirlenmesinde ABD'nin müttefiki olan Suudi Arabistan'ın tavırlarından ve Suudilerin Vehhabiliği radikal İslamcılarla yaymaya çalışmasından rahatsızdır. Rusya, Türkistan ve Kafkaslarda radikal İslamcıları kendine bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu rahatsızlığın sebebi Afgan ve Çeçen savaşlarında İslamcı savaşçılarla yaşadıklarıdır¹⁹³. Rusya Vehhabi/Selefi örgütlere yaşam hakkı tanımamaktadır. Zira bu örgütler küresel çapta Rusya'nın da karşısına çıkan radikal İslamcı hareketleri asker kaynağı olarak desteklemektedirler. Bu ise Rusya'nın işine gelmemektedir. Bundan dolayı özellikle Çeçenistan'ın başına Rusya tarafından yerleştirilen Ramazan Kadirov, ülkesinde Vehhabi/Selefi örgütlere baskı yaparak çalışmalarına mâni olmaktadır¹⁹⁴.

Vehhabi-Suudiler bölgenin geleceğinde etkili olabilmek adına bölgeden eğitim amacıyla gençleri ülkelerine getirip Vehhabi doktrini çerçevesinde eğitmekte ve sonra ülkelerine bir nevi misyoner vazifesiyle geri göndermektedir. Vehhabi-Suudlar bunların yanında Kuveyt ve el-Haremeyn, el-İğâse, İbrahim b. Abdülaziz el-İbrahim fonu gibi Vehhabi sivil toplum kuruluşlarının fonlarını bölgeye aktarmak, görsel ve yazılı yayınları kullanmak gibi modern faaliyetler içerisine de girmiştir. Bölgede Vehhabi davetçiler ise ciddi faaliyet içerisinde bulunmaktadırlar¹⁹⁵. Ancak Vehhabiler, tüm bu çabalara ve bölgede bir yer edinmeye

192 Asl, 2022, s. 95.

193 Canip Kocaoğlu, "Selefilige Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan'ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Aralık 2017, c. 6, sy. 2, s. 347.

194 Ali Asker, İbrahim Fevzi Güven, "Vaynahlarda Tarikat ve Selefilik", *Yeni Türkiye* 98/2017, s. 266.

195 Rifat Türkel, "Etkileri Açısından Vehhâbilik (Suûdi Arabistan Dışı Ülkeler Örneği)", *International Journal of Social Science*, Volume 6, Issue 8, p. 699-718, October 2013, s. 712.

rağmen tasavvufun yüzyıllardır hâkim olduğu Kafkasların toplumsal tabanında hâlâ çoğunluğu ele geçirememiştir. Sözelimi Çeçen toplumunun %80'i bir tasavvuf koluna müntesiptir (Bu %80'in %60'ı Kadiri, %20'si Nakşidir). Vehhabiler, coğrafyada yüzyıllardır İslam olarak yaşananları İslam dışı göstermekle kabul edilmesi zor şeyleri Kafkas toplumuna dikte ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu da hangi toplum olursa olsun hemen kabul edilebilecek bir husus değildir. Ancak taş delen suyun kuvveti değil sürekliliğidir sözü mucibince Vehhabilerin Kafkaslardaki bu çalışmalarının devam etmesi; Vehhabilerin kendilerini topluma kabul ettirebileceği, en azından belli bir kısmına etki edeceği anlamına gelmektedir.

Suudi Arabistan, dış politikasının ana eksenini olan Vehhabiliği yayma çabaları Müslümanların olduğu her yerde görüldüğü gibi Balkanlarda ve Kafkaslarda da görülmektedir. Bu bölgelerde insanların Vehhabiliğe kanalize edilmesi bölge barışına ciddi zarar verecek ve bölge insanların birbirlerine düşmesine sebebiyet verecektir. Zira Vehhabiliğe göre kendi düşüncelerinden olmayan herkes kâfir/müşrik kabul edildiği için onun öldürülmesinde herhangi bir beis bulunmamaktadır. Bu durum ise hangi ülkede olursa olsun bir iç savaş sebebidir. Vehhabilerin komünizmden kaynaklanan dini boşluğu din öğretimi adı altında Vehhabilik/Selefilik doktrinleriyle doldurması, "cihat" eğitimi adı altında saldırgan insanlar yetiştirmesine sebebiyet vermektedir. Bu yetiştirilen kişiler dünyanın çeşitli bölgelerine savaşçı olarak gönderilmekte ve bunlar da Batılılardan ziyade bölge insanlarını öldürmektedirler. Dini eğitim alması amacıyla bölgedeki gençlerin Suudi Arabistan, Kuveyt, Pakistan gibi yerlere gönderilmesi bu sorunun başlangıcı kabul edilebilir. Şu an Vehhabilik/Selefilik ciddi bir tehdit durumunda görünmemesine rağmen tedbir alınmadığı takdirde Balkanlar ve Kafkaslar; Suriye'ye ve Afganistan'a dönme potansiyeline sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI VE VEHHABİLİK

İngiltere’nin Orta Doğu siyasetine geçmeden önce “Orta Doğu” kavramının belirlenmesi doğru olacaktır. Aksi halde söylenen her şey bir nebze havada kalacak ve içi doldurulamayacaktır. Orta Doğu kavramının hangi bölgeleri kapsadığı netleştirildiği takdirde İngiltere’nin Orta Doğu planlarının nereleri ve neyi kapsadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Orta Doğu kavramına baktığımızda karşımıza kendisine göre bir coğrafya belirleyen bir dünya çıkmaktadır. Kendisini Avrupa olarak adlandıran bu dünya, hakiki dünyayı kendi algılarına, uzaklıklarına ve bulunduğu konuma göre isimlendirmiş ve bütün dünya bu adlandırmaları kabullenmiştir. Dünya haritalarına baktığımızda Avrupa’nın dünyanın merkezinde ve yukarıda olduğu görülür. Yer çekiminin olmaması münasebetiyle bir kişi uzayda ters durduğunun farkında olamaz ve bu yüzden uzayda aşağı, yukarı, alt, üst gibi kavramlar karşılığı olmayan adlandırmalardır. Bu sebepten uzaydan dünyaya baktığımızda nereden baktığınıza göre dünyanın üstü, altı, sağ, solu da değişecektir. Coğrafi keşiflerin etkisiyle coğrafya ve kartografya biliminde ilerleyip dünyayı dünyaya tanıtan Avrupalılar dünyayı bugünkü bilinen haritalardaki gibi çizmişler ve bu da kabul görmüştür. Bu haddizatında yanlış ve yadırganacak da bir durum değildir. Aynı durumun benzerini Roma İmparatorluğunda da görmekteyiz ki onlar da dünyayı kendilerine göre doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırmışlardı. İtalya’da bulunan Roma’ya Batı Roma, İstanbul’da bulunup devletin ileri karakolu konumunda olup sonradan bağımsızlığını ilan eden Bizans İmparatorluğuna da Doğu Roma deniliyordu¹. Osmanlı döneminde çizilen haritalarda da Osmanlı’nın kendisini dünyanın merkezinde görme durumunu müşahede etmekteyiz. Haritalarda durum böyle iken bölgelerin adlandırılmaları da bundan azade değildir. Uzak Doğu, kime göre uzak ve kime göre doğu; yakın doğu yine aynı şekilde kime göre yakın ve doğudur? Pek tabii ki bu tabirlerin Batılıların coğrafi konumlarına göre oluşturulduğu aşikârdır. Bizim Lozan Konferansı olarak adlandırdığımız görüşmelerde Batılılar “Yakın Doğu Anlaşmazlığı”nı gidermeye çalışmışlardır². Batılılar -doğal olarak- dünyayı kendi buldukları zaviyeden bakmakta ve adlandırmaktadırlar.

1 Doğu Roma İmparatorluğuna Bizans adı 1850’lerden sonra sanat tarihçileri tarafından verilmiştir.

2 *Lozan Barış Konferansı Tutanak ve Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, Birinci Takım, Birinci Cilt, Birinci Kitap, s. 1.

Yakın Doğu tabirini 20. yy.ın başlarında ilk olarak Osmanlı topraklarını kastetmek maksadıyla Fransızlar kullanırken İngilizlerin “Middle East” dediği ve dilimize “Orta Doğu” olarak çevrilen tabirin ise Londra’da National Review’in 1902 yılının Eylül ayında yayınlanan sayısında Amerika deniz subayı Alfred Thayer Mahan’ın (ö. 1914) kullandığı görülmektedir³. Orta Doğu kavramının içeriğine baktığımızda karşımıza çok geniş bir coğrafya çıkmaktadır. Kimileri bu tabiri Endonezya gibi bugün anladığımız Orta Doğu’dan çok uzaklara kadar götürürken kimileri de Kuzey Afrika’yı da bu kavrama dâhil etmektedir. Türk Dil Kurumunun sözlüğüne baktığımızda kavramın karşısında “*Güneybatı Asya’da, tarihsel ve kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu coğrafi bölge, Orta Şark.*” açıklaması bulunurken *Meydan Larousse*’da ise bu kelimenin karşısında “*Akdeniz kıyısındaki devletlerle (Türkiye, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan), Arabistan, Irak ve İran’i içine alan bütüne verilen ad. (Libya, Sudan, hatta Pakistan ve Hindistan gibi Uzak Doğu’dan önceki bölgeler de bazen bu terimin kapsamına alınır; terim çoğunlukla Yakın Doğu adıyla ifade edilen bütünün bir kısmını ifade eder.*” açıklaması bulunmaktadır⁴. Kimi kaynaklar ise bu kavramı Doğu Akdeniz’e kıyısı olup (Yunanistan hariç) bu ülkelerin komşuları olarak tanımlamaktadır⁵. 1939’da Amerika’da kurulan Middle East Supple Center adlı ekonomik kuruluş bu kavramın sınırlarını Libya’dan Afganistan’a kadarki bir coğrafyayı kapsayacak denli geniş manada kullanmıştır⁶. Bazı kaynaklar da kavramı kara ve deniz havzası olarak iki kısma ayırmakta; kara havzası açısından Asya’nın batısını, Afrika’nın kuzeyini, Avrupa’nın doğu sınırlarını; deniz havzaları açısından da Akdeniz’in güneyini ve doğusunu, Karadeniz ve Hazar’ın güney kıyılarını bu kavramın içerisine dâhil etmektedir⁷. Temel Britannica ansiklopedisine baktığımızda bölge sınırları kesin değildir, denilerek geniş bir tanım verilmekte; belki de yayın, tanım yapmakta zorlanmaktadır: “*Akdeniz’in doğu kıyısında, Asya ile Afrika’nın birleştiği yerde bulunan bölgeye verilen addır. Ortadoğu ülkeleri Türkiye, Kıbrıs, Suriye, Irak, İran, Lübnan, İsrail, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve Umman ile Kuveyt, Bahreyn ve Katar gibi Basra Körfezi çevresindeki ülkelerdir. Bölge sınırları kesin değildir. Kuzey Afrika’da bulunan Arap ülkelerinden Libya, Tunus ve hatta Cezayir ile Fas da bu bölgeyle olan ilişkileri nedeniyle çoğu zaman Ortadoğu*”

3 Gül Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 614; Sedat Laçiner, “Ortadoğu Diye Bir Yer Var mı?”, https://www.academia.edu/7051436/Ortado%C4%9Fu_Diye_Bir_Yer_Var_m%C4%B1, s. 154, (03.02.2021).

4 *Meydan Larousse*, “Ortadoğu”, Yayınevi yok (Sabah gazetesi armağanı), c. XV, s. 195-196.

5 Gökhan Çetinsaya, “Ortadoğu”, *DİA*, c. XXX, s. 403.

6 Çetinsaya, “Ortadoğu”, s. 403.

7 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 324.

*ülkeleri arasında sayılır. Dağlarla bölgenin geri kalanından ayrılan Türkiye ve İran bazen Ortadoğu ülkeleri dışında düşünülür.”*⁸

Görüldüğü üzere bu kavramın merkezinin neresi olduğu aşağı yukarı belli olsa da tariflerdeki fark nereden başlayıp nerede bittiği yani hudutlarıdır. Bu kavramın merkezinde Türkiye, Suriye, Irak, İran, Lübnan, Ürdün, Filistin, Mısır, Suudi Arabistan ve bölgedeki diğer emirliklerin olduğu kesindir. Ancak kavramın başlangıcında Afrika'nın kuzeyinin alınıp alınmaması, bitişinde ise Pakistan ve etrafındaki ülkelerin dâhil olup olmadığı tartışmalıdır. Kesin olan durumlardan biri de şu ki kavramın içini dolduran nüfusun kahir ekseriyetinin Müslümanlar olduğudur. Bazı yazarlar⁹ bu kavramın Müslüman toplumların yaşadığı coğrafya olduğu açıklamasına karşı çıksa da bu tanımlama ile ister istenilsin ister istenilmesin İslam coğrafyasının kastedildiği aşikârdır. Çünkü kavram en dar anlamıyla da en geniş anlamıyla da alınmış olursa olsun bu sınırlar dâhilinde Müslüman devletler bulunmaktadır. Kavram coğrafi ve jeopolitik bir tanım olarak karşımızda dursa da madalyonun öteki yüzünü çevirdiğimizde haddizatında kavramın bir de sosyolojik ve teolojik tarafı bulunmaktadır. Bir diğer ilginç taraf ise bu kavramın içerisine dâhil olan toprakların yine büyük ekserisinin bir zamanlar ve halen günümüzde Batılılar tarafından işgal edilmiş, sömürgeye dönüştürülmüş olmasıdır. Aslına bakılırsa kavram için biraz sübjektif olarak da olsa “Avrupa'nın güney doğusunda kalıp sömürgeleştirilmiş ve halen sömürülmeye çalışılan İslam coğrafyasıdır.” tabirini kullansak çok da yanlış olmayacaktır.

İngiltere için Orta Doğu'nun önemi ilk başlarda Hindistan'dan ileri gelmektedir. Ona giden yolun güvenliği Orta Doğu'nun korunmasından geçmektedir. Bu coğrafyanın hemen hemen tamamının ise Osmanlı toprakları olması İngiltere'yi Osmanlı'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma konusunda teşvik etmiştir. Zira Osmanlı topraklarını ele geçiren bir Batılı devletin Orta Doğu topraklarını ve dolayısıyla Hindistan'ı da ele geçireği barizdir. Alexander Parvus takma adlarıyla Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik meseleleri üzerine yazılar kaleme kalan sosyalist gazeteci Lazareviç Gelfand “*Basra Körfezi'yle Irak havalisi, İngiltere'nin Hindistan üzerindeki hakk-ı temellük ve hâkimiyeti itibariyle o devlet için ziyadesiyle mühim yerlerdir.*” diyerek bu gerçeği işaret ediyordu¹⁰. İngilizlerin meşhur ajanı Gertrude Bell de aynı minval üzere Basra'yı Hindistan yolu üzerindeki en değerli yaşamsal bir nokta olarak değerlendirmekte

8 *Temel Britannica*, “Orta Doğu”, Ana Yayınları, İstanbul, 1993, c. XIII, s. 223.

9 Charles Lindholm, *İslami Ortadoğu*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 30.

10 Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul, 2010, s. 61.

ve bunun sebebini de dünyanın en büyük petrol rezervinin bulunduğu İran'ın Abadan şehrinin kontrolü olarak açıklıyordu¹¹. Bu sebepten Osmanlının bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunmak İngiltere'nin öncelikli politikalarından biri olmuştur.

İngiltere'nin tarih boyunca hem müttefikleri hem düşmanlarıyla olan münasebetlerine baktığımızda karşımıza bütün siyasetini menfaatleri için oluşturan makyavelist bir devlet görüntüsü çıkmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Orta Doğu jeostratejik alanı ise hassaten İngiltere'nin menfaatleri için azami önem arz etmektedir. İngiltere'nin uluslararası planlarının temelinde Hindistan ve Orta Doğu ülkelerinin olduğunu görmekteyiz. Bunun temini için de İngiltere'nin savaş, işgal, diplomasi ile uygulamaya çalıştığı siyasetinde üç ana etmen göze çarpmaktadır:

- a- Yeni pazarlar bulmak
- b- Yeni sömürgeler bulmak
- c- Var olan sömürgeleri ve onlara giden yolları korumak.

3.1. İngiltere ve Sömürgecilik Politikası

İngiltere'nin mal satabilmek adına uyguladığı önce anlaşma teklif etmesi; olmadığı durumlarda baskı, yıldırma, tehdit; bunların işe yaramadığı durumlarda silaha başvurma sömürgecilikte yarış halinde olan Avrupa için siyasetin gerekli argümanı durumundadır. Zira Avrupa için zenginlik güçlü olmanın, güçlü olmak ise dünyaya hâkim olmanın şartıdır. Bu zenginlik ise ticaret ve sömürgecilikten geçmektedir. Bu bakımdan İngiltere'nin stratejisi “sömürebiliyorsan sömür, sömüremiyorsan satış yap” şeklinde özetlenebilir. Bu sebepten ötürü İngiltere sömürge bulma ve dünyaya meta satma yarışında önde bulunmaktaydı. İngiltere'yi dünya sömürge tahtına oturtan iki unsur budur.

Sömürgeciliğin tarifine baktığımızda karşımıza “*Genellikle bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesi, müstemlekecilik, kolonyalizm.*” tarifi çıkmaktadır¹². Sömürgecilik, her ne kadar XV. yy.da hızlansa ve de sistematik hale gelse de haddizatında insan ile başlamıştır denilebilir. Bir kabilenin başka bir kabileye saldırıp onları esir alması ve köleleştirilmesi, elindeki mallara el koyması çok eski dönemlere dayanmaktadır. Ancak XIX. yy.ın ortalarında yoğunlaşan ve XX.

11 Gertrude L. Bell, *Mezopotamya*, Yaba Yayınları, İstanbul, 2004, s. 221.

12 TDK *Türkçe Sözlük*.

yy.ın başlarında artık birkaç devlet hariç yeryüzünün tamamının Avrupalı devletler tarafından sömürgeleştirilmesi tarih boyunca eşine rastlanılmamış çapta bir sömürgecilik faaliyetiydi. Bu yüzyılda dünyanın %80'i birkaç Avrupalı devletin işgali ve sömürgesi altındaydı. Bu oranın %20'sine sahip olan İngiltere birinciliğe sahipti¹³.

Bu sömürgecilik faaliyeti bir yarışa dönmüş ve Batılı devletler yeni sömürgeler elde etmek, elindekileri korumak adına büyük bir yarışın içerisinde girmişlerdir. Çünkü zenginlik, büyüklük ve güç ölçütü artık sömürge sayısı ile ölçülür hale gelmiştir¹⁴. Amerika, Afrika ve Asya sömürgeleştiği için Avrupalı devletlere karşı çıkabilecek ancak yine kendileri olmuş ve bu yarışta birbirleriyle çatışmaktan geri durmamışlardır. Coğrafi keşiflerin hakikatte bilimsel bir çalışma ürünü değil sadece sömürge arayışından başka bir amaca matuf olmadığı bilinmektedir. Coğrafi keşiflerin öncülüğünü yapan İspanyollar ile Portekizlilerin birbirleriyle büyük bir sömürge mücadelesine girişmesi üzerine dönemin papasının araya girerek Tordesillas Antlaşması imzalanması tarihteki ilk sömürge antlaşmasıdır. Bu Antlaşma'ya göre Batı Afrika açıklarındaki Yeşilburun adasınının 370 deniz mili batısından geçen bir meridyen çizilerek bu çizginin batısında kalan topraklardan ele geçirilecek olanlar İspanya'ya, doğusunda kalan topraklardan ele geçirilenler ise Portekiz'e bırakılmıştır¹⁵. Kristof Kolomb Amerika'yı Avrupalılar adına keşfettiğinde karşılaştığı yerlileri günlüğüne “*çabucak Hristiyanlaşabilirler, köleleştirilenbilirler*” şeklinde tanımlarken asıl amacınının Hristiyanlığı ve köleliği yaymak olduğunu izhar eder¹⁶. J. M. Roberts'ın “*Avrupa'nın yayılma ve Amerikan uygarlığının gelişme öyküsünde kölelik en büyük unsurdu.*”¹⁷ sözünde de geçtiği üzere yeni keşiflerin temelinde köleliğin yer aldığı sömürgecilik hakim unsurdur.

İngiltere ve Fransa'nın sömürgecilik yarışında İspanya ve Portekiz'i geçmesi sebebiyle bu kez yarış bu iki devlet arasında yaşanacaktı. İngilizler, Amerika ve diğer yerlerdeki Fransız sömürgelerini ele geçirebilmek amacıyla Fransızlarla 1756-1763 yaptığı ve Yedi Yıl Savaşları olarak adlandırılan savaşlar bir sömürge savaşı ve yarışıdır. Bu yarışta İngiltere kazanmış ve dünyanın idare koltuğuna 2. Dünya Savaşı'na kadar İngilizler oturmuştur.

Afrika, sömürgecilik yarışında Avrupalı devletlerin gözde yerlerinden biriydi. Afrika artık Batılı devletlerin bir parçasını elde etmek amacıyla yarıştıkları bir mücadele alanına

13 Azmi Özcan, “İngiltere (İngiliz Sömürgeciliği)”, *DİA*, c. XXII, s. 300.

14 Armaoğlu, 1997, s. 416.

15 Ahmet Kavas, “Sömürgecilik”, *DİA*, c. XXXVII, s. 395.

16 Kristof Kolomb, *Seyir Defterleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015. ss. 103, 110, 114.

17 Roberts, 2015, s. 405.

dönüşmüştü. Afrika topraklarına ilk gidenler Müslüman tacirler olmuştu. VII. ve XI. yy.larda Kenya, Tanzania ve Zanzibar kıyılarına ticari seferler düzenlemişlerdir. Bu bölgelerde herhangi bir zorlama olmadan -ki tüccarların herhangi bir zorlamada bulunması da söz konusu olamaz- İslam ve Arap kültürü yayılmıştır. Günümüzde Afrika'da en çok konuşulan dillerin başında gelen Swahili dili Arapça ve yerli dilin karışmasından müteşekkil bir dildir. Avrupalıların ise Afrika topraklarına gelmesi XV. ve XVI. yüzyıllarda Portekizlerle sömürge amaçlı olmuştur. Portekizliler XV. yüzyılda Angola'yı, XVI. yüzyılda da Mozambik'i sömürge haline getirmişlerdir. Avrupalı devletlerin birbirleriyle olan mücadelesi burada da hüküm sürmüş ve Hollandalılar Portekizlilerden bu toprakları almak istemiş ancak bu mümkün olmamıştır. Buna mukabil Hollandalıların en büyük başarısı 1652'de Güney Afrika'da Ümit Burnu'nda Cape Town'ı kurmalarıdır. Ancak rekabet bu sefer de İngilizler ile Hollandalılar arasında yaşanacak ve 1815'de Viyana Kongresi ile bölgenin yeni sahibi İngilizler olacaktır. 1882'de Mısır, 1899'da da Sudan İngilizler tarafından ele geçirilmiş ve bu aşamada Gana, Nijerya ve Gambiya'nın ele geçirilmesi; Zambiya, Malavi ve Zimbabve'nin de serbest ticaret bölgesi olmasıyla birlikte 1900'lerin başına gelindiğinde artık kuzeyinden güneyine Afrika'nın neredeyse tamamı İngiliz sömürgesi haline gelmiştir. Bu mücadelelerin sonucunda İngiltere 35 milyon km² sömürge toprakları ile sömürgecilik yarışında birinci iken Fransa 12,5 milyon km² sömürge toprakları ile ikinci sırayı almaktaydı. Bu toprakların sadece yer altı kaynakları sömürülmemiş, Batılı devletler tarafından 100 milyona yakın insan da köleleştirilip sanayi devriminin ekmek ve su ile çalışan makinaları haline getirilmiştir¹⁸.

Birinci Dünya Savaşı da hakikatte başta Hindistan ve ona giden yolların ele geçirilmesi amacıyla başlatılan bir sömürgecilik yarışının sonucudur. Avrupa'da bir güç olarak Almanya, İtalya ve Belçika'nın ortaya çıkması var olan sömürgelerin korunması ve geriye kalan %20'lik kısmın ele geçirilmesinin hızlandırılması dozu gittikçe artan bir gerginliğe dönüşmüştür. Bu savaş sömürgecilikte ilerleyen ve birbirleriyle kimi zaman yarışır kimi zaman savaşır hale gelen İngiltere ve Fransa'ya karşılık İtalya'nın da pastadan pay kapma yarışı, birliğini geç sağladığı için bu yarışta geride kalan Almanya'nın onlara yetişme çabasından başkası değildir. Sömürgecilik yarışında aslında Almanya'ya neredeyse sömürülecek toprak kalmamıştı. İngiltere işi o denli büyümüştü ki günün herhangi bir saatinde güneş mutlaka bir Britanya toprağına vurmaktaydı. İşte bu sebepten ötürü adı "*Güneş Batmayan İmparatorluk*"a çıkmıştı.

18 Ahmet Kavas, "Sömürgecilik", s. 396.

1900'lerin başında gelindiğinde dünyanın dörtte birine İngiltere sahip iken dünya nüfusunun ise dörtte birinden fazlası İngiltere sınırlarında yaşamaktaydı¹⁹.

Almanya sömürge bulamayacağını fark edince yumuşak güç (soft power) olarak adlandırılan diplomasi ve ticareti sömürme aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Almanların Osmanlı ile nispeten iyi geçinmesi ve bir savaş haline girmemiş olması bunun bir neticesidir. Almanlar Osmanlıyı ticaret, işletmeler ve madenler yönüyle sömürme çabasındaydı. Almanlar bunun yanında rakipleri İngiltere ve Fransa'yı dize getirmenin yolunun sömürgelerinin elden çıkması olduğunun farkındaydı. Almanlar, bu devletleri bu denli güçlü yapan asıl etmenin sömürgelerinden gelen güç olduğunun farkındaydı. Sömürgeleri ellerinden alınır yahut onlara giden yollar kapanırsa bu iki devletin gücünün Almanya'ya yetmeyeceği kanaatindeydiler. Hakikaten de baktığımızda İngiltere ve Fransa, hammadde temin ederek ve onlara ticari mamuller satarak ekonomik kazanç elde ettiği gibi sömürgelerinden ciddi oranda asker de temin ederek askeri kazanç da sağlamaktaydı. Sözgelimi İngiltere; Hindistan'dan²⁰ 1 milyon 200 bin asker toplamış, bunun 900 binini Osmanlıya karşı kullanmıştı²¹. Hintli askerler Batı cephesinde ve Balkanlarda, Afrika'da savaşmıştı ancak en önemlisi İngilizlerin Orta Doğu'daki kuvvetlerinin yarısını Hintli askerler oluşturuyordu²². İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başını çektiği İtilaf Grubunun sömürgelerinden gelen gücünü, buna karşın sömürgecilikte onlarla rekabet edemeyip geride kalan ve başını Almanya, Avusturya ve Osmanlı'nın çektiği İttifak Grubunun güç karşılaştırması sömürgelerin emperyalist devletlere ne denli bir güç bahsettiğini gösterir niteliktedir²³.

	İttifak Grubu	İtilaf Grubu
Nüfus	168 milyon 300 bin	1 milyar 435 bin
Asker	22 milyon 900 bin	42 milyon 700 bin
Askeri Harcama	60 milyar \$	125 milyar \$

Yukarıdaki şemada özellikle dikkat çeken nüfus oranıdır. İttifak grubu 168 milyon 300 bin nüfusa sahip iken İtilaf Grubunun nüfusu sömürgeler de dâhil edildiği için 1 milyar 435

19 Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, Ar Yayınları, İstanbul, 1983, s. 192.

20 O dönemler Hindistan bir ülke değil bir bölge adıydı. Bugünkü Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal gibi ülkeler o dönemde Hindistan olarak adlandırılmaktaydı.

21 Halil Halid, *İngilizlerin Osmanlıyı Yok Etme Siyaseti*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 75.

22 Jay Winter, *1. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 222-223.

23 Remzi Çavuş, *Hain Kim*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2015, s. 14-15.

bine çıkmaktadır. Bunun en önemli etkilerinden biri İtilaf Grubu sömürgelerinden gelen askerleri de dahil ettiği için kendi anavatandaki erkeklerini İttifak grubu kadar zayıf vermemiş ve ülkelerinde sanayi ve tarımda üretime devam edebilmiştir. Ancak Almanya ve Osmanlı kendi insan kaynaklarını cepheye sürmek zorunda kaldığı için cephelerdeki asker kayıpları anavatandaki üretim kayıplarına da sebep olmuştur. Savaş esnasında ve sonrasında Osmanlı topraklarında ekip-biçme işinin artık cepheye gidemeyen ihtiyarlara yahut kadınlara kalmış olduğunu görmekteyiz²⁴. Ancak İngiltere ve Fransa'da sömürgelerden gelen asker ve hammadde sebebiyle üretimin ciddi bir darbe almadığını söyleyebiliriz.

Emperyalist devletlerin sömürgelerinden asker toplaması dönemin sıradan olaylarıdır. Bu iş yapılırken bazen ikna metodu kullanılmış, onun işe yaramadığı durumlarda da insanlar zorla cephelere sürülmüştür. İki durumun da işe yaramadığı durumlarda İngiliz entrikaları devreye girmiştir. Bunlardan en çarpıcı olanı Avustralyalıların Broken Hill savaşı dedikleri hakikatte ise ufak bir çatışma olan olaydır. Olayın iki rivayeti vardır. Birincisi Afgan kökenli Gül Muhammet ve Molla Abdullah namında iki Müslüman Avustralya'ya çalışmaya gitmişlerdir. Gül Muhammet dondurma satarken Molla Abdullah da kasaplık yapmaktadır. Sultan V. Mehmet Reşat'ın 1. Dünya Harbi yıllarında ilan ettiği cihat emri bu iki arkadaşın da kulağına gelmiştir. Birbirleriyle ne yapacakları hususunda görüşürler. Müslüman oldukları için bu cihat emrine uymak zorunda olduklarını düşünerek gerekli hazırlıklara başlarlar. İki uzun namlulu silah, tabanca, cephane ve bıçak temin ederler. Dondurmacı Gül Muhammet'in tezgâhındaki kırmızı kumaştan Osmanlı bayrağı yapar. Avustralyalı askerlerin sevk edileceği trene 1 Ocak 1915 senesinde bu iki arkadaş saldırı düzenler. Ancak yanlış hesap yaparlar ve ateş açtıkları tren askerleri değil 1 Ocak sebebiyle Noel kutlamaları için pikniğe giden 1200 sivil taşıyan trendir. Bu saldırıda dört sivil ölür, yedi kişi de yaralanır. Olay mahalline gelen askerlerle Molla Abdullah ve Gül Muhammet arasında çıkan çatışmanın sonunda Abdullah olay yerinde, Muhammed ise kaldırıldığı hastanede şehit olmuştur.

Bu vakıanın bir de derin izler barındırdığını ifade eden bir varyasyonu vardır ki bu iddiaya göre olay tamamen İngiliz istihbaratının 1. Dünya Savaşı'nda Avustralya'dan asker toplama amacıyla düzenlediği bir provokasyondur²⁵. Çünkü askere ihtiyacı olan İngiltere'nin Avustralya'daki insanları askere çağırmasına rağmen Avustralya'da askerliğin gönüllülük ilkesine bağlı olması ve bizim savaşımız değil, Almanya ile ticari ilişkilerimizi bozamayız,

24 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, c. III, s. 909.

25 Ömer Ertur, *Derin Nefret*, Don Kişot Yayınları, İstanbul, 2011, s. 89-109.

denilerek kimsenin savaşa katılmak istememesi sebebiyle bu düzmece olay hazırlanmıştır. Gül Muhammet ile Molla Abdullah'ın Afgan olmasına karşın kamuoyuna Türk olarak tanıtılması bu görüşü destekler mahiyettedir. Ayrıca Broken Hill Tarih Kurumu üyesi Gordon Densie de olayın İngiliz istihbaratı tarafından Hintlilere yaptırıldığı yönünde görüş bildirmiştir. Densie'nin söylediğine göre askeri silahlar eylemcilere İngilizler tarafından verilmiştir ki o dönemde polis teşkilatı dahi askeri silah kullanmamakta ve bütün polis teşkilatında ancak yedi silah bulunmaktadır. Kaldı ki eylemcilerden biri dondurmacı diğeri ise kasaptır. Yani geçimlerini zar zor sağlayan bu iki insanın polis teşkilatının bile kullanmadığı silahları bulması akıllarda soru işaretleri bırakmaktadır. Olayla ilgili bütün resmî belgelerin çıkan bir yangında yok olması da bu şüpheleri doğrular niteliktedir²⁶.

Broken Hill olayını iki şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Şayet bu olay İngilizlerin devletinin gerçekleştirdiği bir komplo ise bu, İngiltere'nin 1. Dünya Savaşı'na asker toplayabilmek için gerektiğinde kendi sivil insanlarını dahi katletmekten çekinmeyecek bir devlet olduğunun göstergesidir. Aynı durumu diğer sömürgelerinde de uygulamış ve topladığı askerlerle olabildiğince kendi askerlerini ölümden kurtarmıştır. Şayet bu saldırı hakikaten Gül Muhammet ve Molla Abdullah'ın gerçekleştirdiği bir saldırı ise bu durum da bize hilafetin halen etkin olduğu, bir emirle dünyanın çok uzak köşelerindeki Müslümanların dahi halifenin emrine uyma mecburiyeti gösterdiğini, ellerindeki bütün imkanları seferber ederek cihada katıldıklarını ispatlamaktadır.

Almanya'nın İtilaf güçlerini asker sayısı bakımından geçemediği gibi yine geçemeyeceğini fark ettiği bir diğer husus da İngiltere ve Fransa'nın donanma gücüdür. İngiltere ve Fransa dünya denizlerine tam manasıyla hâkimdir. İttifak grubunun taşımacılıkta kullanabileceği 4 bin tonluk ticari filosu varken İtilaf grubunda ise 13 bin tonluk filo vardır²⁷. Bu gücü kıramayacağını fark eden Almanya, İngiltere'nin "*denizler imparatorluğuna*" mukabil "*karalar imparatorluğu*"nu kurmaya çalışmıştır. Donanma eksikliği sebebiyle İngiliz ve Fransızların sömürgelerini elinden alamayacağına kanaat getiren Almanya, İngilizlerin sömürgelerine giden yolları kesmeyi hedeflemiştir. Bu sebepten "7 B projesi" adını verdiği planını devreye soktuğu iddia edilmektedir²⁸. Almanlar, Almanya'dan başlayarak Hindistan'a kadar bir hat şeklinde İngiltere'nin dünyanın kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna geçmesine mâni olacak bir duvar örmeyi amaçlamıştır. 7 B şeklinde formülize edilen bu planın

26 Recep Şakar, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/broken-hill-saldirisi-komplo-mu-21951919>, (17.11.2020).

27 Ebubekir Sofuoğlu, *6 Asırlık Devlet 6 Yılda Nasıl Yıkıldı?*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2017, s. 152.

28 İhsan Özfatıra, "Çin Malı Berlin Duvarı!", *Türkiye*, 06.12.2014.

yedi ayağı konumundaki şehirler şu şekildeydi: Berlin, Bükreş, Budapeşte, (Almanca) Bosporus (Boğaziçi-İstanbul), Bağdat, Basra ve Bombay²⁹. Şayet Almanya bu şehirlerde hâkimiyet kurarsa İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerine giden yolları kapatmış olacaktı. Bu yedi şehrin üç tanesinin (İstanbul, Bağdat ve Basra) Osmanlı Devleti'nde olduğu düşünülürse Almanlar için Osmanlı'nın önemi ve Osmanlıya karşı neden nispeten daha ılımlı davrandıkları ortaya çıkmaktadır.

3.1.1. İslam Dünyası Üzerinde Sömürgecilik

Sömürge sayısının devletlerin güçlerini yansıttığı bu dönemde İngiltere en büyük gücünü ve desteğini Hindistan'dan almaktadır. Hindistan; İngilizlere asker, hammadde, iş gücü kaynağı sağladığı gibi 1. Dünya Savaşı yıllarında da 1 milyar rupi nakdi yardımda dahi bulunmuştur³⁰. İngilizler tarafından Hindistan'dan 1917'de tek kalemde 100 milyon sterlinlik bir bağış alınmıştı³¹. 1920'ye gelindiğinde bu rakam 1,5 milyar sterline ulaşmıştı. Cephelere gönderilen erzak yardımları da cabasıydı³². Ancak bu yardımlar 1920 yılında Gandhi'nin iş birliği yapmama çağrısı ve İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Devleti'ne dayatılan ağır antlaşma şartları sebebi ile sivil itaatsizliğe dönüşecek ve Hindistan'da İngilizlere karşı ciddi bir rahatsızlık meydana gelecektir. İrlanda'daki sıkıntılar, İngiliz halkının savaştan bıkmaları ve evlatlarının artık geri dönmelerini arzulaması sebebiyle İngilizler bir hayli zor durumda kalmış ve bütün bunların neticesinde artık sömürgelerini eskisi gibi rahat yönetemeyeceklerini, yönetimi kendisine göre teşkil edip geri çekilme vaktinin geldiğini anlamaya başlamışlardır.

Ancak o zaman kadar İngiltere, bütün planlarını kendisini her yönden besleyen bu kaynağı elinde tutabilmek adına yapmıştır. Sadece Hindistan'ı elinde tutmak yetmeyecektir, Hindistan'a giden bütün yolların da güvence altına alınması gerekmektedir. Bu yolların başında Cebelitarık, Malta, Mısır, Süveyş Kanalı, Aden, Bahreyn, Irak, Basra, eski adıyla Seylan yeni adıyla Sri Lanka gibi güzergâh üzerindeki kontrol noktaları gelmektedir. Hindistan güzergâhındaki en önemli rotaların Osmanlı mülkü olması sebebiyle XIX. yy.da İngiltere herhangi bir devleti Hindistan'a ve onun yoluna sarkmasını engellemek amacıyla Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma stratejisi gütmüştür. 1877-88 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın Osmanlı topraklarına girmesi ve Payitaht'ı dahi ele geçirme tehlikesine karşılık İngiltere derhal araya girmiş ve buna mâni olmuştur. Zira Avrupalı devletlerden her kim ki Osmanlı mülküne

29 Bk. Ek 7.

30 Ağaoğlu Ahmet, *İngiltere ve Hindistan*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 16-17.

31 Bell, 2004, s. 228.

32 Winter, 2012, s. 223.

tamamen sahip olursa önü alınamayacak bir derecede güçlenecektir ve bu sebeple hiçbir Avrupa devleti bir diğ erinin Osmanlıya sahip olmasına mü saade etmemekteydi. Ancak kesin bir tarih verilmemekle birlikte 1897 senesinden itibaren İng iltere için bu siyaset de ğ işmeye başlamıştır. XIX. yy.ın son çeyreğ inden itibaren Alman nüfuzunun git gide artması İng ilizleri endişeye sevk etmiş ve tedbir alma gereğ i hissetmiştir. 1907 yılında Rusya ile bir araya gelerek bir dostluk anlaşması yaparak Almanya'ya karşı Rusya ile birlikte bir ittifak oluşturduklarını ilan etmiş olur³³. Bu anlaşma ile İng iltere Osmanlının parçalanmasını ve bölüşülmesini bir politika olarak benimsediğ i ortaya çıkmaktadır.

Hindistan yolu üzerindeki rotaya hâkim olmaya çalışmak İng iltere'nin dünya siyasetinin sadece bir parçasıdır. Abdürreşid İbrahim'in iddiasına göre İng iltere'nin en büyük düşmanı İslam ve İslam birliğidir. İng ilizler bütün planlarını bunun gerçekleşmemesi üzerine kurmaktadır³⁴. Abdürreşid'in söyledikleri realiteye uymaktadır. Zira İng iltere'nin Hindistan sömürgesindeki nüfusun yarıya yakını ve ona giden yollardaki sömürgelerinin kahir ekseriyeti Müslüman'dır. İng iltere'nin planlarını yapar ve gerçekleştirirken bunu göz ardı etmesi söz konusu olamaz. İng iltere sömürge topraklarını elinde tutabilmek adına bütün planlarını de ğ iş tirme yoluna gitmiştir. İng iltere, ilk başlarda İslam coğrafyasını daha rahat yönetebilmek, isyan çıkmasına mâni olmak maksadıyla hilafeti ele geçirmeye çalışmış, İç iş leri Bakanı Şükrü Kaya dahi (ö. 1959) bunu kabul etmek durumunda kalmıştır³⁵. İng ilizler özellikle Hindistan, Türkistan, Mısır, Yemen ve Arabistan ahalisinin İstanbul'daki halife ile olan rabitalarının koparılması için çaba sarf etmekteydi³⁶. Ayrıca İng iliz sömürge yönetimi tarafından Osmanlı seyyahlarının Hindistan'ı gezmelerinin engellenmesi³⁷, İstanbul'da çıkan neşriyatların da Hindistan'a sokulmasına mâni olunması³⁸ diğ er bağlantı koparma hamleleri olarak görülmelidir. Amacın Hindistan'ı İstanbul'un etkisinden kurtarmak olduğ u aş ikârdır.

İng iltere'nin İslam dünyası ile ilgili bir diğ er planı İslam dünyasında söz sahibi ve Müslümanları etkileme gücüne sahip olan hilafet makamıdır. İng iltere, ilk başlarda hilafeti Türklerden alıp rahatlıkla yönetebileceğ ini düşündüğü Araplara verme çabasındadır³⁹. Bir İng iliz yetkilisi hilafetin Şerif Hüseyin'e verilmesini “Çünkü Hindistan yolu üzerinde bizim

33 Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s. 12.

34 Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2013, s. 824.

35 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 04.02.1925, i. 47, c. II, s. 477,

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004047.pdf>, (01.06.2022).

36 BOA, Y..PRK.BŞK, (Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Başkitâbeti) 80-27, 1327.

37 BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3), 284-40, 1882.

38 BOA, HR.SFR.3, 465-28, 1897.

39 BOA, Y..PRK.TKM. (Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirât-ı Ecnebiyye ve Mâbeyn Mütercimliği), 25-12, 1310.

tarafıta yaşıyor ve tıpkı Süveyş Kanalı gibi tümüyle bizim denetimimiz altında olacaktır.” şeklinde ifade etmiştir⁴⁰. Ancak İngiltere, bu hususta kararsızdır. Hindistan’daki Müslümanların da düşüncelerini ve yeni halifeye bağlanıp bağlanmayacaklarını hesaba katmak zorundadır. Hindistan’daki Müslümanlar Araplardan ziyade Türklere ve dolayısıyla İstanbul’daki halifeye bağlıdırlar.

Ancak İngiltere, daha sonrasında bu gücün her an başkasının eline geçebileceği ve sömürgelerde sorun çıkarabileceği kanaatiyle hedef büyülterek hilafetin ilga ettirmeye karar vermiştir. İngiltere’nin hilafeti neden kaldırtmak istediğini ve hilafetin sömürgelerle olan münasebetini İngilizlerin İstanbul Büyükelçisi Lord Nicholson⁴¹, Rıza Tevfik’e [(Bölükbaşı) ö. 1949] izah etmektedir. 31 Mart darbesinin ardından bir heyet eşliğinde sevinçle kendilerine yardımda bulunan İngiliz Büyükelçisini ziyarete giden Rıza Tevfik, Büyükelçi’nin kendileriyle görüşmeye çıkmadığını görünce çok şaşırır. Bu olayın ardından ilerleyen zamanlarda Rıza Tevfik Londra’da okuyan oğlunu ziyaret için bu şehre gittiğinde artık emekli olmuş olan Lord Nicholson’u da ziyaret etmek ister ve ziyaret talebi kabul görür. Görüşme esnasında Rıza Tevfik, 31 Mart darbesinin ardından neden kabul edilmediklerini emekli Büyükelçi’ye sorduğunda aralarında şu muhavere geçer:

(Lord Nicholson) “Dostum Rıza Tevfik Bey... Biz Jön Türkleri teşvik ettik. Onlardan büyük bir netice bekliyorduk. İhtilal olacak, istibdat ile beraber Sultan da ve bahusus temsil ettiği hilafet müessesesi de alaşağı edilecek sandık. Fakat aldanmış olduk. Beklediğimiz neticeyi alamadık. Zira ihtilal yaptınız, gerçi Kanun-i Esasi geldi fakat Sultan da ve hele hilafet müessesesi de yerinde baki...”

(Rıza Tevfik) “İngiltere devlet-i fehimesini hilafet müessesesi bu derece şiddetle neden alakadar ediyor?”

(Lord Nicholson) “Ha...Dostum Rıza Tevfik Bey...Biz Mısır’da, bilhassa Hindistan’da İslâm ülkelerini idaremez altına alabilmek için milyonlarca altın harcadık, muvaffak olamadık. Halbuki Sultan, yılda bir defa bir ‘selâm-ı şahane’, bir de Hafız Osman hattı Kuran-ı Kerim’i

40 T. G. Fraser, A. Mango, R. Mcnamara, *Modern Ortadoğu’nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 28-29.

41 Olayın nakleden kaynaklarda Lord Nicholson, 31 Mart darbesi döneminin İngiliz büyükelçisi olarak geçmesine rağmen 1909 yılında İngiltere’nin Osmanlı büyükelçisi Sir Gerard Lowther’dır. [Orhan Turan, “İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther’in Gözünden Osmanlı Devleti’nin Dış İlişkileri (1908-1909), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, S. 63, Güz 2018, s. 343.] Burada bahsi geçen Lord Nicholson’ın Rıza Tevfik’in arkadaşı da olan ve tasavvuf araştırmaları ile tanınan şarkiyatçı Reynold Alleyne Nicholson olma ihtimali yüksektir.

gönderiyor, bütün İslâm ümmetini, hudutsuz bir hürmet duygusu içinde, emrinde tutuyor. İşte biz ihtilalden ve siz Jön Türklerden ihtilal sonunda, Sultanların da, hilafetin de, yani bir selam-ı şahane ve bir Hafız Osman hattı Kuran'ıyla kitleleri avucunda tutan kuvvetin de devrilmesini bekledik, aldandık. İşte bu sebeple bir soğuk adem-i kabul gördünüz."⁴²

İngiltere'nin önemli planlarından biri İslam dünyanın ele geçirilmesidir. Bunun için elzem kabilindeki durum Lord Nichelson'ın da sarıh bir şekilde belirttiği üzere hilafetin kaldırılmasıdır. Aksi halde tek elden yönetilen, yek vücut gibi davranan bir İslam dünyasının yönetimi zorlaşacaktır. Birbirinden bağımsız davranan ve bir olmaktan çok öte duran İslam dünyasının işgalinin çok daha kolay olacağı açıktır. İşte bu sebeple hilafet, İngiltere'nin Orta Doğu planlarının vazgeçilmez unsuru halini almıştır. Hilafet politikasının merkezinde ise Anadolu toprakları ve Arap Yarımadası yer almaktadır.

3.2. İngiltere'nin Ticari Sömürgeciliği

İngiltere'nin zenginliğinin bir nedeni sömürgeleri ise bir diğer nedeni de ticaret yapma, mal satabilme isteği belki daha doğru ifadeyle hırsıdır. İngilizler ticareti zengin olmanın temel esaslarından biri olarak görmüş ve buna mâni olanlara tereddüt etmeden savaş açabilecek kadar bu siyasetlerinde inatçı olmuşlardır. İngilizler nerede bir ticaret imkânı gördülerse başta Fransızlar olmak üzere bütün rakiplerinden önce oraya yerleşmeye çalışmışlardır. Bu iki devlet Fas'tan Mısır'a, Osmanlıdan İran'a, Çin'e ve Japonya gibi uzak diyarlara dahi uzanan ülkeleri kapitülasyonlarla imtiyazlar vermeye zorlamışlardır⁴³.

Esasen İngiltere bu pazar arayışında çok da tutarsız sayılamazdı. Zira İngiltere 1820'lere gelindiğinde Sanayi İnkılabı'nı tamamlamış, Napolyon Savaşları sonucunda en büyük rakibi Fransa'yı ikinciliğe iterek dünya liderliğini ele almıştı. Ancak tıpkı onun gibi Sanayi Devrimi yaşayan ve İngiltere'nin aşırı güçlenmesini istemeyen diğer Avrupa devletleri İngiliz mallarının ülkelerine girmesine müsaade etmemekteydiler. Bu durum İngiltere'nin Avrupa dışındaki pazarlara yönelmesine neden olmuştur⁴⁴. İngiltere'nin Avrupa dışındaki pazar arayışının bir sebebi bu iken bir unsur da 1870'lerden sonra hızla gelişen üretim teknolojileri sayesinde

42 Burhan Bozgeyik, *7 Cephe*, Cihan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 41-42; Ahmet Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 136-137.

43 Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kül. Yayınları, Ankara, 1986, s. 9.

44 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 207.

üretile malın, İngiltere’de ve diğer Avrupa ülkelerinde tüketilemeyecek kadar çok olmasıydı⁴⁵. Üretimin olduğu yerde hammadde ihtiyacının olmasını ve Avrupa topraklarının sanayi üretimi için hammadde kaynağı açısından zengin olmamasını da göz önünde bulundurursak sömürgeciliğin bir diğer sebebinin de açıklanmış oluruz. Bunun sonucunda İngiltere; Afrika, Hindistan gibi yeryüzündeki kimi yerleri işgal ederek sömürgeleştirmiş ve hammaddelerini alarak onlara mamul ürünler satmış; Çin, Osmanlı gibi bazı yerleri de işgal etmeden ve onlara baskı oluşturmadan mal satmaya çalışmış lakin bunda başarılı olamadığında ise silaha, zorbalığa müracaattan da çekinmemiştir. İngilizler ile Türklerin dünyaya bakış açılarındaki bir ortaklık olduğunu görmekteyiz. Türkler toprakları verimsizleştirdiğinde, ülkeleri dar gelmeye başladığında yahut iktidardan uzaklaştırıldıklarında derhal yeni bir yurt arayışına girmiş, Çin’den Avrupa içlerine kadar ilerleyerek oraları yurt edinmişlerdir. Türklerin İlk Çağ’daki bu fitratları Yeni Çağ’da İngilizlerde görülmekte ve İngilizlere, İngiltere toprakları siyasi, ekonomik nedenlerle dar gelmeye başladığında kendilerine yeni topraklar aramış, bulmuş, oraya yerleşerek halkı zorla da olsa bir araya getirerek boyun eğdirmeyi başarmıştır⁴⁶. Bu özelliği ile Britanya İmparatorluğu Roma ve Türk İmparatorluklarının ardından bu vasıflara sahip dünyanın üçüncü devleti konumundadır⁴⁷. İngilizlerin bu teşkilatçı ve hegomonik yapısı herkesi şaşırtmakta ve etkilemektedir ki 1892’de Londra’da düzenlenen Uluslararası Şarkiyat Kongresi’nin başkanı dahi “*Birkaç bin İngiliz’in Hindistan, Afrika, Amerika ve Avustralya’daki milyonlarca insanı yönettiği düşüncesi insanı büyütüyor.*” demekten kendini alamamaktaydı⁴⁸.

Sömürge siyasetlerine geçmeden evvel yukarıda bahsedilen mal satma anlayışlarının ikincisine en çarpıcı örnek Çin olarak önümüzde durmaktadır. İngilizlerin çay bağımlısı ve kültürlerinde, günlük yaşamlarında da çayın çok özel bir yerinin olduğu bilinen bir gerçektir. XIX. yy.da İngilizler tam manasıyla çay tutkunu olmuşlardı. Bu bağımlılığın karşılığında İngiltere, çayın ana vatanı ve o dönemler yetiştirildiği tek yer olan Çin’e yüklü miktarda gümüş ödemeye başlamıştı. Çünkü Çin, çay karşılığında İngiltere’den kâğıt para kabul etmiyor; sadece gümüş karşılığında satış yapıyordu⁴⁹. Buna karşılık dış dünyaya kapalı bir yönetim ve yaşam sergileyen Çin ve onun yöneticisi Mançu Hanedanı, İngilizlerle kayda değer bir ticarete

45 Fahir Armaoğlu, *19. YY. Siyasi Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 417.

46 Ancak Türkler ile İngilizler arasındaki fark Türklerin yeni yerleri vatanın bir parçası olarak kabul ederken İngilizlerin Britanya haricindeki yerleri vatan olarak değil ancak sömürge olarak görmesidir.

47 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, Hayat Kitapları, Yer Yok, 1963, c. I, s. 175-176.

48 Timothy Mitchell, *Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 283.

49 *Dünya Tarihi*, yönetici editör Sarah Larter, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 245.

bulunmuyordu. Bu durum ise başta İngiltere olmak üzere tüm Avrupa'nın gümüş stoklarını hızla tüketmekteydi.

Çin, bugün olduğu gibi tarih boyunca da dünyanın en kalabalık ülkesi olmuş; İngilizler de Çin'deki insan yoğunluğunu ve bunun mal satabilmek için büyük bir imkân olduğunu görmüşlerdi. Şayet İngilizler Çin'i sömürge olarak olmasa bile pazar olarak elde edebilirlerse olağanüstü kâr elde edeceklerini fark etmişlerdi. İngilizler Çin'de gördükleri potansiyel pazarı *“Her bir Çinli bir parmak uzun giyerse Manchester dokuma fabrikalarına yüzyıllarca yetecek bir pazar bulunur.”* cümlesi ile izah etmekteydiler. Çin ile ticareti geliştirmeye çalışan İngiltere 1793 yılında Lord Macartney'i (ö. 1806) Çin'e elçi olarak göndermiş ve ticareti geliştirmek amacıyla tekliflerde bulunmuştu. Lord Macartney'in Çin Hükümdarı Qianlong'a (ö. 1796) sunduğu teklifler şöyleydi⁵⁰:

- a- Çin İmparatorluğu ile dostane ilişkiler kurulacak.
- b- Pekin'de İngiliz Büyükelçisi daimî kalacak ve burada ticari bir tesis kurulacak.
- c- Çin kıyılarında kanton limanı dışında üç liman (Ningpo, Chusan, Tianjin) daha İngiliz ticaretine açılacak.
- d- Kantondan alınan sayısız harç ve haraçların kaldırılması, azaltılması ya da dondurulması kararı alınacak.
- e- Biri kantondan belli bir uzaklıkta, diğeryse Yangzi'nin ağzındaki Chusan'da olmak üzere iki küçük ada depo haline getirilecek.

Görüldüğü üzere sunulan tekliflerin tamamı ticaret merkezliydi. Çin Hükümdarı Qianlong'un, ticareti geliştirmek maksadıyla İngiliz heyetinin gelmesine karşılık cevap mahiyetinde İngiltere Kralı III. George'a (ö. 1820) yazdığı mektubunda da belirttiği üzere İngiltere'den hiçbir mal almaya ihtiyaçları yoktu: *“Büyük milletlerin Kralları kıymetli hediyelerini kara ve deniz yoluyla takdim etmiştir. Büyükelçiniz kendi gözleriyle gördüğü üzere her şeye sahibiz. Ben tuhaf ve incelikli şeylere değer vermem ve ülkenizde üretilen şeylere ihtiyacım yoktur.”*⁵¹

Bu İngilizler için kötü bir durumdu. Zira İngiltere'nin yer altı ve yer üstü zenginlikleri hesaba katılamayacak kadar azdı. İngiltere'yi zengin yapan iki husustan biri ticaretti. İngiltere'nin üstünlüklerini koruyabilmek, imparatorluklarını devam ettirebilmek adına

50 Yasir Yılmaz, “Sömürgecilik Bağlamında İngilizler'in Çin'i İnşa Etme Süreci: 1. Afyon Savaşı”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler*, Mayıs 2018, s. 324.

51 Yılmaz, “Sömürgecilik Bağlamında...”, s. 325.

muhakkak surette ticaretleri devam etmeliydi. Ancak İngiltere, kendi kendine yeten ve yeni çağın teknolojik ve tarımsal ürünlerine itibar etmeyen Çin halkına satacak ürün bulamamaktaydı. Bu aşamada İngiltere'nin yardımına Hindistan'da yetiştirilen afyon yetişmiştir. İngilizler, önce Çin halkını yavaş yavaş bu uyuşturucunun bağımlısı haline getirmiş, ardından da Çinlilere afyon satıp onlardan çay karşılığında verdikleri gümüşleri geri almaya başlamışlardır. Çin'in nüfusu ve bağımlılığı sebebiyle bu uyuşturucu madde o denli kârlı bir ticarete dönüşmüştü ki Amerika dahi Çin'e afyon satmaya başlamıştı. Bu bağımlılık neticesinde Çin'in Batılı devletlere ödediği gümüş miktarı Afyon Savaşları başlayıncaya dek her geçen yıl akıl almaz boyutlara ulaşmıştı⁵²:

1823 ile 1831 arasında 17 milyon taelden⁵³ fazla

1831 ile 1834 arasında 20 milyon taelden fazla

1834 ile 1838 arasında 30 milyon taelden fazla.

Afyon, Çin'in ekonomisini bozduğu gibi kişide sağlığı da bozmakta ve uyuşukluk, geleceği önemsememe, çalışmama, sorumsuzluk gibi davranışların sergilenmesine de neden olması sebebiyle Çin'deki sosyal dokuyu da tahrip ediyordu. Çin İmparatoru, afyon kullanımını on yıl içerisinde kademeli olarak azaltmak istemiş ve işe memurlardan başlanmıştır. Afyon bağımlısı bir memur sarhoş halde üç defa yakalanırsa altı ay görevden el çektirilecek, daha sonrasında tekrar işe alındığında yine bir sene içerisinde üç defa afyondan sarhoş olduğu tespit edilirse bu sefer memurluktan tardedilecektir. Ancak Çin halkı afyon illetine o denli bağımlı olmuştur ki bu kanunun uygulanması sebebiyle pek çok kazada ve sancakta artık memur kalmamıştır⁵⁴.

Çin hükümdarı halkının sosyolojik yapısını ve sağlığını bozan bu afyonun ticaretini durdurmaya çalışmış ancak İngilizlerin afyon satışlarına bir türlü mâni olamamıştır. En nihayetinde hükümdar 1839'da afyon kullanımını yasaklamış, İngilizlere ait depoları, gemileri yakırmış ve İngiliz tüccarları ülkesinden kovmuştur. Bu, İngiltere'nin ticareti ve prestiji açısından kabul edilebilir bir durum değildi. İngiltere dünyanın ilk demir gemisi Nemesis'in⁵⁵ çektiği donanmasıyla Pearl Nehri boyunca ilerleyerek öncelikle Çinlilerin ahşap gemilerini yok etmiş, ardından da Çin'e ait beş liman kentini (Guangzhou, Xiamen, Fuzhou, Ningbo, Şangay)

52 Carlo M. Cipolla, *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 63.

53 Çin'de değişik zamanlarda değişik ağırlığa karşılık gelen ancak genel olarak 37.5 g olan bir ağırlık ölçü birimi.

54 Abdürreşid İbrahim, 2013, s. 585.

55 Yunan mitolojisinde "kişiye hak ettiğini veren" intikam tanrıçasının adıdır.

gemilerindeki toplarla yerle bir ederek bu şehirleri işgal etmiştir. Donanması yok olan Çin'in İngiltere'ye karşı koyacak gücü kalmadığı için antlaşma istemiş ve 1. Afyon Savaşı adı verilen bu savaşın sonucunda 1842 yılının 29 Ağustos'unda imzalanan Nanking Antlaşması ile bu işgal edilen beş şehrin kapıları ticaret için İngiltere'ye sonuna kadar açılmış, ayrıca bir diğer işgal edilen yer olan Hong-Kong⁵⁶ resmi olarak İngiltere'ye bırakılmıştır⁵⁷.

1856 yılında bir Fransız Katolik papazının öldürülmesini ve sahibi ile mürettebatı Çinli olmasına rağmen bandırası İngiliz olan Arrow (Ok) adındaki bir geminin kaçakçılık ve korsanlık faaliyetleri sebebiyle çalışmasına son verilmesini bahane eden İngiltere ve Fransa, bir koalisyon oluşturarak 1856'da 2. Afyon Savaşı'nı başlatmışlardır. Bu savaşta maksadın Çin pazarındaki menfaatlerin artırılması olduğu aşikârdır. Zira bu olaydan önce İngiltere ve Fransa Çin hükûmetinin yetkilisinden Nanking ve Whampoa Antlaşmalarındaki hakların artırılmasını talep etmiş ancak bu talep reddedilmişti. 2. Afyon Savaşı'nda da yenilen Çin; İngiltere, Fransa ve paylaşımına katılmak isteyen ABD ve Rusya ile Tianjin Antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Yapılan bu Antlaşma ile Çin tamamen Batılı devletlerin ve misyonerlerin işlerini müdahale olmadan yapabileceği bir saha haline gelmiştir. Çin bu Antlaşma'ya uymayı reddedince bu sefer müttefik devletler tarafından yine saldırı gerçekleştirilmiş ve Pekin işgal edilmiştir. İmparator'un sarayı yıkılmış ve 2 bin yıllık Çin medeniyeti artık Batı'nın sömürgesi konumuna düşmüştür. Çinliler onurlarının hiç bu kadar zedelenmediği bahsi geçen dönemi sonrasında "onursuzluk yüzyılı" olarak adlandıracaklardır⁵⁸. Bu arada Arrow yahut 2. Afyon Savaşı olarak adlandırılan bu savaşta Çin'in 200 bin kişilik ordusuna karşın koalisyon güçleri 17.700 asker ile büyük bir başarı kazanmaları, Savaş'ta Çin'in 21 bin 500 asker kaybederken koalisyon güçlerinin ancak 400 asker kaybetmesi Batılı devletlerin gücünün sayıdan değil teknolojiden geldiğinin bariz örneklerinden sayılabilir⁵⁹.

İngiltere artık dünyanın en büyük pazarına istediği malı, istediği kadar satma salahiyetini elde etmiştir. Ayrıca Uzak Doğu'da da Hong-Kong gibi bir üs elde etmiş olması, rakiplerine karşı bir üstünlük anlamına gelmektedir. İngiltere'nin bu Antlaşmalar ile elde ettiği bir diğer fayda Çin'de misyonerlerine dolaşma hakkının verilmesidir. Şayet Çin'de misyonerler

56 1997 yılında İngiltere tarafından tekrar Çin'e devredilmiştir ancak İngiltere'nin kurduğu bölgenin özel statüsü devam etmektedir.

57 J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015, s. 528.

58 Esra Danacıoğlu Tamur, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri", *ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Derneği)*, V/12, 2006 Bahar, s. 11.

59 Mualla Uydu Yücel, *Çin Tarihi*, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, tarih ve yer yok.

rahatça çalışırsa ülkedeki Hristiyan nüfus artacak ve bu insanlar dindaşı oldukları Batılıları artık düşmanları değil dostları olarak görecektir. Bu, uzak vadede genelde Batılılar, özelde ise İngiltere için büyük bir kazançtır. Zira bir bölge silahla ele geçirilebilir ancak silahla uzun süre insanlar baskı altında tutulamaz. Onların sömürüldüğünün farkına varmaması lazım gelir ki isyan etmeyi düşünmesinler, sömürgeci güçlere itaat etsinler. Bu açıdan düşünüldüğünde uzun vadede Çin, ekonomik, sosyal, dini ve kültürel olarak her yönüyle Batı'nın tam anlamıyla bir sömürgesi olma yolunda sağlam bir adım atılmıştır.

İngiltere ticaret üzerine kurulu siyasetini Hindistan'da da acımasız bir şekilde uygulamıştır. İran, Çin ve Hindistan'dan gelen tekstil ürünlerinin İngiltere'ye girişi kesinlikle yasaklanmış Hindistan'daki tekstil ürünlerinin daha zor üretilmesi ve dolayısıyla fiyatlarının yüksek kalması maksadıyla tekstil makinalarının bu ülkeye ihracatı da yasaklanmıştı. İngiliz tekstil ürünleri Hindistan'a vergisiz girerken Hint ürünleri bir şehirden başka bir şehre dahi giderken vergiye tabi kılınyordu. Böylelikle Hint malları üretim zorluğu ve vergiler sebebiyle fiyatları halkın alım gücünü aşarken İngiliz malları tabiri caizse sudan ucuz halka sunuluyordu. Böylece Hindistan, XIX. asrın başına kadar tekstil ürünleri ihraç eden bir ülke iken tekstil ithal eden bir ülke haline gelmiş/getirilmiş⁶⁰.

İngilizlerin özellikle tekstil mallarına bu denli talep olmasının bir sebebi fiyatlarının uygunluğu olması ise bir diğer sebebi de sömürgece yaşayan insanların efendileri olarak düşündükleri İngilizlere benzeme gayesinin olma ihtimali hayli yüksektir. Zira güçsüzleştirilmiş, çaresiz bırakılmış ve yenikliği içselleştirmiş toplumların güç yetiremedikleri toplumlara benzemeye çalışması ve onların her yaptıklarında bir hikmet araması, onlar gibi güçlü olmanın yolunu onlar gibi giyinmek, onlar gibi yemek, onlar gibi eğlenmekten geçtiğini zannetmesi sosyolojik bir realite olarak önümüzde durmaktadır⁶¹. Bu durum çok eski çağlardan beri bu yana değişmeden devam edegelmiştir. Helenlerin güçlerine dayanamayarak onlar gibi güçlü olmanın yolunun onlar gibi olmaktan geçtiğine inanıp düşmanlarına benzeme gayretinde olan Yahudilere Herodyan denilmiştir ki aynı durumu İngiliz ve Fransız hayranlığı içerisinde boğulan dünyadaki İslam aydınları ama hassaten Tanzimat aydınımızda da müşahede etmekteyiz⁶². Hint topraklarını gezip oradaki insanlarla konuşan, onları izleyen ve sosyolojik-psikolojik yapılarını irdeleyen büyük İslam âlimi Abdürreşid İbrahim Hintlilerin İngilizlere

60 Yusuf Çağlayan, *Osmanlı'dan Ortadoğu'ya Sosyolojik Savaş*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 170.

61 İbn Haldun, 2016, s. 361.

62 Toynbee, 1998, s. 13.

neden karşı koymadıklarını ve onlara olan hayranlıklarını başından geçen şu konuşma ile aktarmaktadır:

*“Hintliler bu zilleti tamamıyla kabul ediyorlar. Değil avamı belki Londra’da tahsil görmüş subayları da aleni olarak tahkirleri olduğu gibi kabul ediyorlar. Ben bir iki subay ile görüşüp sordum: ‘Niçin size İngiliz subayları ellerini vermiyorlar? Ve, niçin maaşlarınız müsavi değil? Buna siz nasıl tahammül ediyorsunuz?’ dediğimde ne cevap verirlerse beğenirsiniz: ‘İngilizler sahiptir.’ Cevabını veriyorlar. Biliyorsunuz ki Hindistan’da sahip demek efendi demektir. Bir İngiliz kim olursa olsun amele olsun, Hintlilere efendidir.”*⁶³

İngilizler Hintlileri sadece tekstilde değil tarımda da sistematik olarak sömürmüşlerdir. İngilizler mahsulün kârından değil genel getirisinden %50’sine vergi adı altında el koymuşlardır⁶⁴. Yani İngiliz devleti getirinin yarısına el koyarken zarara karışmamaktaydı. Kâr İngiliz devletinin, zarar Hintli çiftçinindi.

Mal satabilmek adına baskı uygulama hatta gerektiğinde binlerce insanı öldürme siyaseti güden İngiltere bu stratejisini sadece Çin’e de uygulamamıştır. İngiltere, zorla ticari imtiyaz koparma stratejisini Osmanlıya karşı da uygulamış ve Mehmet Ali Paşa’nın 1838’deki isyanına karşı Mustafa Reşit Paşa’nın (ö. 1858) İngiltere’den yardım istemesi üzerine Osmanlıya yardım etme karşılığında ticari imtiyaz talep etmiştir. 8 Ekim 1838’de İstanbul Baltalimanı’nda imzalanan Baltalimanı Ticaret Anlaşması’na göre kapitülasyon olarak adlandırılan imtiyazlar İngiltere için daimî ve diğer Batılı devletlere göre daha üstün hale getirilmiştir. Bu antlaşmaya göre dâhili vergiler ve tekel kaldırılıyor, ithalatta vergi eşyanın ederi üzerinden %3’e, ihracatta ise %9’a sabitleniyordu. İngilizlerle yapılan bu Anlaşma’nın bir benzerinin önce Fransa ardından da diğer Avrupa devletleri ile imzalanmasının müteakip Osmanlı artık ihracattan kazanç elde edemez hale gelmiş ve Kırım Savaşı’nda ihracattan ek vergi alınmadığı için Batılı devletlerden borç alma kapısı bir daha kapanmamak üzere açılmıştır. Bu şüphesiz ki Osmanlı ekonomisine bir darbe olduğu gibi Osmanlının bağımsızlığına da bir darbe niteliğindedir. Zira Osmanlı, egemenlik hakkı olan vergi düzenlemesini ancak Batılı devletlerle oturup karara bağlayabiliyordu. Osmanlının ihtiyaç malzemelerinin ihraç edilmesine yasak getirmesinin engellenmesi de Osmanlının iç işlerine müdahale anlamı taşımaktaydı. Ayrıca bu Anlaşma, İngiliz vatandaşlarının Osmanlı

63 Abdürreşid İbrahim, 2013, s. 723.

64 Abdürreşid İbrahim, 2013, s. 722.

topraklarındaki serbest dolaşım hakkına getirilen kısıtlamaların da kaldırılmasını temin etmiştir⁶⁵.

İngiltere'nin bütün politikalarının çıkar üzerine kurulu olduğu attığı her adımda kendini hissettirmektedir. Mehmet Ali Paşa'ya karşı yardım etme bahanesiyle Osmanlıdan ciddi ticari imtiyazlar koparmasını bilen İngiltere, '93 Harbi (1877-78) sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlıya ağır gelmesi ve Osmanlı'nın kendisinden yardım istemesi üzerine yardım vaadiyle -Akdeniz'e hâkim olmak maksadıyla- Kıbrıs'ın yönetimini devralması İngiltere'nin herhangi bir çıkar elde etmeden hareket etmeyeceğinin bir diğer açık göstergesiydi. İngiltere, "*Akdeniz'in sabit uçak gemisi*" olarak adlandırılan Kıbrıs'a sahip olmasıyla Akdeniz'e ve Akdeniz ticaretine hâkim olduğu gibi sömürge yollarının bir durağı konumundaki adaya da hâkim olmuş oluyordu. Ayrıca bu Savaş'ın sonucunda Rusya'nın Osmanlıyı kendi başına çökertip Osmanlı topraklarına sahip olmasına ve aşırı derecede güçlenmesine de mâni olmuş oluyordu. İngiltere'nin tek bir menfaat için hareket etmemeyi, uyguladığı strateji ile en az birkaç menfaat elde etmeyi kendisine düstur edinmiş bir ülke olduğu görülmektedir.

Görüldüğü üzere İngiltere, zenginliğin temelinde yatan sebeplerden biri olarak gördüğü ticareti mutlak surette geliştirmeye çalışmış, Sanayi Devrimi'nin etkisi ve Merkantilizm anlayışıyla çok ve ucuz mal üretip dünyanın dört bir yanına satmak için elinden geleni yapmıştır. Bunun sonucunda amacına ulaşmış ve dünyanın en zengin devletlerinden biri olmayı başarmıştır. Sömürgelerinden gelen hammaddeleri ticaret için kullanmış, ticaretten gelen gelirlerini ise yeni sömürgeler bulmak, onları ve onlara giden yolları korumak için kullanmıştır. İngiltere'nin en değerli sömürgesi Hindistan ve ona giden yoldaki en önemli iki durak olan Mısır ve Arabistan Yarımadası da bu stratejiden nasibini almıştır.

3.2.1. İngiltere ve Hindistan

Hindistan dünya tarihinde uygarlığın ilk neşet ettiği yerlerden biridir⁶⁶. Yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği, ikliminin pek çok bitkinin yetişmesine müsaade etmesi, Avrupa'da ancak zenginlerin tadına bakma imtiyazına ulaştığı baharatların bu topraklarda doğal olarak kendiliğinden yetişmesi Avrupalıları hep kıskandırmış ve bu topraklara ulaşma

65 Pamuk, 2007, s. 205-206; Halil İnalcık, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı*, Ağustos 2003, s. 74.

66 Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 131.

çabası içerisine sokmuştur. Özelde Hindistan'ı genelde Doğu'yu Batılıların gözünde değerli yapan tek şey yemeklere tat veren baharatlar değildir. Hassaten kadınlar için çok değerli olan misk, amber gibi güzel kokular; gül yağı, dokumacılar ve kumaşçılar için boyalar, ipekler hep Doğu'dan gelmektedir. Kuyumcular Seylan'dan gelen incilerin peşindeydiler. Katolik papazların dini ritüeller esnasında buhurdanlıklarda yaktıkları on binlerce güzel kokulu günlüğün hiçbirisi Avrupalıların topraklarında yetişmemektedir. İlaç sektöründe kullanılan kimi bitkiler ve malzemeler de yine Doğu'dan gelmekteydi. Avrupalı için Doğu'dan gelen her şeyin ayrı bir cazibesi, ayrı bir güzelliği vardı. Anavatanı Hindistan olan karabiber ise bir yerden sonra artık çığırından çıkmış bir değere sahipti. Karabiber; tıpkı altın, gümüş gibi hesap yöntemi olmuştu. Bazı krallar gümrük bedelini karabiberle belirlemekteydi. Karabiber Batı dünyasında o denli değerliydi ki Orta Çağ Avrupa'sında bir insanın zenginliğini anlatmak için "karabiber çuvalı" tabiri türemişti. Kolomb (ö. 1506) da Hindistan zannettiği Amerika'yı gezerken tuttuğu günlüğüne "*Çok altın, çok baharatı olan bir yer görürsem orada yükleyebileceğim kadar yüklemek için duracağım.*" diyerek altın ve baharatı aynı değerde gördüğünü not etmiştir⁶⁷. Hindistan'dan gelen tek değerli mamul karabiber değildir. Zencefil, tarçın, kınakına, kâfur gibi tıbbi bitkiler o denli değerliydi ki tozları uçuşmasın diye tartma esnasında kapılar, pencereler kapanır; en ufak bir zerresinin dahi boşa gitmemesine çaba gösterilirdi. Bu baharatların değerinin bu denli yüksek olmasının sebebi Uzak Doğu'dan Avrupa'ya çok uzun bir yolculukla gelmesi, yolculuk esnasında defalarca el değiştirmesi ve her şehirde, limanda, sınırda vergi ödenmesidir. Yolculuk esnasında yaşanan korsan, bedevi saldırıları da işin ayrı zorluklarıdır. Bütün bunlar üst üste konduğunda Hint baharatıyla dolu halde yola çıkan beş gemiden Avrupa'ya ancak biri ulaşsa dahi o bir gemi diğer dört geminin bütün zararını çıkaracak denli fiyatlar yüksektir⁶⁸. Bugün hayatımızın ayrılmaz parçaları haline gelmiş olan muz, piriç, patlıcan, limon, hurma, şeker kamışı ıspanak ve pamuk Arap tüccarlar tarafından Hindistan'dan Arap diyarlarına getirilmiş, oradan da Kuzey Afrika yoluyla İspanya'ya ve Avrupa'nın bütün şehirlerine taşınmıştır⁶⁹. Sanayi devriminin önemli hammaddelerinden biri olan pamuğun en önemli üretim yeri Hindistan olması ve her daim yağışlı iklimi pamuk yetiştirmeye hiç uygun olmaması sebebiyle İngiltere, bu hammadde de Hindistan'a muhtaç konumdaydı⁷⁰. Genel itibarıyla Hindistan'ın bitki örtüsü endemik olması münasebetiyle hem çok değerli olmuşlar

67 Kolomb, 2015, s. 36.

68 Stefan Zweig, *Macellan*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 14-18.

69 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 27.

70 Sven Beckert, *Pamuk İmparatorluğu*, Say Yayınları, İstanbul, 2018, s. 128-130.

hem de onlarla karşılaşan seyyahları epey bir şaşırtmış ve seyahatnamelerinde uzun uzun bu bitkilerden bahsetme gereği hissetmişlerdir⁷¹.

İşte bütün bu hazine değerindeki Hindistan'a özgü ürünler sebebiyle Haçlı Seferlerinin Kudüs ile olan ilgisi ancak insanların seferlere katılmasını temin için türetilmiş bir bahanedir. Haçlıların asıl gayesi, bu ticaret yolunun Müslümanlardan alınmasıdır⁷². Zenginliği masallara dahi konu olmuş Hindistan, coğrafi keşiflerin de asıl ve tek sebebidir⁷³. Zira Kristof Kolomb'un Hindistan'a ulaşmak amacıyla yola çıkarak Amerika kıtasını bulduğu ve çıktığı toprakları Hindistan zannettiği bilinmektedir. Zaten ona Hindistan topraklarına ulaşma görevi veren de İspanya kralıdır⁷⁴. Kolomb, Hint toprakları zannıyla Amerika topraklarına adım attığında karşılaştığı Kızılderili yerlileri Hintliler sanmış ve onlara Hintliler demiştir. Kızılderili kelimesinin günümüzde Batı dillerindeki karşılığı bu yanlış adlandırmanın bir devamı mahiyetinde olarak Hintli anlamına gelen "Indian"dır.

Batı dünyasından Hindistan'a ilk ulaşan Portekizliler olmuştur. Vasco da Gama (ö. 1524) 1498'de, Pedro Alvarez Cabral (ö. 1520-1526 ?) de 1500'de Hindistan'a ulaşarak ticaret yapmaya başlamışlardır. Bölgeye alışan Portekizliler derhal katı bir Hristiyanlık propagandasına başlayınca Hindistan'da tutunamamışlardır. Portekizlilerin Basra Körfezi'ndeki ticaret tekelinden kurtulmak isteyen Şah Abbas, İngilizlerle ticaret anlaşmasına varır. Buna mâni olmak isteyen Portekizliler, İngilizlerin Basra Körfezi'ne girmelerine engel olmak ister ancak buna muvafık olamayarak yapılan savaşta İngilizlere yenilirler. Bu yenilginin ardından Portekizliler Şah Abbas'a (ö. 1666) kızarak İran limanlarına saldırmış, Şah Abbas'ın ittifak teklifini İngilizlerin kabul etmesiyle birlikte Hürmüz'de 1622 senesinde yapılan yeni savaşta Portekizliler bir kez daha yenilmişlerdir. Artık İran ticareti ve Batı Hindistan kıyıları Portekiz egemenliğinden alınarak İngilizlerin eline geçmiştir⁷⁵.

XVII. yy.dan itibaren Hindistan'da Hollandalılar ve İngilizler hâkim unsura olmaya başlamıştır. Hollandalılar daha çok adalarla ilgilenirken 1612'de Babürlerden izin alarak Hindistan'ın sahil şehri olan Suret'te ticaret yapmaya başlamışlardır. Bir süre sonrasında İngilizler bölgedeki ticari menfaatlerini silahla koruma durumuna gelince tepki uyandırmış ve

71 *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Hazırlayan: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, c. I, s. 373-376; c. II, s. 599-601.

72 Zweig, 2002, s. 19.

73 Tarık Aygün, *Efendiliğin Reddi*, Versus Kitap, İstanbul, 2006, s. 22.

74 Kolomb, 2015, s. 4.

75 Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1987, c. III, s. 83-84.

bunun üzerine Doğu Hindistan Şirketi⁷⁶ Madras ve Kalküta'yı askeri yönden güçlendirerek ticaret merkezleri haline getirmişlerdir. Bölgenin değerini bilen Fransızlar, İngilizlerle rekabet eder hale gelmiş ancak İngilizler bu rekabette kazanan taraf olmuşlar ve XVIII. yy'da ülkenin siyasi ve idari yönetimi İngilizlerin eline geçmiştir. XIX. yy.ın başlarında İngilizler ülkenin kuzeyindeki halklarla anlaşarak o bölgelerin de hâkimi olmuşlardır.

İngiltere'nin Hindistan'ı sömürmesi 1757'nin Mart ayında Bengal'de başlamıştır. Albay Robert Clive (ö. 1774) komutasındaki İngiliz ordusu Chandernagore'deki Fransız yerleşimini Fransızlardan aldıktan sonra Bengal sultanının üstüne yürümeye başlamıştır. İngilizler haziran ayında hepsi bin kişiden oluşan ordusuyla Fransız topçusuyla desteklenen 50 bin kişilik Bengal sultanının ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgide yağın yağmur sebebiyle Fransız toplarının barutlarının ıslanmasına rağmen İngilizlerin barutlarının bu yağmurdan etkilenmemesi sebebiyle İngilizlerin top atışlarına devam edebilmesinin etkili olduğu belirtilir. Bu yenilginin neticesinde Bengal sultanı kaçmış ancak sonrasında yakalanmış ve sultanın hazinesi tam 200 tekneyle İngiliz Doğu Hindistan Şirketine ancak taşınabilmiştir. Bu hazine öylesine büyük ve değerliydi ki altın, mücevher, fildişi, ipek mamullerinin arasında kimse gümüşlerle dahi ilgilenmiyordu.

Bu, İngilizlerin ilk yağması olmayacaktır. İngilizlerin acımasızca bölge insanını sömürmesi sebebiyle ülkede 1769-73 yılları arasında meydana gelen açlıktan ötürü 2 milyon insan ölecektir. Ancak ölümlerden ziyade gelirlerle ilgilenen İngilizler gelirlerin düşmesi münasebetiyle vergileri iki katına çıkarmış, bu ise ölümlerin daha da artmasına sebep olmuştur. 1845-1849 yılları arasında İrlanda'da yaşanan açlığa dahi hiçbir şekilde merhamet göstermeyen İngiltere'nin Hindistan'daki bu açlığa merhamet göstermesi doğal olarak beklenmezdi. Bu sömürülerin ardından İngiliz Parlamentosundaki mebusların onda biri Hindistan yağmasından zengin olmuşlardı. Belki de bu Hindistan sömürsünden İngiliz devletinden sonra en zengin olan kişi Albay Clive'dir. Şatosunda Hindistan'daki tüm müzelerden çok daha fazla değerli

76 Doğu Hindistan Şirketi'nin orijinal adı British East India Company'dir. 31 Aralık 1600'de, Portekiz ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzakdoğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından krallık beratıyla kurulmuş, zamanla dünyanın en büyük ticaret organizasyonlarından biri ve İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi haline gelmiştir. Şirketin bu temsilciliğini, hükümetin tekel imtiyazını sona erdirip teşkilatını dağıttığı 1858 yılına kadar özellikle Hindistan'daki faaliyetleri, konumu ve etkisiyle özerk bir devlet gibi sürdürdüğü görülür. Ayrıntılı bilgi için bk. Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *DİA*, c. 22, s. 294-295.

eşya barındırdığı rivayet edilir⁷⁷. Hindistan, İngilizler için öylesine büyük bir zenginlik barındırıyordu ki millî hazinelerinin çoğunu bu topraklardan elde ediyorlardı⁷⁸.

Ancak 1857’de Bengal ordusundaki subayların ayaklanması ülke içerisinde yayılmış, Babür Devleti’nin Sultanı II. Bahadır Şah’ın (ö. 1862) liderliğindeki Hindu ve Müslümanlar özellikle Delhi, Kanpûr ve Leknev bölgelerinde İngilizlerle yoğun bir şekilde çatışmışlardır. Lakin İngilizler kısa süre sonra isyanı binlerce kişiyi öldürerek kanlı bir şekilde bastırılmış, kalan kişileri de sürgüne göndermiştir. İsyanın bastırılmasının ardından İngiltere’de 2 Ağustos 1858’de çıkarılan Hindistan İdare Kanunu ile İngiliz Doğu Hindistan Şirketi lağvedilmiş, Hindistan doğrudan İngiltere’ye bağlanmış ve bir de bakanlık oluşturulmuştur⁷⁹. Ayrıca İngiltere kraliçesinin diğer unvanlarına ek olarak bir de “Hindistan İmparatoriçesi” unvanı eklenmiştir⁸⁰. Artık Hintlilerin bir efendileri ile kraliçeleri vardır.

Hegel, Hindistan’ın zenginliğini ve dünyadan ona olan ilgiyi yani kısacası Hindistan tarihini şu cümleleriyle anlatmaktadır:

“Bir arzular ülkesi olarak Hindistan, dünya tarihinin temel bir unsurunu oluşturur. Eski çağlardan itibaren tüm uluslar; arzularını ve hırslarını yeryüzünün sunduğu en değerli, mucizevi hazinelere sahip bu topraklara ulaşacak yolu bulmaya yönelttiler. [Bu ülke] inciler, elmaslar, parfümler, gül esansları, filler, aslanlar... vs. gibi tabiat hazinelerinin yanı sıra bir de hikmet hazineleri [ile dolup taşmıştır.] Bu hazineler artık Batı’ya geçmiştir. [Hindistan’ın hazinelerine sahip olma] ulusların kaderine bağımlı kaldı. Bu isteklerin farkına varıldı. Bu Arzular Ülkesi elde edildi, ondan sonra küçük ya da büyük bir parça elde etmemiş hiçbir Doğulu büyük ulus ya da modern Avrupalı Batılı yoktur. Eski dünyada Büyük İskender Hindistan’a ilerleyen ilk hükümdardı fakat ona yalnızca dokunabilmişti. Modern dünyanın Avrupalıları doğrudan girebilecekleri bu harikalar ülkesine dolaylı bir yoldan girdiler: deniz yolundan. Ve söylendiği gibi bu ülkenin genel birleştiricisi oldular. İngilizler daha ziyadesiyle de Doğu Hindistan Şirketi ülkenin efendisidir. Zira Avrupalılara tabi olmak Asya imparatorluklarının zorunlu kaderidir. Bir gün Çinliler [de] bu kadere teslim olmak zorunda kalacaklar.”⁸¹

77 Tanju Akad, “Dünyayı Değiştiren En Büyük Yağmalar”, *Tarih*, Ekim 2019, S. 65, s. 37-38.

78 Abdürreşid İbrahim, 2013, s. 699.

79 Mübarek Galip, Saadettin Y. Gömeç, *Hindistan’da Türkler*, Berikan Yayınları, Ankara, tarih yok, s. 118; Azmi Özcan, “Hindistan”, *DİA*, c. XVIII, s. 78.

80 BOA, Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS.), 176-2, 1876.

81 Yücel Bulut, “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, *İstanbul University Journal of Sociology*, 3/6, February 2012, s. 71.

İngiltere bütün sömürülerinde uyguladığını Hindistan için de uygulamış ve İngilizce bu toprakların resmi dili haline getirmiştir. Artık birbirini anlamayan milyonlarca Hindistanlının birbiriyle anlaşabileceği bir ortak dili olmuştur. Böylelikle İngilizlerin bölgede gerçekleştirmek istedikleri sömürme ve kültür ihracatı kolaylaşmıştır. Bugün dahi Hindistan'ın Hintçe ve İngilizce olmak üzere resmi iki dili bulunmaktadır ve bir Hintli için İngilizce konuşmak sıradan bir durumdur. Kaldı ki ülkede üniversite eğitimi de İngilizce yapılmaktadır⁸². İngilizlerin Hindistan ve diğer sömürgelerine kendi kültürlerini empoze ettiklerini sadece İngilizce konuşulmasından anlamıyoruz. İngiliz sömürgesi olan ülkelerde kriket gibi İngiliz oyunlarının oynanması, trafiğin soldan akması ve herhangi bir sorunda İngiltere'nin arabulucu olması İngiliz sömürgelerinin ortak özelliğidir. Hatta Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelerin halen bugünkü bayrakları; Güney Afrika, Kanada, Sri Lanka, Hong Kong, Hindistan gibi ülkelerin eski bayrakları Büyük Britanya bayrağının benzerleridir.

Bu, tipik bir İngiliz sömürge siyasetidir. İngilizler ele geçirdikleri bölgelerde öncelikle zorla istediklerini yapmış, ardında da bölgede kendi idari, eğitim, askeri ve ekonomik sistemlerini kurup biraz geriye çekilme yahut ülkeden tamamen çekilme şeklinde siyasetlerini icra etmişlerdir. Böylelikle yabancıları yönettiği için her an isyanın çıkabileceği bir ülkeden bölge halkının kendi ülkesini kendisinin yönettiği zannıyla isyanın çıkmasının daha küçük bir ihtimal olduğu bir ülkeye geçiş yapılmış olur. İngiltere için asıl amaç o toprakları en ucuz bir şekilde sömürmek olduğundan bu sistem ile o bölgeye asker, para göndermek zorunda da kalınmamış olacaktır. Bu ise en az kayıpla en çok menfaatin teminini sağlamaktadır⁸³. İngiltere; Hindistan'da hâkimiyeti temin ettikten sonra her birinin bir İngiliz danışmanı olacak ve dış politika hususunda da doğrudan İngiltere'ye bağlı olacak şekilde 700 özerk devlet, bir de doğrudan İngiltere'ye bağlı 2500 memurlu bir sistem kurmuştur. Ülkedeki güvenliği sağlayan ordu da iki kısımdır: Birincisi doğrudan İngiliz ordusu, ötekisi ise erleri ve astsubayları Hintlilerden, subayları İngilizlerden oluşan ordudur. Ülkedeki yabancı güçlerin en azından biraz geriye çekilmesi dahi yerli insanların tepkilerini bir nebze olsa dahi azaltacak ancak sömürde herhangi bir azalma olmayacaktır. İngiltere'nin zorda kaldığını anladığı anda o sömürgesine bağımsızlık vermesi de bir siyaset icabıdır. İngiltere, çekilmesi gerektiğini

82 Sırrı Erin, "Hindistan", *DİA*, c. XVIII, s. 71.

83 Geçmişte Fransa ve Rusya'nın da uyguladığı bu siyaseti bugün ABD'nin de Irak ve Afganistan'da, Rusya'nın da Çeçenistan'da uyguladığı görülmektedir. Murat Cihan, "Yeni Sömürgecilik ve Hegemonya Bağlamında Fransa'nın Son Dönem Suriye Siyaseti", *Toplum ve Kültür Araştırmaları*, 2021, S. 7, s. 20.

hissettiği anda kendi sistemini kurup çekilerek herhangi bir zorda kalmaya sebebiyet vermeden perde arkasından sömürüyü devam etmiştir.

İngiltere'nin Hindistan'ı işgal etmesinin ardından yeni stratejisi onu elinde tutmak üzerine kurulmuştur. Hatta sadece Hindistan'ı elinde tutabilmek namına 1. Dünya Savaşı'na giden yolda Almanya ile değil Rusya ile müttefik olmuştur. İngilizler 1901 yılında Almanlarla ittifak hususunda görüşmeler yapmış ancak bu görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Almanya İngiltere'ye Rusya'dan daha yakın olmasına ve Almanya ile ittifak kurmanın daha mantıklı görünmesine rağmen işgal ettikleri Türkistan coğrafyasında hızla ilerleyen ve Hindistan'a gittikçe yaklaşan Rusların Hindistan'ı işgal etme endişesi sebebiyle İngilizler, Ruslarla ittifak kurma gereği hissetmişlerdir. Ruslar; 1866'da Taşkent'i, 1884'te Merv'i ele geçirmişler ve artık İran'a ve Afganistan'a müdahale edebilecek denli yaklaşmışlardır. Almanya ile girişilecek bir savaşta İngiltere, yakın olması münasebetiyle Almanya'ya karşı koyabilecektir ancak Rusya, Hindistan'ı işgal edecek olursa anavatana çok uzak olması ve Rusya'nın büyük kara ordusu sebebiyle Hindistan İngilizlerin elinden çıkabilecektir. İngilizler bunun farkındadır ve 1884-1894 yılları arasındaki Rusya'nın Türkistan'da hızla ilerlediği zaman diliminde Hindistan'daki asker sayılarını iki katına çıkararak 70 bine yükseltmişlerdir. İngilizlerin Hindistan ordusunun başkomutanı Kitchener da Rusya'nın Türkistan'da yapımını tamamlamak üzere olduğu demiryolları sayesinde Hindistan işgalinin kolaylaşacağını belirtirken Başbakan Arthur Balfour da başbakan olmadan altı ay önce başbakan olduğunda dış işleri bakanlığını yürütecek olan Lord Lansdowne'a gönderdiği mektupta "*Rusya'yla herhangi bir yerde, herhangi bir sebeple kavgaya girişmemiz Hindistan'ın işgali anlamına gelir.*" demektedir⁸⁴. İngiltere Hindistan'ın elinden çıkarmaması adına Almanya ile değil Rusya ile ittifak yapmıştır. Bu da bizlere Hindistan'ın İngiliz siyasetinde ve planlarındaki yerini ve etkisini göstermektedir.

Görüldüğü üzere Hindistan bütün dünyanın en değerli sömürge toprakları olarak görülmekte ve emperyal güçler arasında bir mücadele sebebi olmaktadır. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bütün büyük güçler bu toprakları ele geçirmeye çalışmışlar ve bunun için birbirleriyle çatışmaktan da çekinmemişlerdir. Nihayetinde bu mücadeleden İngiltere galip çıkmıştır. Ancak Hindistan'ı ele geçirmek üzere yapılan planlar bu sefer Hindistan'ı elde tutmak üzere yapılmaya başlanmış ve rakiplerin Hindistan'a ulaşmasını engellemek üzere

84 Altay Cengizer, *Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 75.

yollar aranmıştır. Rakip devletlerin Hindistan'a ulaşmasını engellemek için en önemli görülen duraklar ise Mısır ve Arap Yarımadası olmuştur.

3.2.2. İngiltere ve Mısır

Almanların yukarıda 7-B projesiyle dünya karalar hakimiyeti açısından bahsedilen şehirleri ele geçirme planlarına karşılık İngilizlerin limanları ele geçirme planları bulunmaktaydı. Onlar da sömürgelerine ama hassaten Hindistan'a giden yolu açık tutmanın hayati öneme haiz olduğunu bilmekteydiler ve deniz yolu ile Hindistan'a ulaşabilmek adına güzergâhtaki şehirleri, limanları, adaları ele geçirme, hiç olmazsa üs kurabilme gayretindedirler. Hindistan İngiliz siyasetinin temel direklerinden birini oluşturuyordu ve bu yüzden İngilizler, İngiltere'den Hindistan'a giden yolun değerini anlatmak için "*imparatorluk yolu*" demekteydiler⁸⁵. Bu sebepten İngiltere'den yola çıkacak bir geminin güzergâhında yer alan Cebelitarık Boğazı ve Fas, Akdeniz'deki üsler, Süveyş Kanalı ve Mısır, önce Basra Körfezi ardından da Babülmendep Boğazı ve Arap yarımadası İngilizler için kritik öneme sahip olmuş oluyordu.

İngilizlerin en büyük rakibi Almanlar bunun farkındadır ve Osmanlıyı Birinci Cihan Harbi'nde kendine müttefik olarak seçmesinin temel sebebi Süveyş Kanalı'nda İngilizlerin Hindistan'a giderken durdurulması ve sömürgelerindeki Müslüman nüfus sayesinde de rahatsız edilmesidir. Goltz Paşa (ö. 1916), Birinci Cihan Harbi'nden evvel yani 1910 yılında yakın dostu Moltke Paşa'ya (ö. 1891) yazdığı bir mektupta çıkabilecek bir savaşta Osmanlının Kafkaslarda Rusları, Süveyş Kanalı'nda da İngilizleri ciddi şekilde rahatsız edebileceğini belirtmektedir. Belki de bunun bir gereği olarak Moltke, Enver Paşa'ya (ö. 1922) Kanal Harekâtı'nın planlarını ve hazırlıklarını sormaktaydı⁸⁶. İngilizler Ermeniler ile Mısırlılar arasında bir seçim yapmak zorunda kaldıklarında Mısır'ın Hindistan yolunda olması sebebiyle daha önemli olduğuna kanaat getirmiş ve Mısır'da intibalarının kötüleşmemesi, etkinliklerinin azalmaması için Ermenilere destek vermekten dahi kendilerini çekmişlerdir⁸⁷. Çünkü Hindistan yolunun en önemli noktası Mısır'dı⁸⁸.

İngilizler Mısır'ı her ne kadar 1882 yılında ele geçirse de işgal düşünceleri 1800'lerin başına kadar gitmektedir. Rusların bir baskın ile Hotin ve Bender Kalelerini alması sebebiyle

85 Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), DOI: 10.21547/jss.320177, s. 842.

86 Tuncay Yılmaz, "Nil'in Suları Filistin'e Geldiğinde", *Atlas Tarih*, Aralık 2016-Ocak 2017, s. 56.

87 BOA, Y..PRK.TKM., 4 – 8, 1298.

88 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2007, c. V, s. 60.

Osmanlı, Ruslara savaş açmıştır. Prusya Kralı, Rusya'dan yardım isteyip Rusya'nın Prusya'ya yardım maksadıyla iki ordu göndermesi üzerine Osmanlı da Fransız Komutan Napolyon (ö. 1821) ile görüşmeye başlamıştır. Napolyon Ruslara karşı Lehistan'da savaşa başlamıştır. Bu savaşın neticesinde barış görüşmelerine Osmanlının da katılmasını isteyen Fransa, Osmanlının işgal edilen topraklarını Rusya'dan alacak ve eski anlaşmalarda Osmanlı ve kendisi lehine değişiklikler yapmayı planlamaktadır. Bunları vaat etmek için İstanbul'a gelen Fransız elçisi Sebastiyani, görüşmelere katılmasını temin maksadıyla Osmanlıdan bir elçi talep etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Vahit Efendi'yi Lehistan'a göndermiş ve elçi Napolyon ile görüşmüştür. Bu yakınlıktan doğal olarak rahatsız olan İngiltere, donanmasını Osmanlı başkentine göndermiş ve donanma Çanakkale Boğazı'ndan Osmanlının işi ciddiye almaması sebebiyle geçip İstanbul'a varmıştı. Bir yabancı gücün donanması son derece rahat bir şekilde başkente kadar gelmişti ve idarenin karşı koyma şekli İngilizlerin tekliflerini kabul etmekten ibaretti. Ancak halkta düşman işgaline karşı büyük bir galeyana peyda olmuş ve çok kısa sürede şehir tahkim edilmişti. İngiliz amiralin şehri işgal edecek sayıda askeri yoktur. Ancak şehri bombalayabilirdi. Bunun ise ona hiçbir faydası olmayacağına kanaat getirerek 2 Mart'ta Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Akdeniz'e açıldı. Belki de bu başarısızlığı örtmek maksatlı olarak İngilizler İskenderiye'ye 17 Mart 1807'de 8 bin kişilik bir ordu çıkararak şehri zapt etmişlerdir. Ancak Mehmet Ali Paşa, İskenderiye'yi muhasara altına alarak İngilizleri teslim olmaya mecbur bırakmış ve işgal 14 Eylül 1807 tarihinde akamete uğrayarak İngilizler Mısır seferinden başarısızlıkla ülkelerine geri dönmüşlerdir⁸⁹. Bu işgal başarısızlıkla sonuçlanmış olsa dahi İngilizlerin bir gözünün İstanbul'da diğer gözlerinin ise Mısır'da olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Fransa da İngiltere'nin sömürge imparatorluğu tacındaki en değerli taşın Hindistan olduğunun farkındadır. Şayet Hindistan İngilizlerin elinden alınabilirse İngilizlerin şah damarlarından biri kesilmiş olacaktır. Napolyon'un da Mısır'a sefer düzenleyip bu toprakları işgal etmeye çalışmasının ana gayesi önce Mısır'ı almak, ardında da bu imkân ile Hindistan'ı İngilizlerin elinden almaktır. O dönemlerde bu siyaset "*Mısır'ın hâkimi, Hindistan'ın hâkimidir!*" sözü ile formülize edilmiştir⁹⁰. Mısır seferine çıkmadan önce de gayesinin bu olduğunu bütün dünyaya ilan etmiştir⁹¹. Bu işgal ile İngiltere'nin en değerli sömürmesine giden yoldaki en önemli durak alınacak ve İngiltere zor duruma düşürülecektir. Britanya adasına

89 Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. V, s. 2468; Karal, 2007, c. V, s. 53-54.

90 Cengizer, 2017, s. 71.

91 Karal, 2007, c. V, s. 38.

çıkarma yapılmasının istenmesi üzerine Napolyon 23 Şubat 1798'de, Direktuar'a⁹² sunduğu bir raporda iyi bir donanma olmadan adaya çıkarma yapılmasının doğru olmayacağı kanaatini belirttikten sonra yapılması gerekenin İngiltere'yi Hindistan'da vurmak olduğunu, bunun için de Yakın Doğu'ya çıkarma yapmak, İngiltere'nin Hint ticaretini bitirmek olduğunu söyler. Ona göre önce Mısır, ardından Suriye işgal edilmeli, oradan da Hindistan'a ulaşılmalıdır. Napolyon, Hindistan yolu üzerindeki en önemli noktanın Mısır olduğunu "*Mısır'a hâkim olan Hindistan'a hâkim olur.*" sözü ile açıklar⁹³. Nihai hedefin Hindistan olduğunu Fransa'nın Dışişleri Bakanı Talleyran, "*Bu (Mısır'ın işgali) bize Kahire'den Süveyş yoluyla 15.000 asker göndererek İngilizleri Hindistan'dan çıkarma fırsatı sunmaktadır.*" diyerek ortaya koymaktadır⁹⁴.

Talleyran Mısır'la ilgili bir başka sözünde Mısır'ın iklim ve toprak bakımından Hindistan'ın yerine geçebilecek bir yer olarak tanımlar⁹⁵. Böylelikle Fransa'nın bir amacı Hindistan yolunu İngiltere'ye kapatmaksa bir diğer amacı da Mısır'ı Fransızlar için bir tahıl ambarı haline getirmektir⁹⁶. Hindistan yolunun İngilizlere kapanmasının temini için çalışan sadece Fransızlar da değildir. Almanlar da en büyük rakibi olan İngilizlerin asıl gücünün Hindistan'dan geldiğini bildiği için bu yolun Alman güçlerine kazandırılması için uğraşmaktaydı⁹⁷. Hindistan'da Rusların da varlık göstermeye çalıştığı ve bundan ötürü İngilizlerle olan ilişkilerin gerildiğini de görmekteyiz⁹⁸. Anlaşıldığı kadarıyla bütün Avrupa Hindistan'ın peşindedir.

Ancak İngiltere buna müsaade etmemiş ve Fransa'nın Mısır'ı almasına mâni olmuştur. Napolyon'un Toulon'da büyük bir kuvvet hazırladığının haberini alan İngilizler derhal Amiral Horatio Nelson'ı (ö. 1805) donanmanın başına getirerek Fransız donanmasının Mısır'a ulaşmasına engel olması ve yok edilmesi talimatını vermiştir. Amiral Mısır'a, Fransızlardan önce varmış ve İskenderiye valisi ile görüşerek Fransızların planlarından bahsetmiştir. Ancak vali buna aldırış etmemiş ve küçümsediği Batıları "*Burası sultanın mülküdür. Ne Fransızlar ne de bir başkası girebilir. Derhal burayı terk edin!*" diyerek kovmuştur. Bunun üzerine İngiliz Amiral donanmasını Akdeniz'e çıkararak Fransız donanmasını yok etmek için arayışa başlamıştır. Ancak Fransızlar Amiral Nelson'ı atlatmayı başararak İskenderiye'ye asker çıkarmışlardır. Doğu ile Batı arasındaki askerî teknoloji orantısızlığının bir numunesi daha bu

92 Fransız Devrimi'nden sonra Yaşlılar Meclisi ve 500'ler Meclisi olarak adlandırılan iki idari yapıdan oluşan bir yönetim tarzı. Napolyon tarafından ortadan kaldırılmıştır.

93 Altındağ, 1945, s. 23.

94 Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 73.

95 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 78-79

96 Cleveland, 2008, s. 76.

97 Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1931, s. 86.

98 BOA, Y..PRK.HR..(Yıldız Perakende Evrakı - Hariciye Nezareti Maruzatı), 5-81, 1298.

çıkarma ardından yaşanmıştır. Napolyon, İskenderiye'ye çıkıp Kahire'ye doğru yürürken Fransız ordusunun karşısına yalın kılıç çıkan süvariler Fransız askerlerinin tüfek atışları sebebiyle yanlarına dahi yaklaşmamış ve savaş 45 dakikada sona ermişti⁹⁹. İskenderiye'nin işgali esnasında Fransa'nın ancak 30-40 asker kaybetmesi Batı ile Doğu arasındaki orantısız askeri gücü ortaya çıkar¹⁰⁰.

Önünde hiçbir engel kalmayan Napolyon kolay bir şekilde Kahire'ye girmiş ve 1798'de Mısır'ın işgali tamamlanmıştır. Ona göre bu yapılanlar bir işgal değil "medenileştirme görevi" idi¹⁰¹. Kahire'yi işgal ettikten sonra Bonapart'ın Mısır halkına Mısır'ı hain Memlûklerden kurtardığını ve Mısır'ın asıl sahibi olan Sultan III. Selim'e iade ettiğini ilan eden bir bildiri yayınlaması halkı yanına çekme gayretli bir örnektir ancak doğal olarak bu oportünist Batılıya hiç kimse inanmamıştır¹⁰². Napolyon aynı oyalama ve aldatma taktiğini Osmanlıya karşı da kullanmış, savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne savaş açmamış ve Yunan gemileriyle İstanbul'a gönderdiği mesajda "*Mısır'a Fransa ticaretine engel olan Kölemenleri ezmek için çıktığını, Osmanlılarla eski dostluğu muhafaza etmek istediğini, padişahın dostuna dost, düşmanına düşman olduğunu, Lehistan'ı aralarında paylaşmak isteyenlerin, Osmanlı Devleti için de aynı şeyi düşündüklerini, Fransa ordusunu kendilerine sadık bir dost bilmelerini*" istediğini bildirmişti¹⁰³. Napolyon, Osmanlı ve Mısır halkı ile uğraşmak yerine İngilizlere karşı onları yanına almak gayretindedir.

Bu arada Fransız donanmasını aramakla meşgul olan İngiliz Amiral Nelson bir ayın sonunda Fransız donanmasını yakalar ve yapılan Nil Savaşı'nda geriye ancak iki gemi kalacak şekilde bütün Fransız gemilerini ya batırır yahut ele geçirir. Fransızlar bu savaşta bin yedi yüz asker kaybeder. Dönemin Osmanlı Padişahı III. Selim, bu büyük başarısından ötürü Amiral Nelson'a mücevher bir çelenk gönderirken donanmasındaki askerlere dağıtılmak üzere de 2 bin altın göndermiştir¹⁰⁴. Bu davranış da Osmanlı Sultanı'nın Napolyon'un oyununa gelmediğini göstermektedir.

Fransız donanmasının imha edilmesinin sonucu Napolyon ve 20 bin kişilik ordusu Mısır'da mahsur kalmıştır. Fransa ile iletişim kopmuş ve geri dönüş imkânsız hale gelmiştir. Napolyon'un 1799 yılında ordusunun başından ayrılıp Fransa'ya dönmesi ile Fransız ordusu ne

99 Bu durumun yani kılıç ile ateşli silahların mücadelesinin bir benzeri Yavuz Sultan Selim ile Memlûk ordusu arasında yaşanmıştır.

100 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi*, c. III, kısım III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987, s. 45.

101 Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2017, s. 74-75.

102 Masters, 2017, s. 145.

103 Türk Silahlı Kuvvetleri..., 1987, s. 41.

104 Karal, 2007, c. V, s. 64.

yapacağını bilmez bir halde Mısır'da tecrit halinde beklemeye başladı. 1800 yılının Ocak ayında Napolyon'un halefi tarafından Osmanlılar ile yapılan bir anlaşma ile Fransız askerleri kurtarılmak istenmiş ancak İngilizler Fransız ordusunun bölük kalmasının devam edip İngilizlere karşı savaşmalarına engel olmak maksadıyla bu anlaşmaya mani olmuştur. 1801 yılına gelindiğinde İngiliz Meclisi Fransızların teslim olması için bir sefere onay verince aynı yılın mart ayında hem Osmanlı hem de İngiliz gemileri İskenderiye'ye ulaşmış ve iki tarafın yetkilileri Kahire'ye gelmişlerdir. Haziran ayında Kahire'deki, ağustos ayında da İskenderiye'deki Fransız askerlerinin teslim alınıp İngiliz ve Fransız gemileri ile Fransa'ya gönderilmesi ile birlikte Fransa'nın Mısır işgali planları tamamen bitirilmiştir.

Üç yıllık Mısır işgali Fransızlar için fayda vermediği gibi çok sayıda Fransız askeri Müslüman olmuş ve Mısırlı kadınlarla evlenmişlerdir. Bu da Fransızların zannedildiği gibi Mısırlıları çok da aşağı görmediklerini, yöneticilerdeki kendini beğenmişliğin askerde olmadığını göstermektedir. Medenileştirme görevi Fransızlar için ters tepmiştir. Buna karşılık da Mısırlılar teknolojik bakımdan kendilerinden çok üst seviyede bulunan Fransızlar ile tanışmış ve aldıkları yenilgi ile o eski kendini beğenmişlikleri kalmamıştır¹⁰⁵. Böylelikle en büyük rakipleri Fransızlar elenerek İngilizler, Mısır hususunda Osmanlı ile baş başa kalmışlardır. Zaten Osmanlı da İngilizlere karşı koyacak gücü bir yana Mısır'da onların karşısına asker çıkaracağı bir donanmadan dahi yoksundur.

Napolyon'un işgali sonrasında Mısır her ne kadar Osmanlıda kalmaya devam etmişse de İngilizler için Fransızlarda olmasından çok daha iyi bir konumdadır. Zira İngilizlere göre Mısır kendilerinin olmayacaksa Fransızların da olmaması ehvenişer konumundadır. Ayrıca İngilizler, Fransız donanmasını Akdeniz'de yaktıkları gibi Malta adasını da ele geçirmekle Akdeniz'deki önemli bir stratejik üssü de almışlardır. Netice itibarıyla İngiltere, Napolyon gibi bir tehlikeyi bertaraf etmiş ve dünya hâkimiyetini pekiştirmiştir. Fransızlar bertaraf edildikten sonra Osmanlı'nın İngilizlere zaten karşı koyacak gücü bulunmamaktadır. Mısır artık istenilen bir zamanda işgal edilebilir konumdadır.

Osmanlı, Mısır'ı kurtarmak maksatlı gerçekleştirdiği bu sefer ile Mısır'ı Fransız işgalinden kurtarmıştır. Ancak bu girişim, ileride bir başka soruna sebebiyet vermiştir. Osmanlı İngiliz yardımı ile oluşturduğu ordunun başına Kavala hâkiminin oğlu Ali Ağa'yı koymuştu. Ancak bir müddet sonra Ali Ağa geri dönmek zorunda kalınca ordunun başına muavini Mehmet Ali'yi (Paşa) getirmişti. Bu savaş esnasında Mehmet Ali, Fransız ordusu ile Osmanlı ordusu arasındaki farkı görüp Batı'ya ilgi duymaya başlamış ve Batı'nın takip edilmesi gerektiği

105 Dominique Sourdel, *Arapların Tarihi*, Kültür Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 107; Rogan, 2017, s. 78-79.

görüŖüne sahip olmuŖtur. Bunun yanında da Osmanlı ordusu, Osmanlının artık zaafa uğradığını, acze düŖtüğünü Mehmet Ali'ye net bir Ŗekilde göstermiŖti. Bu sebepten Mehmet Ali PaŖa aŖamalı bir Ŗekilde Osmanlıdan ayrılmaya ve müstakil bir yönetim kurma arzusuna sahip olmaya baŖlamıŖtı¹⁰⁶. Yani bu sefer Mısır'ın kısa vadede Osmanlıdan kopmasına mâni olsa da uzun vadede Mehmet Ali PaŖa özerkliğini sağlayacak, bunu fırsat bilen İngiltere ise 1882 yılında Mısır'ı iŖgal ederek kopuŖun bir sebebi olacaktır. Ayrıca Mehmet Ali PaŖa'nın Mısır'da gerçekleŖtirmek istediğı kalkınma hamlelerinde Fransız sermayesinden istifade etmek istemesi Mısır gibi bir bölgeyi ezeli rakiplerine kaptırmak isteyemeyen İngilizlerin iŖgal planlarını da hızlandırmıŖtır¹⁰⁷.

Napolyon'un Mısır iŖgali esnasında ortaya attığı "Mısır Mısırlılarıdır." sloganı Mısırlılar tarafından da beğenilmiş ve bu düstur etrafında toplanan kiŖilere "Vataniler" denilmiŖtir. Vataniler, Mısırlıların geri planda bırakılıp Türk ve Çerkez komutanların yönetimde öne geçirilmesine muhalif idiler. 1881 yılının Ŗubat ayında Harbiye Nazırı Osman Rıfkı PaŖa'nın askeriyeden bazı Mısırlı subayların atılmasını sağlaması üzerine Miralay Arabi (ö. 1911) ve iki arkadaŖı yukarıdaki itiraz ile Harbiye Nazırı'nın istifasını istediler. Hükümetin de Arabi ve arkadaşlarını tutuklamaya çalıŖması sebebiyle askerler arasında baŖ gösteren gösteri münasebetiyle hükümet kararından vazgeçti ve Harbiye Nazırlığından Osman Rıfkı PaŖa'yı alıp yerine Mahmut Sami PaŖa'yı (ö. 1904) getirdi. Arabi de askeri alanlarda ıslahat yapılması maksadıyla kurulan bir komisyonun başına getirildi. Arabi, meŖrutiyet ve Sait Halim PaŖa (ö. 1921) yanlısıydı. Vatanilerin de Sait Halim PaŖa'dan yana olması münasebetiyle II. Abdülhamit Han hıdivliğe Tefvik PaŖa (ö. 1892) yerine Sait Halim PaŖa'nın getirilmesi için görüşmeler yapması maksadıyla Mısır'a bir heyet gönderdi. Ancak bu komisyon Hıdiv Tefvik PaŖa ve İngiltere ile Fransa'yı rahatsız etti. İngiltere ve Fransa İskenderiye limanına birer harp gemisi gönderdiler ve yapılan bir haftalık görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. İlerleyen aŖamalarda Hıdiv Tefvik PaŖa, halkın ve ordunun desteklediğı Vatanilerden başında Mahmut Sami PaŖa'nın ve Harbiye Nazırlığında ise Urabi PaŖa'nın bulunduğı bir hükümet kurmak zorunda kaldı. Yeni hükümetin Çerkez subaylardan bazılarını sürgüne göndermesi ve ardında da Urabi PaŖa'ya suikast hazırlığında olduğı iddiasıyla 40 subayın da görevlerinden alınıp sürgüne gönderilmesi üzerine II. Abdülhamit Hıdiv Tefvik PaŖa'dan Çerkez subayların muhakemesinin evrakını istemiŖtir. Ancak Tefvik PaŖa buna yanaŖmamıŖ ve Abdülhamit Han Mısır'daki Nazırlar Heyeti ile Hıdiv'in değıŖtirilmesi maksadıyla haberleŖmeye baŖlamıŖtır. Ancak

106 Altundağ, 1945, s. 24.

107 Akçura, 1988, s. 178.

Babıali'nin bu düşüncesi devletlerarasında ihtilaflar çıkacaktır görüşüyle karşı çıkması üzerine Sultan, Hidiv'e başvurarak olayların yatıştırılmasını istemiştir. Bu siyasi karışıklığı bahane eden İngiltere ve Fransa İskenderiye önlerine 20 Mayıs 1882'de savaş gemilerini göndermiştir. Ardından Mısır'da yaşanan kargaşaların çözümü için İstanbul Konferansı toplanmış ancak Mısır meselesine müdahale edilmeyeceği kararına İngiltere "mücbir sebep olmadığı takdirde" şerhini düşmüştü. Bu da İngiltere'nin Mısır'ı kendi haline bırakmayacağı anlamına gelmekteydi¹⁰⁸.

1882 yılında Gambetta Notu olarak bilinen İngiliz-Fransız ortak bildirisi yayınlandı ve müttefikler Mısır'ın istikrarına karşılık ortak çabalarından bahsederek Hidiv Tevfik Paşa'ya destek vermişlerdi. Avrupalıların destek vermesi Tevfik Paşa'nın gücünü artırmak bir yana Avrupalılara tepkili olan Mısır halkının Hidiv'den desteğini çekmesine sebep oldu. Düşmanımın düşmanı dostumdur mantığı ile hareket eden Mısırlılar, müttefiklerin görevden alınmasını istediği Urabi Paşa'ya daha çok destek verdiler. Hidiv Tevfik Paşa'nın İngiliz ve Fransız donanmasına yakın kalmak maksadıyla İskenderiye'ye kaçması ve de hükûmetin istifa etmesi ancak Urabi Paşa'nın görevini bırakmaması sebebiyle Mısır'ı artık Urabi Paşa yönetir hale gelmişti. 11 Haziran 1882 tarihinde Mısırlılar ile Mısır'da yaşayan Avrupalılar arasındaki gerginlik çatışmaya dönüştü. Bir İngiliz ile bir Mısırlı arabacının arasındaki sıradan kavga elli kişinin hayatına mal olacak, yüzlerce kişinin yaralanmasına sebebiyet verecek bir isyanın fitilini ateşlemiştir. İsyen esnasında binlerce insan evleri tahrip edildiği için sokaklarda kaldı. Avrupa basını olaya kayıtsız kalmayarak olayları Avrupa'ya duyurmuş ve hükûmetlerine olayların bitirilmesi amacıyla baskı uygulamaya başlamıştır. Urabi Paşa yaşanacakları tahmin etmiş olacak ki İskenderiye şehrine on iki bin asker göndererek şehri tahkim etmeye başlamıştır. İskenderiye açıklarında demirli bulunan Fransız donanması 1870 Almanya yenilgisi, 1871 Cezayir ve 1881 Tunus işgalinin neden olduğu ekonomik zorluklara bir yenisini eklemek istemediği için Mısır'daki yeni bir savaşa soğuk bakmış ve durumu İngilizlere açıklayarak Fransa'ya geri dönmüştür¹⁰⁹.

Aynı yılın temmuz başında İskenderiye açıklarında tek başına kalan İngiliz donanmasının başı Amiral Sir Beauchamp Seymour (ö. 1895); sahilde yapılan tahkimatı görerek İngiltere'ye haber vermiş, bunun üzerine de İngiliz kabinesi tahkimata devam edildiği takdirde şehrin bombalanacağını hem Mısır hem de Osmanlı yetkililerine bildirmiştir. Osmanlı ve Mısır yönetimi İngiltere'ye garanti verdiği halde 9 Temmuz günü Amiral Seymour

108 Karal, 2007, c. VIII, s. 96.

109 Rogan, 2017, s. 155-156.

gemilerini harp nizamına sokup istihkâmların kendisine teslim edilmesini talep etti. Ancak bu kabul görmeyince Amiral 13 Temmuz günü İskenderiye şehrini topa tuttu. 15 Temmuz'da İngilizler karaya çıkmış ve şehri işgal etmişlerdir. Bu olay İngilizler için Mısır işgalinin başlangıcı olmuştur. Her ne kadar Amiral Seymour, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Dufferin, Mısır'daki İngiliz kuvvetleri komutanı bu yapılanların bir işgal değil bir Mısır Hidivi'nin otoritesinin tesisi olduğunu söylese de¹¹⁰ herkes bilmekteydi ki İngiltere bir daha Mısır'dan çıkmamak üzere oraya yerleşmişti.

Mısır'ı Hindistan yolu üzerindeki en stratejik konuma sahip durak yapan hususun Süveyş Kanalı'nın olduğuna kuşku yoktur. Zira böyle bir kanalın varlığı olmasa idi Mısır Hindistan yolu üzerine olmayacaktı. Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlamak büyük bir fayda sağlayacağı için bu düşünce yakın zamanda ortaya çıkmış değildir. Bu fikir MÖ XIV. yy.da yaşamış olan Firavun II. Ramses'e kadar götürülebilir. Firavun Ramses, Akdeniz'den Timsah Gölü'ne kadar küçük göllerin birleştirilmesiyle bir kanal açtırmıştır. Bu kanal, zaman zaman kapansa da Roma ve Hz. Ömer dönemlerinde açılarak tekrar kullanılmıştır. Osmanlı döneminde de bu fikir tekrar gündeme gelse de gerçekleşmemiştir¹¹¹. Yakın dönemde bu kanalın tekrar açılması fikri ise Fransızlara aittir. XIX. yy.ın başlarında Napolyon'un mühendislerin biri olan Lepere, Mısır'a bir kanal açılması projesiyle görevlendirilmişti. Ancak Lepere bir hesap hatası yaparak Kızıldeniz'in Akdeniz'den daha yüksek olduğunu söyleyerek böyle bir kanal açmanın imkânsız olduğunu rapor etmiştir. Bu kanal projesine iki devlet karşı idi: Mısır ve İngiltere. Mısır'ın yönetiminde bulunan Mehmet Ali Paşa açılacak bir kanalın Mısır'ın stratejik konumunu daha da artıracığı için Avrupalıların ülkesi üzerinde yeni oyunlara ve savaflara fırsat vermemek için bu kanala karşı çıkmaktaydı. Zira önünde Çanakkale ve İstanbul Boğazları için yapılan mücadeleler bir örnek olarak durmaktaydı. İngiltere ise Fransızların Mısır üzerinde hâkimiyet kuramaması adına Fransızların açacağı bir kanala karşı çıkmaktaydı. 1850'li yıllara gelindiğinde Fransızlar Süveyş Kanalı ile ilgili yeni bir proje ile Mısır'a gelmişlerdir. İngiltere ve Mısır'ın bu sefer başında bulunan kişisi Abbas Paşa yine kanal yapımına karşı çıkmıştır. 1854 yılının Temmuz ayında kendi korumaları tarafından vurularak öldürülmesi suikastın arkasında kanal yapımına karşı çıkması sebebiyle Fransa'nın olduğu hususunda ciddi şüpheler barındırmaktadır. Bu ölümün ardından aynı ay içerisinde Mehmet Ali Paşa'nın oğullarından biri olan Said Paşa (ö. 1863) Mısır valisi olmuş ve Süveyş Kanalı ile

110 Karal, 2007, c. VIII, s. 96.

111 Mustafa L. Bilge, "Süveyş", *DİA*, s. 186.

ilgili son projeyi sunan kişilerden biri olan Fransız müteşebbis ve diplomat Ferdinand de Lesseps (ö. 1894) ile de yakın arkadaş olması münasebetiyle kasım ayında projeyi onaylamıştır.

1850 ile 1860 arası Batılılara tanınan kapitülasyonlar sebebiyle ülke Batılıların gayri resmi işgaline uğramıştı. Vergiden muaf olmaları sebebiyle ülkede 80 Avrupalı bulunmaktaydı ve insanlar Mısır'ın yargılama yetkisinden de muaf olmaları sebebiyle her türlü ahlaksızlığı yapmakta ancak Mısırlı yetkililerin dikkatini çektiklerinde derhal konsolosluklara sığınmaktaydılar. Böylelikle hiçbir yargılama ve cezalandırmayla karşı karşıya kalmadan Mısır'da istediklerini yapabilmekteydiler. Çünkü verilen imtiyazlarla konsolosluklar ülke içerisinde özerk yapılar halini almıştı¹¹².

De Lesseps 5 Ocak 1856'da bir ferman yayımlatarak projenin şartlarını ilan etti. Bu fermana göre Mısır; kanal şirketinin inşa için ihtiyaç duyacağı tüm arazi ve madenleri hiçbir ödeme talep etmeden karşılamakla yükümlüydü. Ayrıca Mısır, kanal inşaatı için Nil nehrinden içme suyu getirecek ve de Lesseps'in şirketini vergilerden muaf tutacaktı. Bütün bunlara rağmen bir de Mısır yönetimi gerekli olan işçilerin beşte dördünü bilaücret karşılamak zorundaydı. İşçiler neredeyse ücretsiz bir şekilde çalışmaktaydılar ve makine kullanımından daha düşük maliyete sahiptiler. Bu sebepten çalışmalar işçilerle yürüyor ve şantiyede 25 ile 40 işçi tutuluyor, bir grup yorulduğunda hemen diğer grup çalışmaya başlıyordu. Piramitlerin yapımını hatırlatan bu firavuni düzeninin sonunda tam 20 bin işçi hayatını kaybetmişti. Bu şartlara bakıldığında haddizatında kanalı yapan Mısır hükûmetidir ancak Kanal'ın hisselerinin %52'si Fransa'da satışa çıkarılmıştı. Arazi, su, madenlerin verilmesinin yanında Said Paşa sermayenin 2.400.000 poundluk yani %44'lük kısmını kredi çekerek karşılıyordu¹¹³. Mısırlılar binlerce yıldır olduğu gibi yine sömürülmekteydiler. Mısır 1875 yılına gelindiğinde borç batağından kurtulabilmek amacıyla bu %44'lük hissesini de 4 milyon sterlin karşılığında İngiltere'ye devretmek zorunda kalmıştır.

Süveyş Kanalı'nın açılması zaten değerli ve stratejik konumda olan Mısır'ın değerini birkaç kat daha artırmıştır. Çünkü bu kanal Londra-Bombay arasındaki mesafeyi yarı yarıya düşürmüştür. Böylelikle İngiltere'den yola çıkan bir gemi çok daha hızlı bir şekilde Hindistan'a varabilmektedir. Ayrıca bu Kanal Hindistan yolunu kısalttığı gibi ele geçirilmeye çalışılan yerlerin de sayısını azaltmıştır. Zira Cebelitarık'tan Akdeniz'e giren bir geminin Süveyş'ten ve Babülmendep'ten geçmesi Hindistan'a varması için yeterlidir. Aksi halde Afrika'yı dolanmak zorunda kalacağı için yoldaki güvenlik riskleri de artacaktır. Bu sebepten ötürü Süveyş

112 Cleveland, 2008, s. 108.

113 Lutskiy, 2011, s. 146-147.

Kanalı'nın en çok İngilizlerin işine yaradığına hiç kuşku yoktur. İşte bu yüzden Kanal'ın 1869'da tamamlanmasının ardından 1881 yılına gelindiğinde Kanal'dan geçen gemilerin %80'i İngiliz bandralıdır¹¹⁴. Süveyş Kanalı İngiltere için o denli önemliydi ki 1936 yılında Anglo-Mısır Anlaşması ile Mısır'a bağımsızlığını verdiği halde, Mısır'ın bu anlaşmayı feshettiği yıl olan 1951'e kadar askerlerini Süveyş Kanalı'nda tutmaya devam etmiştir.

1845 yılından itibaren Mısır'ın ticari hayatının başat aktörünün İngiltere olduğunu görmekteyiz. Mısır'daki 1.000.000 poundlık ithalatın 242.000 poundını, 1.747.000 poundlık ihracatın ise 626 bin poundlık kısmını İngiltere karşılamaktaydı¹¹⁵. Böylelikle İngiltere, sömürdüğü Hindistan yolunu Mısır ile güvence altına almış iken bir de Mısır'ı da iktisadi yönden sömürmeye başlamış ve iki kâr elde etmiş olmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere İngiltere'nin dünya hâkimiyetindeki önemli duraklardan biri olması hasebiyle Mısır, 1882 yılında İngilizlerce işgal edilmiştir. İşgalin doğrudan Mısır'ın sömürülmesi amacı olduğu gibi Mısır'dan deniz ve demir yolu ile Hindistan'a ulaşma amacı vardır. Fransa'nın Suriye'yi ele geçirerek Hindistan'a giden bir yol açma planının bir benzerini İngiltere Osmanlıdan almaya çalıştığı Hayfa'dan Şam'a giden bir demir yolu imtiyazı ile uygulamak istemektedir¹¹⁶. İngiltere'nin ayrıca Mısır'dan doğrudan Hindistan'a ulaşan bir demir yolu projesi de bulunmaktadır¹¹⁷. İngiltere'nin yapmak istediğini Osmanlı, Bağdat Demir Yolu Projesi ile yapmak istediğinde İngiltere buna şiddetle karşı çıkmıştır¹¹⁸. İngiltere, kendisi dışındaki sahibini Hindistan'a götürecek her türlü projeden rahatsız olmaktadır. Bu sebeple Mısır ve Suriye, Hindistan yolunda ele geçirilmesi gereken iki önemli durak konumundaydı.

Osmanlı İngiltere'nin bu işgalini her ne kadar tanımasa da İngiltere'ye karşı koyacak gücü bulunmadığı için işgale tepkisi bununla sınırlı kalmıştır. 1881 yılında Fransa Tunus'u, 1911'de İtalya Trablusgarp'ı, İspanyol-Fransız ittifakı da 1912 yılında Fas'ı ve yukarıda bahsedildiği üzere 1882 yılında İngiltere'nin de Mısır'ı sömürgeliğine almasıyla 1. Dünya Savaşı'na gelindiğinde Kuzey Afrika toprakları tamamen Avrupalıların olmuştur. Bu Savaş'ın sonunda da Mısır süreci Lozan Antlaşması ile nihayete ermiş, yeni Türkiye yönetimi Lozan Antlaşması'nın 17. Maddesi ile Mısır ve Sudan'ı İngiltere'ye bıraktığını kabul etmiştir¹¹⁹.

114 Cleveland, 2008, s. 111.

115 Lutskiy, 2011, s. 143.

116 BOA, Y..EE.. (Yıldız Esas Evrakı), 5 – 13, 1307.

117 Bu bilgi Frankfurt gazetesinde çıkmış ancak teyit edilememiştir. BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı (Y..PRK.EŞA), 32-82, 1316.

118 BOA, Y..PRK.EŞA., 16-82, 1310.

119 Madde 17: "Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hukuk ve müstenidatından feragatinin hükmü 5 teşrinisani 1914 (5 Kasım 1914) tarihinden muteberdir." <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf>, (04.11.2020).

İngiltere; Hint deniz yolunun güvenliğini sağlamak adına 1802’de Malta adasını işgal etmiş, 1813’te Cebelitarık Boğazı’na yerleşmiş, 1878’de Kıbrıs’ın yönetimini devr almış, 1882’de de Mısır’ın işgali ile birlikte adeta bir yapbozun parçalarının tamamlanması gibi Hint yolunun duraklarını tek tek güvence altına almıştır. Şimdi sıra hem Basra Körfezi’nin güvenliği ve sonrasında Hindistan yolunun son dönemeç noktası olan Babülmendep Boğazı’nın hâkimiyetini sağlama kalmıştı. Bunun yolu ise Arap Yarımadası’ndan geçmekteydi.

Hindistan’a giden en kısa yol olan Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz sebebiyle Mısır, İngiltere için hayati öneme haizdir. Mısır ele geçirilmiş ve Hindistan yolunun sol yanı kontrol altına alınmıştır. Şimdi sıra bu yolun sağ yanı olan Arap Yarımadasına gelmiştir.

3.2.3. İngiltere ve Arap Yarımadası

Arap yarımadası Yavuz Sultan Selim’in (ö. 1520) Mısır seferinin ardından herhangi bir savaşa gerek kalmadan Osmanlıya dâhil olmuş ve Arap toprakları bölgelere bölünerek Payitaht’tan yönetilmiştir. Araplar dinlerine göre bölünmüşler ve çoğu Arap’ın Müslüman olması münasebetiyle Osmanlıda eşit haklara sahip bir vatandaş konumuna sahip olmuşlardır. 1908’de yapılacak seçimler için Arap toprakları şu şekilde bölünmüştü¹²⁰:

- a- Büyük Suriye bölgesi: Lübnan ve Filistin dâhil olmak üzere, Halep, Lazkiye, Hama, Humus, Havran, Cebel-i Lübnan, Trablusşam, Beyrut, Akka, Şam (Dimişk), Nablus, Kudüs ve Karak.
- b- Hicaz ve Yemen bölgesi: Hicaz, Cidde, Asir, Faiz, Sana, Hüdeyde, Mekke ve Medine.
- c- Irak’taki seçim bölgeleri: Basra, Müntefik, Divaniye, Amare, Kerbela, Bağdat, Kerkük, Süleymaniye ve Musul.
- d- Libya’daki dört seçim bölgesi: Trablusgarp, Cebel-i Garbi, Fizan ve Bingazi.

İkinci maddede görüldüğü üzere Arabistan Yarımadasının iç kısımları ancak bedevi Arapların yaşayabileceği bir iklime ve toprağa sahip olduğu için Osmanlı buralarda hâkimiyet kurmak için çaba sarf etmemiş ve buradaki kabileleri kendi halinde bırakmıştır. Osmanlı

120 Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler*, İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul, 2017, s. 145-147.

öncesindeki bütün devletlerin de durumunun bundan çok da farklı olmadığı 1. Suud Devleti başlıklı bölümde belirtilmişti. Bunun sebebi bölgenin tarıma müsait olmaması, o dönemlerde bilinen yer altı ve yer üstü hiçbir zenginliğinin olmamasıdır. Bu kendi başlarına bırakma bölgenin yüzlerce hatta binlerce yıl önce konulan törelerle yaşamaya devam etmesi, cehaletin artması, kendi aralarında ancak güçlü olanların söz söyleme hakkının olması, yağmacılığın doğal karşılanması, bölgeye sonradan gelen ajanların her söylediklerinin kabul edilmesi gibi Osmanlı ve bölge insanı için olumsuz neticelere sebebiyet vermiştir. Ancak petrolün keşfi ile bölgeye olan bakış açısı değişecek ve tarih boyunca hiçbir devletin hiçbir işine yaramayan çöller, bir anda devletler arasında paylaşılması mümkün görünmeyen değere sahip olacaktır.

İngilizlerin bir ada devleti olması münasebetiyle güçlü bir donanmaya sahip olması elzemdi. Zira yeni sömürgeler elde edebilmesi, oralardan Britanya'ya hammadde, sömürgelere asker taşınabilmesi yahut anavatanın savunulabilmesi güçlü bir donanmadan geçmekteydi. İngilizler için güçlü bir donanmanın ne anlama geldiğini İngiliz kâşif ve edebiyatçı Walter Raleigh şöyle açıklamaktadır: *“Denize hâkim olan ticarete de hükmeder, ticarete hâkim olan ise dünya zenginliklerine hükmeder yani dünyaya hâkim olur.”*¹²¹

Rüzgârla çalışan gemilerin aksine kömürle çalışan gemiler büyük bir avantaj sağlıyorlardı. Zira savaş rüzgârın insafına bırakılmamış oluyor, ayrıca da gemiler daha hızlı yol alabiliyordu. Ancak bir zaman sonrasında bütün gemilerin kömürle çalışmaya başlamasıyla bu avantaj artık yitirilmiş oluyordu. Petrolün bir itiş gücü olarak kullanılmaya başlanması ile birlikte çoktan beri bilinen ancak daha çok tıpta ve aydınlatmada kullanılan petrolün bir işlevi daha keşfedilmiş oluyordu.

İngiltere bir ada devleti idi. Gücünün ve sömürgelerinin korunması armadasının yenilmezliğinden geçiyordu. İngiliz Amiral Fisher (ö. 1920), İngiliz yetkilileri petrol ile çalışan donanmaya geçmeleri hususunda ikna etmeye çalışmaktaydı. Ona göre petrole çalışan gemilerden oluşan bir donanma denizcilik tarihinde bir devrim niteliğinde olacaktır. Zira petrol ile çalışan gemiler kömür ile çalışanlara oranla daha hızlı ivme kazanıyor, daha süratli gidiyor ve daha az duman çıkardığı için de uzaklardan görünüp düşman gemilerinin saldırısına uğrama ihtimali azalıyor. Ayrıca artan manevra kabiliyeti de cabasıydı. Yük taşıyan bir gemi ise petrole çalıştığı takdirde kömürlü olanlara göre yakıttan %78, geminin kargo yerinden %30 kazancı oluyordu. Ancak gemilerin mazotla çalışmasının sağlanması amacıyla yapılan iki denemede kazancının yanlış yakış gerçekleştirilmesi nedeniyle bu denemeler Amiral Fisher başta olmak üzere petrol yanlıları için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Amiral, düşünceleri

121 Kürşat Gökçaya Cemi-Cahit Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, Siyasal Yayınları, Ankara, 2008, s. 165.

hususunda amiraller arasında azınlıkta kalması sebebiyle düşüncelerini kabul ettirememiş ve amirallerin ekserisi gemilerin Galler kömürü ile çalışmasının devamını istemişlerdir¹²².

Fisher, düşüncelerini kabul ettirebilmek için içişleri bakanlığı görevinde bulunan Winston Churchill'in (ö. 1965) donanma bakanı olmasını bekleyecektir. Churchill, Başbakan Asquith'in donanma bakanı olmasını istediği teklifini büyük bir istekle kabul etmişti. Çünkü ona göre şayet donanma bu denli güçlü olmasaydı Britanya İmparatorluğu'nun tüm varlığı, kaderi ve hazineleri silinmeye mahkûmdu. 1907'de tanışan bu ikiliden Fisher emekli olmasına rağmen yeni bakanın donanma hususunda akıl hocası mesabesindeydi. Fisher, arkadaşını geleceğin İngiltere'sinin donanmasını değiştirmek hususunda iknaya çabalıyordu. Churchill bakanlığa getirildiğinde petrolle çalışan 56 destroyer, 74 adet de denizaltısı vardı. Ancak donanmanın bel kemiği durumundaki gemiler hala kömürle çalışmaktaydı. Fisher'a göre denizdeki savaşı kazanabilmenin yolu düşmanın önüne geçmek veya etrafını çevirmek ile mümkündür ki bu ise hızlı olmayı gerektir. Deniz savaşı tamamen hız demektir. O zamanki kömürle çalışan gemiler 21 deniz mili hız ancak yapabilmekteydi. Yeni inşa edilen gemiler ise 25 deniz miline çıkarak Alman gemilerinden daha hızlı olabilecekti. Bu 4 millik fark kazanını belirleyecekti ki bu hızı temin edebilecek tek şey petroldü. Görüşmeler neticesinde Amiral Fisher, petrolle çalışan donanma hususunda Churchill'i ikna etmeyi başarmıştır. Ancak ortada İngiltere'de petrol olmaması gibi ciddi bir sorun bulunmaktaydı¹²³. Petrolün Süveyş'in doğusunda bulunduğunu Fisher biliyordu. Churchill de bu eksikliğin ve dolayısıyla büyük problemin farkındaydı. Gemiler ya elinin altında bulunan kömürle, kimseye muhtaç olmadan çalışacak ama hızı düşüp düşmana yem olacaklar yahut hızı artıp denizlerde rakipsiz olacak ancak uzaklardan petrol bulup yabancı topraklara bağımlı kalacaklardı. Churchill arasında kaldığı ikilemi şu şekilde açıklıyordu: *"Petrole bağımlı olarak çalışan çok sayıda gemi yaptık. Bu, denizlerdeki üstünlüğümüzü petrole dayıyoruz anlamına gelir. Öte yandan adalarımızda işe yarayacak miktarda petrol yoktur. Petrol istediğimize göre onu elde etmenin iki yolu vardı: Ya barış içinde deniz taşımacılığıyla getirmek ya da savaş yaparak uzak ülkelerden elde etmek. Diğer taraftan kendi topraklarımız altında, madenlerde emin şekilde yatan dünyanın en iyi kaliteli, en üst düzey kömürüne sahiptik. Demek ki donanmayı bir daha geri dönmek üzere petrole bağlamakla 'bir dertler denizine karşı silahlanmış oluyorduk.' Yalnız şunu da kesin olarak biliyordum ki, bizi bekleyen zorluklara ve risklere göğüs germek koşuluyla donanmanın*

122 Daniel Yergin, *Petrol*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003, s. 146-147.

123 2018 itibarıyla İngiltere hâlâ petrol rezervleri bakımından dünyanın 32. ülkesi konumundadır ve dünya petrollerine oranla payı 0.12'dir. <https://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>, (10.11.2020).

tüm gücünü ve etkinliğini çok daha yüksek bir düzeye çıkaracaktık. Bu daha iyi gemi, daha iyi mürettebat, daha yüksek ekonomik düzey, daha yoğun formda savaş gücü demektir. Bir tek cümleyle bu atılımda, girişimin esas ödülü egemenlik olmuştur."¹²⁴ Ancak bu büyük riske rağmen İngiliz yönetimi petrole çalışan gemilerden oluşan bir donanma kurmaya karar vermiştir. Bu ise İngiltere'nin bütün planlarını alt üst etmiş; yeni stratejiler, yeni dostluklar, yeni hesaplar yapma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

İngiliz topraklarında petrol eksikliğinden ötürü İngiltere jeolog ve mühendislerini petrol yataklarının keşfi için Avrupa, Orta Doğu, Asya ve Afrika'ya göndermiştir. Yapılan incelemeler neticesinde İngiltere'ye sunulan raporda petrol yataklarının Mezopotamya, Cezayir, Suriye, Trablusgarp, Mısır ve Tunus gibi Osmanlı topraklarında olduğu ortaya çıkmıştır¹²⁵. Osmanlı toprakları ele geçirildiği takdirde tek kazanç sadece petrol de olmayacaktır. Müteşebbislerin yaptıkları incelemeler sonucunda Osmanlı topraklarının zengin kömür, krom, boraks, kurşun, antimon, zımpara yataklarını da barındırdığı ortaya çıkmıştır¹²⁶. Ayrıca kurulacak yeni sulama sistemleri ile tarih boyunca imparatorlukları beslemiş olan Mezopotamya ovalarının sunacağı tarımsal ürünlerin İngiliz ordularını besleyecek olması da bir artı olacaktır. Bu incelemeler sonrasında İngiltere'nin Osmanlıyı parçalayıp başta petrol olmak üzere modern sanayinin en çok ihtiyaç duyduğu hammadde havzalarını sömürgeleştirmek istemiştir. Ancak İngiltere, Avrupa devletlerinin hiçbirinin Osmanlıya sahip olup süper güç olmaması için vardıkları teamül gereği Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumak ile Osmanlıyı sömürgeleştirmek arasında bir karar vermek zorunda olduğu kalmıştır. Ancak İngiltere yukarıda da bahsedildiği üzere donanması olmadan yaşaması, yeni sömürgeler elde etmesi ve var olanları koruması söz konusu olamayacağı için İngiltere tercihini petrol yataklarının ele geçirilmesinden yana kullanmıştır. Nitekim Amiral Fisher'ın görüşlerini kabul ettirdiği 1. Dünya Harbi esnasında donanma bakanı, 2. Dünya Harbi esnasında da başbakan olan Winston Churchill "Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir." diyecek kerte bu planın ve petrolün değerini ileriye taşımıştır¹²⁷.

İngiltere'nin Osmanlıyı parçalama planı haddizatında diğer Avrupa devletleri için hiç de yabancı ve kabul edilemez değildi. Zira İngilizler petrol yataklarının sahibi Arapları Osmanlıya karşı kıskırtmak gerektiğini biliyor ve ileride ayrıntısına ineceğimiz şekilde bunu

124 Yergin, 2003, s. 151-152.

125 Ayşe Akkaya, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016, s. 9.

126 Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler*, Bağdat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 432, 480.

127 Suat Parlar, *Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar*, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1997, s. 285.

gerçekleştiriyordu. Fransa ise aynı stratejiyi Suriye, Kilikya ve Lübnan topraklarında uyguluyordu. Rusya'nın ise Boğazlar ve Doğu Anadolu ile ilgili planları öteden beri zaten bilinmekteydi. Osmanlının parçalanması bu üç devletin de işine geleceği için doğal bir ittifak hâsıl olmuş ve Sultan II. Abdülhamit'in maharetle kullandığı büyük güçleri birbirlerine düşürme, birbirlerine karşı kullanma şeklinde özetleyebileceğimiz denge politikası iflas etmiş oluyordu. Çünkü artık Osmanlının karşısında kendisini kimseye verdirtmemeye çalışan bir Avrupa bloğunun aksine Osmanlıyı yıkma ve paylaşma hesapları yapan ve bunun için ittifak haline gelen bir blok bulunmaktaydı. Buradan hareketle Osmanlının düvel-i muazzama dediği dünyanın en büyük güçleri Osmanlıyı yıkmak için ittifak etmişken Osmanlının buna dayanması pek mümkün görünmemektedir. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerden çok yönden geride kaldığı aşikârdır. Ancak karşısında kendisini yıkmak için birleşmiş olan İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya gibi güçlerin bulunması Osmanlının gücü ne olursa olsun çok bir mana ifade etmeyeceği anlamına gelmektedir. Zira böyle bir bloğa karşı değil Osmanlı, dünyanın en güçlü devletlerinin dahi tek başına yapabileceği çok bir şey olmayacaktır.

İngilizlerin Arap toprakları ile ilgili ilk temasları aslında XVII. yüzyılda Yemen ile olmuştur. Eric Macro bu tarihi 1618 gösterirken Harold Ingrams ise 1609 diyerek birbirlerine yakın tarihler vermektedirler. Ancak bu temaslar daha çok ticari temaslardır ve ilk askeri temaslar XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başlarıdır. 1801 yılında İngiliz hükûmeti 30 bin rupi değerinde şal ve saten kumaş gibi hediyeleri San'a imamına göndermiş ve bu gösterdikleri iyi ilişkiler kurma girişimi sayesinde Moha'da bir bahriye hastanesi açma imtiyazı ile diğer başka haklar da elde etmiştir. Ancak 1820 senesinde tipik bir İngiliz siyaseti ortaya çıkmış ve İngilizler önce basit ve güzel bir şekilde yerleştikleri bölgede kalıcı hale gelmek için Yemen'in Kızıldeniz'e bakan cihetindeki Moha/Muha adlı bölgeyi bombardımana tutarak işgal etmişlerdir. 1839 senesine gelindiğinde ise Yemen'in Yemen Denizi'ne bakan cihetinde bulunan Aden şehri İngilizlerce işgal edilecektir. Bu işgallerin ardındaki tek sorumlu bölgedeki şeyhlikler değildir. Osmanlı Devleti de bu sonuçlardan sorumludur. Zira Aden işgalinden önce İngilizler, Osmanlı Devleti'nden Aden'de bir kömür deposu izni istemişler ve Osmanlı da bu izni vermiştir. Bu izne dayanarak İngilizler bölgeye asker yığmış ve para ile aldattığı şeyhler vasıtasıyla bölgeye iyice yerleşmiştir¹²⁸. Yani Arap Yarımadası'nın işgalinin Yemen topraklarından başlayacağını işaretleri verilmiş ve öyle de olmuştur.

128 İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 74.

Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi, petrolün öneminin keşfi ile bu topraklar İngiltere için daha bir önem kazanmıştır. İngiltere'nin dünya hâkimiyeti için sömürgeciliğe ve Hindistan'a ihtiyacı vardır. Bunun için sömürgelerine giden yolda Mısır ve Arabistan gibi stratejik konumdaki yerlere ve ayrıca Arabistan'daki petrol yataklarına ihtiyacı bulunmaktadır. Orta Doğu tabirini ilk kullanan kişi olan Amerikan deniz subayı Alfred Thayer Mahan, *National Review*'de yazdığı "Pers-Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler" adlı makalesinde Hindistan ve Uzak Doğu'nun güvenliğini temin etmesi gereken Britanya'nın bu bölgelere giden yolu da güvenli tutması gerekir. Bu da Basra Körfezi'nin güvenli olmasından geçer, diyerek Hindistan yolunun en önemli yerinin Basra Körfezi olduğunu iddia eder¹²⁹. Hindistan yolunun en önemli noktası Basra Körfezi ise onu sağından ve solundan çeviren İran ile Arabistan toprakları önemli bir stratejik konuma yükselir. Ancak Arabistan toprakları Osmanlı idaresindedir ve bu topraklarda yaşayan Arapların Osmanlıdan ayrılabilmesi için Araplar üzerinde çalışılması gerekmektedir. İngiltere, bu toprakları Osmanlıdan ayırabilmek adına tam yüz yıl çalışacaktır. Mr. John adından bir İngiliz'in Ahmet Hamdi Bey'e söylediği şu sözler bu gerçeği ifade eder tarzdadır: *"İngilizler faydalı şeyleri hiçbir zaman ihmal etmezler ve ayırım gözetmeksizin, gelmiş geçmiş bütün büyük adamların vasiyetlerini de yerine getirirler. İngilizler soğukkanlı bir millettir. Kendilerinden başkasını beğenmezler. Her işlerini, daha önceden uzun uzadıya planlanmış bir program çerçevesinde yaparlar, başarılı olurlar ya da olamazlar, bu konuda bir şey söyleyemem. Ama şundan emin ol ki, yüz yıl sonra yapılması planlanan bir işin hazırlıkları bugünden tamamlanmıştır."*¹³⁰

Bu ayırma işi için İngilizlerin Arabistan'daki kabilelerden birini vekâlet savaşı için seçmesi lazımdı. Ancak İngilizler hangi kabileyi ve reisini seçmeliydi? Necid'e hâkim olan Suudları mı, Hicaz'a hâkim olan Şerif Hüseyin'i mi, Yemen'e hâkim olan İmam Yahya'yı (ö. 1948) mı, Asir'e hâkim olan İdris'i (ö. 1983) mi, Şammar'a hâkim olan İbnü'r Reşid'i mi, Müntefik'e hâkim olan Şeyh Uceymi'yi (ö. 1960) mi? Bunların hepsi de buldukları bölgede hâkim unsur ve emirlerindeki binlerce adam ile etkili güçlerdi. Osmanlıya karşı yürütülecek vekâlet savaşının temel direği olacak kabileyi ve liderini seçmek için İngiltere doğru kararı vermeliydi. Aksi halde onlarca yıl verilen çaba ve harcanan binlerce altın boşa gidecektir. Bu hususta Londra karar vermekte zorlanıyordu. Zira sahadan gelen bilgiler çelişkiliydi. İngilizlerin dünyaya yayılmış ajanları düşman devletlerin ajanları ile mücadele ederken bir

129 Laçiner, "Ortadoğu...", s. 154.

130 Ahmed Hamdi Bey, *İslam Âlemi ve İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor?*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 36.

yandan da birbirleri ile mücadele halindeydiler. Kimisi Arapçı, kimisi Kürtçü, kimisi Siyonist idi. Bu Arapçıların da aralarında sonradan meşhur olan Lawrence (ö. 1935) Şerif Hüseyin yanlısı iken Lawrence'ın amansız rakibi Shakespear (ö. 1916) ise Suud yanlısıydı¹³¹.

Yukarıdaki isimlerden en etkili olanları şüphesiz Şerif Hüseyin ile İbn Suud idi¹³². Bu sebepten diğerleri elenmiş görünüyordu ve bu iki isim üzerinde çalışma yürütülüyordu. Bu iki ismin birbirlerinden nefret ettiklerini söyleyebiliriz. Bunun bir nedeni Şerif Hüseyin'in onu ifrat halindeki sapkın bir Hanbeli olarak görmesi, İbn Suud'un Vehhabiliğin etkisi ile Şerif Hüseyin'i Müslüman dahi görmemesidir. Bir diğer durum aralarındaki Arabistan'a hâkim olma yarışıdır. Buna karşın ortak özellikleri mevcuttu. Sözelimi ayrıntısına ileride gireceğimiz üzere ikisi de hırsla doludur ve ikisi de Türklerden nefret etmektedir. İkisi de hilafeti Türklerden alma gayretinde, ikisi de bunun için İngilizlerle iş birliği yapma çabasındadır. Hatta birbirleriyle savaşmış, birbirlerinden nefret eder oldukları halde içerisinde buldukları Türk düşmanlığıyla Şerif Hüseyin, Suud'a Türklere karşı birleşme teklifi dahi yapmıştır¹³³. İngilizler bu iki kişiyi birbirlerinden habersiz bir surette istedikleri gibi kullanacak, iki kişi de İngilizlerin sadece kendisini desteklediğini zannedecektir. Bu ikili mücadelede önceleri üstün taraf Şerif Hüseyin olmuştur. Ama Şerif Hüseyin'in bütün Arapları bir sancak altında toplama ve hilafet saplantısı İngilizlerin böyle şartları olmayan ve Şerif'e üstün gelmeye başlayan İbn Suud tarafına geçmesine sebebiyet vermiştir. Vehhabi Suudlar, Şerif Hüseyin'den desteğini çekip kendi yanlarına geçen İngilizler sayesinde Şerif Hüseyin'i Arabistan'dan çıkaracak ve kendi aşiretlerinin adıyla bir devlet kurarak krallıklarını ilan edeceklerdir.

İngilizler, genelde Arapları özelde de Vehhabileri Osmanlıdan ayırabilmek maksadıyla ciddi espionaj ve propaganda faaliyetleri yapmışlardır. Buna karşılık Osmanlı da boş durmamakta ve Osmanlı ajanları, İngilizlerin propagandasını tesirsiz hale getirebilmek maksadıyla Arap kabileleri arasında karşı propaganda yapmaktadır. Mehmet Akif (Ersoy) ve Eşref Sencer [Kuşçubaşı (ö. 1964)] Beyler de bu görevlilerden ikisidir ve Şerif Hüseyin'in isyanına karşı Arap aşiretlerinin devlete sadakatinin temini maksadıyla Suud ve Vehhabilerin merkezi konumundaki Riyad'a gitmişlerdir¹³⁴. Kuşçubaşı Eşref, Mehmet Akif ile Arabistan'da dolaşıp kabileleri iknaya çabalarken Said Nursi ile de Kuzey Afrika'daki Arap kabilelerin iknası için çalışmaktadır¹³⁵. Hatta bu isimlerin haricinde bu isimlerin bağlı olduğu ve son dönem

131 Mim Kemal Öke vd., *Casuslar Savaşı*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 13-14.

132 Süleyman Beyoğlu, *Medine Müdafası ve Fahreddin Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 12.

133 İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2014, s. 62.

134 M. Ertuğrul Düzdag, M. Orhan Okay, "Mehmed Akif Ersoy", *DİA*, c. XXVIII, s. 433.

135 Necmettin Şahiner, "Kuşçubaşı, Eşref Sencer", *DİA*, c. XXVI, s. 472.

Osmanlı Devleti'nin istihbarat teşkilatı Teşkilat-ı Mahsusa'nın iki kuruluş amacından biri Batı emperyalizmine bir diğeri de Arap ayrımcılığına karşı koymak olarak gösterilmiştir¹³⁶. Teşkilatın bu amaç doğrultusunda doktor, mühendis, gazeteci gibi bir meslek adı altında çalışma yapan yaklaşık 30 bin ajanı vardı¹³⁷ ve bu ajanlarını nasihatçiler ile birlikte sadece Arap kabilelerinin olduğu bölgelerine göndermiyordu. Teşkilat'ın Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp (Libya), Mısır, Kuzey Afrika, Türkistan, Hindistan, hatta Cava ile Sumatra adalarına dahi ajan gönderdiği bilinmektedir. Teşkilat'ın ajanlarını dünyanın dört bir yanına ama özellikle savaş esnasında üç bölgeye göndermesinde üç amaç göze çarpmaktadır. Teşkilat şu hedeflerle şu üç bölgeye adam göndermiştir¹³⁸:

- 1- Süveyş Harekâtı'na yardım edebilmek ve İngilizlere karşı bir ayaklandırma başlatabilmek maksadıyla Mısır'a,
- 2- İngilizlere karşı bir isyan başlatabilmek maksadıyla Hindistan'a,
- 3- Orduya hizmet vermeleri gayesiyle bedevileri bir araya getirebilmek için Irak ve Suriye'ye.

Görüldüğü üzere üç ana amacın hepsinin İngilizleri zor durumda bırakmak olduğu görülmektedir. İngilizlerin Birinci Cihan Harbi esnasında iki ana damarı olduğu görülmektedir: Hindistan ve Arap toprakları. Osmanlı ajanları da bu topraklarda İngilizlerin rahat edememeleri için gayret sarf etmişlerdir. Aynı stratejiyi bir Arap isyanı çıkarmak isteyen İngilizler de gerçekleştirmek için uğraşmışlardır.

İngiltere'nin Arap vilayetlerinde bir isyan çıkarıp etkinliğini kurabilmesinin yolu Araplar arasında Arapçılığın yaygınlaşmasını sağlayıp Türk olan Osmanlılardan ayrılmasının temini ile mümkün olacaktı. Bunun için Arap milliyetçiliği ve Türk nefreti söyleminin yerleşmesi gerekmektedir. İngiliz ajanları Arapçılığı ortaya çıkarabilmek, ateşleyebilmek için Arapları ve tarihlerini övmüş buna karşılık da Türkleri yerme gayretine girmişlerdir¹³⁹. Araplar arasında Arapçılık tohumlarının yeşertilebilmesinin yolunun Osmanlıya, Türk'e hatta Müslümanların kardeşiliğini savunan İslam'a düşmanlığın ortaya çıkarılmasından geçeceği aşikârdır. Bu sebepten Batılılar "*Önceleri İslam; güzel ve mükemmel bir medeniyet olup ilim, şiir, sanat ve icatlar barınağı iken Osmanlıyla beraber ona gerileme, cehalet ve kısırlık girmiştir.*" diyerek özellikle halkın kanaat önderleri konumundaki aydınların zihinlerini

136 Nurullah Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s.12.

137 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 59.

138 Aydın, 2010, s. 190-191.

139 T. E. Lawrence, *Bilgelğin Yedi Sütunu*, Çeviren: Bilal Çölgeçen, Çivi Yazıları Yayınları, Ankara, 2015, s. 51.

bulandırmak ve İslam ve onunla ilgili olan her şeyden hassaten de Türklerden ayırma çabaları vardır. Bu çalışmalarında da başarı kaydettikleri olmuştur. Mısırlı tarihçi ve edip Ahmed Emin, Türkler hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: “*Devlet işleri Türklerin eline geçince memleketi hüznün ve ızdırap kapladı. Onlar İrânlıdan ve Arap’tan nefret ederler. Birbirleriyle de anlaşamazlar. Mala karşı açgözlü olup doymasını bilmezler.*”¹⁴⁰

Arap toprakları özelinde değerlendirirsek bu çalışmalar bazı zaman başarılı olmuş bazı zaman da amaca ulaşamamıştır. Şerif Hüseyin, İbn Suud gibi kişiler tercihlerini İngiltere’den yana koyarken İbn Reşid gibi bazı kabileler de Osmanlıdan yana tercih kullanmışlardır. Ekserinin tercihini Osmanlıdan yana kullandığını söyleyebiliriz. Bundaki başat etmenin de Araplarla olan din birlikteliği olduğunu belirtmeliyiz. Cemal Paşa (ö. 1922), Arapların özellikle avam tabakası ile aydın tabakasının İstanbul’a bağlı kaldığını belirtir. Ulema arasında da hilafete ihanet edebilecek birine rastlamadığını da belirtir¹⁴¹. Arapların genelinde Osmanlıya karşı bir isyana katılma durumu söz konusu olmasa da Arapların en etkili kabilelerin liderleri Şerif Hüseyin ve İbn Suud’un isyan içerisinde olmaları İngilizler için yeterli olmuştur.

3.2.3.1. İngiltere ve Şerif Hüseyin

İsminde geçen şerif ifadesi soyunun Hz. Hasan yoluyla Hz. Peygamber’e dayanıyor olmasındandır. Ancak dönemin ve bölgenin asker şahitlerinden olan Selahattin Günay, Şerif Hüseyin ve ailesinin şerif olmadığını kendisine gelen nakille iddia etmektedir¹⁴². Selahattin Bey’in iddiasına göre bir vakit Osmanlı, şerifleri tespit etmek gayesiyle bölge insanından isimler istemiş ve bu isimleri İstanbul’a çağırmıştır. Osmanlı, bir daha böyle bir iddiada kimse bulunmasın diyerek şerifleri öldürür endişesiyle bölge halkı tarafından şerif olmayan bir garibanın iki çocuğu şerif denilerek İstanbul’a gönderilmiştir. Ancak Osmanlı tahmin edilenin aksine bu isimlere büyük saygı göstermiş, okutmuş, özel haklar ile yüksek bir maaş vermiştir. Selahattin Günay’ın iddiası o yöndedir ki, Şerif Hüseyin aslında şerif olmamasına rağmen bu olay ardından şerif sıfatını kazanan bir aileden gelmektedir.

140 Sırma, 2008, s. 67-68

141 Cemal Paşa, *Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 258-259.

142 Selahattin Günay, *Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 90.

Yavuz Sultan Selim, Mısır zaferiyle Memluk Devleti'ni tarihten silerken Hicaz'ı Mısır'daki Kölemen Devleti'ne bağlı bulunan Kutade sülalesi yönetmekteydi. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ın ardından Hicaz'a da asker sevk edecekken Hicaz'ın yönetiminde bulunan Kutade ailesine mensup Mekke Şerifi Berakat (ö. 1525), -biraz da zorunlulukla- derhal oğlunu Mekke ve Medine'nin anahtarları, tebrik ve itaat arzısıyla Yavuz Sultan Selim'e göndermiştir. Bu mücadele etmeden Osmanlıya katılmaları sebebiyle Sultan memnun olmuş, orada var olan düzene dokunmamış ve Mekke emirliği sistemini devam ettirmiştir¹⁴³. Yönetim şeriflerde kalmış, devlet kendini ve gücünü hissettirmek yerine Cidde ve Medine'de biraz asker bulundurmakla yetinmiştir¹⁴⁴. Hatta bu kutsal topraklara Osmanlının hâkimiyet sembolü olan Osmanlı bayrağı dahi asılmamış, şeriflere önceden beri gösterilen saygı azami derecede gösterilmeye devam edilmiştir. Şerifler bu işlerinin karşılığında maaş almış ve özerk bir yapı halinde eski yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Şeriflik makamının kaldırılmasını isteyen Ahmet Ratip Paşa'ya Sultan II. Abdülhamit Han'ın verdiği cevap, *“Bu makam kaldırıldığı takdirde yanlı vali ile Arap halkının itaat altında tutulması için Hicaz bölgesinde bir kolordunun her gün bulundurulması gerekir.”* şeklinde olmuştur¹⁴⁵. Şerifler devletin sağladığı haklarla ciddi gelirlere sahip olmuşlardır. Cidde gümrüğü hasılatı, padişahların her sene atıyye-yi hümayun adıyla gönderdiği 25 kuruş, bedevilerin deve taşımacılığında elde ettiklerinin yarısı, Cidde limanına ayak basan hacıların güvenliği için alınan 3 lira bu gelirler cümlesindedir¹⁴⁶. XVII. yy.da yaşamış olup Arap topraklarını gezen Danimarkalı seyyah Carsten Niebuhr bölgede gördüklerini, şeriflerin gelirlerini ve Osmanlının bölgeye yatırımlarını şu şekilde aktarmaktadır: *“Eğer Araplar her yıl sultandan büyük paralar çekmese ve ondan her türlü avantaj sağlamasaydılar çoktan bu bir avuç Türk'ü kovarlardı. Sultan bütün şerifleri, Hicaz soylularını ve Kutsal Şehr'in koruyucularını maaşa bağlamış bulunuyor. Bu maaşla da ve her yıl Cidde'ye gönderilen dört beş büyük gemi erzakla Mekke ve Medine'nin neredeyse tüm halkını besliyor. Ayrıca hacılar kutsal şehirde kaldığı sürece 2 bin devenin taşıyabileceği kadar su dağıtıyor, Kâbe'yi süsleyen ve Muhammed'in torunlarını şenlendiren sayısız hediye yolluyor.”* dedikten sonra şu şerhi de düşmektedir: *“Arapların özgürlüklerini kısıtlamadan sultanın gururunu okşayan bu idare olmasa Araplar aç kalacaklar.”*¹⁴⁷

143 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1971, c. II, s. 43.

144 Beyoğlu, 2019, s. 11.

145 Şeker, 2007, s. 177.

146 Akçura, 1988, s. 176.

147 Taner Timur, *Türkiye, Ortadoğu ve Mezhep Savaşı*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 68.

Şeriflik müessesesi, Osmanlıda son derece saygın ve etkili bir kurum olmuştur. Medine'ye gönderilen valiler şeriflerden daha üstün tutulmamış, gerektiğinde şeriflerle anlaşamayan valiler merkeze çekilmişlerdir. Sözelimi Şerif Hüseyin bu yetkiyi sınırlarına kadar kullanmış, valilere iş yaptırmaz olmuş ve kurduğu entrikalarla 8 yılda 5 valiyi değiştirmiştir¹⁴⁸. Şeriflik makamı tıpkı Mısır'daki Hidivlik makamı gibi babadan oğula geçen bir yapı halinde devam edegelmiştir. Şerif ailesi Osmanlı güçlü iken devletin yanında saf tutmuş ancak devletin gücünün inkıraza uğradığı dönemlerde Osmanlıdan daha güçlü olan İngiltere'nin yanında yer almayı tercih etmiştir. Olaya gerçekçi bir psikolojik açıdan bakmak gerekirse insanlar her zaman güçlüden yana yer almayı tercih etmişlerdir. Bu toprakların da zaten Osmanlıya savaşız katılmalarının asıl nedeni budur. Yavuz Sultan Selim, İran'ı saf dışı bırakıp ardında da Mısır'ı fethedince dünyanın rakipsiz Müslüman devleti konumuna yükselmiş ve Arap toprakları herhangi bir direniş göstermeden Osmanlıya katılmıştır. Bu durumun asıl nedeni Osmanlı'nın sahip olduğu güçtür. Osmanlı Devleti güçten düşünce insanların bağımsızlık amacıyla başka taraflara meyiletmesinin doğruluğu tartışılabilir ancak bağımsız olma fikrinin insanın fitratında olduğu da bir hakikattir.

Şerif Hüseyin'in Osmanlıdan yana görünür gibi yapıp hakikatte urbanı eşkıyalığa ve fesatçılığa sürüklediği için İstanbul'da Şura-yı Devlet üyeliği ile zorunlu ikamete tabi tutulması istenmiş¹⁴⁹ ve Sultan II. Abdülhamit Han, Şerif'i İstanbul'da 5 bin kuruş maaşla¹⁵⁰ ve oturacağı kiralanmış bir konakla¹⁵¹ Şura-yı Devlet üyeliği ile taltif etmiş göstermekle hakikatte zorunlu ikamete tabi tutmuştur¹⁵². İsmi belgelerde geçmeyen bir Tunuslu, Şerif Hüseyin'i bizlere şöyle tarif etmektedir: "*Kendisi cüretkâr ve ihtirashlı bir kişiliğe sahiptir fakat dış görünüşte kibardır ve asıl karakterini saklar. Abdülhamit onun bu karakterini çok doğru bir şekilde tespit ederek kendisini sıkı bir şekilde İstanbul'da gözetim altında tutmayı uygun görmüştü ve dışarda ona iltifatlarda bulunmasına ve onu yüceltmesine rağmen çok tehlikeli bir şahıs olduğunu biliyordu.*"¹⁵³

148 Beyoğlu, 2019, s. 13.

149 BOA, Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS.), 231-5, 1307.

150 BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 75-5603, 1310.

151 BOA, BEO, 99-7419, 1310.

152 BOA, İ.HUS. (İrade Hususi), 3-124, 1310. Sultan aynı stratejiyi Arap ve Kürt aşiretlerinin reislerinin çocuklarını Aşiret Mekteplerinde okutarak uyguluyordu. Böylelikle geleceğin aşiret liderleri Osmanlı terbiyesinden geçtiği gibi çocuğu elinde olan bir aşiret lideri de isyan edemeyecekti.

153 Köse, 2014, s. 49.

“Objektiflikten yoksun, askeri meselelerde bilgisiz, sinirli, kafası pek çalışmayan Şerif Hüseyin”¹⁵⁴ İttihat ve Terakki tarafından II. Meşrutiyet’in ilanından üç ay sonra vezirlik rütbesi verilerek Mekke’ye emir olarak gönderilmiş¹⁵⁵ ve Sultan II. Abdülhamit’in bütün tedbirleri boşa çıkarılmıştır. Bu kararı duyduğunda Sultan’ın cezaevi gardiyanlarından biri olan Ali Fethi Okyar’a “*Eyvah, bu adam başımıza iş açacak!*” dediği rivayet edilmektedir¹⁵⁶. Hakikaten de Şerif Hüseyin, İngilizlerle Türklere isyan etmek hususunda en istekli oğlu olan Abdullah¹⁵⁷ vasıtasıyla görüşecek, anlaşma sağlanacak ve 1916 senesine gelindiğinde Osmanlının başına ciddi bir sorun açacaktır. Bu görüşmenin yapıldığı tarihte Şerif Hüseyin’in Meclis-i Mebusan üyesi olduğu göz önünde bulundurulursa daha İstanbul’dan ayrılmadan Osmanlıya karşı gerçekleştireceği isyanın hazırlıklarını yapmakta olduğu görülür.

Şerif Hüseyin, İngilizlerle ilk temasını 1893 gibi çok erken bir tarihte İstanbul’dayken gerçekleştirmiştir¹⁵⁸. 1912 yılının Ocak ayına gelindiğinde oğlu Abdullah’ı (ö. 1946) Hidiv Abbas Hilmi’nin (ö. 1944) desteğini almak amacıyla Kahire’ye göndermişti. Abdullah, burada İngiliz temsilcisi Lord Kitchener (ö. 1916) ve onun Doğu işleri ile sorumlu sekreteri Sir Ronald Storrs (ö. 1955) ile görüşmüştür. İngilizlerle yapılan bu görüşmeler de iyi niyetli değildir ve son da olmayacaktır¹⁵⁹. İngilizler kendileri için Osmanlı ile savaşıacak birilerini aramaktayken Şerif ve ailesi de nefret ettiği ve aşağı gördüğü Türklere¹⁶⁰ savaşarak kendi devletlerini kurma gayesinde. Şerif’in Hicaz Mebusu olan oğlu Abdullah, İngilizlerden silah istemiş ancak henüz Osmanlı Devleti ile Almanya ittifak yapmadığı için bu halde Osmanlıya karşı savaşıacak Araplara silah vermenin İngiltere’nin menfaatlerine zarar verebileceği endişesiyle bu istek kabul görmemiştir¹⁶¹. 1912 yılındaki bu temastan iki yıl sonra 1914 senesine gelindiğinde ise bu sefer İngilizlere açık açık Osmanlıya karşı isyan edeceklerini ve yardım isteğini “*Bize bir yardım eli uzatın ve biz bu zalimlere (Türklere) asla yardım etmeyeceğiz.*” diyerek gösterecektir¹⁶². Şerif ve ailesinin verdiği sözlere rağmen Lord Kitchener niyetlerinde halisane olup olmadığını; Osmanlı, Almanya’nın yanında yer alırsa Şerif’in Osmanlıdan yana tavır alıp almayacağını merak etmekteydi. Nihayetinde 1914 senenin Ekim ayında Kitchener şayet Şerif Hüseyin İngiltere’nin yanında yer alırsa İngiltere’nin onun

154 Stoddard, 2003, s. 133.

155 BOA, BEO, 3448-258542, 1326.

156 Çavuş, 2015, s. 101.

157 Kılınçkaya, 2015, s. 78.

158 Beyoğlu, 2019, s. 39.

159 Azmi Özcan, “Şerif Hüseyin”, *DİA*, c. XXXVIII, s. 585.

160 Kral Abdullah, *Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik*, Klasik Yayınları İstanbul, 2009, s. 17.

161 Akyılmaz, 2019, s. 618.

162 Kurşun, 1999, s. 54.

konumunu ve kendisini dış saldırılara karşı koruyacağına dair garanti vermiştir¹⁶³. Burada şundan da bahsetmek gerekir ki Şerif Hüseyin, 1916 yılında yayınlayacağı beyannamesinde isyanın sebeplerinden biri olarak Cemal Paşa'nın Suriye'deki icraatlarını gösterecek¹⁶⁴ ancak yukarıdaki söz söylendiğinde Cemal Paşa henüz Suriye'ye gitmemişti. Cemal Paşa'nın Suriye'de Arap milliyetçilerine karşı sert bir politika izlediği ve bu politikaların Araplar arasında huzursuzluk çıkardığı aşikârdır. Lakin Şerif Hüseyin'in isyan etmek için planlar yaparken Arapları arkasına alabilmek adına bahaneler toplamaya çalıştığı da aşikârdır.

Şerif Hüseyin'in isyan etmesindeki amaç Arabistan'ı Osmanlı Devleti'nden ayırıp bütün Arapları bir çatı altında toplayarak onların kralı ve bütün Müslümanların halifesi olmaktı¹⁶⁵. İngilizlerin Şerif Hüseyin ile görüşmesinin ve Osmanlıya karşı bir isyan hususunda ona yardım etmek istemelerinin ardındaki temel sebep, bir dünya savaşında halifenin ilan edeceği cihat fetvasının işlevsiz kalması ile Osmanlı'nın zor duruma düşmesi ama buna karşılık da İngiltere'nin sömürgelerinde rahat etmesidir. İngilizler Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığı panislamizm politikasının bir gereği olarak etkin bir şekilde kullanılan hilafet silahından endişe etmekteydiler. Buna karşılık da Almanlar, İngilizleri sömürgelerinde zor durumda bırakabilmek adına hilafet silahını kullanmak istemekteydiler¹⁶⁶.

İngilizler cihat fetvasından çekinmekteydiler. Britanya yönetiminde cihat fetvasını tesirsiz hale getirmek için Hicaz'daki bir isyanın etkili olacağı kanaati uyandı. Hicaz'ın önemsemediği ve uymadığı bir cihat fetvasına diğer Müslümanların da uymayacağı düşüncesi İngiliz politikasını şekillendirmiştir. İngilizlerin cihat fetvasından bu denli çekinmelerinin ve cihat fetvasının işlevsiz kalması için planlar üretmenin nedeni sömürgelerinde yaşayan Müslüman nüfusun çok ciddi sayılarda olmasıdır. Osmanlıda 18 milyon Müslüman yaşarken Fransız yönetiminde 25, İngiliz yönetiminde ise 78 milyon Müslüman yaşamaktadır. Bu da İngiltere'yi haddizatında dünyanın en büyük İslam ülkesi olmasa bile en kalabalık Müslüman topluluğuna sahip ülke yapmaktadır. Bir dünya savaşı esnasında ilan edilecek cihat fetvası ve sömürgelerde buna uyacak milyonlarca Müslüman, İngiltere için ciddi bir sorun teşkil edeceği muhakkaktır. İngiltere sömürgelerinde isyan gibi bir sorun çıkmasından azami derecede endişe etmektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı başladığında Hindistan Sömürge İdaresi, İngiltere'nin kötü idare edilen Osmanlıya karşı istememesine rağmen savaş açmak zorunda

163 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 346.

164 BOA, HR.SYS., 2316 – 12, M. 1916.

165 Eşref Edib, "Mekke Emîr-i Sâbıkı Bâği Hüseyin", *Sebilürreşâd*, 8 Zilhicce 1334 (5 Ekim 1916), Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, c. XIV, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, 168.

166 Sean McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, Picus Yayınları, İstanbul, 2010, s. 89.

kaldığını ilan etme ihtiyacı hissetmiştir. Bunun sebebinin çıkabilecek bir Müslüman isyanından endişe olduğu zahirdir. Çıkarılacak bir Arap isyanı, cihat fetvasını tesirsiz kılacağı gibi Osmanlı ordusundaki Arapların da isyana katılacağı ve bu yönden de Osmanlının zorda kalacağı tahmin edilmekteydi. İşte bu sebeplerden ötürü İngiltere, Hicaz'la yakından ilgilenmiş, bu bölgenin kendi yanlarında yer alması için çalışmalara çok erken tarihlerde başlamıştır. İngilizler Arap Yarımadası'ndaki kabilelere bağımsızlık vaatleri dağıtıp Osmanlıya karşı gelmeleri için uğraş vererek önce şeyhleri kendisine bağlıyor, ardında da topraklarının yönetimine el koyuyordu¹⁶⁷.

Şerif Hüseyin ise bu stratejinin ancak bir durağı mesabesindeydi. Zira İngiltere Mısır'ı işgal etmesinden hemen sonra bölge bedevi kabileleri Osmanlıya karşı kışkırtmaya başlamıştı¹⁶⁸. İngiltere her kabileye vaatlerde bulunuyor, onun krallığını tanıyacağını söylüyordu. Bu satranç oyununda herkes kendini vezir zannetmekteyken hakikatte ortada şah konumunda olan İngiltere ve onun piyonlarından başka bir aktör bulunmamaktaydı.

Osmanlı cihat ilan edince Şerif Hüseyin doğal olarak buna katılmak istememekteydi. Şerif, İbn Suud'un düşüncesini merak etmekteydi. İbn Suud hem kabilesinin çokluğu hem de Vehhabiliğin etkisiyle etrafına toplanan ve İhvan adı verilen kişilerden oluşan ordusu ile ciddi bir güç konumundaydı. Herkes onu karşısında değil yanında görmek istemekteydi. İbn Suud da Arabistan'a hâkim olmak istemekte ancak Osmanlı onu Necid'e kaymakam olarak atadığı için Şerif, onun devlete bağlı kalıp kalmayacağı hususunda zihninde sorular vardı. Şerif Hüseyin, İbn Suud'un düşüncelerini öğrenmek gayesiyle bir mektup yazmış, İbn Suud mektubu İngilizlere göstererek ne cevap vermesi gerektiğini sormuştu. İngilizler durumdan habersiz gibi davranarak bir yandan İbn Suud ile bir yandan da Şerif Hüseyin ile görüştükleri için zaten onun düşüncelerini bilmekteydiler. Şerif Hüseyin 1916 senesinde İbn Suud'a bir mektup daha yazmış, Suud İngilizlerden habersiz adım atmak istemediği içi yine mektubu onlara gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Bu sefer İbn Suud, Şerif Hüseyin'e bir mektup yazarak Necid'deki topraklarına göz dikmeme ve emrindeki kabileleri kışkırtmama şartları ile yardımda bulunacağını bildirmiştir¹⁶⁹.

İngilizler ve Şerif Hüseyin bu durumda iken Osmanlı da bundan farklı durumda değildir. Osmanlı Devleti de İbn Suud ile anlaşmak istemiştir. Enver Paşa, Yarımada'ya müdahale etme imkânları sınırlı olduğu için Bingazi'deki tecrübelerine dayanarak bölgeye asker göndermekten ziyade bölge halkını organize etmek ve Osmanlının safında yer almasını temin için çaba sarf

167 Sırma, 2008, s. 79.

168 Kurşun, 1999, ss. 12-54

169 Köse, 2014, s. 73.

etmiştir. Bu sebeple Enver Paşa İbn Suud'a memurlar ve hediyeler göndermiştir¹⁷⁰. Cemal Paşa karargâhını Kudüs'e kurduktan sonraki en önemli uğraşının Şerif Hüseyin, İbn Suud ve İbn Reşid'in Osmanlı saflarında yer almalarının temini olduğunu belirtir. Bunun için göreve gelir gelmez ilk yaptığı işlerden biri sair Arap şeyhleriyle birlikte İbn Reşid ve İbn Suud'a dostluk mesajları göndermek olmuştur¹⁷¹. Cemal Paşa bu liderlerden İbn Suud'un orduya deve göndermek ve bölgeye gelen İngiliz kumaşlarının Suriye'ye gönderilmesini temin etmek gibi kısmi ancak Paşa'ya göre pek kıymetli yardımları bulunmuştur. Ancak ilerleyen günler bu yardımların göstermelik olduğunu ve Osmanlının tepkisini çekmemek üzere yapıldığını gösterecektir. Cemal Paşa hatıratına İbn Reşid'in savaşın sonuna kadar hilafete bağlı, namuslu bir Müslüman olduğu notunu düşer¹⁷². Şerif Hüseyin ise İngilizlerle iş birliği içindedir. İlerleyen kısımlarda konunun ayrıntılarına girilecektir.

Arap Yarımadası'nda Osmanlıya karşı ilk kurşun sıkma olayı Şerif'in isyanı ile değil aslında Hade olayı ile gerçekleşmişti. Mekke'nin 15 20 km kuzeydoğusunda bulunan Hade'de bedeviler 130. Alay'ın 1. Tabur'una saldırmıştı ve bu olayın ardında Şerif Hüseyin'in tertibi olduğu bilinmekteydi. İkinci saldırı olayı Almanların batan savaş gemisi Emden'den kurtulan Alman askerlerinin 21 Nisan 1915 tarihinde Cidde'ye giderken saldırıya uğramasıdır. Osmanlı, bu olayın da arkasında Şerif Hüseyin ve oğlu Abdullah olduğunu bilmekteydi¹⁷³. Şerif Hüseyin, müttefikimiz olan Almanlara saldırarak haddizatında Osmanlıya karşı cephe almış oluyordu. Buna rağmen Osmanlı yönetimi Şerif Hüseyin'in isyan etmemesi için bu yapılanları sineye çekiyor, bunun ötesinde de Şerif'le zıtlaşmamak için isteklerini yerine getiriyordu.

Şerif Hüseyin'in İngilizlerle görüştüğü, bir isyan hazırlığında olduğu hem Teşkilat-ı Mahsusa hem de Alman ajanları tarafından İstanbul'a sürekli rapor edilmekteydi. Teşkilat-ı Mahsusa'nın mühim ajanı Kuşçubaşı Eşref, "*Hüseyin'in isyan edeceğini Enver ve Cemal Paşalara bildirdim ancak İttihatçı kadrolar tek bir planlı hareket takip etmedi.*" demekteydi¹⁷⁴. Ancak Cemal Paşa hatıratında Şerif Hüseyin'in hainliğinden isyana başlayınca haberim oldu demektedir¹⁷⁵. Fahrettin Paşa'nın istihbarat kâtibi Naci Kâşif Kıcıman (ö. 1982); Medine Muhafız ve Kumandanı Basri Paşa'nın, bir propagandacı casusu yakalatıp ondan isyanın nasıl ve ne zaman gerçekleşeceğini öğrendiğini, bunu bir rapor olarak dâhiliye nezaretine bildirdiğini

170 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, c. II, s. 391.

171 Ayşe Hür, *Öteki Tarih*, c. 1, Profil Yayınları, İstanbul, 2013, s. 219.

172 Cemal Paşa, 2006, s. 191-192.

173 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1978, c. VI, s. 154; Cemal Paşa, 2006, s. 269.

174 Stoddard, 2003, s. 138.

175 Cemal Paşa, 2006, s. 261.

hatıratında söylemektedir¹⁷⁶. Galip Paşa (ö. 1939) ise Râbi Şeyhi Hüseyin Mübeyrik'ten (ö. 1955)¹⁷⁷ aldığı mektupta Şerif'in ayaklanacağını, oğlu Ali (ö. 1935) aracılığıyla bu ayaklanmaya çağrıldığını yetkililere bildirmiş¹⁷⁸ olmasına rağmen İstanbul, anlam verilemeyecek bir şekilde bunları ciddiye almıyor; herhangi bir tedbir amaçlı harekete geçmiyordu. Hatta Arap Yarımadası'ndaki 130. Alay'ın 2. Tabur komutanı Yüzbaşı Mümtaz'ın arşivlerde bulunan notlarında Şerif Hüseyin ve planladığı isyan hakkında tahkikat yapılmasının dahi yasaklandığını görmekteyiz.¹⁷⁹ Hamidiye Kışlası'nda görevli Binbaşı Ziya Bey, Merkez Karargâh ile Taif'teki Fırka Komutanlığına defalarca başlayacak dediği isyan başladığında Cemal Paşa anlaşılabilir bir emirle ilk kurşun Şerif Hüseyin ve adamlarından gelmedikçe hareket edilmemesini, aksini yapanın en ağır biçimde cezalandırılacağını bildirdiği için¹⁸⁰ Şerif Hüseyin'i arayıp teyit etmeden hareket edememişti¹⁸¹. Hicaz Valisi Vehib Paşa (ö. 1940), Şerif Hüseyin'in İngilizlerle ilişkilerinin farkında olması münasebetiyle 1914 yılının Temmuz ayında Osmanlı Devleti'ni yıkmayı hedeflediği gerekçesiyle emirin azledilmesini ve yerine Şerif Ali Haydar'ın (ö. 1935) tayinini istemiştir. Hatta Şerif Hüseyin'in İstanbul'da bulunan ve mebus olan oğullarının Şerif'e karşı koz olabilmesi için Payitaht'tan ayrılmalarına izin verilmemesini de istemiştir¹⁸². 1914 yılına gelindiğinde İstanbul; Şerif Hüseyin'in bir ihanet içerisinde olduğunu biliyor, onu izlemesi için Hicaz'a Vehib Paşa'yı atıyordu. Bir yanlışı görüldüğünde görevden alınıp Şerif Ali Haydar atanacaktır. Bir seferinde Şerif Hüseyin, Vehib Paşa'ya Osmanlı padişahlarının hilafeti gasp ettiği ve bu yüzden halifeliklerini tanınmayacağını söylemesine rağmen¹⁸³ görevden alınma gibi -belki Şerif Hüseyin ile iyi geçinerek isyan etmemesini temin maksadıyla- tam tersi işler yapılıyordu. Türk hükümeti İngilizlere karşı savaşması için Şerif Hüseyin'e bir kolordu kurduruyor, Cemal Paşa da ordunun başına geçmesi için Şerif'in oğlu Faysal'ı serbest bırakarak Mekke'ye gönderiyordu. Faysal, bu fırsatı kaçırmayacak ve Mekke'ye varır varmaz yapacağı ilk iş isyan etmeye hazırlık olacaktır¹⁸⁴. İttihat ve Terakki hükûmeti akıl almaz bir icraata daha imza atarak İngilizlerle görüştüğü,

176 Naci Kaşif Kıcıman, *Medine Müdafaası Yahut Hicaz Bizden Neden Ayrıldı?*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 33.

177 Daha sonrasında Şerif Hüseyin, isyanın başarılı olabilmesi ve Şeyh'in Türklere karşı savaşmayı reddederek "Arap davasına" ihaneti sebebiyle Şeyh Hüseyin Mübeyrik'i bir suikastla öldürtecektir. Süheyl Sapan, "Asil Ruhlu Bir Arap Şeyhinin Hikâyesi: Emir Hüseyin, Şerif Hüseyin'e Karşı", <https://www.timeturk.com/asil-ruhlu-bir-arap-seyhinin-hikayesi-emir-huseyin-serif-huseyin-e-karsi/haber-566654>; Kral Abdullah, 2009, s. 125.

178 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. VI, s. 160-161.

179 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. VI, s. 164.

180 Çavuş, 2015, s. 102.

181 Köse, 2014, s. 109.

182 Özcan, "Şerif Hüseyin", s. 585.

183 Beyoğlu, 2019, s. 13-14.

184 Josef Pomiankowiski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 203.

Osmanlıya karşı isyan planları yaptığı bilinen Şerif Hüseyin'e isteği üzerine 1500 tüfek göndermiştir. Ardından da Şerif, 100 adet Mavzer marka tüfek istemiş ancak İstanbul bunun yerine Martin marka tüfek göndererek¹⁸⁵ bir yerde isyana hazırlık yapan Şerif Hüseyin'e yardım etmiştir.

İsyanın göz göre göre gelmesi bu denli aşikâr iken İttihatçı hükûmetin tedbir almaması herkesi şaşırtmakta ve bir mana bulamamaktadır. Philip H. Stoddard, “*Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın İngilizlerle görüştüğünü İttihatçıların bilmesine rağmen harekete geçmemesi şaşırtıcıdır.*” diyerek hayretini gizleyememektedir¹⁸⁶. Bu tedbir alınmayışın sebebini Sıtkı Aydınel “*Hicaz'ın kutsallığına ve hilafetin değerine inanmayan M. Kemal için Hicaz, Türklerin kanını emmekteydi ve M. Kemal, Türklerin yerleşik olmadığı bir yeri savunmanın manasızlığına Enver Paşa'yı ikna etmiş*” olması olarak gösterir¹⁸⁷. İttihatçılar da bundan farklı düşünmemektedir. Zira Hicaz, asker ve vergi vermemesine rağmen Mısır gibi bir vilayetin gelirlerinin çoğunu almaktaydı¹⁸⁸. Nitekim M. Kemal Paşa (ö. 1938), Enver Paşa gibi Cemal Paşa'yı da ikna etmeyi başarmış ancak Cemal Paşa “*Tamam çekilelim.*” dediği anda elektrikler gitmiş ve Paşa bir şamdan getirdiğinde yaşanan bu durumu iyiye yormadığı için benzi atmış ve bu kararını hayra yormamıştı¹⁸⁹. M. Kemal¹⁹⁰ ve Cemal Paşa'nın¹⁹¹ Arap bağımsızlığına karşı olmaması, Mahmut Şevket Paşa'nın (ö. 1913)¹⁹² da işgal altındaki Kuveyt ve Katar topraklarının İngilizlere verilmesi yönünde görüş bildirmesi iddiayı doğrular mahiyettedir. Mahmut Şevket Paşa günlüğünün aynı sayfasında hiçbir işe yaramayacağını düşündüğü Kuveyt ve Katar için İngiltere için ihtilafa girmeye değmez demektedir. Aynı düşüncenin Arabistan'ın geneli için teşmil olabileceği kanaatindeyiz. İsyana başlayınca İttihatçıların Tanin gazetesine verdiği ilanda “*Bütün iş Hüseyin'in şahsi eseridir. İslamlık ve Araplıkla ilgisi yoktur. Hüseyin'in hıyaneti çoktandır biliniyordu. O bir İngiliz aleti idi.*”¹⁹³ ifadesi İttihatçıların her şeyden haberdar oldukları ancak bilerek tedbir almadıklarının ispatı mahiyetindedir. Bu istihbarata rağmen iktidarın tedbir almaması, Arap topraklarını savunma mecburiyetinden kurtulma olarak değerlendirilebilir.

185 Beyoğlu, 2019, s. 17-25

186 Stoddard, 2003, s. 131.

187 Sıtkı Aydınel, “Birinci Dünya Savaşı'nda Arap İsyanı”, *Bütün Dünya*, İstanbul, Kasım 2016, s. 15.

188 Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı'nın Çöküşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 228.

189 Feridun Kandemir, *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafası*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2012, s. 70.

190 Çavuş, 2015, s. 109.

191 Sabis, 1990, c. II, s. 165.

192 *Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 45.

193 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, c. III, kısım 3, s. 282.

İngilizler, Şerif Hüseyin ile irtibatı kopartmamakta ancak ona büyük hayaller de vaat etmemekteydiler. Vaatlerini de kâğıda dökmekten çekinmemektedirler. Şerif Hüseyin'in Mısır'daki Kahire Bürosunun başındaki kişi Sir Henry McMahon'a yazmış olduğu mektuba McMahon'un cevaben yazdığı mektupta ısrarla kurulacak Arap devletinin sınırlarını yazmaması bu politikanın bir gereğidir. Kurulacak Arap devletinin sınırlarının tespitini isyanın öncelikli koşullarından sayan Şerif Hüseyin için bu mektubun hayal kırıcı olduğu aşikârdır. İngilizler ileride bir politika değişikliğine gittiğinde Şerif'in hak iddia etmemesini, baş ağrıtmamasını istememektedirler. Ancak İngilizlerin beklemediği bir olay hem İngiliz politikalarını değiştirecek hem de Şerif Hüseyin'e beklemediği fırsatı sunacaktır.

Çanakkale Cephesinde Arap asıllı Topçu Teğmen Muhammed Şerif el-Faruki (ö. 1920) iki düşmanın arasındaki savaş mahallini aşarak İngilizlere sığınmış ve gizli bir milliyetçi Arap örgütü olan El-Ahd'a mensup olduğunu, asker kaçağı olmadığını ve Arap bölgelerindeki durumlar hakkında önemli bilgiler vermek istediğini bildirir. Bunun üzerine Faruki, Kahire'deki İngiliz askeri istihbaratının başında bulunan Albay Gilbert Clayton (ö. 1929) ile pek çok kez görüşmüştür. Faruki, Albay Clayton'a Araplar arasında ciddi bir yapılanma olduğunu, bağımsızlık için öncelikli tercihlerinin İngiltere olduğunu ancak İngiltere'nin buna destek vermediği takdirde Almanların yardım alınacak ülkeler arasında yer aldığını bildirmiştir. Bu konuşmalar Arapları ve olası bir Arap bağımsızlığını ve neticesinde kurulacak bir Arap devletini Almanlara kaptırmamak için İngilizleri ikna etmeye yetmiştir. Clayton'ın bağımsız bir Arap devletinin kurulmasının temini için oluşturduğu görüşünü Mısır'daki İngiliz ordusunun başındaki General Sir John Maxwell ve McMahon da desteklemiş bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'in (ö. 1933) de bu görüşlere olumlu bakması sonucunda Şerif Hüseyin'e istediklerinin verilmesi ve isyanın başlatılması üzerine anlaşma sağlanmıştır¹⁹⁴. İngilizlerin bir Arap isyanına destek verme kararı almaları üzerine El-Fettah, El-Ahd¹⁹⁵ gibi Arap milliyetçisi örgütler kendi aralarında İngiltere ile çalışılması üzerine bir protokol imzalayıp ortak hareket etme kararı almışlardır¹⁹⁶.

İngilizler Şerif Hüseyin ile bir isyan hususunda anlaşmışlar ve Şerif'e kuzeyde Mersin, Adana hattından itibaren Birecik, Urfa, Mardin, Midyat ve İran sınırına; doğuda Basra Körfezi'nin aşağısından İran'a; güneyde Aden hariç Hint Okyanusu'na, batıda Kızıldeniz ve

194 Ali A. Allawi, *I. Faysal*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 72-73.

195 Bu Arap milliyetçisi örgütler Osmanlıya karşı bir Arap devleti kurabilme adına Şerif Hüseyin ile Şam Protokolü imzalamışlar ve onu desteklemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk.

Sait Yılmaz, *Türk İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*, Ankara, 2017, Kripto Yayınları.

196 Kılınçkaya, 2015, s. 80.

Mersin'e kadar olan topraklar bir krallık olarak vaat edilmiştir. Bu topraklar vaat edilirken Fransız menfaatlerine dokunmamaya azami dikkat edilmiş, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamını da isteyen Şerif'e oraların Fransızlara ait olduğu söylenerek bu bölgeler vaat edilmemiştir. İngilizlerin Arap Yarımadasını Şerif Hüseyin'e vaat ederken aynı bölgeyi İbn Suud'a da vaat etmesi tam bir makyavelist İngiliz politikası örneğini teşkil etmektedir. Hilafet konusuna değinilmemiştir. Zira İngilizler hâlâ hilafetin Araplara mı geçmesi yoksa ortadan mı kaldırılması hususunda karar verme aşamasındadırlar. Ayrıca İngiltere, Şerif'e ait bir Arap hilafetini kabul ederken Şerif Hüseyin de İngiltere'ye ekonomik imtiyazlar vereceğini kabul ediyordu¹⁹⁷.

Ancak anlaşma yapılmış olmasına rağmen İngilizler bu isyanın başarıya ulaşip ulaşmayacağından emin değillerdir. Şerif Hüseyin vaatlerini yerine getirecek güce sahip miydi, bu isyan, sömürgelerdeki Müslümanlar tarafından nasıl karşılanırdı, Şerif'in ilan edeceği halifelik İslam dünyasında kabul görür müydü? İngilizler bu soruların cevabını net olarak bilmemekteydiler. Zira İngiltere'nin en değerli sömürgesindeki Müslümanlar Arap değillerdi ve Sünni olmaları münasebetiyle İstanbul'daki hilafet merkezine bağlı idiler. Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge, Arapların Osmanlıya karşı çıkaracağı bir ayaklanmanın Hindistan'da asla hoş karşılanmayacağı endişesini taşıdığı için Arap ayaklanmasını desteklemeyi reddediyordu¹⁹⁸. Ayrıca da güçlerinden emin oldukları ve Osmanlıyı küçümsedikleri için bu isyana çok da ihtiyaç duymamışlardır. Hal böyle olunca da İngilizler, Şerif Hüseyin'e diğer şeyhlerden daha fazla değer vermemiş, herkese dağıttığı vaatlerden ona da vermektен ve hazır olda bekletmekten başka bir şey yapmamışlardır. Ancak 1915 Çanakkale ve 1916 Kut'ül Amare yenilgileri bu isyanın tekrar raftan inmesine, isyanın değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir.

Şerif Hüseyin'in Galip Paşa'ya, oğlu Abdullah'ın ise Cemal Paşa'ya isyan etmeyecekleri, devletlerine bağlı olduklarına dair bütün kutsallarının üzerine yemin etmiş olmalarına rağmen¹⁹⁹ Şerif, isyanını 10 Haziran 1916 tarihinde sabah ezanları okunurken konağının penceresinden tabancasını bir el ateşlemesiyle başlatıyordu²⁰⁰. Mekke'de ele geçirilmesi gereken iki önemli nokta bulunmaktaydı: Ecyad Kalesi ve Hamidiye Kışlası. İstanbul'a isyanın çıkacağı yönünde çok sayıda istihbarat gitmesine rağmen isyan başladığında Ecyad Kalesinde ancak 15 asker ile 2 subay, Hamidiye Kışlasında ise ancak 30 asker

197 Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı*, Vatan Yayınları, Kayseri, 1992, s. 98; Cemal Paşa, 2006, s. 266-267; Özcan, "Şerif Hüseyin", s. 585; Kurşun, 1999, s. 86.

198 Bell, 2004, s. 221.

199 İsmail Çolak, *Bitmeyen Hesaplaşma*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014, s. 223.

200 Bardakçı, 2010.

bulunmaktadır. Çevredeki kışlaları da dâhil edersek Mekke’de bin civarında asker bulunmaktadır. İngiliz istihbaratçılarının belirlediği rakamlar da Medine’de 3 bin, Taif’te 1200, Mekke’de bin ve Cidde’de bin olmak üzere toplam 6 bin civarında asker olduğudur²⁰¹. Birinci Dünya Savaşı yıllarında askerlerin çoğunun cephelerde olması sebebiyle bu sayının daha da düştüğünü düşünmekteyiz. Nitekim Cemal Paşa hatıratında şayet bir kıskırtma ile bir isyan çıkacak olursa askerlerin cephelerde olması sebebiyle isyanı bastırarak imkânın olmaması sebebiyle Arabistan’ın elden çıkabileceğini yazmaktadır²⁰². Ancak Birinci Dünya Savaşının başında Şerif Hüseyin’in yanındaki adam sayısı 250 ile 500 civarıydı²⁰³. Bunların da düzenli asker olmadığı hesaba katılırsa tedbir alınsa veya isyana erken müdahale edilseydi Mekke ve civarındaki asker sayısının isyanı başlamadan bitireceği hususunda şüphe yoktur.

İsyancılar Mekke’deki Hamidiye Kışlasını ele geçiremeyince Kışlayı ateşe vermişler, zaten susuzlukla mücadele eden Türk askeri bir de elindeki az miktardaki su ile Kışla’yı söndürmeye çalışmıştır. Ecyad Kalesi’nde de buna benzer bir kahramanlık örneği yaşanmakta, az sayıdaki asker isyancıları Kale’ye yaklaştırmamaktadır. Bunun üzerine isyancılar Türk askeri Kâbe’ye ateş edemez, diyerek Kâbe’ye girmiş; Kale’ye oradan ateş etmeye başlamışlar ve hakikaten de Türk askeri Kâbe’ye doğru ateş etmemiştir. Ancak buna rağmen İngilizler ve Şerif Hüseyin diğer Arapların ve Müslüman toplumların desteğini alabilmek adına “*Türkler Kâbe’ye ateş ediyor, Kâbe’nin örtüsü yırtıldı*” şeklinde propaganda yapmayı ihmal etmemişlerdir²⁰⁴. Her türlü saldırıya karşılık Ecyad Kalesi bir türlü ele geçirilememiş ve nihayetinde isyancılar İngilizlerden destek istemek zorunda kalmışlardır. Bu yardım isteği üzerine de Mısır ve Sudan’daki sömürge yönetimleri top ve topçu askerler göndermiştir²⁰⁵. Bu arada Kale’de yiyecek ve cephanenin tükenmek üzere olması Kale’nin ele geçirilmesinin yakın olduğunu göstermekteydi.

İsyanın bir diğer cephesi olan Medine’de ise eşine az rastlanır bir savunma gerçekleştirilmektedir. Osmanlı askerinin başında kendisine bizatihi düşmanları İngilizler tarafından “Çöl Kaplanı” yahut “Türk Kaplanı” lakabı verilen Fahrettin Paşa (ö. 1948) vardır²⁰⁶. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 16. Maddesi’ne göre Fahreddin Paşa’nın askeri ile birlikte en yakın İtilaf kumandanına yahut Arap temsilcisine

201 Köse, 2014, s. 197-221.

202 Cemal Paşa, 2006, s. 261.

203 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. VI, s. 86.

204 İsmail Gümüş, *Şerif Hüseyin İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmayan Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 121-122.

205 Köse, 2014, s. 207-209.

206 Süleyman Yatak, “Fahreddin Paşa”, *DİA*, c. XII, s. 88.

teslim olması gerekmektedir²⁰⁷. Ancak Fahrettin Paşa, “Medine vatan değil mi?” diyerek Ateşkes Antlaşması’nı kabul etmemiş ve teslim olunması gerektiğini bildiren askeri bu haberin askerler arasında duyulmasına mani olmak amacıyla tutuklatmış ve şehri savunmaya devam etmiştir. Ancak Paşa’nın ve askerlerinin yiyeceği tükenmiştir ve Paşa, askerlerine çekirge istilasını fırsat bilerek çekirge yemenin caiz olduğunu²⁰⁸ bildiren bir genelge yayınlamış ve Peygamber şehrini Vehhabilere ama haddizatında İngilizlere teslim etmeme adına bizatihi kendisi de çekirge yemiştir²⁰⁹. Fahrettin Paşa askerlerini çekirge yiyerek şehri savunmaya devam etmelerini temin maksadıyla bir de konuşma yapmış ve konuşmasında “*Çekirgeyi doktorlarımıza incelettirdim. Bunlar inceleme sonucunda çekirgeden övgüyle söz etmekte, sağaltıcı (asalak dökücü) ve besin özelliklerini saymakla bitirememektedirler. Dün karargâh sofrasında çekirge tava vardı. Arkadaşlarımla birlikte pek tatlı yedim ve bunu dil konservesinden daha iyi buldum. Hele zeytinyağı ve limon suyu ile salatası pek nefis oluyor. Hangi bölgeye çekirge düşerse tarif ettiğim gibi yararlanılması ve bana da hediye olarak çekirge gönderilmesini arkadaşlarımdan rica ederim.*” diyerek çekirge yemeye alışık olan Arapların aksine çekirge yemeye alışık olmayan Türk askerlerini iknaya çabalamıştır²¹⁰. Gerçekleşen bu fedakârane savunma öylesine güçlü idi ki İngiliz Yüzbaşı Bray “*Çöl savaşında fevkine çıkılamayacak bir üstün komutanlık örneği*” diye raporuna not düşecekti²¹¹.

Savaşın bittiği haberi ile birlikte teslim olma emrinin askerlerin arasında duyulması ve cephane ve yiyeceğin bitmesi, savunmanın imkânsızlaştığının işaretleriydi. Fahrettin Paşa, zabitanı ve eratını Mescid-i Nebevi’ye toplayarak onlara şu konuşmayı yapmıştır: “*Ey bütün tarihi eşsiz kahramanlıklar, şan ve şerefle dolu Osmanlı ordusunun yiğit zabitleri (subayları), ey her cenkte cihanı tir tir titretmiş, asla kimseye boyun eğmeyerek daima namus ve din borcunu kaniyle ödemiş şeci (kahraman) Mehmetçiklerim, kardeşlerim, evlatlarım! Gelin hep beraber Allah’ın ve işte huzurunda huşu ve vecd içinde gözyaşları döktüğümüz peygamberinin karşısında hep beraber aynı yemini tekrar edelim ve diyelim ki ‘Ya Resulullah biz seni bırakmayız!’*”²¹²

207 Madde 16: Hicaz’da, Asir’de, Yemen’de, Suriye’de, Kilikya’da, Irak’ta bulunan kuvvetlerin en yakın İtilaf kumandanı veya Arap mümessiline teslimi. Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1953, s. 522.

208 Fahrettin Paşa bu fetvayı yayınlarken dayandığı delil hadis kaynaklarında geçen şu hadis-i şerif ve helalliği hususunda verilen izinlerdir: “*İki ölü ve iki kanlı bize helal oldu: İki ölü çekirge ile balık, iki kanlı ise karaciğer ve dalaktır.*” İbn Mâce, Et’ime, 31.

209 Bozgeyik, 2010, s.180-181.

210 Alpay Kabacalı, *Arap Çöllerinde Türkler*, Cem Yayınları, İstanbul, 2003, s. 76-77.

211 Öke vd., 2013, s. 25.

212 Bozgeyik, 2010, s. 184.

Lakin askerin de işin sonunu ve daha fazla çabalayacak bir durumun olmadığını görmesi üzerine subaylarının da baskıları ile Fahrettin Paşa teslim olmak zorunda kalmıştır. Böylelikle çekirge dahi yiyerek 2 yıl 7 ay süren Arap topraklarındaki Osmanlının son şehri Medine savunmasının bitmesi ile birlikte kutsal topraklardaki 399 yıllık Osmanlı hâkimiyeti son bulmuş oluyordu. İsyancıların kuşatması altındaki şehirlerden en son teslim olanın Medine olduğunu ve bu direnmenin Hicaz demir yolu sayesinde gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Bu bilindiği için de isyancı Araplar, İngiliz ajanı T. E. Lawrence önderliğinde bu hatta saldırılar düzenleyip Medine'nin lojistik imkânını kesme gayretinde olmuşlardır²¹³.

Şerif Hüseyin isyan esnasında dünya Müslümanlarının tepkisini çekmemek, İngilizlerle iş birliği yapıyor denmemesi ve hilafetini ilan ettiğinde bu durumun aleyhine dönmemesi için 1916 senesinde bir beyanname yayınlamış²¹⁴ ve bu beyannamede isyanın sebeplerini anlatmaya çalışmıştır. Şerif isyanın sebebini Osmanlının işgal edilmesi ve Arap toprakları da işgal edilmesin diye isyan ettikleri gibi zorlama bir açıklama yapmaktadır. İşgalci İngilizlerden kurtulmak maksadıyla İngilizlere değil de Osmanlıya karşı isyan etmenin doğal olarak hiçbir manası yoktur. Bu beyannamede Osmanlı ve Türklerden bahsetmekten ziyade ısrarla İttihat ve Terakki iktidarından bahsetmesi manidardır. Anlaşılan o ki İslam ve Arap dünyasında İttihat ve Terakki yönetimine karşı oluşan bir muhalefet rüzgârı vardır ve Şerif akıllı bir hamle ile bu rüzgârı arkasına almak istemektedir. Şerfi Hüseyin, *“Bu devletin mahvolmasının sebebi İttihatçı Talat, Enver ve Cemal Paşalardır ve biz bunlara karşı isyan ettik.”* diye doğrudan isim de vermektedir. Şerif Hüseyin, bu savunma metninde doğal olarak İngilizlerle yapılan görüşmelerden hiç bahsetmemektedir.

Belki burada İngiliz destekli ve kontrolündeki bu isyanın gerçekte Arap isyanı olup olmadığına, yeryüzündeki bütün Arapların bu isyana katılıp katılmadıklarına bakmak lazımdır. İngilizlerin beklentisi bütün Arapların dâhil olacağı bir isyanın çıkması ve Osmanlının olabildiğince zor durumda kalması idi. Şerif Hüseyin'in de beklentisi bu yöneydi ve isyan başlamadan evvel İngilizlere 100 bin kişilik bir isyan ordusu toplayacağını vaat etmişti. Ancak isyanın en zirve noktasında isyancı sayısı 4-5 bin kişiyi geçememiştir²¹⁵.

Bu isyanın Şerif Hüseyin ve etrafındaki mahdut sayıdaki asi ile İngiltere'nin muaveneti ile gerçekleştirilmiş bir isyan olduğu hususunda şüphe yoktur. Zira bu isyana Orta Doğu'daki bütün Arap topluluklarının katılması bir yana Arabistan'daki tüm Araplar dahi katılmamıştır.

213 İUA, P 2884/1917, 4 Temmuz 1917-13 Temmuz 1917.

214 BOA, HR.SYS., 2316 – 12, M. 1916.

215 Özcan, “Şerif Hüseyin”, s. 586.

İsyan Mekke, Medine, Cidde, Taif, Yanbu gibi belirli yerlerde olmuştur. Hatta Mısır'daki İngiliz komutanın bir gazeteye verdiği demeçte bütün Arapların İngiliz mandasını isteyeceğini söylediği sözünü²¹⁶ yalan çıkarmak istercesine bu şehirlerde dahi tüm insanlar isyana katılmayı reddetmişlerdir. Medine'de isyana sadece bedeviler katılmış, şehirli Medineliler isyana katılmadıkları gibi Türklerle birlik olmuşlardır²¹⁷. Arap topraklarında görev yaptığı bölgeyi ve insanını yakından tanıyan Falih Rıfki Atay ise “Ateş ve Güneş” adlı hatıratında bütün Arapların isyan etmediklerini, tam aksine bazılarının Osmanlının yanında yer alarak servetlerini harcadıklarını kaydeder²¹⁸. Paris'te düzenlenen bir toplantıda Mizancı Murat; Araplara bir Arap devleti kurup kurmak istemediklerini sorduğunda katılımcılardan Madra Mutran ve Halil Ganem; Batılıların topraklarına girerse birkaç yıl içerisinde topraklarının onların olacağını, ülkelerini istedikleri gibi yöneteceklerini ama Türklerin Batılılar gibi olmadığını, ülkelerinden bir santim toprak dahi almadıklarını, dinlerinin ve adetlerinin bir olduğunu belirttikten sonra Arap aydınlarının ve ileri gelenlerinin Osmanlıdan ayrılma gibi bir düşüncelerinin olmadığını söyler²¹⁹.

Kaldı ki Şerif Hüseyin Araplar arasında sevilen ve sayılan bir şahsiyet de değildir. 5 Mart 1924 tarihinde Şerif Hüseyin halifelliğini ilan edince İslam âlemi İngilizlerle iş birliği yaptığı için Şerif'in bu ilanını bir İngiliz oyunu olarak görmüş ve Şerif Hüseyin'i lanetleyerek ona itibar etmemiştir²²⁰. Bu girişiminin ardından 1931 yılında Kudüs'te düzenlenen Hilafet Kongresine halife seçilmek için başvuru yapmış ancak bu başvurusu da reddedilmiştir. Çünkü İslam dünyası Müslüman Osmanlıya karşı Hristiyan İngilizlerle iş birliği yaptığı için ona hain gözüyle bakmaktaydı. Hatta Şerif Hüseyin'in isyanından kısa süre sonrasında Şam'da toplanan İslam âlimlerine sorulan “*Halife'nin iyi niyetinden yararlanmış ve en yüksek makamlara yükselmiş bir kişi düşmanla iş birliği yapıp Halife'ye isyan ederse, karşılığı ne olmalıdır?*” sorusuna âlimler, görevden alma ve idam cevabını verirler²²¹. Şerif Hüseyin'in Araplar arasında sevilen ve sözü dinlenen bir kişilik olmadığının bir diğer göstergesi de isyan için 100 bin kişi toplayacağını belirtmesine rağmen yukarıda belirttiğimiz üzere 4-5 binde kişide kalmış ve belirttiği rakama yaklaşmamış olmasıdır. Nitekim isyancı sayısındaki yetersizlik sebebiyle İngiltere'nin Çin'den ve Hindistan'dan savaşçılar getirmesi Şerif Hüseyin'in ve İngilizlerin bu

216 Şekip, 2005, s. 157.

217 Aksun, *Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 147.

218 Falih Rıfki Atay, *Ateş ve Güneş*, Osmanlıcadan Çeviren: Muammer Sarıkaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 134.

219 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 49.

220 Orhan Koloğlu, *Gazi'nin Çağında İslam Dünyası*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1994, s. 354.

221 Jonathan Schneer, *Balfour Deklarasyonu Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 198.

isyanda Araplar tarafından yalnız bırakıldığının açık göstergesi konumundadır²²². Skyes-Picot Anlaşmasına imza atanlardan Fransız temsilcisi Picot (ö. 1951) bu gerçeğin farkındadır ve “*Ne vaat edersek edelim, bir avuç Arap aşireti dışında hiçbiri yanımızda yer almaz.*” demektedir²²³. İngiliz arşivlerinde de bunu doğrular şekilde isyanın Irak’ta aşiretler tarafından kabul edilmesi bir yana sadece çok küçük bir grup tarafından sevinçle karşılandığına dair belgeler bulunmaktadır²²⁴. Kuşçubaşı Eşref de “*Araplardan bir ihanet görmedik. Bizi asıl arkadan vuran altınlardan başka kendilerini bağlayacak bir gaye ve mefkûresi bulunmayan (Şerif Hüseyin gibi) politikacılarıydı.*” diyerek isyan edenlerin halk değil yöneticiler olduğunu belirtmektedir²²⁵.

Bu isyana haddizatında Arap isyanı adının kullanılması doğru bir adlandırma olamaz. Zira ortada bütün Arapların katıldığı bir isyan yoktur. Bu ayaklanma ancak Şerif Hüseyin’in kabilesi Haşimiler ile İngiliz altınları ile satın aldığı bedevilerden oluşan bir ayaklanmadır. Bu ayaklanmaya verilecek en doğru isim “Hicaz İsyanı” yahut “Şerif Hüseyin İsyanı”dır. Kimi İngiliz yazarların da belirttiği üzere bu hakikatte “İngiliz-Haşimi komplosu” idi²²⁶. İngilizler ve Şerif Hüseyin, bütün Arapların bu isyana dâhil olması için çok çaba sarf etmiş ancak istenilen başarı sağlanamamıştır. İsyan katılanların ise para ile alındığı, Arapçılık gibi bir dertlerinin olmadığı, hakikatte bir nevi paralı olduğunun göstergesi Şerif Hüseyin’in mektup ulaşı Areyfan’ın, İngilizlere “*Para göndermezseniz bedeviler isyandan vazgeçmekle tehdit ediyorlar.*” demesidir²²⁷.

İngiliz hükûmeti Araplara dağıtmak üzere Lawrence’a bol bol para vermektedir²²⁸. Hem silah hem para yardımı yapılması nedeniyle bu isyan İngilizler için hiç de ucuza mal olmamıştır. 1919 yılının Aralık ayına kadar Şerif’e yapılan ödemelerin miktarı tam olarak 45 milyon 205 bin sterlidir. Bu rakamın büyüklüğünü anlayabilmek maksadıyla şunu belirtmek gerekir ki rakamın karşılanması için İngiltere’nin hazinesi zorlanmaya başlayınca Mısır’daki sömürge yönetiminden para istenmek zorunda kalınmıştır²²⁹. İngilizler tarafından Arap Yarımadası’na

222 Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, Alioğlu Yayınları, Tarih ve Yer Yok, s. 10475.

223 Schneer, 2011, s. 101.

224 Jabar-Dawod, 2013, s. 282.

225 Çavuş, 2015, s. 110.

226 Salâhi R. Sonyel, “Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğu’na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı (İngiliz Gizli Belgelerine Göre)”, <https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/lawrence-hasimi-araplarini-osmanli-impatorluguna-karsi-ayaklanmalari-icin-nasil-aldatti-ingiliz-gizli-belgelerine-gore/>, (08.12.2020).

227 Köse, 2014, 223.

228 Orhan Koloğlu, “Lawrence, Thomas Edward”, *DİA*, c. XXVII, s. 115.

229 İlhan Bardakçı, *Vahdettin'den Mustafa Kemal'e*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 104. Kimi kaynaklar bu maliyeti 11 milyon sterlin olarak göstermektedir. Philip H. Stoddard, H. Basri Danışman, *Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul, 1997, s. 13.

insanları Osmanlıya karşı kıskırtabilmek maksadıyla tabiri caizse oluk oluk para akıtılmakta, bu paraların dağıtımında etkin rol alan Lawrence'nin adı da bedevilerce “*altınları taşıyan adam*”a çıkmaktaydı. Tabii ki bu paralar Arap bağımsızlığının temini maksadıyla Araplara verilen bir ihsan değildi. Yapılan anlaşmaya göre kurulacak Arap Krallığı'ndan geri alınmak üzere borç veriliyordu²³⁰. Bedevilerin paradan başka bir şey düşünmeme yapısı herkes tarafından bilinmektedir. Son Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey hatıratında bedevilerin “demir eşek” dediği trenin gelmesi ile birlikte develerle yaptıkları taşımacılığın sona ereceğini düşünerek çıkardıkları isyandan bahsetmektedir²³¹. Bütün bunlar bedevilerin milliyetçilik, din, vatan gibi kavramlardan çok uzaklarda olduklarının; bütün yaptıklarının sebebinin para olduğunun açık göstergesidir. Şerif Hüseyin isyanında yer almış bedevilerin derdinin iddia edildiği gibi Osmanlının Araplara yaptığı yanlışlar, Arap milliyetçiliği, bağımsızlık gibi kavramlar olmadığı aşikâr konumdadır. İsyancıların amaçları para gözükmektedir.

İsyan sonrasında Şerif Hüseyin kendisini bütün Arapların kralı olarak ilan etmişti ancak bu Araplar tarafından kabul görmedi. Kendisinin tek destekçisi olan İngiltere dahi onu bütün Arapların kralı olarak değil Hicaz kralı olarak tanıyordu. Çünkü Skyes-Picot Anlaşması'nda Arap topraklarının bir bölümü Fransızlara verildiği için İngilizlerin piyonu niteliğindeki Şerif Hüseyin'in bütün Arapları yönetmesine Fransa izin vermeyecektir. Zira Fransız sömürgesi olan Arap topraklarında Hüseyin'in sözünün geçmesi hakikatte İngiltere'nin sözünün geçmesi demektir. Hüseyin'in bütün Arapların kralı olmasının kabul görmemesinin bir diğer nedeni ise bütün Arapların bir arada bulunduğu bir devletin yönetilmesinin ve sömürülmesinin zorluğudur. Parça parça bölünmüş, zayıf, güçsüz devletçiklerden oluşan bir Arap coğrafyasının daha rahat sömürülebileceği ortadadır. Bunun için emperyalistler güçlü tek bir Arap devleti yerine güçsüz, çok sayıdaki Arap devleti oluşturmayı planlamışlardır. Bugün Arap coğrafyasına baktığımızda karşımıza çıkan BAE, Kuveyt, Umman, Bahreyn, Katar, Yemen, Ürdün, Lübnan, Suriye gibi devletlerin olması bu planın gerçekleştiğini ispatlamaktadır. İngilizlerin Şerif Hüseyin'i gözden çıkarmasının bir diğer nedeni de Şerif'in bütün Arapların kralı ve Müslümanların halifesi olmak istemesidir. İngiltere halifeliğinin kaldırılması üzerine planlar yaptığı için Hüseyin'in ısrarla Arap bir halife seçilmesi teklifini görmezden gelmekteydi²³². Bu iki durum Şerif Hüseyin'in gözden çıkarılması için yeterli sebeplerdi. 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda istediği ilgiyi görememesi bunun açık göstergesiydi. Yeni Türkiye

230 Metin Hülagü, “İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları”, *Bellekten*, 59/225 (Ağustos 1995), s. 438.

231 Mahmut Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür*, Der. Ali Birinci, İsis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 48.

232 Findley, 2016, s. 217.

tarafından hilafetin kaldırılmasını fırsat bilerek Şerif Hüseyin'in 6 Mart 1924'te halifeliğini ilan etmesi ve Müslümanlar tarafından bunun kabul edilmemesi İslam dünyasında da itibarı kalmadığının iz düşümüydü.

İngilizlerin desteğini arkasına alan İbn Suud, Şerif Hüseyin'in başkenti konumundaki Mekke'yi kuşatmış ve 16 Ekim 1924 tarihinde şehri ele geçirerek Şerif Hüseyin'in kurulduğunu sandığı Arap Krallığına ve iddia ettiği hilafetine son vermiştir. Şerif Hüseyin'in arkasında artık İngilizlerle iş birliği yaptığı gerekçesiyle hain ilan edildiği için ne Müslümanlar, yenildiği için ne de İngilizler vardır. Şerif Hüseyin yalnız başına kalmış/bırakılmış bir halde müstahkem mevkiisini, makamını ve saygınlığını kaybetmiştir. Ne yapacağını bilemez bir halde ortada kalmıştır. İngiltere için o, artık hiçbir işe yaramaz bir "baş belası" konumundadır²³³. İngilizlerin artık ona yapabileceği son bir iyilik kalmıştır.

Şerif, önce Cidde'ye, ardından da Akabe'ye sığınmış ancak bu bölgelerde de barınamaması üzerine kendisini İbn Suud'a değişen ve yalnız bırakan İngilizlere sığınmak ve o zamanlar bir İngiliz sömürgesi olan Kıbrıs'a kaçmak zorunda kalmıştır. 1930 yılına kadar kaldığı Kıbrıs'ta "Osmanlıya kılıç çekmemeliydim. İhanetimin bedelini ödüyorum." diyerek aldığı isyan kararından dolayı pişmanlık duyduğunu yakınındaki kişiler anlatmaktadır²³⁴. Şerif'in oğlu Abdullah'ın Türk diplomat ve siyasetçi Feridun Cemal Erkin'e anlattığı yaşanan şu hadise Şerif Hüseyin'in içerisinde bulunduğu pişmanlığı ve üzüntüyü -her ne kadar artık bir fayda sağlamasa da- dile getirmesi bakımından önemlidir:

*"Babam çok ıstırap çekti. Bir gün, saray bandosu bahçede konser veriyor. Hava sıcak, pencereler açıldı. Bir ara bando hepimizin bildiği İzmir Marşı'nı çalmaya başladı. Babamın birçok eski hatıralarının canlanmasını önlemek için pencereyi kapattım." Pencerenin açılmasını isteyen Şerif Hüseyin şöyle der: "Evlat, neden o pencereyi kapatıyorsun? İzmir Marşı'nın eski günleri bana hatırlatmaması için değil mi? Ben velinimetine ihanet etmiş asi bir kulum, günahım büyüktür. Kral olacağımı sandım, Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü, hasta oldum, buraya sığındım... Pencereyi aç, şu Marş'ı dinleyeyim, duyduğum vicdan azabının şiddeti, o eski hatıraların canlanması ile büsbütün artsın. Bu dünyada çektiğim ıstıraptan artan vicdan azabıyla büsbütün ağırlaşsın, ta ki Cenab-ı Hak bu günahkâr kulunu dünyada affederek, ahirette daha büyük cezadan korusun..."*²³⁵

233 Cleveland, 2008, s. 258.

234 Murat Bardakçı, "73 Yıl Sonra Aynı Günlerde Yine Aynı İhanet İtirafı", *Hürriyet*, 30 Mayıs 2004.

235 Will Bourgeois, *Lawrence*, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967, s. 157-158 (Mütercim Nusret Kuruoğlu'nun kitaba eklediği bir hatıra); Taha Akyol, "Anıtkabir'de Bir Kral", *Hürriyet*, 6 Mart 2013.

Şerif Hüseyin, İngilizler tarafından Ürdün'e kral yapılan oğlu Abdullah'ın yanına 1930 yılında rahatsızlığı sebebiyle gitmiş ancak 1931 yılında Kudüs'te ölmüş ve oraya defnedilmiştir. Kendisinden sonra ailesinin başından sıkıntılar bir türlü eksik olmamış ve aile adeta bir lanete uğramış gibi sıkıntılar yaşamıştır. Şerif'in Irak'a kral olan oğlu Faysal Almanya'nın Bern şehrinde zehirlenerek öldürülmüş, yerine geçen oğlu Gazi 1939'da otomobil kazası gibi gösterilerek suikastle öldürülmüştür. Ürdün Meliki Abdullah 1951 yılında Kudüs'te Hazret-i Ömer Camisinin kapısında bir Arap fedaisi tarafından hançerle öldürülmüştür.²³⁶ Nihayetinde Irak'ın son kralı ikinci Faysal, kral naipliği yapmış olan amcası Abdülillah ve başvekili Nuri Sait Paşa ile birlikte Türkiye'yi ziyaret etmek üzere uçağa binecekleri sırada hükûmet darbesi olmuş ve 1958 yılının temmuz ayında linç edilerek öldürülmüşlerdir. Cesetleri sokaklarda sürüklenmek gibi feci bir sonla karşılaşmışlardır.²³⁷ Şerif ve ailesi, Osmanlı idaresinde mi daha saygıdeğer ve mutlu olmuşlardı yoksa İngiliz idaresinde mi..? Burası Şerif ailesi için cevabının bulunması gereken ve cevabın çok da zor olmadığını düşündüğümüz bir soru olarak durmaktadır.

İngilizler önceleri Şerif Hüseyin ve İbn Suud'u bir arada idare etmiş ancak Şerif Hüseyin'in İbn Suud'a yenilmesi ve öncesinde bahsettiğimiz üzere İngiliz menfaatleri ile çakışan fikirleri sebebiyle İngilizlerce gözden çıkarılmıştır. İngilizler artık bütün desteklerini İbn Suud'a ve dolayısıyla Vehhabiliğe vermeye başlayacaklardır. Arap Yarımadası'nın hakimiyeti artık İngilizlerin yardımını arkasına alan Suud ailesinde ve Vehhabiliktedir.

3.3. XIX. Yüzyılın Sonunda İngiliz-Vehhabi İlişkileri

İngiltere, yukarıda belirtildiği üzere Hindistan'a giden yoldaki önemli duraklardan biri olarak ve de petrol rezervlerinin önemli bir kısmına sahip olması münasebetiyle stratejisini Arabistan topraklarını ele geçirme üzerine kurmuştur. Hindistan, Mısır ve Arabistan İngiliz siyasetinin üçlü saç ayağı konumundadır. Arabistan topraklarının elde edilmesi için kendi tarafına çektiği iki güçten biri İbn Suud ve dolayısıyla Vehhabilerdir. İngilizler, Şerif Hüseyin ile İbn Suud arasında mekik dokuyor; ikisini de küstürmeden kendisine bağlı tutmaya çalışıyordu. İngiltere, hangisinin daha güçlü ve kendisine sadık olduğunu ölçme niyetindeydi. İngilizler, ilk başlarda kendisine olan güveninden ötürü bu aşiretleri yedek kuvvet olarak kenarda tutmayı tercih etmiş ancak Kutü'l-Amare ve özellikle Çanakkale hezimetlerinden sonra

236 Mustafa L. Bilge, "Abdullah b. Hüseyin", *DİA*, c. I, s. 108.

237 Bourgeois, 1967, 158.

bu iki kuvveti asıl kuvvet yapmayı tercih etmişlerdir. Şerif ile Suud'u hazır kıta olarak bekleten İngilizler Cidde konsoloslarından birbirine düşman ve rakip bu iki aşiret ve liderlerinin yaptıkları, planları ve güvenebilirlikleri hususunda düzenli bir şekilde rapor almaktaydı.²³⁸

Arap kabileler arasındaki düşmanlık ve rekabet yüzyıllardır devam edegelen bir olgudur. Çöl bölgesine yabancı güçler girmedeği/giremediği için bu kabilelerin mücadelesi kendi aralarında olmuştur. Bu sebepten ötürü neredeyse bütün Arap kabileleri birbirlerine düşmandırlar. Birinin diğerinin riyasetini kabul etmesi nadirattan bir olaydır²³⁹. Arap kabileler arasındaki hak arayışı tamamen kılıç üzerine kurulmuştur. Araplar arasında “*Hak aramak kılıçladır, ancak güçsüzler şahit arar!*” sözü bu durumu açıklamak için kullanılmaktadır. İngiliz casus Gertrude Bell de annesine yazdığı mektupta bu durumu şu şekilde özetlemektedir: “*Buraya inanılmayacak kadar talihli bir anda gelmişim. Her yerde barış var. Kuşaklardır savaşan kabileler anlaşma sağlamış, çöle neredeyse doğaüstü bir sessizlik egemen.*”²⁴⁰

Buradan hareketle aslında İngiltere klasik bir İngiliz stratejisini uyguluyor ve birbirlerinin düşmanı olan aşiretlerin ve reislerin birbirlerine olan düşmanlıklarından istifade ederek bölgeye hâkim olmaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti de bu stratejiden haberdar olarak İngilizlerin bölgeyi işgalinden şüphe ve endişe etmektedir²⁴¹. Bu sebeple bu kabileler arasındaki düşmanlıklar hakkında düzenli raporlar tutulmaktaydı²⁴². Başında Şerif Hüseyin'in bulunduğu Haşimiler de, başında İbn Suud'un bulunduğu aşiret olarak Suudiler, inanç olarak Vehhabiler de Arabistan'a hâkim olma planları yapmaktaydılar. İngiltere bu iki karşı yapıyı birbirlerine karşı kullanarak, krallık kurmalarına izin vereceğine dair vaatler dağıtarak bölgeye hâkim olan asıl güç oluyordu. Sadece İngilizler değil, bölgeye hâkim olma yarışındaki bütün Batılı devletler Mekke Şerif'i Hüseyin'e, Uceymileri temsil eden Müntefik'in şeyhi Reşid'e, Mübarek (ö. 1915) ve İbn Suud'a resmi ve gayriresmi şekilde adamlarını göndererek ittifak karşılığında altın ve vaatler sunuyordu²⁴³. Bölgede mermi ve altın kadar dağıtılan ve etkili olan bir diğer güç ise vaatlerdi. İngilizler bölgede tam anlamıyla bir kukla gösterisi sunmaktaydı. Bir yandan Ucmaları üzerine saldırttığı Salim'i koruyor, öte yandan da Salim'i de Reşid'e saldırmaları için teşvik ediyordu. Bir yandan da Salim'e karşı kullanması için Reşid'e silah yardımıyla bulunuyordu. Şerif Hüseyin'e saldırılmasına mâni oluyor ama ona yaptıkları silah ve para

238 Köse, 2014, s. 61.

239 İbn Haldun, 2016, s. 365.

240 Janet Wallach, *Çöl Kraliçesi*, Hazırlayan: Seçkin Selvi, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 153.

241 BAO, DH.MÜİ. (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti), 75-71, H-11-06-1328.

242 İUA, CO 733/75/6, 10 Kasım 1924; İUA, IOR/R/15/2/634, 25 Mayıs 1928-18 Şubat 1934.

243 H. C. Armstrong, *Abdülaziz bin Suud*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 108.

yardımlarıyla Hüseyin de diğer kabilelere saldırıyordu²⁴⁴. İngilizler, Şerif Hüseyin'e askeri yardımlarda bulunup Cidde'ye uçaklar gönderirken İbn Suud ile askeri yetkilileri vasıtasıyla görüşmeler sağlamakta, öte yandan da İbn Suud'a ve Şerif Hüseyin'e düşman olan İbn Reşid ile müzakereler yapmaktadır²⁴⁵. Bu politika Fransızlar için de geçerlidir. I. Napolyon (ö. 1821) Mekke Şerifine gönderdiği mektupta Fransa ile ittifak ettiği takdirde ona bağımsızlık vereceğini vaat ederken aynı vaadi Abdülvehhab'a da vermekteydi²⁴⁶. Batılıların oynadığı ikili politikanın benzerini Arap şeyhleri de oynamaktadır. Şerif Hüseyin ve İdrisi, İngiliz yanında saf tutmuşken, İmam Yahya Osmanlının ilan ettiği cihada uyarken İngilizlere de alenen düşmanlık yapmak istememektedir. İbn Suud ise İngilizlerle gizli gizli görüşmeler yaparken²⁴⁷ bir yandan da Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ama Osmanlının henüz savaşa dahil olmadığı dönemde yani 30 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'a Osmanlının savaşa dahil olması durumunda devletin yüksek emirlerine hazır olduğunu bildiren telgraf çekmektedir²⁴⁸.

İngilizler bütün kabileleri birbirine düşürme ve en kullanışlı olanı seçme hususunda mahir bir politika izlemektedir. İngilizlerin her kabile ile görüşmesi ve onlara vaatler dağıtmasının bir sebebi daha önce açıklanan Arapların birlik olmaması ve bu sayede bölgenin ele geçirilmesi iken bir diğer sebebi de İngiliz istihbarat ajanlarının kendi kabilesini seçmesi ve onun başarılı olması için çaba sarf etmesidir. Bu, İngiltere'nin dış siyasetinde strateji belirlerken bir problem olarak önlerinde durmaktadır. İngilizler Mısır ve Sudan'dan sorumlu olarak Kahire Bürosu'nu, İran Körfezi'ndeki şeyhliklerden sorumlu olarak da Hindistan Bürosu'nu kurmuşlardır. Bu iki yönetim de geleceğin Orta Doğu'sunu kendisi şekillendirme gayretindedir. Hindistan'daki yönetim, Arabistan'da hâkimiyetini devam ettirmek ve de Irak'ı topraklarına katmak planındayken Mısır'daki İngiliz yönetimi Arabistan'dan Irak'a kadar İngiliz güdümünde bir krallık kurma planındadır. Kahire ile Delhi arasındaki iletişim neredeyse kopmuş, aynı politikaya hizmet eden İngiliz kuruluşları olmak yerine ilişkileri formalite seviyesine indirmişlerdir. İngilizlerin meşhur casuslarından Getrude Bell babasına yazdığı mektupta bu sorundan "*Arap sorunu, Hindistan ile Mısır arasında büyük bir sürtüşme konusu, oysa bu sorunu aşmak, her iki ülkedeki haber alma servislerinin ciddi bir iş birliğini*

244 Armstrong, 2007, s. 147.

245 İUA, FO 608/80/12, 1919.

246 Kocabaş, 2006, s. 59.

247 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. VI, s. 16.

248 BOA, DH. EUM. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti), 1-30, 8 Şevval 1332.

gerektiriyor; çekişme uzadıkça durum kötüleşiyor.” şeklinde bahsetmesi sorunun hiç de küçümsenmeyecek derecede olduğunu göstermektedir²⁴⁹.

Osmanlı da bölgeye hâkim olmasının bu aşiretlerin devlete bağlılığından geçtiğinin farkındadır. Zira devlet; bölgeye ciddi sayıda asker gönderecek ekonomik, lojistik imkânlarla sahip değildir. Osmanlının bölgenin savunulmasını bölge aşiretlerine bırakma planından daha önce bahsetmiştik. Aralarında düşmanlık bulunan İbn Reşid ve İbn Suud gibi aşiret reislerinin barıştırılıp Osmanlı saflarında yer almaları için çaba sarf edilmektedir²⁵⁰. Osmanlının müttefiki konumundaki Almanya da aynı çaba içerisine girmiş ve Arapçayı mükemmel derecede konuşan ve Arap toprakları hususunda yetişmiş en iyi ajanı olan Alios Musil'i (ö. 1944) İbn Reşid ile İbn Suud'u barıştırıp İngiltere'ye karşı savaşması için göndermesi²⁵¹ bu iki kabilenin bölgedeki gücü ve etkinliği hakkında bizlere ipucu vermektedir. Osmanlı, işte bu sebepten her ne kadar İbn Suud ve aşiretini “şakiler” (eşkıya) şeklinde nitelese de²⁵² Suudlarla arasını iyi tutmaya çalışmaktadır.

Osmanlı yöneticileri, İbn Suud'dan Osmanlıya dost olmayacağını, İngilizlerle ittifak halinde olduğunu bilmektedir²⁵³. 1908 yılında İstanbul'a gönderilen bir belgede İbn Suud'un güvenilmez ve ihanetinin muhtemel olduğu bildirilmiştir²⁵⁴. Bu sebepten belgede İbn Suud'a karşılık İbn Reşid ile Hamud'un silah ve maddi yönden desteklenmesi hatta İbn Suud'un adamlarından dönmek isteyen olursa onlara da harcırah verilmesi tavsiye edilmektedir. Ancak Osmanlı idarecilerinin planı, İbn Suud'un hiç olmazsa İngiltere yanında yer almaması ve Osmanlıya saldırmamasıdır. Bundan mütevellit İbn Suud'a devlete karşı düşmanlığı bilinse de kaymakamlık vazifesi verilmiş ve hurma, şeker, kahve gibi hediyeler gönderilmiştir²⁵⁵. Osmanlının, bir yandan İbn Reşid'e silah yardımıyla bulunurken bir yandan da İbn Reşid ile savaşırken mallarını kaybeden Suudlardan Türkî Bin Suud'a maaş tahsisinde bulunması²⁵⁶ birbirlerine düşmanlık besleyen bölge insanına göre devletin bu “ikiyüzlü” tavrı hiç şüphesiz devlete olan güveni zedelemiştir. Ancak İstanbul'un amacı İbn Reşid ve İbn Suud'un aralarındaki düşmanlık ve savaşlara son verip devletin yanında saf tutarak cihat ilanına

249 Wallach, 2015, s. 222.

250 BOA, Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M.), 228-74, 1324.

251 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 162-163.

252 BOA, Y..PRK.TKM., 45-29, 1319.

253 McMeekin, 2010, s. 196.

254 BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2665-45, H-27-10-1326.

255 BOA, BEO, 3882-291125, H-17-04-1329.

256 BAO, DH.MKT., 2-51, H-05-07-1311.

katılmalarını temin etmektedir²⁵⁷. Bunun için Avrupa ile girişilecek muhtemel bir savaşta İbn Suud ve adamlarının kullanılabileceği düşüncesiyle Enver Paşa tarafından 1914 yılında İbn Suud'un militanlarını eğitecek subaylar ile mühimmat ve silah gönderilmiştir²⁵⁸. Osmanlı, İbn Suud'a güvenilmez bir adam nazarıyla bakarken İbn Suud da tam anlamıyla İstanbul'u haklı çıkarmak istercesine ikiyüzlü bir tavır sergilemektedir. Bir yandan Osmanlı Devleti'ne sadakat yeminleri ederken²⁵⁹ bir yandan da en baştan beri İngilizlerle görüşmektedir²⁶⁰. Bir yandan İngilizlerle kurulacak Arap devleti için anlaşma yaparken bir yandan da Osmanlının İngilizlerle savaşıacağı Kanal Seferi için mühimmatı, suyu ve yiyeceği taşıyacak olan 14 bin devenin önemli bir kısmını temin etmiştir²⁶¹. Osmanlının İbn Suud'a verdiği paşalık makamı²⁶², hediyeler ve taltifler İngilizlerle görüşmesine mâni olamamış ancak Hicaz'a saldırmaktan –geçici süreliğine- alıkoymuştur. İbn Suud, Hristiyan İngilizlerle iş birliği yapması sebebiyle yakınlarından aldığı eleştirileri “*Peygamberimiz pratik insandı, cihada ancak başarı şansı kesin ise izin verirdi, İngilizlere karşı şansımız yok!*” diyerek açıklamış²⁶³, bir yerde pragmatik ve istismarcı bir tavır sergilemiştir.

İbn Suud'un hem İngilizlere hem Osmanlıya yardım etmesi, hem İngilizlerle hem de Osmanlıyla doğrudan savaşmamasının sebebi bölgesel güç olma peşinde olması ve İbn Reşid ile savaşmayı tercih etmesindedir. Kendi aralarındaki mücadeleler sebebiyle Osmanlı saflarında savaşmadığı, cihat çağrısına uymadığı gibi İngiliz saflarında da savaşmamıştır²⁶⁴. Bu, aslında İbn Suud'un ne derece kurnaz olduğunun da bir göstergesidir. Zira safını belirlemiş olmasına rağmen 1914-1918 arasında sabırla beklemiş, kendisine zarar verecek olan olaylardan çekinmiş, rakiplerinin kendilerini tüketmesini ve fırsatın doğmasını beklemiştir. İbn Suud kurnazlığını ve siyasetini sessiz bir şekilde sürdürdüğünü “*Ben çalı üzerine konmuş bir kuşu yakalayabilirim.*” şeklinde açıklamaktadır²⁶⁵.

Osmanlı Devleti; aşiretlerin birbirleriyle olan savaş ve politik ilişkileri, birbirlerine yakınlaşp uzaklaşmaları gibi hususları yakından takip etmekte; bu hususta İstanbul'a düzenli

257 Sabis, 1990, c. II, s. 391.

258 Stoddard, 2003, s. 67.

259 Basra Valisi ve Kumandanı Muhlis Paşa ve Mübarek İbn Sabah'ın olduğu bir görüşmede İbn Suud, her konuda Osmanlı ile çalışacağını beyan ederken Mübarek İbn Sabah'ın tavırlarından böyle bir sadakatte bulunmayacağı anlaşılmıştır. BOA, DH.TMIK.M., 193-15, 1323.

260 Kazım Karabekir, *Günlükler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, c. II, s. 974.

261 Stoddard, 2003, s. 102.

262 BOA, BEO, 4305-322819, H-21-09-1332.

263 Koloğlu, 1994, s. 358.

264 Hulusi Yavuz, “Abdülaziz b. Suud”, *DİA*, c. I, s. 195.

265 Montagne, 1950, s. 147.

raporlar gitmektedir²⁶⁶. Bu raporlar kimi zaman İbn Reşid ile İbn Suud yakınlaştığı, kimi zaman İbn Suud ile Mübarek İbn Sabah'ın itilafta olduğu gibi bilgiler ihtiva etmektedir. Osmanlı, İngiltere'nin parayla aşiretleri satın alma siyasetinin benzerini uygulamakta, aşiretlerin ve urbanın devlete sadık kalması için para harcamaktadır. Hicaz, İbn Suud'un amcazadesi ve maiyetine harcanan paranın yerine konabilmesi için örtülü ödenekten para istemek zorunda kalmıştır²⁶⁷. Osmanlının Vehhabi Suudları elinde tutma gayreti anlaşılabilir bir durumdur. Zira Vehhabi Suudlar Arap Yarımadası'nın hatırı sayılır gücüdür. Bu durum herkesçe malumdur ve bu gücün farkında olan ayrılıkçı Arap örgütleri el-Fettat ve el-Ahd'in da istikbalde gerçekleştirmeyi planladıkları bir Arap isyanı için ilk görüştükleri kişi İbn Suud olmuştur . İbn Suud, bekle ve gör siyaseti gereği bu isyanı başlatmayı kabul etmemiş ve ayrılıkçılar Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e yönelmek zorunda kalmışlardır²⁶⁸. Aslına bakılırsa İbn Suud'un bu politikası Yarımada'nın hâkim görüşüydü. Kimse kimseye güvenmiyor, herkes bir yerde bekle gör politikası izliyordu. Bunu, aşiretlerin güçlerinin birbirlerine denk yahut yakın olmasına bağlayabiliriz.

İbn Suud Osmanlıya sadık kalmamış ve sadık kalması da haddizatında söz konusu da olamazdı. Zira İbn Suud ve Vehhabiler, Osmanlının meşruiyetini kabul etmedikleri için kendisinin kurduğu bir krallık peşinde idi²⁶⁹. Bu sadece İbn Suud'un politikasının temelini oluşturmuyordu. Vehhabiliğin temelinde de bütün Arapları kapsayan bir devlet kurup, İslam'ı bidatlerden kurtarıp dini orijinal haline döndürme gayesi vardı²⁷⁰. Ayrıca Abdülvehhab'ın teşvikiyle Suud reisi Abdülaziz'in hilafetini de ilan etmesi²⁷¹ Osmanlı sultanlarının saltanatını kabul etmediği gibi dini otoritelerini de kabul etmediklerinin göstergesidir. Vehhabilik hareketinin temelinde din görüntüsü olduğu hususunda şüphe yoktur. Ancak Muhammed İbn Abdülvehhab bütün Arapların kardeş olduğunu ve bütün Arapların birleşmesi gerektiğini söylemesi²⁷² hareketin temelinde milliyetçi fikirlerin de olduğu hususunda şüphe uyandırmaktadır. 1805 yılında Muhammed İbn Suud'un Mekke'yi ele geçirdiği yıllarda Fransa'nın Bağdat'ta bulunan konsolosu Jean Raymond yaşadığı şu olayı naklederek Vehhabilerin neyin peşinde olduklarını açıklar: *“Geçen gün bir Vahhabî taraftarı, peygamber edasıyla bana şunları söyledi: ‘Halifelik koltuğuna bir Arap’ın çıktığını göreceğimiz gün*

266 BOA, DH.ŞFR., 391 – 41, R-13-10-1323; BOA, Y.A.HUS., 502-47, H-08-03-1324.

267 BOA, DH.ŞFR., 421-31, R-02-01-1330.

268 Schneer, 2011, s. 74.

269 Quataert, 2004, s. 90.

270 Fiğlalı, 2008, s. 190.

271 Eyüp Sabri Paşa, 2016, s. 44.

272 Lutskiy, 2011, s. 79.

yaklaşmaktadır. Hilafeti gasp edenlerin (yani Türklerin) boyunduruğu altında yaşamaya lüzumundan fazla katlandık."²⁷³ Bu zaviyeden baktığımızda Vehhabilik sadece dini değil aynı zamanda siyasi ve milliyetçilik veçhesi olan da bir akımdır. Müstakil bir mezhep mi yoksa Hanbeli mezhebinin ifrat halindeki bir kolu mu olup olmadığı tartışmalı olsa da yaptığı saldırılar, devlete olan isyanları, etrafındaki toprakları ele geçirme çabası dikkate alındığında Vehhabiliğin siyasi tarafı inkâr edilemeyecek bir durumdur. Hareketin ilk aşamalarında dini nitelikli olduğu hususunda şüphe yoktur. Ancak ilerleyen zamanlarda artık iş, insanları doğru yola çağırmaktan ziyade insanları asker olarak yanlarına çağırma ve etraftaki kabilelerin topraklarını ve mallarını ele geçirme siyasetine dönmüştür²⁷⁴.

Abdülaziz bin Suud'un taraflı biyografisini yazan Armstrong her ne kadar Abdülaziz'in ilk başlarda tarafsız kalmak istediğini belirtse de²⁷⁵ Vehhabiler dini inançları ve siyasi amaçları sebebiyle Türklerden "*hem korkuyor hem de nefret ediyorlardı*"²⁷⁶ Bu sebeple Osmanlıya karşı dini ve milliyetçi saiklerle bir nevi ayaklanmak zorunda oldukları için İngiltere ile bunun gereği olarak tam bir kader ortaklığına girmişlerdir. Aslına bakılırsa Vehhabiliğin kurucusu Abdülvehhab; kâfirlerle ittifakı yasakladığı gibi işe alınmalarını, onlara danışılmasını, güven duyulmasını, ziyaret edilmelerini, onlardan tavsiye alınmasını hatta onlarla ahbablık edilmesini, samimiyet kurulmasını, taklit edilmelerini de yasaklamıştır²⁷⁷. Ancak görülen o ki ilk başlardaki dini hareket orijininin çıkmış, tamamen çıkar merkezli bir anlayışla hareketin kurucusu İbn Abdülvehhab'ın ilkelerinden ayrılmıştır. Bir yandan bunlar yaşanırken bir yandan da Vehhabilerin krallarını "sahih imanın temsilcisi" ve "şeriatın savunucusu" olarak kabul etmelerine²⁷⁸ karşılık aynı krallarının gayrimüslimlerle ittifak halinde olması, içerisinde buldukları tenakuzun tezahürüdür.

Ancak şunu kabul etmek gerekir ki şayet Vehhabiler Osmanlıya karşı ayaklanacak, hilafetlerini ilan edecek ve en azından kendi içlerinde arzuladıkları bir dünyayı var edeceklerse dönemin en büyük gücü İngiltere'den yardım almak zorundadırlar. Çünkü Osmanlıya karşı silahlı mücadele içerisine girmek gerekmektedir ve onlara istedikleri silahları ancak Batılı bir devlet verebilecektir. Bu devletin Almanya'nın olması mümkün görünmemektedir. Zira Almanya, Osmanlı ile ittifak halindedir. Geriye Fransa, İngiltere ve Rusya kalmaktadır.

273 İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 177.

274 Akçura, 1988, s. 22.

275 Armstrong, 2007, s. 108.

276 Philip P. Graves, *İngilizler ve Türkler*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999, s. 38.

277 El-Azmeh, 2003, s. 226.

278 Öngüt, 2002, s. 31.

Rusya'nın en önemli belki de tek stratejisi sıcak denizlere inebilmektir. Arabistan öncelikli amacı görünmemektedir. Kaldı ki Arabistan'a gidebilmesi için öncelikle yine Akdeniz'e inebilmesi lazım gelmektedir. Ayrıca Rusya'nın kara ordusu güçlü olsa da deniz gücü dünyaya hâkim olmaya, bölgeyi elinde tutmaya ve bölge için İngiliz donanmasıyla bir mücadele içerisine girmeye yeterli değildir. Fransa ise İngiltere'ye hem Hindistan'da hem Amerika'da yenilmiş ve hâlâ büyük güç olarak durmasına rağmen bölge hâkimiyeti için uğraş veren İngiltere ile yeni bir mücadele içerisine girmeyeceği/giremeyeceği malumdur. Bu reelpolitik çerçevede geriye tek bir alternatif kalmaktadır: İngiltere. İbn Suud da bunu farkındadır ve bu yönde karar almıştır. 1909 yılından Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun İstanbul'daki büyükelçiliğinde askeri ataşe olarak bulunan General J. Pomiankowski'nin (ö. 1929) anılarında naklettiğine göre Alman ajanı Alois Musil, İbn Suud ile görüşmeye gittiğinde kendisine “*İki imparatorun [Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph (ö. 1916) ve Alman İmparatoru Wilhelm (ö. 1941)] ve Padişah'ın elçisi*” adı verilmiş ve Musil'in onların adına konuştuğu bilinmesine rağmen bu devletlerin teklifleri İbn Suud tarafından kabul görmemiştir²⁷⁹. Bu durum da İbn Suud'un müttefiklik hususunda Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşılık İngiltere'yi tercih ettiğini göstermektedir. Amerikalı tarihçi Sean McMeekin, Osmanlı kontrolündeki Şerif Hüseyin tarafından Vehhabilerin Hicaz, Şam ve Mısır'dan çıkarılmış ve Necd havalisine hapsedilmiş olması sebebiyle Vehhabilerin yiyecek, mühimmat ve altın için tek çıkış kapıları olarak Arabistan'ın doğusuna hâkim olan İngilizlerin kaldığını söyler²⁸⁰. Ancak ilerleyen sayfalarda ise Enver Paşa'nın Suud'a cihada katıldıkları takdirde çok büyük maddi destek vereceklerini yazması²⁸¹ ve Vehhabilerin bunu kabul etmemesi İngiliz ortaklığının asıl sebebi ekonomik darboğaz gibi bir mecburiyet değil bir isyan ortaklığı gibi durmaktadır.

Mehmet Ali Paşa'nın görevinin bitmesi ile birlikte Arabistan'dan çekilmesiyle bölgedeki ikinci güç konumuna İngiltere yükselmiş, böylelikle Arap toprakları artık İngiltere için bir dış politika aracı ve amacı haline gelmiştir. İngiltere, sömürü programının ilk aşaması olarak işgal etmek yerine dostane ticaret ve hamilik anlaşmaları yaparak bölgede birinci güç olmaya çalışıyordu. Bağımsızlığını İngilizlere 1798'de vermiş olan Umman'dan ayrı olarak Umman'ın yedi şeyhliği ve Bahreyn 1820'den itibaren İngiltere'nin kontrolüne girmişti. Bu işgallere rağmen İngilizler güç göstermekten ziyade yönetimi yerel yöneticilere bırakıp onlarla

279 Pomiankowski, 2014, s. 163.

280 McMeekin, 2010, s. 196-197.

281 McMeekin, 2010, s. 201.

iş birliği yaparak daha çok ticarete odaklanmıştı. Bu, sadece bir ticaret ve imtiyaz anlaşması gibi görünse de hakikatte yerel yöneticiler anlaşmaların gereği olarak İngilizlerden habersiz dış politika kararları alamamaktaydı. Anlaşmalar düzenli bir şekilde (1839, 1847, 1853, 1856) yenilenmesi, İngilizlerin bölgenin iç işlerine karışması için her zaman bir bahanesinin olması, bölgede başka bir büyük güce imtiyaz verilemeyecek olması, diğer devletlere kömür ikmal istasyonu kurulmasına müsaade edilmeyeceği gibi maddeler bölgenin gerçek yöneticisinin İngiltere olduğu hususunda kuşku bırakmamaktadır. İngiltere, 1882 yılında aynı stratejiyi Katar üzerinde de uygulamış ve bölgenin yöneticisine kendileriyle “dostane ilişkiler” kurması yönünde baskı yapmış ve bunu kabul ettirmiştir. Böylece Katar da resmi olmasa dahi gayriresmi şekilde İngiltere’nin kontrolüne geçmiştir. 1892 yılına gelindiğinde, Behreyn şeyhi de topraklarının hiçbir kısmını İngiltere’den başkasına kiralamayacağına dair anlaşma imzalayarak İngiltere’nin kontrolüne girmiştir. Almanya ve Rusya’nın da Arabistan ile ilgilenmeye başlaması üzerine İngiltere elini çabuk tutarak Basra Körfezi’ne kıyısı olan son toprak parçası Kuveyt’e yönelmiş ve Kuveyt Şeyhi Muhammed İbn Sabah’a diğer aşiretlerin liderleri gibi kendisinin de İngiltere ile “dostane ilişkiler” kurması yönünde tavsiyede bulunmuştur. Bu tavsiyenin hakikatte bir tehdit, bir şantaj olduğu iki tarafın da malumdur. Ancak buna rağmen Muhammed İbn Sabah, İngiltere’nin bu teklifini reddetmiştir. Bunun üzerine Batılıların klasik planı devreye girmiş ve Muhammed İbn Sabah ve beraberindekiler bir komplo ile öldürülmüşlerdir. Muhammed’in ölümü üzerine yerine kardeşi Mübarek İbn Sabah geçmiş ve Mübarek ilk icraatlarından biri olarak Basra’nın Türk valisine itaat etmeyi neredeyse kesmiş ve İngiltere ile de 23 Ocak 1899 tarihinde gizli bir anlaşma imzalamıştır²⁸². İstanbul adına Kuveyt’in kaymakamlığı makamında oturan Mübarek’in İngilizlere olan bu meybinden üstelik İstanbul da haberdardır²⁸³. Mübarek İbn Sabah’ın İngilizlerle olan münasebeti, etraftaki kabilelerle ittifak kurması sebebiyle Osmanlı; süvari jandarma taburu kurma, askeri nakliyatların gerçekleştirilmesi maksadıyla vapur temin etmek gibi tedbirler almış²⁸⁴ ancak bölgeye İngiliz bayrağının dikilmesine²⁸⁵ mani olamamıştır. Bölgeye İngiliz bayrağının dikilmesi de aşiretlerle İngiltere arasında hakikatte bir ticaret anlaşmasının yapılmadığının, İngiltere’nin Arap Yarımadası’na yerleştiğinin ve bölgeyi sahiplendiğinin açık kanıtı konumundadır.

282 Gizli olmasının sebebi Mübarek’in bir mutasarrıf olarak uluslararası bir anlaşma imzalamaya yetkisinin olmamasındandır. Lutskiy, 2011, s. 325-326.

283 BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.), 335-10, R-10-08-1320.

284 BOA, DH.MKT., 2729-20, H-12-01-1327.

285 BOA, BEO, 2476-185690, H-28-10-1322.

Yapılan bu anlaşmalar ile İngiltere, Basra Körfezi'nin etrafındaki bütün kıyı şeridini ele geçirmiş ve Körfez adeta bir "İngiliz Gölü"ne dönmüştür. Böylelikle Hindistan yolunun en önemli duraklarından biri olan Arabistan'ın sahil kesimleri İngiltere açısından güvence altına alınmış oluyordu. Bunun neticesinde de Almanların yahut Rusların bölgeye inmeleri engellendiği gibi Hindistan da güvenli bir sömürge halini almaktaydı. İngiltere, "süper güç" olma yolunda ciddi adımlar atmakta ve buna kimse mâni olamamaktadır. Dünyanın en iyi sömürgelerini elde ettiği gibi onlara giden yolları da eline geçirmeyi ve elinde tutmayı bilmiştir. Hindistan ve petrol yolunun önemli bir deniz durağı konumunda bulunan Basra Körfezi'nin ele geçirilmesinin ardından 1903 yılında Lord Lansdowne, Lordlar Kamarasında yaptığı bir konuşmada herhangi bir büyük devletin Basra Körfezi'ne liman yahut üs kurmasının İngiliz menfaatine tehdit olduğu için bunun her türlü imkân kullanılarak engelleneceğini belirtmesi bölgenin İngilizler için önemini ve İngilizlerin neye ulaşmaya çalıştığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir²⁸⁶. Burada Lord Lansdowne'nin "büyük bir devlet" sözüne dikkat etmek lazım. Yani Lansdowne demek istiyor ki burada küçük devletçikler kurulabilir. Çünkü bunlar İngiliz menfaatine karşı duramazlar ancak Rusya, Fransa, Almanya yahut Osmanlının bu bölgede yer edinmesi İngilizlerin menfaatiyle çakışacaktır ve bu adı sayılan devletler İngiltere ile çatışabilecek güce, en azından potansiyele sahiptir. Coğrafyanın bugünkü siyasal yapısına baktığımızda karşımıza çıkan Kuveyt, BAE, Bahreyn, Yemen, Katar, Umman gibi aşiret devletçikleri işte Lansdowne'nin sözünü ettiği stratejinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arabistan'ın sahil kesimleri güvence ve itaat altına alındıktan sonra İngiltere, Arabistan'ın iç kesimlerine yönelmiştir. İngiltere kabilelerle görüşüp onları ikna etme yahut tehdit etme stratejisini sahada ortaya koyarken gayriresmî görevlileri olan ajanlarını kullandığı gibi büyükelçi, konsolos gibi resmi görevlilerini de kullandığını ve İstanbul'daki hükûmetin de bütün bu görüşmeleri gizli gizli takip ettiğini, çevredeki eşraftan alınan malumatların İstanbul'a rapor halinde iletildiğini de bildirmemiz gerekmektedir. Örneğin İngiltere'nin Bender-i Buşeyr başkonsolosunun İbn Suud'la görüşmek için Kuveyt'ten Necid'e hareket ettiği raporlanmıştır²⁸⁷. Ancak İstanbul'da buna mâni olacak, İngiltere'yi karşısına almasını sağlayacak güç bulunmamaktadır.

286 Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu: Orta Doğu ve Petrol*, Dora Yayınları, Bursa, 2009, s. 109; Graves, 1997, s. 48.

287 BAO, DH.ŞFR., 375-15, R-09-11-1322; BOA, HR.SYS., 104-42, M-05-04-1913.

Deniz ticaretiyle meşgul olması ve öncelikle Hindistan deniz yolunun güvenliğini düşünmesi sebebiyle daha çok Arabistan'ın güneyindeki sahil şeritleriyle ilgilenen İngiltere, iç kesimlerdeki Vehhabi Suudlarla bir ittifak içerisine girme ihtiyacını önceliklememişlerdir. Suudlar Cerrab'da Ucmanlara ciddi şekilde yenilince İngilizler Suudların tarafsızlığını temin edip Şerif Hüseyin üzerine odaklanmışlardır²⁸⁸. İngilizlerin Vehhabilere önem vermesi için İngilizlerin Basra Körfezi'ne kadar inmeleri ve Vehhabilerle karşılaşmaları gerekecekti. İngilizler 1778'de Körfez'e inince artık bölgede etkin olan kabilelerle ilişki kurma ihtiyaçları hâsıl olmuş, bunun neticesinde Vehhabiler, İngilizlerin ilgi alanına girmiştir. Bu yakınlaşmanın ilk başlarda Vehhabilerin gazve adını verdiği yağmalardan ötürü mesafeli olduğu da söylenebilir. Vehhabilerin akınları Ahsa'ya kadar uzanınca İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'nin temsilciliği Kuveyt'e nakledilmek zorunda kalmıştı. Vehhabiler, Kuveyt üzerine yürüyünce İngilizler Şirket'in Sahra Postası'nı tehlikeye düşürmemek adına Vehhabiler ve düşmanları arasında tarafsız kalmayı tercih etmişler ve kendi güvenliklerini tesis maksatlı Vehhabilere elçi ve hediyeler göndermişlerdir. Ancak bekledikleri yakınlaşma gerçekleşmeyince İngilizler Vehhabilere mesafeli yaklaşma siyasetlerini sürdürmüşlerdir²⁸⁹.

Arap Yarımadası'nın önemini fark eden Fransızlar da Vehhabilerle münasebete geçmişler ve ilk münasebet 1798 yılında Napolyon'un Mısır seferi sonrasında gerçekleşmiştir. Bunun yanında İngilizlerle Hindistan mücadelesi içerisinde bulunan Napolyon 1811 yılında Vehhabilerle münasebet gerçekleştirebilmek gayesiyle De Lascars'ı onlara elçi olarak göndermiştir²⁹⁰. Napolyon'un Hindistan'da hâkimiyet kurmak amacıyla Vehhabilerle görüşmeye çalışması Basra Körfezi'nin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Basra Körfezi'nde hâkimiyet kurmak ise Vehhabi-Suudi ailesiyle anlaşmaktan geçmektedir.

Vehhabilerle Batılıların ve İngilizlerin ilk olarak nerede karşılaştıkları veya anlaşmaya vardıkları çeşitli kaynaklarda aşağı yukarı aynı şekillerde anlatılmaktadır. Ancak Hüsnü Mahalli'nin Vehhabilerle İngilizlerin ilk karşılaşmaları hususunda verdiği entresan bilgiyi buraya aktarmaya lüzum görmekteyiz. Mahalli'ye göre 1744'te Muhammed İbn Abdülvehhab ile Muhammed İbn Suud'un buluşmasını ve bir anlaşma ile kaderlerini birleştirmelerini temin eden İngiliz ajanlarıdır²⁹¹. Sait Yılmaz da benzer bir düşünce ileri sürerek Vehhabiliğin

288 Armstrong, 2007, s. 128.

289 Selda Güner, *Vehhabi-Suudiler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 9.

290 Güner, 2012, s. 9.

291 Hüsnü Mahalli, *Ortadoğu'da Diktatörler*, Destek Yayınları, İstanbul, 2019, s. 116.

Arabistan topraklarında yayılmasını temin edenlerin İngilizler olduğunu belirtmektedir²⁹². Bu bilginin ışığında değerlendirmek gerekirse Batılılarla Vehhabilerin ilk münasebetleri 1780'lerden çok önceleri gerçekleşmiş ve İngilizler bölge ile ilgili planlarını uygulamak için kendilerine Vehhabileri ve Suud aşiretini seçmiştir. Bu bilgiler ışığında planların çok önceleri başladığı ve zannedilenden çok daha derin olduğu anlaşılmaktadır.

1804 yılında İngiltere'nin Maskat'a hükmeden İngiliz temsilcisi Seyyid Sultan donanmasıyla Vehhabilere savaş açmış ancak savaş onun mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu sefer 1806 senesinde Sultan'ın oğlu Said, Doğu Hindistan Şirketi'nin teşviki ve Şirket'in gemilerinin de desteğiyle Vehhabilerin kıyılarını ablukaya almış ve bu sefer Vehhabiler yenilgiye uğramıştır. İngilizler Vehhabilere ele geçirdikleri gemileri geri göndermeleri için baskı yapmış ve Vehhabiler de aldıkları yenilgi sebebiyle biraz zorunlu olarak Doğu Hindistan Şirketi'nin bayrağına –dolayısıyla İngiltere bayrağına- ve mülklerine saygı göstermek sözünü vermişlerdir. Ancak buna rağmen bu tarih itibarıyla İngiltere gemileri Basra Körfezi'ne kalıcı olarak yerleşecek ve gördüğü Vehhabi gemisini batıracaktır. İngiltere'nin denizlerde kurduğu bu hâkimiyet sebebiyle Vehhabilerin denizlerde yaşadığı soruna rağmen onların karadaki hâkimiyetine zarar gelmeyecektir. Zira Basra Körfezi'nin Arabistan tarafındaki bütün kıyılar Vehhabilerin tesiri altında bulunmaktadır²⁹³.

İngilizlerin öncelikli amacı sahil şeridini ele geçirmek ve ticaret yapmak olduğu için Vehhabilerle bir sorun çıkarmak, bir savaş içerisine girmek istememişlerdir. 1806 yılında Kasimilerle mücadele içerisine giren Maskat hakiminin tarafında yer alan İngilizler seçtikleri taraf sebebiyle Vehhabilerin tepkisini çekmemek adına Deriyye'ye bir mektup göndererek anlaşmanın Kasimiler tarafından bozulduğu ve kendilerinin Maskat hakiminin yanında yer almalarının Vehhabileri rahatsız etmemesi gerektiğini bildirme gereği hissetmişlerdir²⁹⁴. İngilizlerin Hindistan Bürosu yetkilileri Basra Körfezi'ndeki korsanlığın sonlandırılması için 1807 yılında savaşmak yerine Vehhabilerle görüşmek gerektiğini belirtmiş olmalarına rağmen²⁹⁵ 1809 yılında Resul-Hayme'deki korsanlara karşı İngilizlerin mücadele içerisine girmesi ve bu mücadelede Vehhabilerle sorun çıkmaması için özel tembihatlarına karşın

292 Sait Yılmaz, “Ortadoğu’da İngiliz istihbaratı; 1914-1918”, s. 20, https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/OD_%C4%B0ngiliz%20%C4%B0stihbarat%C4%B1%201914-1918.pdf (28.02.2021).

293 Lutskiy, 2011, s. 77-78.

294 Rifat Türkel, *Vehhabilik ve Arka Planı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013, s. 176-177.

295 İUA, IOR / F / 4/449/10779, Şubat 1807-Nisan 1814.

bölgenin işgal edilmesi Vehhabilerin bölgedeki diğer aşiretlerle birleşip İngilizlere saldırmalarına yol açmıştır. Doğu Hindistan Şirketi, her ne kadar Basra Körfezi'ndeki Vehhabilerin korsanlık faaliyetlerine karşılık bölgedeki gemi sayılarının artırılmasını istese de²⁹⁶ güçlerini göstermek ve belki de kaybedecekleri bir savaşa girmek yerine İbn Suud'a bir mektup göndererek sahil hattındaki kendisine tabi kabilelerin gemilerine saldırmalarına engel olunmasını talep etmiştir. Bu isteğe İbn Suud, bu korsanların yaptıklarının "cihat" olduğunu iddia edip buna mâni olamayacağını ancak İngiliz tüccarların kendi bölgesine gelerek ticaret yapabileceklerini bildiren İngilizlerin istediği şekilde olmasa da biraz geçiştirme şeklinde bir cevap vermiştir. Bu gemi saldırılarının devam etmesi üzerine İngiltere, Osmanlıya denizlerdeki Vehhabilerin tenkili için teklifte de bulunmuştur²⁹⁷. Vehhabiler, ne Osmanlı Devleti tarafından ne de komşu aşiretler tarafından sevilen bir inanç grubu ve kabile değildir. Kendilerine artan muhalefet sebebiyle İngilizlerle ittifak halinde olmak ve onlardan güç almak gerektiğini hissetmişler ve İngilizlerle Bender Bu Şir'deki İngiliz Konsolosu Bruce ile görüşüp iki tarafın da birbirlerinin ticaretini engellememesi hususunda kavli olarak anlaşmaya varmışlardır. İngilizler bu anlaşmayı yazıya dökmek istememişlerdir²⁹⁸. Bu tavırlarından anlaşılmalıdır ki İngilizler Vehhabileri önce bir değerlendirmek, sözlerinde durup durmadıklarını anlamak ve ne derece etkili olup olmadıklarını görmek istemektedirler. 1904 yılında Basra Körfezi'ne temsilci atanan Yüzbaşı (sonrasında söz) Percy Cox (ö. 1937), İngiliz hükûmetini Vehhabiler hususunda ikna edecek ve endişeleri giderecektir. Çünkü Yüzbaşı Cox, Abdülaziz bin Suud ile dost idi²⁹⁹. Daha öncesinde belirttiğimiz üzere İngiliz ajanları arasında kendilerinin desteklediği grupların bölgede galip gelmesini istemektedirler. Yüzbaşı Cox'un tavrını bu şekilde değerlendirmek lazımdır. Cox'un teminatı sayesinde İngilizlerin bölgedeki önemli mütteliklerinden Vehhabi Suudiler olacaktır.

Vehhabiler tarafından 1802 yılında Kerbela'ya saldırılıp iki binden fazla insanın öldürülmesi, 18 Şubat 1803 yılında Taif'in ele geçirilmesi, yine aynı yılın 30 Nisan'ında Mekke'nin ele geçirilmesi, Mekke'nin Şerif Galip tarafından tekrar alınması üzerine 1805 yılında bu sefer Abdülaziz'in oğlu Suud tarafından Medine'nin ele geçirilmesi ve Mekke'nin tekrar alınması gibi Vehhabiler, daha çok kendi etrafları ile ilgili planlarını gerçekleştirmişlerdir. İbn Suud, İngiltere'nin tepkisini çekmeyeceğini anlamış olması belki de

296 İUA, IOR / F / 4/497/11931, Ağustos 1809-1816 Ekim.

297 BOA, HAT, 1315-51271, H-13-12-1234.

298 Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 45-46.

299 Graves, 1997, s. 48.

onaylanması sebebiyle Osmanlı'nın 1913 senesinde Balkan Savaşı için askerlerini bölgeden çekmesi üzerine bunu fırsat bilip Ahsa'yı işgal etmiştir³⁰⁰. Osmanlılar Suudilerle uğraşacak gücü kendinde bulamayınca klasik Osmanlı stratejisini uygulayarak Abdülaziz Bin Suud'u devlete dâhil etmek ve isyanına mâni olmak maksadıyla ona 1914 yılında Necid valiliği ve kumandanlığını vermiştir³⁰¹. Benzer stratejiyi 1912 yılında İngiltere'ye karşı da uygulamış ve İngilizlerle Basra Körfezi'ni paylaşmayı teklif etmiştir. Bu teklife göre İngiltere'ye Körfez'de güvenliği sağlama, şamandıra ve deniz fenerleri ile işaretleme yapma hakkını tanıdığını bildirmiştir. Bunun yanında Osmanlı Türk-İran sınırının Havizeh'ten Şattü'l-Arap'ta Muhammera'nın batısına kadar geçirilmesini Muhammera şeyhinin nehirde demirleme yerleri hakkını ve ortak kurulacak bir İngiliz-Türk komisyonu yardımıyla Kurna'dan Basra'nın yukarısından Bar'a kadar nehirdeki şamandıra ve deniz fenerleri ile kontrol altına alınmasını da kabul etmişti. Buna karşılık İngiltere, İbn Suud ile diplomatik ilişki içerisine girmemeyi ve Hassa bölgesinin Türklere ait olduğunu kabul ediyordu. Ancak bu anlaşma imzalandığında İbn Suud, Basra Körfezi yakınındaki Hassa bölgesindeki Türk askerlerine saldırarak Osmanlı güçlerini bölgenin dışına sürmeyi başarmış ve böylece İbn Suud yönetimindeki Vehhabiler, 1912 yılında Basra Körfezi'nin sahilinde hakimiyeti ele geçirmişlerdir. Böylelikle Basra Körfezi'ne özel önem veren ve oradaki şeyhlikleri ele geçiren İngiltere ile Vehhabiler komşu haline gelmiştir. Bunun üzerine İngiltere Vehhabileri artık görmezden gelemez ve onlarla ittifak kurmaya mecbur bir hale gelmiştir.

Bu tarihten sonra İngilizler Vehhabilerle ittifak kurmuş ve onları Osmanlıya karşı silahlandırmaya başlamıştır. Osmanlı, İngilizlerin Mübarek Bin Sabah'a ve Suud'a gemilerle para ve dinamit taşıdığından şüphelenmektedir. Çünkü Buşira limanında İngiliz Makenzi Kumpanyası'na ait Katorya Vapuru'na binen bir İngiliz memurunun Kuveyt'e çıktıktan sonra gemide bıraktığı paket patlamış ve gemidekiler yaralanmıştı. Daha sonrasında yine Kuveyt'e uğrayan gemilerin içerisindeki sandıklardan Mübarek İbn Sabah ve İbn Suud'a verilmek üzere getirildiği düşünülen para ve dinamitler çıkmıştır³⁰². İngilizler Arap kabilelerine silah ve patlayıcının yanında altın da vermekteydiler. Çünkü bedevilerin altın ve silahtan başka milliyetçilik, Arapçılık, Osmanlıdan ayrılıp müstakil bir devlet kurma gibi planları yoktur. Onlar çalışmamızın başında da belirttiğimiz üzere yağma ve kazanç elde etmek derdindedirler. Nitekim Abdülaziz Bin Suud, Kuveyt'ten yola çıkıp Riyad'ı ele geçirmek için giderken yolda

300 Kurşun, 1998, s. 200-201.

301 BOA, DH.KMS. (Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti), 2-2, H-12-09-1332.

302 BOA, DH.MKT., 883-74, H-06-06-1322.

pek çok bedeviyi yağma yapacağız diyerek etrafına toplamış, az sayıdaki adamı hızla çok sayıya yükselmiş ancak Riyad ele geçirilip yağma yapıldıktan sonra yağma maksatlı Riyad'a gelenler ele geçirdikleri ganimetlerle kabilelerine geri dönmüşlerdir.

Burada bir parantez açarak Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı yanlış bir politikadan bahsetmek yerinde olacaktır. Osmanlı ilk başlarda belki saygıdan, belki bölge insanını devlete ısındırmak, belki de asker istihdam etmemek gayesiyle olsa gerek bölgede ciddi bir askeri nüfus bulundurmamıştır. Bu, devletin güçlü olduğu dönemlerde işe yarası da devletin güçten düşmeye başladığı dönemlerde aleyhine dönmüştür. Zira nispeten kontrolsüzlük altındaki bölgede İngilizlerin dolaşması, kabilelerle görüşmesi ve anlaşmalara varması daha kolay olmuş, İngilizlere arzuladıkları fırsatı temin etmiştir. İlk dönemlerde bu politikanın doğruluğunu kabul etsek dahi sonraki dönemlerde bölgede devletin ağırlığının artırılması ve gücünün hissettirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Osmanlı, Arap topraklarını elinde tuttuğu müddet zarfında kabilelerin yaşamlarına ve iç kanunlarına karışmamış, karışma gereği duymamıştır. Hâlbuki yağma, bir hırsızlık suçudur ve İslam'a göre cezası da elin kesilmesidir. Ancak Osmanlı bu cezayı uygulamamış, bir yerde kabileleri kendi haline bırakmıştır. Bu yağma kültürünün devam etmesine hatta ilerlemesine sebebiyet vermiş ve Osmanlı'nın müdahale etmediği bu suç bir vakit sonrasında Osmanlı'nın başına gâileler açmıştır. Şerif Hüseyin, İbn Suud, Mübarek el-Sabah gibi Osmanlıya karşı İngilizlerin yanında saf tutan kişilerin amacı ayrı devlet sahibi olmak iken onlara bu planları hususunda yardım eden kişilerin amaçları ise ganimetten başka bir şey değildir. Yağmacılığın normal karşılandığı topraklarda Osmanlıya karşı ayaklanıp ele geçirilen yerlerin yağmalanması, İngilizlerden altın alınması kadar normal bir durum yoktur. Hâlbuki Osmanlı bu duruma müdahale etmiş; dini, siyasi, askeri tedbirler alarak bu suçun işlenmesine mâni olmuş; bu durumu sıradanlıktan çıkarmış olsa idi hiç şüphesiz İngilizlerin işleri bu denli kolay olamayacaktı. Bu politikanın yanlışlığından Kazım Kadri de yakınmakta ve bu politika ona göre İngilizlerin bölgeye gelip Vehhabilerle ilişkiye geçmesine sebebiyet vermektedir³⁰³. Osmanlı ve Türk yanlış açıklamaları ile bilinen Mısırlı gazeteci Sabır Meşhur da Arap Yarımadası'nın geri kalması ve bölge insanının dış güçlerin oyunlarına aldanmasının sebebi olarak eğitimsizliği ve yağma kültürünü gösterir. Bunun sebebi olarak da Osmanlı'nın bölgeyi kendi haline bırakmasını göstermekle bizce de duruma haklı bir açıklama getirmektedir³⁰⁴. Bölgede yüz yıl çalışma yapmış, Arapların arasında ömürlerini geçirmiş İngilizler, Arap bedevilerinin dünya görüşlerini ve karakterlerini çok iyi bildikleri için

303 Şeker, 2007, s. 179.

304 <https://www.youtube.com/watch?v=HYhM2QmZ4Bs>, (05.01.2021).

onları Osmanlıya karşı nasıl ayaklandırabileceğini keşfetmişler ve bunu altınlar dağıtarak, ele geçirilen yerleri yağmalatarak çok iyi bir şekilde sahaya uygulamışlardır. Hasılıkelam Arap topraklarının Osmanlıdan ayrılmasında devletin ciddi hataları bulunmaktadır.

3.4. XX. Yüzyılın Başında İngiliz-Vehhabi İlişkileri

Vehhabilerin Arap Yarımadası'ndaki işgallerinin ardından İngilizler 1915 yılının Aralık ayında İbn Suud ile anlaşma yaparak onun konumunu ve bağımsızlığını tanımış, ayrıca kendisine aylık 5 bin sterlin maaş bağlamış ve silah yardımında da bulunmuştur³⁰⁵. Bu arada İngilizlerin aynı yılın Ekim ayında Şerif Hüseyin ile de benzer bir anlaşma yapması İngilizlerin bölgede oynadıkları oyunu gözler önüne sermektedir. Anlaşmanın gereği yeni ele geçirdikleri yerler Suud ailesinde kalacak ancak Suudlar da Hicaz bölgesine saldırıda bulunmayacaktı. Anlaşmanın bu maddesi İngilizlerin hem Suud'u hem de Şerif Hüseyin'i desteklediğinin açık göstergesidir. İbn Suud'un İngilizlere kendi toprak bütünlüğünü ve istiklalini kabul ettirmesi ise kendisi için büyük bir başarı olarak değerlendirilmelidir. Ancak İbn Suud, İngilizlerin hem kendisiyle hem de Şerif Hüseyin ile anlaşma yaptığı haberini alınca tarafsız kalmaya karar vermiş hatta Şerif'in isyanının başladığı günlerde neredeyse bu tarafsızlık düşmanlığa dönmek üzereydi³⁰⁶. 1. Dünya Savaşı'nda İbn Suud'un İngilizlerin yanında savaşmaması da bu tarafsızlık ve mesafeli duruşun bir göstergesi konumundadır. İbn Suud, İngilizlere güvenilmeyeceğini bilmektedir ancak Osmanlıdan ayrılmasının da başka bir yolu gözükmemektedir.

Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ve yenik ayrılarak kendini toparlayamamış ve yıkılmıştır. Mondros Mütarekesi gereğince Arap topraklarından çekilmesi üzerine Arap toprakları bir nevi sahipsiz kalmıştır. İngilizler, Şerif Hüseyin'e Taif'in doğusundaki hurma bölgesini işgal için izin vermiş ve İbn Suud'a da bölgeden çekilmesi için uyarı göndermiştir. Ancak İbn Suud buna uymamış ve 26 Mayıs 1919 tarihinde Şerif Hüseyin'in kuvvetleriyle yapılan savaşta galip gelmeyi bilmiştir. Müdahalede bulunmayan İngilizler sebebiyle gücü kendisinde bulan ve arkasındaki rüzgârı hisseden İbn Suud Haziran 1920'de Asir'i almış, 8 Eylül 1924'te Taif'i ele geçirmiştir. 17 Ekim'de Mekke savaşa gerek kalmadan İbn Suud'un emrine girmiştir. 5 Aralık 1925'te Medine, 22 Aralık'ta da Cidde Vehhabilerce alınmıştır. Artık önünde hiçbir engel kalmayan İbn Suud, 10 Ocak 1926 tarihinde kendini Hicaz kralı ilan etmiştir³⁰⁷. 20 Mayıs 1927 tarihinde İngilizlerle imzalanan Cidde Anlaşması ile Suudlar

305 Stoddard, Danışman, 1997, s. 13; Anderson, 2001, s. 347; Yavuz, "Abdülazîz b. Suûd", s. 195.

306 Montagne, 1950, s. 143.

307 Yavuz, "Abdülazîz b. Suûd", s. 195.

kurdukları yeni devleti İngilizlere kabul ettirmeyi başarmışlardır. İbn Suud, İngilizlerin kendisinin krallığını kabul etmesinin karşılığında o da İngilizlere ait olan Irak ve Ürdün ile çatışmaktan vazgeçtiğini ilan etmiştir³⁰⁸.

İngilizlerin Şerif Hüseyin'i gözden çıkarıp İbn Suud'u Arabistan'ın başına getirmek için desteklemeye başlamalarının bir sebebi de İngilizlerin her zamanki gibi menfaat çerçevesinde bir strateji üreterek hızla yükselen ve önü alınamaz bir şekilde rakiplerini bertaraf eden İbn Suud'un karşısına çıkmak yerine onu kullanmaya başlamak istemeleridir. Zira İbn Suud, İbn Reşid'i saf dışı bıraktığı gibi Şerif Hüseyin'i de saf dışı bırakmış ve önü alınmadığı takdirde İngilizler İbn Suud'un Ürdün topraklarına sarkacağı ve oraları da ele geçireceğinden endişe etmektedir³⁰⁹. Ayrıca İngilizlerin Suudilerin devletini tanımalarının hiç kuşkusuz bir karşılığı olmalıdır. Kral Abdülaziz İngilizler sayesinde uluslararası arenada kabul görmek amacıyla İngilizlerin Sokal Şirketiyle bir anlaşma yaparak tespit edilen bölgelerdeki petrol kaynaklarını bu şirkete tahsis etmiştir³¹⁰.

Bu arada İbn Suud'u Hicaz ve Necd kralı olarak tanıyan yalnızca İngilizler değildir. İngilizlerle Skyes-Picot Anlaşması yapan Fransa ve sonrasında her ne kadar bu anlaşmadan çekilseler de Sovyet Rusya da İbn Suud'un krallığını 8 Mart 1926 tarihinde tanımıştır³¹¹. Sovyet Rusya'nın ve Fransa'nın İbn Suud'u tanımalarının arkasındaki sebep yeni yönetim ile iyi ilişkiler geliştirerek petrolden pay almak istemeleri olsa gerektir. Fransa'nın yeni yönetimi tanınmasının bir diğer sebebi bu tanıma karşılığında İngilizlerin de Fransızların sömürgelerindeki kendi yerleştiği yönetimlerini tanınmasını sağlamak olması gayet muhtemeldir³¹².

Arabistan'da yeni bir devlet ve rejim tesis edilse de Arabistan'ın güney ve doğu kesimlerinde Suudi Arabistan'dan bağımsız, devlet adında küçük emirliklerin oluşturulması bu bölgelerin Suudlara teslim edilemeyecek kadar önemli oldukları anlamına gelmektedir. İngilizlerin Arap Yarımadası'ndaki işgallerine Yarımada'nın güneyinden başlayıp doğusuna doğru ilerlediği, bu bölgelere öncelik verdiği göz önünde bulundurulursa İngilizler için stratejik olarak Arabistan'ın iç kesimlerinden çok güney ve doğu kesimlerinin daha önemli olduğu

308 Ayşe Hür, "Vahhabilik, Suudiler ve Mekke Şerifi", *Radikal*, 18.08.2013.

309 James Barr, *Kırmızı Çizgi*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, s. 157.

310 Mustafa Peköz, *Küresel Savaşta Büyük Ortadoğu*, Vivo Yayınları, İstanbul, 2015, s. 86.

311 Karabekir, 2020, s. 983.

312 Yeni kurulan Arap devletlerinin tanınmasından çıkarabileceğimiz bir netice de Sevri Anlaşmasının her ne kadar Lozan Antlaşması ile Anadolu toprakları için geçerliliğini yitirmiş olsa da Arap toprakları için hayata geçirilmiş bir antlaşmanın olduğudur.

ortaya çıkmaktadır. Buralarda oluşturulan küçük devletlerle bölgede İngiltere'nin tam hakimiyetinin sağlandığı ve ona muhalif olabilecek çapta büyük bir devletin oluşmasına müsaade edilmediği fark edilecektir. İngilizlerin ana gayesi büyük bir Arap krallığının oluşmasına mâni olmak, kendisine mecbur kalacak küçük devletlerden müteşekkil bir Arap dünyası oluşturmaktır. Bu durum, bütün Arapları birleştirip büyük bir Arap krallığı kurmak gayesinde olan Şerif Hüseyin'in hayallerine ters düşmekte ve neden saf dışı bırakıldığını açıklamaktadır.

İngilizler Suud ailesinden sadece Arabistan'ı ele geçirmek için faydalanmamışlar, Kazım Karabekir'in şüphe etmediği tahminlerine göre Fransızların Suriye'den atılması için de Suud ailesinden faydalanmayı düşünmüşlerdir³¹³. Nitekim 1933'te İbn Suud'un ikinci oğlu Faysal'ın Suriye tahtına çıkarılması uygun görülmüş ve Fransa ile Suriye yetkilileri Cidde'ye İbn Suud ile görüşmeye gitmiştir³¹⁴. Ancak bu proje hayata geçememiştir. Çünkü Faysal Bin Abdülaziz, İslamcı bir politika benimsemiştir. 1964-1975 yılları arasındaki krallığı süresince Panislamist politikaları gereği Türkiye de dahil olmak üzere çevresindeki Müslüman devletlerle görüşmeler yapmış ve yakınlaşmıştır. Belki de bunun bir cezası olarak 1975 yılında yeğeni tarafından öldürülmüştür.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti 3 Ağustos 1929 yılında Suudi Arabistan ile Muahadenet Muahedesi (dostluk anlaşması) imzalayıp üç sene sonrasında 1932'de Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlet olması entresandır³¹⁵. Bunun ardında yatan sebep yeni Türkiye'nin "*Yurtta sulh cihanda sulh*" politikası izlemesi ve geçmişte yaşananları unutup kendisine yeni bir dış politika belirlemiş olmasıdır. Kaldı ki M. Kemal Paşa da zaten Arap bağımsızlığına karşı değildir³¹⁶. Paşa'nın fikirlerinin oluşmasında etkili kişilerden biri olan ve Paşa'nın "*fikirlerimin babası*" olarak nitelendirdiği Ziya Gökalp (ö. 1924) da³¹⁷ 1918'de *Yeni Mecmua* dergisi ile *Vakit* gazetesinde yayınlanan makalelerinde Araplara bağımsızlığın verilmesini istiyordu³¹⁸. Bu zaviyeden bakarsak Vehhabilerin Arabistan'ı Osmanlıdan koparıp Suudi Arabistan adında bir devlet kurarak bağımsızlıklarını ilan etmelerinde yeni Türkiye için

313 Karabekir, 2020, s. 975.

314 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 263-771-2, 09.01.1934.

315 Koloğlu, 1994, s. 364; Muhittin Ataman, "*Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe*", Ortadoğu Analiz, Eylül 2009, c. I, s. 9, s. 73; <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suudi-arabistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (18.01.2021).

316 Çavuş, 2015, s. 109.

317 Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 154.

318 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Rey Yayınları, İstanbul, 1997, s. 357.

bir beis görünmemektedir. Kendi safında yer alan bu iki devletin birbirini tanımaması isteyenlerden birinin de İngiltere'nin olacağı hususunda şüphe yoktur.

3 Mart 1924'te Türkiye Cumhuriyeti halifeliği kaldırınca dünyada halife olmak için adeta bir yarış başlamıştır. Sabık Sultan Vahdettin (ö. 1926) ve sabık halife Abdülmecit Efendi (ö. 1363/1944) her ne kadar ömürlerinin sonuna kadar halifelik iddialarına devam etseler de hilafetin kaldırılmasını fırsat bilenlerden birinin Şerif Hüseyin olduğu daha önceki bölümlerde belirtilmişti. İbn Suud da hem itikadının gereği hem de İslam dünyasında kabul görebilmek adına 22 Ekim 1924 tarihinde İngiltere'nin, Şam konsolosluğuna yazdığı bir yazıdan anladığımızı göre halifeliğini ilan etme niyetindedir. İngiltere bu durumun arkasında Fransa'nın olduğundan şüphelenmektedir³¹⁹. Ancak İbn Suud, 1933 senesinde hac maksadıyla Suudi Arabistan devleti ricali ve sair Müslüman ülkelerinin önemli kişilerinin davet edildiği bir yemekte hiçbir vakit halifelik iddiasının olmadığını bildirmiştir. Buna sebep olarak da dünyadaki bütün İslam ülkelerinin liderlerine sözünü dinletebilecek bir kişinin İslam dünyasında bulunmadığını ve artık bu dönemlerin de geride kaldığını göstermiştir³²⁰. Vehhabilik akidesinin gereği olarak hilafetini ilan etmek zorunda olan İbn Suud'un bu fikir değişikliği İngiltere'nin hilafete bakış açısını yansıtmaması bakımından önem arz etmektedir. Ortadaki bu tenakuzu açıklayabilecek durumun İngiltere'nin hilafet iddiasında olan birinden desteğini çekeceği ve bunu fark eden İbn Suud'un hilafet iddiasından vazgeçmiş olması ihtimal dahilindedir.

3.4.1. Suudi Arabistan ve İhvan İsyanı

Suudi Arabistan Krallığının kurucusu olan Abdülaziz bin Suud'u diğer kabileleri saf dışı bıraktıktan sonra en çok uğraştıran husus İhvan örgütünün isyanıydı. Abdülaziz 1907 senesine kadar kimi zaman başarı kimi zaman başarısızlıkla sonuçlanan savaşların ardından kendi toplumunu ve alt yapısını hazırlayabilmek maksadıyla bedevilerden oluşan yerleşim yerleri ve bir toplum kurmayı planladı. Bunun için bedevileri Vehhabiliğin kabul gördüğü tarım havzalarına yerleştirdi ve bu yerleştirmenin sonucunda her biri on bin nüfuslu toplamda 150 hacre/hicer denilen yerleşim birimi oluştu. Bu toplumun üyelerine "kardeş, dost" anlamına gelen ihvan deniliyordu. Bu yapının üyeleri hem üretim yapıyor hem Vehhabiliğin davetçiliğini üstleniyor hem de Vehhabi akidesine göre eğitilmiş savaşçılar olarak yetiştiriliyordu. Bu

319 Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılışı*, Marmara Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s. 203.

320 BCA, Hariciye Vekâleti, 030-10, 23.04.1933.

nazarla bakılırsa İhvan müntesipleri için Vehhabiliğin bel kemiği mesabesinde oldukları söylenebilir. 1912 senesine kadar temelleri atılan ve sağlamlaştırılan bu hareket 1912 senesinde artık teşkilatlandırma aşamasına gelmişti. Vehhabi hareketinin yukarıdaki vazifelerinin haricinde etrafındaki kabilelere milliyetçiliği yaydığı da bir diğer önemli ayrıntıdır. Bu itibarla İhvan hareketi Arap yarımadasındaki ilk milliyetçi teşkilat konumundadır³²¹.

Her hareketin başındaki ittifak halinin bir vakit sonrasında bozulması gibi Suudlar ve İhvan hareketinin arasının bozulması da çok sürmemiştir. Suudlar reel politik olarak günün politikasının gereğini yapar ve İngiltere ile ters düşmemeye çabalarken İhvan müntesipleri ise sadece Vehhabiliğin gereklerinin yapılmasına inanmaktaydılar. İbn Suud hareketin başında olması münasebetiyle nelere güç yetirip yetiremeyeceğini bildiği için buna göre hareket ederken İhvan hareketi ise bunun hesabını yapmadan sadece Abdülvehhab'ın emirlerinin yerine getirilmesini talep etmekteydi. İbn Suud'un İngilizlerle ve Sokal Şirketi ile anlaşma yapmış olması ve getirdiği sorumluluk gereği Vehhabilerin askeri kolu mahiyetindeki İhvan, İngilizlerin kontrolündeki Irak, Kuveyt, Ürdün gibi yerlere "cihat" düzenleyememekteydi. Ayrıca İhvan yöneticileri gayrimüslimlere ve Şiiilere Vehhabi akidesinin uygulanmaması sebebiyle Suudları tenkit etmekteydiler. Bu sebepten İhvan liderleri gayrimüslimlere ve Şiiilere hoşgörülü davranması sebebiyle 1928'de İbn Suud'a isyan etmişlerdir. İhvan hareketi liderleri İbn Bicad ve İbn Hisleyn bir diğer İhvan lideri Faysal ed-Deviş'e katılmış, ardından Irak'a saldırıp İngilizlerin bombardımanı sonucu ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ardından İbn Hisleyn'in Kuveyt'e saldırması ve Glubb Paşa tarafından geri çekilmeye mecbur bırakılması, İbn Suud'a aykırı hareket etmeleri ve hadlerini aşmaları demek oluyordu. Ancak bardağı taşıran son damla İbn Hisleyn'in Necd'e dönerken Cumeyme denilen mevkide İbn Suud'a biat etmiş bir kabilenin tüccarlarına saldırması olmuştur. Saldırıdan sağ çıkan kimse olmamıştır. Bu olayı İbn Suud kendisine alenen isyan olarak değerlendirmiştir.

Ertaviyye ve Zilfi kasabalarının arasında bulunan Sebile mevkiinde 30 Mart 1929 tarihinde Suudlar ve İhvan hareketi arasında yapılan Sebile Savaşında İhvan yenilmiş, İbn Suud otoritesini sağlamlaştırmıştır. İhvan liderleri Derviş ve İbn Bicad ağır yaralanmışlardır. İbn Suud, kendisinden aman dileyen Derviş'i bağışlamıştır. Savaş meydanından kaçmayı başaran İbn Bicad ise yakalanıp zindana atılmıştır. Daha sonrasında yeniden başlayan İhvan isyanı İbn Suud'un kontrolündeki ulemanın verdiği fetvalar ve İngilizlerin desteklediği askeri

³²¹ Yavuz, "Abdülazîz b. Suûd", s. 195.

müdahaleler ile 1930 yılında sonlandırılmıştır³²². İhvan örgütü lağvedilmiş, müntesipleri yerleşmeye ve itaate zorlanmıştır. Böylelikle büyük bir iç isyan ve muhalif hareket nihayete erdirilmiştir³²³. Vehhabiliğin daha iyi ve doğru yaşanması adına başlatılan bu isyanda Vehhabi ulemanın yeri isyancıların değil İbn Suud'un yanı olmasa dikkate değer bir olaydır.

İbn Suud'a isyan eden İhvan müntesipleri kendi inancının insanlarıydı. Yani İbn Suud'un dostları dahi kendisine muhalefet edip kendisini devirmeye çalışırken düşmanları henüz yeni kurulan krallığını çok kolay yok edebilirlerdi. İşte bu sebepten bu isyanın bastırılmasının ardından İbn Suud düzenli ve güçlü bir ordu oluşturmanın gerekliliğine inanmıştır. 1930 yılında Ulusal Muhafızlar ile başlayan düzenli ordu kurma çalışmaları 1940 yılına gelindiğinde düzenli bir Suudi ordusunun oluşmasıyla sonlanmıştır. Bu ordunun harcamalarının ise petrol şirketlerine verilen imtiyazlardan gelen peşin ödemelerden alındığı da bilinmelidir³²⁴.

3.4.2. Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nda safı belli olan Suudilerin İkinci Dünya Savaşı'nda da safı yine genelde Batı Bloğu, özelde de İngiliz Bloğunda yer almak olmuştur. Suriye, Irak, Mısır gibi Arap devletlerinin Baas Partisinin nasyonal sosyalizm düşüncesi sebebiyle Rusya'nın yanında yer almalarına karşın Suudi Arabistan, İngiliz ve ABD'nin yanında konumlanmasını bugün dahi sürdürmektedir. Her ne kadar savaşa dâhil olmamış ve ancak 1944 yılında artık savaşın sonu geldiğinde Almanlara savaş açmış olsa da 1940 yılında İngilizlere açık desteğini ilan etmiştir. Savaş esnasında da başta ABD ve İngiltere olmak üzere müttefiklerle görüşmelerini sürdürmüştür. Buna karşılık da savaş sırasında ekonomik açıdan zorluk yaşayan Suudi Arabistan'a ABD ve İngiltere destek vermiştir. İngiltere doğrudan para yardımında bulunurken ABD ise dolaylı yardımlarda bulunmuştur. Bu iş birliklerinin sonucunda adı geçen ülkeler Suudi Arabistan'dan savaş sonrasında petrol imtiyazları almayı başarmışlardır.³²⁵ Hassaten ABD; petrol, stratejik konum, İslam dünyasındaki etkisi gibi sebeplerden ötürü Suudi Arabistan ile olan münasebetlerini hızlı bir şekilde geliştirmiştir. Bu ilişkiden iki taraf da kârlı çıkmıştır.

322 Peköz, 2015, s. 86; Büyükkara, "Vehhabilik", s. 611.

323 Ayrıntılı bilgi için bakınız Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.

324 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, MKM Yayınları, Bursa, 2012, c. I, s. 484.

325 Zachary Lockman, *Hangi Ortadoğu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 181; Arı, 2012, s. 485; Cleveland, 2008, s. 260;

1933 yılında daha öncesinden tahmin edildiği üzere Basra Körfezi'nin Arabistan kıyılarında petrol bulundu. Aynı sene ABD şirketleri ile birlikte ortaklaşa ARAMCO (Arabian-American Oil Company) şirketi kuruldu. Birinci Dünya Savaşı'nda dünyanın "süper gücü" olan İngiltere'nin yanında yer alan Suudi Arabistan dünyanın güç dengesinin Avrupa kıtasından Amerika kıtasına geçmesi ile safını yeniden belirlemiş ve İkinci Dünya Savaşı ardından ABD ile sıkı ilişki içerisine girmiştir³²⁶. ABD Başkanı Roosevelt İbn Suud arasında başlayan münasebet 1942 senesinde Riyad'da ilk ABD elçiliğinin açılışıyla artık resmi bir hâle bürünüyordu. 2. Dünya Savaşı'nın ardından düzenlenen Yalta Konferansı'nın dönüşünde ABD Başkanı Roosevelt (ö. 1945) Kızıldeniz'de Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz bin Suud ile görüşmüş ve ona "Bizim emrimizde olur, petrolünüzü bize verirseniz biz de sizi sonsuza dek koruruz." teklifini yapmıştır. Gücünü halktan değil de Batılı devletlerden alan Kral'ın cevabı mecburen "Emriniz olur." şeklinde olmuştur³²⁷. Bütün dünya da, Arabistan'ın başındaki kral da petrole muhtaçtır. Yani Batı-Suudi Arabistan ilişkisi bir kazan-kazan temeline oturmaktadır. Ünlü analizci Mahir Kaynak (ö. 2015) Suudi Arabistan'da petrolün ne anlama geldiğini şu enteresan cümlelerle açıklamaktadır: "Suudi Arabistan'da herkes Oxford'dan mezun olsa yine demokrasi olmaz. Çünkü ekonomik kaynak tektir. O da petroldür. Petrol kimin elinde ise bütün basın yayın organlarına, eğitim sistemine hâkim olacaktır. Rakiplerini boğar. Hatta hiç kimse onunla rekabete cesaret edemez, çünkü ekonomik olarak kaybeder. O halde ekonomik kaynaklar tek elde olunca, siyaset de tek elde olmak zorundadır. Bunu kimse bozamaz."³²⁸

Suudi Arabistan'ın 100 bin kişilik ordusu, 300 bin kişilik istihbarat örgütünün olması³²⁹ bu devletin gücünü halkından değil askeriyeden ve istihbaratından alıyor olması manasına gelmektedir. İşbu halde Suud ailesinin iktidarının devamı askeri ve istihbari yönden güçlü olmasına dayanıyordu. Vehhabi Suudi ailesi ve Suudi devleti kurulduğu ilk dönemlerde bugünkü kadar zengin değillerdi. Devletin ekonomisinin çoğunu hac gelirleri oluşturuyordu. Yeni petrol yataklarının keşfi ile yönetimin geliri ciddi oranda artmış ve bu gelirler daha çok ülke içerisindeki hâkimiyetin sağlanması amaçlı kullanılmıştır. Kurulan bu ordu ile Suudi Arabistan, şu an Arap Yarımadası'nın en güçlü devleti konumundadır. Modern silahlara sahip olmayan bir ordunun manasızlaştığı günümüz dünyasında Suudi Arabistan, dünyada

326 *Temel Britannica*, "Suudi Arabistan", Ana Yayınları, İstanbul, 1993, c. XVI, s. 197.

327 Mahalli, 2019, s. 117.

328 Mahir Kaynak, Röportaj Faruk Bilgin, *Büyük Ortadoğu Projesi*, İlk Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17-18.

329 Öngüt, 2002, s. 32.

Hindistan'dan sonra en çok silah ithal eden ülke konumundadır. Suudiler bu silahların %61'ini ABD'den almaktadırlar.

Ülke 2017 yılında ABD'den 17,5 milyar dolarlık silah alımı gerçekleştirerek ABD'nin en büyük silah alıcısı olmuştur. Ayrıca Trump'ın ülkeyi ziyaretinde 110 milyar dolarlık silah alım ve savunma anlaşması da imzalanmıştır³³⁰. Bu yüksek meblağlardaki ithalatın çoğunun ABD'den yapılmasının önemli bir sebebinin ABD'nin Suudi Arabistan'daki krallığın devrilecek iktidarlar listesine almasından kaynaklandığı görüşünderiz. Birinci listeden sonra yapılan büyük silah alımı sayesinde ABD tarafından yayınlanan ikinci listeden Suudi Arabistan'ın adının çıkarıldığına dair haberler gündeme gelmişti. Bütün bunlar içeride ve dışarıda güç temini ve hanedanın korunması maksadıyla yapılmaktadır. İçeride Suud ailesinin muhaliflerine ve dışarıda da Körfez ülkeleri ile İran'a karşı yapılmaktadır. Suudi Arabistan ABD'den gelen bu silahları içeride ve dışarıda güç gösterisi için kullanırken ABD ise Suudi Arabistan'dan gelen bu paraları dünya genelindeki çeşitli terör örgütlerine aktarmaktadır. Bu sebepten Suudi Arabistan dolaylı olarak kontraların en önemli destekçisi haline gelmiştir³³¹. Suudi Arabistan dünya genelindeki örgütleri dolaylı şekilde desteklediği gibi doğrudan desteklediğini de görmekteyiz. Bu desteklediği grupların başında da el-Kaide'nin olduğu bilenen bir gerçektir³³².

Tarih boyunca kabileler halinde yaşamış Araplar hiçbir şekilde bir diğer kabilenin emri altında girmemiş ve bunun için de birbirleriyle sürekli savaşmışlardır. Abdülaziz'in devletinin ve otoritesinin devamı için kabileleri bir şekilde liderliği için ikna etmesi gerekiyordu. Bu ikna kimi zaman zorla kimi zaman ödüllendirme ile kimi zaman dinsel duygularla kimi zaman da evlilik yolu ile olmuştur. Evlilikle kendine bağlama tarih boyunca hemen her devlet başkanının kullandığı bir metottur. Abdülaziz bunu iyi ve sık bir şekilde kullanmış ve bu evliliklerinden tam 41 tane oğlu olmuştur. Bu ise ona sonu gelmeyecek sağlam bir hanedan kurma gücü vermiştir. Muhammed İbn Abdülvehhab ile Muhammed İbn Suud'un yaptıkları akde göre dünya işleri Suud ailesinde, dini işler Abdülvehhab ailesinde olacaktı. Abdülaziz bu anlaşmayı devam ettirmiş ve dünyevi işleri kendi uhdesine alırken dini işleri de Abdülvehhab'ın ailesinin uhdesine bırakmıştır. Kalem ve kılıçlardan oluşan bu iki ailenin 1990'lara gelindiğinde ulaştıkları sayılarının 100 bin dolayında olduğu tahmin edilmektedir³³³. Bu ayrıcalıklı iki

330 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45863060>, (09.01.2021).

331 Noam Chomsky, *A.B.D. Terörü Terörizm Kültürü*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 47-76.

332 Andaç Karabulut, *Kara Para*, Bilgeoğuz Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 84.

333 Arı, 2012, c. I, s. 484.

ailenin ittifak halinde oluşları sayesinde Suudi Arabistan’da iktidarı uzun yıllardır ellerinde tutmakta sorun yaşamamışlardır. Ülkede sosyal hayat Abdülvehhab’ın ailesinin, siyasi erk ise Suud ailesinin elindedir.

Bu sebepten ötürü Suudi Arabistan’ın siyasal rejimini Vehhabilik oluşturmaktadır. Tıpkı İran’ın Şiiliği İslam dünyasına yayma gayreti gibi Suudi rejiminin de gayesi Vehhabiliği İslam dünyasına yayabilmektir.³³⁴ Vehhabilik ortaya çıktığı günden bu yana Şiiliği kendisine düşman olarak belirlemiş ve her daim Şiilere saldırmayı görev bilmiştir. İran ise Şiiliği yaydığı ölçüde Orta Doğu’da güç ve etkinlik sahibi olacağını bildiği için her daim İslam coğrafyasında Şiilik propagandası yapmıştır. Suudi Arabistan’da %10-15 civarı gibi azımsanmayacak bir oranda Şii nüfus bulunmaktadır³³⁵. İran bu Şii nüfusu harekete geçirip Vehhabi Suud ailesini zor durumda bırakmaya ve Orta Doğu’da oyun kurucu olmaya çalışmaktadır. Buna karşılık Suudi Arabistan rejiminin de benzer planları bulunmaktadır. Suud ailesinin İslam dünyasında tek destekçileri ancak Vehhabiler olacağı için onlar da Vehhabiliği yayma çabasındadırlar. Buna karşılık da Şiiliğin etkisini azaltmaya çalışmaktadırlar. Bugün halen bu iki güç birbirine hasmane tutumlarına devam etmektedirler. Bunun altında tarihsel ve akidevi sebepler yatsa da bu düşmanlığın körüklenmesinde Batılı güçler ama hassaten ABD ve Rusya’nın olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Zira İran ve Suudi Arabistan birbirini düşman olarak bilir ve yanında Batılı bir güç ararsa Arabistan için bu aradığı güç eski dönemlerde İngiltere, sonraki dönemlerde ABD, İran için de tek seçenek olarak ortada duran Rusya olacaktır. Ayrıca Suudi Arabistan’ın Batı’dan çok ciddi miktarlarda silah alımı yapmasının ardındaki etkin sebeplerden birinin İran olduğu bilinmektedir. Aynı durum İran için de geçerlidir. Bu düşünceler hesaba katılmadan İran, Suudi Arabistan ve ABD üzerinde plan ve fikir üretilemeyeceği kanaatindeyiz.

Yukarıdaki düşünceler ekseninde değerlendirirsek ABD’nin desteğini arkasına alan Suudların 1945-2015 yılları arasındaki dönemde dünyada insanların radikalleşmesi ve Vehhabilik öğretilerini kabul etmesi için 300 milyar dolar harcadığı tahmin edilmektedir³³⁶. El-Kaide, Taliban gibi radikal örgütlerin kuruculuğunu ve destekleyiciliğini Suudi Arabistan’ın yapması ve aynı ülkenin bu örgütlerin kendisine düşman olarak belirlediği ABD’nin emrinde olması bir tenakuz gibi düşünülebilir. Ancak biraz daha derin düşünülüp Afganistan ve Irak işgallerinin bu köktendinci gruplarının saldırıları sayesinde yapıldığı göz önünde

334 Ertan Efeğil, “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler”, *Ortadoğu Analiz*, Mayıs 2013, c. V, s. 109.

335 <https://tr.euronews.com/2020/01/07/hangi-ulkede-ne-kadar-sii-nufus-yasiyor>, (28.02.2021).

336 Mahalli, 2019, s. 117.

bulundurulursa ABD ve Suudi Arabistan'ın nasıl bir oyun içerisinde buldukları ortaya çıkmaktadır. Taliban sayesinde Afganistan'ın işgali, El-Kaide sayesinde de Irak'ın işgali tamamlanmış ve bu örgütler vazifelerini tamamladıktan sonra dünya siyasetinden dönüştürülerek çekilmişlerdir. Suriye'nin işgalinde ise IŞİD'in kullanıldığı, bütün askeri yığınakların ve saldırıların IŞİD bahanesiyle yapıldığı da yine bilinen bir gerçektir. Yani Suudi Arabistan dünya Müslümanlarının radikalleşmesi için emek ve para harcarken haddizatında Vehhabilik için değil -bilerek veya bilmeyerek- ABD'nin dünya çıkarlarına hizmet etmek için uğraşmaktadır. Irak'ın işgalinde de ABD askerlerinin Suudi Arabistan'a konuşlandırılmasına ve Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesine Vehhabi ulemanın fetva vermesi de Vehhabi Suudi Arabistan ile ABD arasındaki ilişkiyi göz önüne sermesi açısından kayda değerdir³³⁷.

İbn Suud 1940 yılında İngilizlere desteğini ilan etmiş olmasına rağmen Kazım Karabekir'in günlüğüne düştüğü bir notta İtalyan radyosunun İbn Suud'un İslam alemini İngilizlerin aleyhine cihada çağıran bir konuşma yaptığını bildiren bir bilgi vardır. Aynı sayfada Alman radyosu, İngiliz gizli servisi tarafından İbn Suud'a karşı düzenlenen suikast girişiminde yakalanan kişinin 14 Ocak 1941 tarihinde Mekke'de idam edildiğini duyurmaktadır³³⁸. Bu tenakuzlarla dolu, içinden çıkılmaz durum için İngilizler ile Suudların arasının açıldığı ve artık İbn Suud'un İngilizlerin ortağı olmadığı kanaatini İslam dünyasında uyandırmak amacıyla bu girişimlerde yahut haberlerde bulunulmuş olabilir. Bütün bu haberler İbn Suud'un hem İslam dünyasında hem de Arap Yarımadası'nda aradığı desteği bulmak maksadıyla yapılmış ısmarlama haberler olma ihtimali bir hayli yüksektir. Ancak İbn Suud'un ABD'ye yanaşması ve ortak petrol üretimi hususunda 1933 yılında anlaşmaya varmaları da İbn Suud ile İngiltere arasının açılmasına sebebiyet verme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Çünkü Suudların özellikle XX. yy.ın ikinci yarısından itibaren yanaşmaya çalıştığı yeni güç ABD'dir.

Vehhabilik inancına göre gayrimüslimlerle dostluk kurmak, yakınlaşmak yasaklanmış olmasına rağmen Vehhabi Suudların önce İngiltere ardında da ABD ile yakın ilişki içerisine girmesi açıklanması zor bir tenakuzdur. Siyasi, askeri ve ekonomik çıkarların Vehhabilik akidesinden önce geldiği görülmektedir. İnançları uğruna kendi inançlarından olmayan her Müslüman'ı öldürmeyi akidelerinin bir gereği sayan Vehhabilerin Müslüman olmayan Batılılarla dostane ilişkiler içerisine girmesi büyük açmazlar barındırmaktadır. Bu da Vehhabilikte asıl söz sahibinin Vehhabi ulema ailesi değil iktidardaki Suud ailesinin olduğunu

³³⁷ Mehmet Ali Büyükkara, "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye", *Dini Araştırmalar*, 2004, c. VII, S. 20, s. 213-214.
³³⁸ Karabekir, 2020, s. 1182.

göstermektedir. Durum bugün de bundan farklı değildir. İran ve Türkiye'ye hasmane tutum içerisinde bulunan Suudi Arabistan'ın ABD ve diğer Batılı devletlerle yakın ilişki içerisinde olması uzun zaman ardından değişen bir şeyin olmadığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Vehhabiliğin Hanbeliliğin bir kolu mu yoksa müstakil bir mezhep mi olduğu tartışmalıdır. Genel kabul Hanbeliliğin bir kolu olduğu yönündedir. Yaptığımız inceleme ve okumalarda bizde de aynı kanaat oluşmuştur. Ancak Vehhabiliği, Hanbeliliğin ifrata kaçmış bir kolu olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Muhammed İbn Abdülvehhab da etrafındaki hiç kimseyi Müslüman saymadığı için onlara savaş açmayı caiz görmenin ötesinde vacip görmüş; mallarını, kadın ve kızlarını ganimet saymış bir müfrittir. Ayrıca ilerleyen zamanlarda bidatlerle savaşmayı gaye edinerek çıkılan yolda Batılılarla iş birliği yaparak ancak Müslümanlarla savaşıldığı da bir diğer dikkat çekici noktadır. Bu sayılanlar Vehhabiliğin dini yönüdür. Vehhabiliğin bütün Arapları kardeş saydığı için bağımsız bir Arap devleti kurma hayali olduğu unutulmamalıdır. Vehhabiler her daim Osmanlı hilafetine de karşı olmuşlardır. Bütün bunlar hareketin sadece dini değil aynı zamanda siyasi ve milliyetçi bir yönünün de olduğunu göstermektedir. Bu durum ise hareketi dini aslına döndürme gayretinde olan temiz niyetli bir topluluk olmaktan çıkarmaktadır. Özellikle amaçlarına ulaşmak için İngilizlerle kurdukları sağlam dostluk ilişkisi akıllarda ciddi soru işaretleri bırakmıştır.

İngilizlerin İslam'ı aslına döndürme gayesinde olan bir hareketi desteklemesi söz konusu olamaz. Bunun İngiltere'nin emperyal menfaatlerine hiçbir katkı sağlamayacağı aşikârdır. İngilizlerin Vehhabilerle müttefiklik kurmalarının sebebi Vehhabilerin Osmanlıya savaş açma, bağımsız bir devlet kurma niyetlerinin olmasıdır. Vehhabiler Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açıp bağımsız bir devlet kurmaya çalışırken İngiltere Arap topraklarını vekâlet savaşı ile Osmanlı Devleti'nden koparabilecektir. Ayrıca çıkabilecek bir dünya savaşında da Vehhabi hareketi Osmanlıyı zor durumda bırakacaktır. Vehhabilerin savaşçı tarafları ve bu yönleriyle etrafındaki kabilelere hâkimiyet kurabilmelerinin yanında İngilizlerle aynı doğrultuda hedeflere sahip olmaları İngilizler için Vehhabileri kullanışlı bir müttefik konumuna getirmiştir. Bunun yanında Vehhabilerin Osmanlı Devleti'nden kopabilmek için silaha ve maddi yardımlara ihtiyacı bulunmaktadır. Bu cihetten de Vehhabilerin İngilizlere bir mecburiyeti bulunmaktadır. Bu bakımlardan Vehhabilik İngilizler için elverişli bir hareket olmuştur.

Bu sebeplerden ötürü İngiltere ile Suud ailesi ve onların inanç müntesipleri olarak Vehhabiler arasında erken dönemlerde sıkı ilişkiler kurulmuş ve Batı ile kurulan bu sıkı bağlar günümüzde de halen devam etmektedir. Bugünkü Arabistan haritasına baktığımızda bölgede İngiliz hâkimiyeti derhal göze çarpar. İngiltere, ele geçirip kendisine tabi kıldığı özellikle

güneydeki aşiretlere küçük devletler dağıttığı görülmektedir. Suudi Arabistan'ın kurucusu İbn Suud'a bu devletlere karışmaması yönünde telkinlerde hatta baskılarda bulunmuştur. Bunun neticesi olarak İngilizlerin emperyal çıkarları için elzem durumdaki Arap Yarımadası ve bu bölgedeki en önemli üslerinin bulunduğu güney kesimleri küçük olmaları hasebiyle İngiltere'nin desteği olmadan yaşamaları söz konusu olmayan devletler tarafından İngiltere adına korunur hale getirilmiştir. Güneydeki bu üslerin sağlama alınması ile birlikte İngilizler planlarını iç bölgeler için yapmaya başlamış ve bu sefer de iç bölgelerde kendisine tabi aşiretleri ele geçirmişlerdir. Aşiretlerin kendi içlerinde verdikleri mücadeleler neticesinde Suudlar ve Haşimiler olmak üzere iki aşiret kalmış ve bu ikisi de İngiltere'nin bölgedeki müttefiki olmuşlardır. Bunların da kendi aralarında giriştikleri mücadele neticesinde Suudlar galip gelmiş ve İngilizler iç kesimlerde kurdurmayı planladığı devleti Suudlara kurdurmuşlardır. Bu devletin de kendisine bağlı olması ile birlikte haddizatında Arap Yarımadası tamamen İngiltere'nin kontrolüne geçmiştir. Bu ise İngiltere'nin dünya planlarında önemli bir aşamayı geçmesi, en önemli sömürgesi olan Hindistan'a giden yolu güvence altına alması anlamına gelmektedir.

Arap Yarımadası'nın Osmanlıdan ayrılması ve İngiltere'nin güdümüne girmesinde en önemli hizmeti gerçekleştiren aşiretlerden biri de Vehhabi Suudlardır. Vehhabi Suudlar hem etrafındaki Müslüman kabilelere gerçekleştirdikleri saldırılar hem de bölgenin İngiltere'nin hegemonyasına girmesine yaptığı hizmetler ile aslında Arap tarihinde Araplara en büyük zararı veren inanç akımlarından biridir. Bugün dahi Vehhabi Suudlar Batılılarla yaptıkları iş birliğinin devam etmesi sebebiyle İslam dünyasına büyük zararlar vermektedir. Bu sebepten hem Vehhabi Suud ailesinin hem de yönetiminin ciddi manada incelenmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye'de Arap ve İslam toplumuna zarar vermiş ve halen vermekte olan bu topluluğun yeterince incelenmediği kanaatindeyiz.

Alınan yanlış kararlar, yapılan yanlış uygulamalar, sorunlara erken müdahale etmeme gibi içten kaynaklanan sorunlara Batılı devletlerin de sömürge amaçlı Osmanlı Devleti'nin neredeyse bütün coğrafyasındaki milletleri kışkırtması ile işler çığırından çıkmış ve artık Osmanlı adeta geri dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Eğitimin, ekonominin, sosyolojik yapının, devlet nizamının bozulmasının, teknolojiye çağın gerisinde kalınmasının, sömürge amaçlı hareket edilmemesinin hepsi birbirini tetiklemiş; Batılı devletlerin bu alanlardaki hızlı ilerlemesi ile yarışlamamıştır. Batılı devletler sömürgelerinden aldıkları güç ile diğer alanlarda ilerleme kaydetmiş, diğer alanlarda kaydedilen ilerleme ise daha fazla sömürge elde edilmesine hizmet etmiştir. Hal böyle olunca da bunlardan geride kalan Osmanlı Devleti için XIX. yüzyıl çok zor geçmiş, İlber Ortaylı'nın tabiriyle imparatorluğun en uzun yüzyılı olmuştur.

Gayrimüslim toplumlar Osmanlıdan ayrılırken Müslüman toplumlar da Osmanlıdan ayrılmış ve buna dur demek imkânsız bir hal almıştır. Bütün yapılan yanlışlar, art niyetli iş birlikler, sömürgecilik yarışı Osmanlı'nın yıkılması ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışma, Vehhabilik inancının sade bir dini inanış olmadığını, İngiltere'nin Orta Doğu planlarında önemli bir müttefik olduğunu göstermek için yapılmıştır. Çalışma gerçekleştirilirken salgın döneminin koşulları ve Suudi Arabistan rejiminin kapalı bir yapı olması münasebetiyle istenilen bütün belgelere ulaşmak mümkün olamamıştır. Bir başlangıç mahiyetindeki bu çalışmanın ardından iki ülkenin arşivleri taranarak Vehhabilik ve İngiltere arasındaki gizli ilişkiler ağı daha iyi açığa çıkarılabilecek, bugünün dünyasına ışık tutabilecektir.

Çalışmanın, bu amaca matuf olarak bir nebze dahi olsa hizmetinin geçmesi bizleri memnun edecektir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 343/19599, 1229; 345/19690, 1231; 525/25731, 1229; 343/19614, 1227; 345/19691, 1228; 213/11659, 1204; 345/19679, 1224; 345/19661, 1234; 345/19664, 1229; 1357/53177, 1222; 343/19595, 1226; 343/19594, 1225; 343/19591, 1226; 342/19580, 1233; 224/12516, 1218; 123/5086, 1217; 93/3793, 1217; 94/3823, 1218; 765/36096, 1234; 865-38565, H-13-09-1236; 1315-51271, H-13-12-1234.

BOA, Cevdet Askeriye, 421-17447, H-13-01-1234.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısım Belgeleri, 25-75, H-3 -05-1331.

BOA, Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS.), 2316 – 12, M. 1916; 2316 – 12, M. 1916; 176-2, 1876; 104-42, M-05-04-1913.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Başkitâbeti, 80-27, 1327.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), 4 – 8, 1298; 25-12, 1310; 45-29, 1319.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı - Hariciye Nezâreti Maruzâtı, 5-81, 1298.

BOA, Dâhiliye Mektubî Kalemî (DH.MKT.), 2665-45, H-27-10-1326; 2-51, H-05-07-1311; 2729-20, H-12-01-1327; 883-74, H-06-06-1322.

BOA, Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti, 2-2, H-12-09-1332.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Maruzâtı (Y..PRK.EŞA), 32-82, 1316; 16-82, 1310.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye Nezâreti, 75-71, H-11-06-1328.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 1-30, 8 Şevval 1332.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M.), 228-74, 1324; 193-15, 1323.

BOA, Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3), 284-40, 1882; 465-28, 1897.

BOA, Yıldız Esas Evrakı, 5 – 13, 1307.

BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 75-5603, 1310; 99-7419, 1310; 3448-258542, 1326; 3882-291125, H-17-04-1329; 4305-322819, H-21-09-1332; 2476-185690, H-28-10-1322.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.), 335-10, R-10-08-1320; 391 – 41, R-13-10-1323; 421-31, R-02-01-1330; 375-15, R-09-11-1322.

BOA, Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS.), 502-47, H-08-03-1324; 231-5, 1307.

BOA, İrade Hususi, 3-124, 1310.

BOA, Tesri-i Muâmelât ve Islâhât Komisyonu'nun Muamelât, 185/36, 1322.

BOA, Cevdet Darphane, 37/1838, 1218.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi evrakı (TS.MA.e), 670/27, 1225; 431/20, 1224.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Hariciye Vekâleti, 030-10, 23.04.1933.

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 263-771-2, 09.01.1934.

İngiltere Ulusal Arşivi (The National Archives)

İngiliz Ulusal Arşivi, CO 733/75/6, 10 Kasım 1924; IOR/R/15/2/634, 25 Mayıs 1928-18 Şubat 1934; FO 608/80/12, 1919; IOR/F/4/449/10779, Şubat 1807-Nisan 1814; IOR/ F / 4/497/11931, Ağustos 1809-1816 Ekim; P 2884/1917, 4 Temmuz 1917-13 Temmuz 1917.

KİTAPLAR

Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2013.

Ağaoğlu, Ahmet, *İngiltere ve Hindistan*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1929.

Ahmad, Feroz, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

Ahmed b. Hanbel (Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, tahkik eden: Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid-Âmir Gadbân, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, tarih yok, c. IV.

Ahmed Hamdi Bey, *İslam Âlemi ve İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor?*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Akkaya, Ayşe, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016.

Aksakal, Mustafa, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, Bilgi Üniversitesi. Yayınları, İstanbul, 2010.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat., İstanbul, tarih yok, c. III.

Akyılmaz, Gül, *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019.

Allawi, Ali A., *I. Faysal*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945.

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, MKM Yayınları, Bursa, 2012.

Armaoğlu, Fahir, *19. YY. Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Armstrong, H. C., *Abdülaziz bin Suud*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.

Arslan, Emir Şekip, *Osmanlıda Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016.

Arsel, İlhan, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

Asker, Ali, Güven, İbrahim Fevzi, “Vaynahlarda Tarikat ve Selefilik”, *Yeni Türkiye* 98/2017, s. 262-268.

Asl, Seyedmohammad Seyedi, “Suudi Arabistan’ın Kafkasya ve Orta Asya’da Vahhabilik Politikası”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler*, 2022, sy. 1, c. VI, s. 89-102.

Atay, Falih Rıfkı, *Ateş ve Güneş*, Osmanlıcadan Çeviren: Muammer Sarıkaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, c. III.

Aydın, Nurullah, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbarat*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.

Ayhan, Veysel, *İmparatorluk Yolu: Orta Doğu ve Petrol*, Dora Yayınları, Bursa, 2009.

Aygün, Tarık, *Efendiliğin Reddi*, Versus Kitap, İstanbul, 2006.

Bardakçı, İlhan, *Vahdettin'den Mustafa Kemal'e*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

Barr, James, *Kırmızı Çizgi*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1987, c. III.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, c. III, kısım 3.

Baz, İbrahim, *Kadızedeliler ile Sivasilerin Tartışması*, Otto Yayınları, Ankara, 2019.

Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, Altınbaşak Neşriyat, Ahmed Hüsrev Altınbaşak hattı orijinal nüshasının tıpkı basımıdır, İstanbul, 2011.

Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2014.

Beckert, Sven, *Pamuk İmparatorluğu*, Say Yayınları, İstanbul, 2018.

Bell, Gertrude L., *Mezopotamya*, Yaba Yayınları, İstanbul, 2004.

Beyoğlu, Süleyman, *Medine Müdafası ve Fahreddin Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019.

Bilgiç, A. Timur, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2012.

Bilkan, Ali Fuat, *Fakihlerin ve Sofuların Kavgası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1978, c. VI.

Black, Antony, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

Bourgeois, Will, *Lawrence*, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967.

Bozgeyik, Burhan, *7 Cephe*, Cihan Yayınları, İstanbul, 2010.

Buhârî (Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail), *el-Câmiu's-Sahîh*, Tahkik eden: Muhammed Züheyr b. Nâsır. Beyrut: Dâru tavgî'n-necât, 1422/2002.

- Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015.
- Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Cemal Paşa, *Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.
- Cemil, Kürşat Gökkaya-Yeşilbursa, Cahit, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, Siyasal Yayınları, Ankara, 2008.
- Cengizer, Altay, *Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.
- Chomsky, Noam, *A.B.D. Terörü Terörizm Kültürü*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.
- Cipolla, Carlo M., *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- Çağlayan, Yusuf, *Osmanlı'dan Ortadoğu'ya Sosyolojik Savaş*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Çavuş, Remzi, *Hain Kim*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2015.
- Çetin, Atilla, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği*, Fatih Ofset, İstanbul, 1998.
- Çolak, İsmail, *Bitmeyen Hesaplaşma*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1971, c. II.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- De Lamartine, Alphonse, *Osmanlı Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Defter-i Dervişan*, Haz. Bayram Ali Kaya-Sezai Küçük, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Dündar, Muhammed Mücahid, *Vehhabilikte Tevhid ve Şirk Anlayışı*, Aybil Yayınları, Konya, 2013.
- Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- Ebu Umeyr bin Muhammed et-Turki, *Tevhid İmamı Muhammed Bin Abdulvehhab*, Kitap ve Sünnete Davet Yayınları, Yer Yok, 2013/1434.
- Ebü'l-Hasan el-Eş'Arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

- Ecer, Ahmet Vehbi, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Dünya Tarihi*, Editör: Sarah Larter Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- Domazeti, Riad, *Suudi Arabistan'ın Balkan Politikaları*, Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği, İstanbul, 2017.
- Ebû Dâvûd (Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî), *Sünen*, tahkik eden: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, tarih yok.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı'nın Çöküşü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- El-Azmeh Aziz, *İslamlar ve Moderniteler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Emir, Şekip Arslan, *Osmanlıda Ayrılık Yanlısı Araplara Sesleniş*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016.
- , *Osmanlı Tarihi*, Çatı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Erim, Nihat, *Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1953.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ertur Ömer, *Derin Nefret*, Don Kişot Yayınları, İstanbul, 2011.
- Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Eyüp Sabri Paşa, *Vehhabilik Tarihi*, Önsöz Yayınları, İstanbul, 2016.
- Esed Muhammed, *Mekke'ye Giden Yol*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013.
- Faroqhi, Suraiya, *Hacilar ve Sultanlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008.
- Findley, Carcer V., *Modern Türkiye Tarihi İslam*, Milliyetçilik ve Modernlik, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Fraser, T. G., Mango A., Mcnamara R., *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Galip, Mübarek, Gömeç Saadettin Y., *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınları, Ankara, tarih yok.
- Büyük Türk Askerleri-Cezzar Ahmet Paşa*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1981.
- Graves, Philip P., *İngilizler ve Türkler*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999.
- Gümüş, İsmail, *Şerif Hüseyin İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- Gümüsoğlu, Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2013.
- Gümüsoğlu, Hasan, *Fikhi Mezhepler Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.
- Günaltay, Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997.

- Günay, Selahattin, *Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- Güner, Selda, *Vehhabi-Suudiler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Güngör, Erol, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.
- Halil, Halid, *İngilizlerin Osmanlıyı Yok Etme Siyaseti*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hammer, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1998, c. VIII.
- Hür, Ayşe, *Öteki Tarih*, c. 1, Profil Yayınları, İstanbul, 2013.
- Işık, Zekeriya, *Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2015.
- İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Hazırlayan: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, c. I-II.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, c. I.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kalbin İlacı*, Elif Yayınları, İstanbul, 2007.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şeytanın Ayartması*, Elif Yayınları, İstanbul, 2005.
- İbn Mâce (Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî), *Sünenü İbn Mâce*, Tahkik eden: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâî't-türâsî'l-Arabî, Kahire, 1975.
- İmam Azam, *Fıkıh-ı Ekber Aliyyül Kari Şerhi*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- İmam Gazali, *Tevhid Akidesinin Esasları*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004.
- İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.
- Jabar, Faleh A. – Dawod, Hosham, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kabacalı, Alpay, *Arap Çöllerinde Türkler*, Cem Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kabaklı, Ahmet, *Temellerin Duruşması*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Kandemir, Feridun, *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafası*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Karabekir, Kazım, *Günlükler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, c. II.
- Karabulut, Andaç, *Kara Para*, Bilgeoğuz Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2007, c. V.
- Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kaynak, Mahir, *Büyük Ortadoğu Projesi*, Röportaj: Faruk Bilgin, İlk Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kıcımın, Naci Kaşif, *Medine Müdafası Yahut Hicaz Bizden Neden Ayrıldı?*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1994.

Kılınçkaya, M. Derviş, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

Kocabaş, Süleyman, *Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı*, Vatan Yayınları, Kayseri, 1992.

Koloğlu, Orhan, *Gazi'nin Çağında İslam Dünyası*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1994.

Köse, İsmail, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2014.

Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.

Kristof Kolomb, *Seyir Defterleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

Kur'an-ı Kerim Meali, Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011.

Kurşun, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Kutay, Cemal, *Müslüman Kardeşler Hareketi*, Kalem Yayınları, İstanbul, 1977.

Kutay, Cemal, *Tarihte Türkler Araplar*, Aksoy Kitap, İstanbul, 1998.

Kutay, Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, Alioğlu Yayınları, Tarih ve Yer Yok.

Lapidus, İra M., *İslam Toplumları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Lawrence ,T. E., *Bilgelik'in Yedi Sütunu*, Çeviren: Bilal Çölgeçen, Çivi Yazıları Yayınları, Ankara, 2015.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2003.

Lindholm, Charles, *İslami Ortadoğu*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Lockman, Zachary, *Hangi Ortadoğu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

Lozan Barış Konferansı Tutanak ve Belgeler, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, Birinci Takım, Birinci Cilt, Birinci Kitap.

Lutskiy, Borisoviç, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Mahalli, Hüsnü, *Ortadoğu'da Diktatörler*, Destek Yayınları, İstanbul, 2019.

Mansfield, Peter, *Ortadoğu Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Montagne, Robert, *Çöl Medeniyeti*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950.

Muhammed İbn Abdülvehhab, *Dinde Üç Mesele*, Ter. Ahmet Çetin, Yer Yok, H. 1422.

Muhammed İbn Abdülvehhab, *Dinin Doğru Anlaşılmasında 4 Temel Kaide (Kavaidu'l Erba' Şerhi)*, Şarih Ebu Hanzala, Furkan Yayınları, İstanbul, 2014.

Muhammed İbn Abdülvehhab, *Tevhid*, Ter. Hasan Beşer, Eldim Matbaacılık, İstanbul, tarih yok.

- Müslim (Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî b. Haccâc), *Sahih-i Müslim*. Tahkik eden: Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1956.
- Mütercim Ahmed Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Nebioğlu, Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kül. Yayınları, Ankara, 1986.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, Tarih Vak. Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.
- Baydur, Mithat, Karaman M. Lütfullah, Koloğlu Orhan, Öke Mim Kemal, Turam Emir, *Casuslar Savaşı*, İrfan Yayımcılık, İstanbul, 2013.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2005, c. I.
- Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, Hayat Kitapları, Yer Yok, 1963, c. I.
- Peköz, Mustafa, *Küresel Savaşta Büyük Ortadoğu*, Vivo Yayınları, İstanbul, 2015.
- Parlar, Suat, *Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar*, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1997.
- Parlar, Suat, *Türkler ve Kürtler*, Bağdat Yayınları, İstanbul, 2005.
- Pomiankowski, Josef, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990.
- Rasim, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğunun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye*, K Kitaplığı, İstanbul, 2003.
- Schneer, Jonathan, *Balfour Deklarasyonu Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, notlar ve edisyon Cem Zorlu, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, c. V.
- Mahmut Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür*, Der. Ali Birinci, İsis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Masters, Bruce, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- McMeekin, Sean, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, Picus Yayınları, İstanbul, 2010.
- Midhat Paşa'nın Hatıraları*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.
- Meşkur, Cevad, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.
- Mitchell, Timothy, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

- Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Hisar Yayınları, İstanbul, tarih yok.
- Neumann, Christoph K., *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Orhan, Fatih, *İslam Ceza Hukukunda İrtidat ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2014.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1983.
- Öngüt, Ömer, *İslam Dini ve Vehhabilik*, Hakikat Yayınları, İstanbul, 2002.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Pomiankowski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Roberts, J. M., *Avrupa Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.
- Rogan, Eugene, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2017.
- Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- Satan, Ali, *Halifelüğün Kaldırılışı*, Marmara Üni. Sos. Bil. Enst., İstanbul, 2001.
- Sourdell, Dominique, *Arapların Tarihi*, Kültür Kitaplığı, Ankara, 2017.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Özsaray, Mustafa, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlıda Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018.
- Pekirirşiçi, Ahmet, *Hariciler ve Vehhabilerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- Ponting, Clive, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, c. II.
- Sarıca, Murat, *Siyasal Tarih*, Ar Yayınları, İstanbul, 1983.
- Sofuoğlu, Ebubekir, *6 Asırlık Devlet 6 Yılda Nasıl Yıkıldı?*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2017.
- Stoddard, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.
- Stoddard, Philip H., Danışman H. Basri, *Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul, 1997.
- Şapolyo, Enver Benhan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1964.
- Şeker, Fatih M., *Osmanlılar ve Vehhabilik*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

- Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1931.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Tanyu, Hikmet, *Ziya Gökalp'ın Kronolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Teftâzânî, *el-Makâsıd*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.
- Timur, Taner, *Türkiye, Ortadoğu ve Mezhep Savaşı*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.
- Tirmizî (Muhammed b. İsbâ), *Sünenü't-Tirmizî*, tahkik eden: Sıdkî Cemîl Attâr, Abdülkâdir İrfân. Beyrut, 1994.
- Toynbee, Arnold, *1920'lerde Türkiye*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tüfekçioğlu, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'de Lafzi Müteşabih Ayetler*, Saadet Yayınları, İstanbul, 2013.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi*, c. III, kısım III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987.
- Türkel, Rifat, *Vehhabilik ve Arka Planı*, Dokuz Eylül Üni. Sos. Bilm. Enst., İzmir, 2013.
- Türkmen, Zekeriya, *Musul Meselesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Üçok, Bahriye, *İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- Ünsal, Ali, *Dünden Bugüne Haricilik ve Neo-Hariciler*, Işık Kitapları, İstanbul, 2015.
- Wallach, Janet, *Çöl Kraliçesi*, Hazırlayan: Seçkin Selvi, Can Yayınları, İstanbul, 2015.
- Winter, Jay, *1. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Rey Yayınları, İstanbul, 1997.
- Yergin, Daniel, *Petrol*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yücel, Uydu Mualla, *Çin Tarihi*, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, tarih ve yer yok.
- Zweig, Stefan, *Macellan*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2002.

MAKALE VE KÖŞE YAZILARI

- Akad, Tanju, “Dünyayı Değiştiren En Büyük Yağmalar”, *Tarih*, Ekim 2019, s. 32-33.
- Akyol, Taha, “Anıtkabir’de Bir Kral”, *Hürriyet*, 6 Mart 2013.
- Albayrak, Nurettin, “Hüseyin Kazım Kadri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, s. 554-555.

- Al-Rasheed Madawi, “İbnü’r-Reşîd”, *DİA*, c. XXI, s. 184.
- Apaydın, H. Yunus, “İctihad”, *DİA*, c. XXI, s. 432-445.
- Ataman, Muhittin, “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Tarafli Birlikteliğe”, *Ortadoğu Analiz*, Eylül 2009, c. I, s. 72-81
- Aydinel, Sıtkı, “Birinci Dünya Savaşı’nda Arap İsyanı”, *Bütün Dünya*, İstanbul, Kasım 2016, s. 10-16.
- Bardakçı, Murat, “73 Yıl Sonra Aynı Günlerde Yine Aynı İhanet İtirafı”, *Hürriyet*, 30 Mayıs 2004.
- Bardakçı, Murat, “İlk DAES Osmanlıdır” Diyen Suudi Gazeteciye Bir Tarih Dersi: Önceki DAES, Suudi Hanedanı’nın İdam Ettiğimiz Büyük Dedesi Abdullah’tır!”, *Haber Türk*, 31.03.2019.
- Bardakçı, Murat, “Yakında Yıkılacak olan Mekke’deki Türk Kışlası Kurtarıcısını Bekliyor”, *Haber Türk*, 15 Mart 2010.
- Beroje, Sahip, “İslam Hukukunda İrtidat Cezasına Yeni Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar*, 2004, c. XVII, s. 4.
- Beydilli, Kemal, “Kabakçı İsyanı”, *DİA*, c. XXIV, s. 8-9.
- Bilge, Mustafa L., “Abdullah b. Hüseyin”, *DİA*, c. I, s. 108.
- Bilge, Mustafa L., “Cidde”, *DİA*, c. VII, s. 524-525.
- Bilge, Mustafa L., “Süveyş”, *DİA*, s. 186-187.
- Bulut, Yücel, “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, *İstanbul University Journal of Sociology*, 3/6, February 2012, s. 71-106.
- Büyükkara, Mehmet Ali, “Vehhabilik”, *DİA*, c. XLII, s. 611-615.
- Büyükkara, Mehmet Ali, “11 Eylül’le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye”, *Dini Araştırmalar*, 2004, c. VII, S. 20, s. 205-234.
- Cihan, Murat, “Yeni Sömürgecilik ve Hegemonya Bağlamında Fransa’nın Son Dönem Suriye Siyaseti”, *Toplum ve Kültür Araştırmaları*, 2021, S. 7, s. 20-43.
- Çağatay, Neşet, “Vehhabilik”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (MEBİA)*, c. XIII, s. 262-269.
- Çavuşoğlu, Semiramis, “Kadızedeliler”, *DİA*, c. XXIV, s. 100-102.
- Çetinsaya, Gökhan, “Ortadoğu”, *DİA*, c. XXX, s. 403-407.
- Dalkılıç, Mehmet, “Balkanların Geleceği Bağlamında Günümüzde Ekstremist/Aşırı Dini Grupların Etnik ve Dinî Barışa Etkisi(Makedonya Örneği)”, *Balkanlar ve İslam*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2020, s. 93-116.
- Dalkılıç, Mehmet, Biçer, Ramazan, “Türkiye Algısı Bağlamında Makedonya’da Aşırı Dini Gruplar ve Türkiye-Balkan İlişkilerine Etkisi (Vehhabilik/Selefilik Örneği)”, *Mezhep Araştırmaları*, Güz 2017, S. 2, s. 585-616.
- Deniz, Yıldırım, “Orta Doğu’da Vehhabi-Şii Mücadelesi”, *TESAM Akademi*, Ocak 2018, s. 63-96.

Doğan, Orhan, Erdoğan Aysel, “XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), DOI: 10.21547/jss.320177, s. 839-847.

Düzdağ, M. Ertuğrul, Okay M. Orhan, “Mehmed Akif Ersoy”, *DİA*, c. XXVIII, s. 432-439.

Efegil, Ertan, “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler”, *Ortadoğu Analiz*, Mayıs 2013, c. V, s. 104-113.

Emecen, Feridun, “Cezzâr Ahmed Paşa”, *DİA*, c. VII, s. 516-518.

Erin, Sırrı, “Hindistan”, *DİA*, c. XVIII, s. 69-73.

Gündoğdu, Cengiz, “Sivasi Abdülmecid”, *DİA*, c. XXXVII, s. 286-287.

Güngör, Ali İsmâ, “Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri”, *Dini Araştırmalar dergisi*, c. VII, s. 7-26

Haydarizade, İbrahim, “Vehhabilik 1”, *Sebilürreşad*, 22 Zilhicce 1337/18 Eylül 1919, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, c. XVII, s. 2015-217.

Haydarizade, İbrahim, “Vehhabilik 2”, *Sebilürreşad*, 29 Zilhicce 1337/25 Eylül 1919, Editör: Düzdağ M. Ertuğrul, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, c. XVII, s. 229-231.

Eşref Edib, “Mekke Emîr-i Sâbıkı Bâgi Hüseyin”, *Sebilürreşad*, 8 Zilhicce 1334 (5 Ekim 1916), Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, c. XIV, s. 166-173.

Hülagü, Metin, “İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları”, *Bellekten*, 59/225 (Ağustos 1995), s. 429-446.

Hür, Ayşe, “Vahhabilik, Suudiler ve Mekke Şerifi”, *Radikal*, 18.08.2013.

İnalçık, Halil, “Osmanlı’nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu Batı*, Ağustos 2003, s. 74-81.

İnce, İrfan, “Ridde”, *DİA*, c. XXXV, s. 88-91.

İzmir Mebusu Seyyid, “İslâm Hukuku – Hükmî Şahsiyet 2”, *İslam Mecmuası*, Editör: Mustafa Göleç, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, c. I, s. 262-267.

Kanlıdere, Ahmet, “Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi”, *Türkiye Günlüğü*, Yaz 1997, s. 90-96.

Kanlıdere, Ahmet, “Musa Carullah”, *DİA*, c. XXXI, s. 214-216.

Kasar, Veysel, “Kur’an’da Müteşabihattan İstiva Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Şanlıurfa, 1997, s. 201-227.

Kavak, Abdulcebbar, “Halid-i Bağdadi”, Editör Bayram Ali Çetinkaya, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, c. VIII, s. 1049-1078.

Kavas, Ahmet, “Sömürgecilik”, *DİA*, c. XXXVII, s. 394-397.

Koca, Ferhat, “Ahmed Bin Hanbel: Hanbeli Mezhebinin Kurucu İmamı Olarak”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, c. V, s. 101-130.

- Kocaoğlu, Canip, “Selefilige Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan’ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Aralık 2017, c. 6, sy. 2, s. 333-353.
- Koloğlu, Orhan, “Lawrence, Thomas Edward”, *DİA*, c. XXVII, s. 114-116.
- Köstem, Seçkin, “Orta Asya ve Kafkaslarda Militan İslam: El Kaide Etkisi”, *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2010, c. 2, no: 3, s. 181-204.
- Kurşun, Zekeriya, “Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. I, s. 316-325.
- Kurşun, Zekeriya, “Suudiler”, *DİA*, c. XXXVII, s. 584-587.
- M. Şemseddin, “Zulmetten Nura”, *Sebilürreşad*, 18 Cemâziyelevvel 1331/24 Nisan 1913, Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, c. X, s. 152-153.
- Mcdonald, D. B., “İctihad”, *MEBİA*, c. V/II, s. 927-928.
- Mehmet Akif, “Hasbihal”, *Sıratımüstakim*, 24 Cemâziyelevvel 328 Perşembe/20 Mayıs 326, Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, c. IV, s. 224-225.
- Nazmi, “Açık Mektup”, *Sıratımüstakim*, 21 Saferü’l-Hayr 328 Perşembe/18 Şubat 325, Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, c. III, s. 388.
- Onat, Hasan, “İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, Ensar Neşriyat, 2014, s. 525-551.
- “Ortadoğu”, *Meydan Larousse*, yayınevi yok (Sabah gazetesi armağanı), c. XV, s. 195-197.
- “Orta Doğu”, *Temel Britannica*, Ana Yayınları, İstanbul, 1993, c. XIII, s. 223-224.
- Ömer, Rıza, “Cihad-ı İslam”, *Sebilürreşad*, 24 Zilhicce 1332-12 Kasım 1914, Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Bel. Kül. Yayınları, İstanbul, 2018, c. XIII, s. 3-8.
- Öngören, Reşat, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlıda Tasavvuf Anlayışı”, Editör: Mahir Aydın, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 207-220.
- Özfatura, İhsan, “Çin Malı Berlin Duvarı!”, *Türkiye*, 06.12.2014.
- Öz, Mustafa, “Muhammed b. Abdülvehhab”, *DİA*, c. XXX, s. 492-494.
- Özcan, Azmi, “Hindistan”, *DİA*, c. XVIII, s. 75-81.
- Özcan Azmi, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *DİA*, c. 22, s. 294-295.
- Özcan, Azmi, “İngiltere (İngiliz Sömürgeciliği)”, *DİA*, c. XXII, s. 299-302.
- Özcan, Azmi, “Şerif Hüseyin”, *DİA*, c. XXXVIII, s. 585-586.
- Shaban, Furkan, “Bağımsızlık Sonrası Kuzey Makedonya Yayınevlerinde İslâmî Literatür: İslâm Hukuku Özelinde Bir İnceleme”, *Diyanet İlmî Dergi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 2021, c. 57, S. 3, s. 917-954.
- Şahin, Kâmil, “Edebâli”, *DİA*, c. X, s. 393-394.

Şahiner, Necmettin, “Kuşçubaşı, Eşref Sencer”, *DİA*, c. XXVI, s. 471-472.

“Suudi Arabistan”, *Temel Britannica*, Ana Yayınları, İstanbul, 1993, c. XVI, s. 194-197.

Tamur, Danacıoğlu Esra, “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Derneği*, V/12, 2006 Bahar, s. 3-20.

Tekindağ, Şehabettin, “Fatih Devri’nde Osmanlı-Memlûklü Münasebetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih*, Mart 1976, s. 73-98.

Türkel Rifat, “Etkileri Açısından Vehhâbilik (Suûdi Arabistan Dışı Ülkeler Örneği)”, *International Journal of Social Science*, Volume 6, Issue 8, p. 699-718, October 2013, s. 699-718.

Rahmi, Yara, “Bid’at”, *DİA*, c. VI, s. 129-131.

“Vehhabiyye”, *Meydan Larousse*, yayınevi yok (Sabah gazetesi armağanı), c. XX, s. 106.

Yavuz, Hulusi, “Abdülazîz b. Suûd”, *DİA*, c. I, s. 194-195.

Yılmaz, Sait, *Türk İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*, Ankara, 2017, Kripto Yayınları.

Yılmaz, Yasir, “Sömürgecilik Bağlamında İngilizler’in Çin’i İnşa Etme Süreci: 1. Afyon Savaşı”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2018, s. 322-329.

Yılmaz, Tuncay, “Nil’in Suları Filistin’e Geldiğinde”, *Atlas Tarih*, Aralık 2016-Ocak 2017, s. 54-63.

Yatak, Süleyman, “Fahreddin Paşa”, *DİA*, c. XII, s. 87-89.

İNTERNET KAYNAKLARI:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 04.02.1925, i. 47, c. II, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004047.pdf>, (01.06.2022).

Laçiner, Sedat, “Ortadoğu Diye Bir Yer Var mı?”, https://www.academia.edu/7051436/Ortado%C4%9Fu_Diye_Bir_Yer_Var_m%C4%B1, (03.02.2021).

Sapan Süheyl, “Asil ruhlu Bir Arap Şeyhinin Hikâyesi: Emir Hüseyin, Şerif Hüseyin'e Karşı”, <https://www.timeturk.com/asil-ruhlu-bir-arap-seyhinin-hikayesi-emir-huseyin-serif-huseyin-e-karsi/haber-566654>, (08.12.2020).

Sonyel Salâhi R., “Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğu’na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı (İngiliz Gizli Belgelerine Göre)”, <https://www.tk.gov.tr/tarihveegitim/lawrence-hasimi-araplarini-osmanli-imparatorluguna-karsi-ayaklanmalari-icin-nasil-aldatti-ingiliz-gizli-belgelerine-gore/>, (08.12.2020).

Şakar Recep, “Broken Hill Saldırısı komplo mu?”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/broken-hill-saldirisi-komplo-mu-21951919>, 17.11.2012, (17.11.2020).

Yılmaz Sait, “Ortadoğu’da İngiliz istihbaratı; 1914-1918”,
https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/OD_%C4%B0ngiliz%20%C4%B0stihbarat%C4%B1%201914-1918.pdf, (28.02.2021).

Yörükan Yusuf Ziya, “Vehhabilik”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/587098>,
(30.01.2020).

<https://www.youtube.com/watch?v=HYhM2QmZ4Bs>, (05.01.2021).

<https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/suudi-arabistan/903476> (07.05.2020).

<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a206834.aspx>, (29.05.2020).

<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/717/adakla-iligili-sartlar-nelerdir-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3di>, (01.06.2020).

<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf>, (04.11.2020).

<https://www.enerjiatlas.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>, (10.11.2020).

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suudi-arabistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (18.01.2021).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45863060>, (09.01.2021).

<https://tr.euronews.com/2020/01/07/hangi-ulkede-ne-kadar-sii-nufus-yasiyor>, (28.02.2021).

Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Muhammed B. Abdülvehhab,
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/144022>, (04.02.2020).

<https://t24.com.tr/haber/suriyede-savasan-bosnali-selefilere,249856>, (24.07.2022).

EK 1: Çeviri Yazısı:

Kaymakam Paşa,

Fermân-ı âlişânım bâlâlarını hatt-ı hümayunumla tevşih ve mahallerine isal için tarafına gönderdim. Ancak Şam valisi fermanının sekizinci vasatında nakız ra yazılsun.

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velînîmetim efendim! Hâricî maddesine dâir Bağdâd ve Şam valilerine hitaben tasdir olunan fermânların tashih-i sebk ve ibâratını âmir şerefriz sâhife-i sünûh olan mübârek hatt-ı hümayun hikmet-nümûn şahâneleri elhâk kelâm dürrü'l-nizâm ve bir fehvâ-yı kelim'ül mülûk mülûkü'l kelim memuriyn kullarına kartat binâkûş-ı izan oldığı vâreste-i kayd-ı erkamdır. Derhal fermude-i hudevânelerine tatbiken mahu-esbad ve lafz-ı Vehhâbdan tay-yı nazar ile Hâricî Suud oğlu hüve tâbir kılınub tebyiz ve takdim kılındığı ve işbu vakt-i ilham-ı ayet-i mülûkhâneleri zât-ı avârif-ı semân şahânelerine âtiyye-yi hassa-i âliyye olan cevdet-i karihâ ve kemâl-i istihâl bîhemal âsarı olarak reşk-endâz-ı eslâf olmağın dua-yı füzûni-i ömr ve übhet-i tâcidârları kâmteranine mesaberet olundığı mûhat-ı ilm-i ledünn-i şümül-i alileri buyruldıkda ol babda ve her halde emr ü fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velinîmetim efendim hazretlerindir.

EK 2: Çeviri Yazısı:

Saadetlü mürüvvetlü atufetlü eazzü ekremim sultanım hazretleri

Savb-ı halisanemden müretteb ve canib-i Hicaz'a ib'as olunan asakir-i aduvv ü şikar bundan akdem bahadırane hareket-i birle muharebe ve mukatele iderek Medine-i Münevvere (nevverahellahü teala elhayyumül kayyime) derununa bazu endaz-ı süyuf olarak duhul idüb hârici kec mezhebden kesîrul a'dâd tedmîr ve kahr olmuş ise de zümre-i erâzîlden bir mikdârı Ravza-i Mutahhara ve iç kal'ada mahsur olmuşdu. İş bu mah zil kadenin on birinci günü süyûf-ı gaziyan ile evvel ol câh-ı saâdet dahi tathîr be tenzif olunub ol cum'a nâm-ı pâk cenâb-ı pâdişâhî menâbîr ve mehâfilde kıraat ve tezkîr olunduktan sonra iç kal'ada mahsûr olan melâin dahi havf ü vahşiyetlerinden boyunlarına mıkrame-i emânı taklid ederek eman niyaz eylediklerine mebni taraf-ı ğâziyânin dahi "el afvü zekâtü zafer" fehvâsınca menhûse-i mezkureye eman virülüb ancak hariciyân-ı berrandîşin kuvve-i zuhru İbn-i Mifyan bî-îman merkumların içlerinden ifrâz ve mîr-i mîrân-ı kirâmdan necâbetlü oğlum Tosun Ahmet Paşa'nın indinde alıkonulmuş olub velhâsıl Medine-i Münevvere'de busat-ı buriya bare mezellet olan Hâriciyân süyûf-ı sinân-ı gaziyan ile tathir ve tenzîf olunub lâkin esnâ-yı muharebede cünd-i nefer-i serakerde ve bir mikdar neferât-ı şecîâne hareket ile şerbet-i şehâdeti nûş itmişler ise de düşmanân-ı kec-i mezhebden gereği gibi ahz-ı şâr intikam alınarak kal'a-yı şerife bütün bütün dâhil-i kabza-i teshîr olunduğunu paşa mumâileyh tarafımıza tahrir ve zümre-i bedbahtın mürdelerinden maktu' olunan üç bin çift kulak ve Ravzâ-i Mutahhara ve kal'a-i şerîfin miftâhü'l fettâhü'l hayriyîni silahdârı Ahmet Ağa ile savb-ı hâlisâneme ib'âs itmeğle mâ'lûmu miktar kulağ-ı Hârici ve miftâhîn-i şerifeyni miftâh ağamız Latîf Ağa vesâtıtıyla der devlet eşyâneye irsâl olunmağla işbu fütuhât-ı celîle-i ahlâmıza i'lân ve işâat-ı lâzîmeden olmakdan nâşi işbu fütûhât-ı celîle-i mezkûrenin tebşirini hâvi kâime-i hâlisânem tahririne ibtidâr ve feritade-i savb-ı saadet kararları kılındı. İnşaaallahu teâla ledel şerefü'l vüsûl mefhum ve mâ'lûm mürüvvetmelzumları buyruldukda bundan böyle dahi câniblerin mübârek zamîr-i münîrlerinden her buyrulmayub irsâl-i mürselât-ı mürüvvetleriyle dilşâd ü teşrîh'ül kuvvat buyrulmaları nâme-i hâlisânemdir. Fi 15 r (Rabiu'l-ahir).

EK 3: Çeviri Yazısı:

Mısır Vâlisi Ali Paşa'ya Haremeyn-i Şerifeyn me'mûriyeti için şevketmeâb efendimiz hazretlerinin îsâl buyurdıkları hatt-ı hümâyûnları sûreti fi 15 r (Rebi'ül-ahir) sene 225¹

Bismillahirrahmanirrahîm. Elhamdülillahi rabbil âlemîn vessâlatü vesselâmü ala nebiyinâ ve rasûlina ve şefînâ Muhammed ve alâ âlihi ve ashâbihî ecmaîn çün envârından

âyât-ı kelâm-ı mu'ciz-i nizâm meşkût-ı ehâdis hazret-i hayrul enâmdan erbâb-ı basâyîr ki zamâyir-i kudsi beşâyirlerine mütecelli ü rüşn ve zâhirdir ki haccu beytillahi'l harâm ve tavâf-ı Ka'be-i Muazzama-i lâzîmü'l ihtirâm ki metâf-ı tayyifân erbâb-ı şerîat-ı ğarra mesâf-ı âkifân ashâb-ı tarîkat-ı zehradır. Cümle-i şeâyir-i İslâm mağfiret encâmından âyet-i vahyi gâyet vallâhu alen-nâsi haccu'l beyti menistetâa ileyi sebîlen muktezasınca pür tevenneyyirât-ı kudsî beyandan manzar-ı tahkîke bu ma'na ayân oldu ki âmme-i inâm-ı havâssı ve avâma bî şartı'l istetâa bu emr-i vâcibu'l icâbeye imtisâli lâbid olduğına mebnî devlet-i ebed müddetimin bil yemîn ve'l ikbâli teyidâtü'l tehiyye ile tulû'undan sinîn-i çendine deĝin nidâ-yı lârebib ve'l yeteveffa bilbeytilâtîk emri lâzimul ihtirâmına icâbet-i niâm-ı celîlesiyle mütenâ'im olan mü'minîn ve mü'minât edâyı fariza-i hacc-ı şerîfe şitâb idegelirlerken sûrette taassub sîrette sa'y-ı bilfesâd olan Hârici'nin zuhur-ı fitnesi sekine-i arz-ı Hicaz'ın i'tikâdı pâkini tahvîl ve etrâf ve inhâya neşr-i erâcîf ile izlâl ve hevahnahevah kendüye tab'ıyyetle ihtişâd-ı cüyüş ve refte refte kesb-i tegallüb ve kitâbullah ve sünnet-iseniyye-i Rasûlullah'a müğayir akval ve ef'âli bâtıla ihtirâıyla sâniî Müseylemet'ül Kezzâb olduğı ehl-i kibleyi tekfir eylediği mişvâr nâbercâsı amme-i ulü'lebsarın ma'lûmu olmuş ise de dest-i tegallübünden tahlîs-i mümteni' derecesini kat' etmeĝin îman-ı kâmileleri olanlar sükût ve avâkıb-ı umûre dîde-i roj irtikâb ve bir mahalden cüzü-yı hareket ile muâvenet zuhûruna muntazır oldukları meczûm-ı şâhanem olub hâdimu'l Haremeynü'ş-Şerefeyn unvân-ı nâm-ı hüsrevânemde manun olmaĝın bu ma'nayı

¹ 20 Mayıs 1810

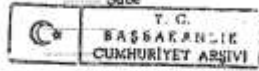
tastik için dumû'-i aynimle hâk-i târîk-i levlâki tahmîd ve mu-yi müşrikân nemnâki râh ve mar-ı sinâkimde çağrub vema şey'en ale l-vech-i isbât-ı vücûd ve bi n-nefsi azîmet ve ol emâkîn-i mübâreke-i münciye-yi levs vücûd-u habâset-i el-vedd-i havâricden tenzîfe sarf-ı maktûr eylemek vâcibe-i zimmetim iftihâr-ı azîmim ve sebeb-i mağfiret-i necâtım olmağın leyl ü nehâr derûn-ı ilhâm-ı semiyemden tedâbir-i hasene efkârıyla bu emr-i lâzımeme umûr-u sâireme takdîm eyledim ise de ba'zı avârız-ı kevnîyye hasebiyle meyâne-i İslâm'da hudûs eden ihtilâli a'day-ı dînin feyâyab diyâr-ı İslâm'a ihticâmını mûcib olmağla el-akdemu fel-akdem müdâfîa-ı a'dânın esbâbına teşebbüs ve cihâd ü gazâyı tercîh-i sünnet-i mürselînden olmağın vema vecibemden olan hizmetimden me'yûs oldum ise de ol arâzı-i mukaddesenin tesviye ve tanzîmi cenâb-ı kâdîyel hâcât hazretinden müsted'âm olub vüzerâ-yı izâmım vücûd-ı hümâyunumdan cüz'ü mesâbesinde ve kalbe muâvin olan havâssı hamse makamında olmağla sen ki Mısır Vâlisi Mehmet Ali Paşa'yı haydarû's-şiyemsin senin tevfikât-ı ilâhi karîn hâlin tayidât-ı nâ mütânâhi rehîn-i emâlik olub meşâle-i şu'le-i inâyet-i rahmâni cebhede kürre-i dirahşân ve lem'a-i bârika-i hidâyet-i yezdâni nâsıbende nâ pak olmağın hasbetallahü teâla ve taleben limerzâtihi-l ali zâtında merkûzü ğayret-i diniyye-i talâtımı temmevvüc ile teshir-i Haremeynü's-Şerefeyn için kast-ı niyyet-i hâlisa ve Mısır ümerâsıyla bi'l-ittifak ve'l-ittihâd azîmetine istinaden ki mübeyyin-i mukaddem ve muahhar-ı meb'ûs-ı der âliyyem olan tahrîrât-ı sıdk-ı iştîmâlin mealinden müstebân olmağın işbu hüsn-ü mülûkun nezdi hümâyünümde ziyade metbu u hayr mutallibim olan irâde-i mülûkâneme muvâfık gulgule-i istid'a eylediğın evâmir ve edevât-ı harbiyye-i tanzîm ve bundan mukaddem taraf-ı esdikânene îsâl olunmuş olub bu hususda ve gerek der âliyyem sekenesinin zehâyir-i ve bu defa takdim eylediğın eşya-yı malumede olan hizmetin makbul ve mergub ve mazhar-ı hayr duâm olmuşsundur. Benim ve senin ve kâffe-i ehl-i İslâm'ın mâ bihi-l iftihârı Haremeynü's-Şerefeyn mesâlihi ikdâm-ı umurun oldığı ma'lûmun oldukda seni ve sana muvâfakat iden sergerdegânı ve neferât kullarımı ve bil-cümle seninle ittihâd ve bu hizmeti düş-ı hamîyyetlerine taahhüd iden Mısır ümerâsı ve mezâhib-i

erbaa müftileri ve ulemâyı zevi'l-ihtirâm ve sülehâ-yı âbidîn ve sâdat-ı kirâm-ı meşâyih ve vücûh-ı belde ve kâffe-i ehl-i İslâm'dan olanların vâzı' ve şerifini selâm-ı muhabbet-i irtisâm hilâfet meâbımla taltif ve ikrâm eylediğimden sonra ma'lûm-ı diyânet melzumlarınız olsun ki Haremeynü'ş-Şerefeyn'in akvât-ı rûz-ı merreleri Mısır Kahire'nin feyz-i berekâtından hâsıl ğılâle münhasır olduğu halde meftûhiyyet ve mağlûkiyyeti ve refâh ve mazatları dahi ana menûd olduğu erbâb-ı ukûl indinde kazıyye-i vâzıha-i müsellemedendir. On sekiz bin âlem ve dünyayı mâ-fihâ nur-ı Muhammed aleyhi efdalül mahlûkâtdan hâsıl olduğuna delîl-i vâzıh "levlâke levlâk lemâ halaktul eflâk" âyât-ı beyyinâtı bürhan-ı kâtı' "vemâ erselnâke illa rahmetellil âlemîn" mazmûn-ı şerîfi şâhîd-i âdildir. Ol muhabbet-i Cibrîl-i Emîn olan emâkin-i mübârekenin ğılâli îsâlinde vaki' olan kusûr ve betâet ve ihmâle mebnî Mısır Kahire ve bilâd-ı sâir ve rub'u meskûndan emn ve emân külliyyen meslûb olub ümem-i sâlifenin irtikâb eylemediği münkirâta cesâretimiz mülâbesesiyle âlem-i fesâda varub şirâze-i nizâm-ı intizâm ihtilâle mübeddel olmağla ceza-yı amellerimiz ile mükâfat olunmaz. Eğerçe mukarrer iken erhâmürrahimîn olan Hûda Kerîm-i Habîb-i Ekrem'ine eylediği va'd-ı şerîfine hürmeten müstehak olduğumuz vaîdâtına imhâl ve ıslâhımıza ta'lîk olunduğu erbâbı katında ma'lûm olmağın ilâc-ı tevbe ve istiğfar ü akvâl ü ahvâlimiz şerâat-ı mutahharaya inkıyâd ve dîn-i mübîne an samîmü'l-kalb hizmet "ve mâ halektü-l cinne ve l inse illa liya'büdûn" hitâb-ı müstebına imanımız olduğu üzere usûl ve fûru' ibâdetde mürşidimiz ve rûz-ı cezâda yâr ve yâver-ü şefîmiz Fahr-i Kâinat Bahirü l-Mu'cizât Efdalü't-Tahıyyât Efendimiz sallallahü aleyhi vesellem yoluna can fedâ eylemek etbaullah ve etbaurrasûl ve ululemri minküm fermân-ı şerifiyle âmil ve mütevekkilen alallahi mütutle-i bürûhâniyet Rasûlü-s Sakaleyn berran ve bahren savb-ı mâ'mûrenize azîmet ve muhâlifîn-i tart ü teb'îd ve ibâd-ı Müslimîn'i mesrûr eylemeniz kat'î'ül-mefad matlûb-ı hümâyûnum olmağla bil istiklâl seni serdâr nasb ve ta'yin eyledim. İmdi işbu hatt-ı hümâyûn mevhibetmakrûnum vusûlünde tertib-i divân ve cümle muvâcehesinde bülend avâz ile kıraat ve ba'd ve civârda olan meşâyih-i urbân ve dîn-i mübînde behresi olan dîn

karındaşlarımıza isma' için birer suretini îsâl ile me'mûriyetini i'lân ve teşvîk ve tarîk-ı müstekîme sevk iderek hareket ve azîmete ikdâm-ı tâm eylesin. Göreyim seni mübârek hırka-i saadet ve livâ-yı ihtivâ-yı hazret-i risâletde hayır duam seninle beraberdir. Hak teâla uğuruna küşâd ve tevfikât-ı aliyyesine mazhâr ve mansûr ve muzaffer ve beynel akrân mümtâz ve müşîr-i bil benân eylesün. Âmîn bi hürmeti Tâhâ ve Yâsîn min Allahi't Tevfik deyü yazılıb göndermek tab'ı âlilerine muvâfık ise emr ü fermân efendimindir. Bunu tebyîz buyurduktan sonra bendeniz bir kerre görsem güzel olur. Sehven bir mahallinde zâid ve nâkıs şey olmasun. Zîra iklim-i âhere gidecek dikkat lâzım efendim.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Kaire Umum Müdürlüğü

148
s u r e t

Ankara : 23/4/1933 193

Halkaa : Suudiye Arap memleketinin
Kıralı İbnissuud'un hilâfet
hakkındaki fikri.

Nr: 130

Hariciye Vekâleti Celilesine

Arap memleketi Suudiyesi Kıralı İbnissuud'un Mekke'de bayramın ilk günü memleket ricalı ile hac maksadile gelmiş asir müslüman büyüklüğünün devletli bulunduğu bir ziyafette söylemiş olduğu nutuk, Bağdat matbuatında neşredilmiştir.

Kıral Abdülaziz İbnissuud, bu nutukunda hilâfetten dahi bahsetmiş ve hilâfet taraftarı olmadığını ve kendisinin hilâfet iddiasında bulunmadığına nutukunda şu suretle izah etmiştir.

"Benim, hilâfet iddiasında bulunduğumu söyleyenler vardır. Halbuki ben şimdiye kadar böyle bir iddiada bulunmadım. Ve hilâfet için bir teğebbüsüm de olmamıştır. Zira bilirim ki halife, dünyanın şark ve garbinde bulunan müslümanların her ferdine evamiri diniyeyi tatbik ettirmekle mükelleftir. Acaba, bütün dünya müslümanları hakkında bu vazifeyi icra edecek bir kimse var mıdır? Bu vazife Hulefayı Raşidin zamanında kabili icra idi. Fakat bugün tamamen gayrimümkündür."

Kıral İbnissuud'un, bütün müslümanların ve arapların birleşmelerine ve birbirine tecvüz etmelerine taraftar olduğumu ve bunun için çalıştığımı dahi beyan etmiş olduğu maruzdur Efendim.

Bağdat Elçisi

Tahir Lutfi

030 10 259 741 35

-1-

Herhangi bir mahalletteki herhangi bir daire ve şube ifadesinde yazılmadıkça ve nispet ve hususî numaralarının ibaresi meclustür.

İ.İ.

EK 4: İbn Suud'un hiçbir zaman hilafet isteğinde bulunmadığına dair Dışişleri Bakanlığı belgesi (BCA), Hariciye Vekâleti, 030-10, 23.04.1933.

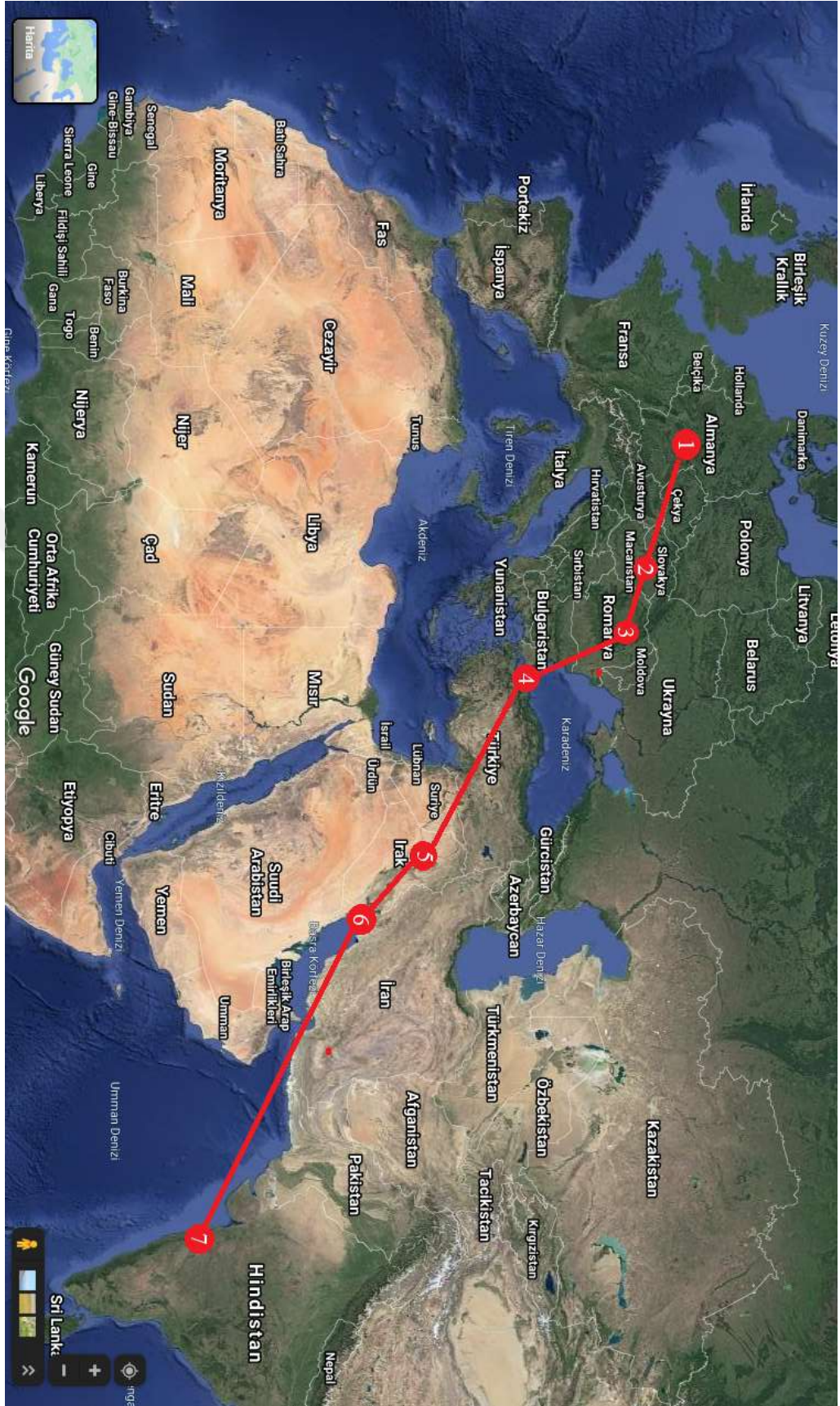
EK 5: Vehhabi Suud Hükümdarları ve Haklarında ulaşılabilen Bazı bilgiler

Yöneticinin adı	Hükümdarlık süresi	Hakkında Ulaşılabilen Bazı Bilgiler
Muhammed b. Suud	1744-1766	Vehhabiliğe sahip çıkıp onu yayan ilk kişidir.
Abdülaziz b. Muhammed b. Suud	1766-1803	
Suud b. Abdülaziz b. Muhammed	1803-1815	Mekke ve Medine'yi işgal etmiştir.
Abdullah b. Suud b. Abdülaziz	1814-1818	(17 Kanunievvel 1819 İstanbul'da idam edildi.)
Meşşeri b. Suud b. Abdülziz	1818-1819	Ali Paşa tarafından yakalanıp Mısır'a gönderilirken yolda öldü.
Türki b. Abdullah b. Suud b. Abdülaziz	1820-1834	1891'e kadar süren 2. Vehhabi Devleti'ni kurdu, Riyad'ı merkez yaptı. Irak ve Suriye'nin güneyine akınlar yaptı.
Meşşeri b. Abdurrahman b. Meşşeri b. Suud	1834-1834	Kırk günlük bir iktidardan sonra Faysal b. Türki tarafından öldürüldü.
Faysal b. Türki b. Abdullah b. Suud	1834-1838	
Halid b. Suud b. Abdülaziz	1838-1841	
Abdullah b. İbrahim (Süneyyan) Suud b. Abdülaziz	1841-1843	
Faysal b. Türki b. Abdullah b. Suud (2. Defa)	1843-1865	
Abdullah b. Faysal b. Türki b. Abdullah b. Suud	1865-1871	

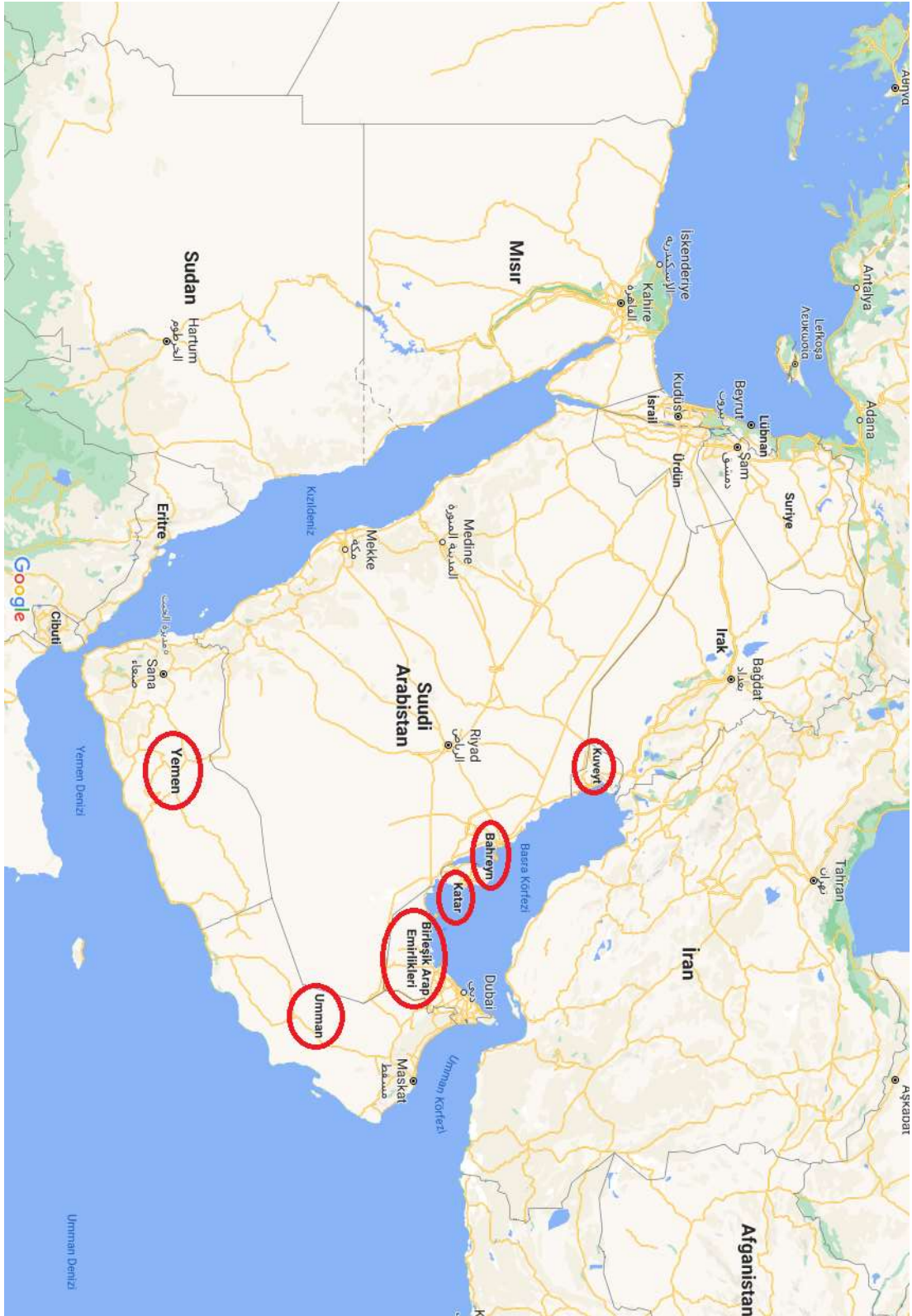
Suud b. Faysal b. Türki b. Abdullah	1871-1874	
Muhammed b. Suud b. Faysal b. Türki	1874-1884	
Muhammed Gazlan b. Mesud	1884-1886	
Abdurrahman b. Faysal b. Türki b. Abdullah	1886-1887	Riyad kaymakamı. İstanbul, Bağdat ve Basra'da yaşadı.
Abdullah b. Faysal b. Türki b. Abdullah	1887-1888	İki defa emir olup ikisinde de halledilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Riyad kaymakamlığını yapmıştır.
Abdurrahman b. Faysal b. Türki (2. defa)	1888-1889	
Muhammed b. Faysal	1891-1902	
Abdülaziz b. Abdurrahman b. Faysal b. Türki	1902-1953	Suudi Arabistan Krallığını kuran kişi.
Suud b. Abdülaziz b. Abdurrahman	1953-1963	Yönetimi zaman zaman kardeşine bırakırdı ve 1969'ta Atina'da öldü.
Faysal b. Abdülaziz b. Abdurrahman	1963-1975	1975'te yeğeni Prens Faysal b. Mesud b. Abdülaziz b. Suud tarafından hançerlenerek öldürüldü.
Halid b. Abdülaziz b. Abdurrahman	1975-1982	
Fehd b. Abdülaziz el-Suud	1982-2005	Osmanlıdan kalan Ecyad Kalesini yıktırmasıyla hatırlanır.
Abdullah b. Abdülaziz el-Suud	2005-2015	Batı ile ciddi ilişkiler geliştirmiştir.
Selman b. Abdülaziz el-Suud	2015-	

EK 6: Muhammed İbn Abdülvehhab'ın hayatındaki önemli yerleşim merkezleri (Haritalar Google Map sitesinden alınmıştır.)

EK 7: Almanların 7-B olarak adlandırdıkları projenin 7 durağı. 1- Berlin 2- Budapeşte 3- Bükreş 4- Bosphorus (Boğaziçi-İstanbul) 5- Bağdat 6- Basra 7- Bombay.

EK 8: 1900'lere geldiğinde İngiltere'nin kendine tabi kaldığı Güney ve Doğu Arabistan coğrafyası.

EK 9: Suudi Arabistan Krallığının kurucusu İbn Suud (Kaynak: Hulusi Yavuz, "Abdülazîz b. Suûd", DİA, c. I, s. 195.